

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан
Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Аркалыкский педагогический институт имени И.Алтынсарина
Arkalyk Pedagogical Institute named after I.Altynsarin

«ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ИДЕЯЛАРЫ МЕН АҒARTYШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ»

халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
20 қазан 2021 жыл

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции
«ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИБРАЯ АЛТЫНСАРИНА»

20 октября 2021 года

«THE PEDAGOGICAL IDEAS AND EDUCATIONAL
ACTIVITY OF IBRAY ALTYN SARIN»

MATERIALS

of the international scientific-practical conference
October 20, 2021

Арқалық / Аркалык / Arkalyk

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Аркалыкский педагогический институт имени И.Алтынсарина

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Arkalyk Pedagogical Institute named after Y.Altynsarin

**«ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ИДЕЯЛАРЫ МЕН АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ»
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
20 қазан 2021 жыл**

**МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции
«ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИБРАЯ АЛТЫНСАРИНА»
20 октября 2021 года**

**«THE PEDAGOGICAL IDEAS AND EDUCATIONAL
ACTIVITY OF IBRAY ALTYN SARIN»
MATERIALS
of the international scientific-practical conference
October 20, 2021**

ӘОЖ 37.015.31
КБЖ 74.03

Бас редактор/ Главный редактор: профессор, г.ғ.д. С.Б. Қуанышбаев

Бас редактордың орынбасары / Заместитель главного редактора:
Н.М. Темирбеков – Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ, т.ғ.к. оқу және ғылыми жұмыстары жөніндегі проректор.

Редакция алқасы/ Редакционная коллегия:

Г.С. Конкина – ф.ғ.к., АрқПИ профессоры, тарих және өнер факультетінің деканы
А.К. Қалиев – ф.ғ.к., АрқПИ профессоры, педагогика және филология факультетінің деканы
Ә.Ескермесұлы – PhD докторы, жаратылыстану және ақпараттандыру факультетінің деканы

Басылымға жауаптылар/Ответственные за выпуск:

А.А. Муханбетжанова – Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ, аға оқытушы, магистр
Г.Х. Ахметова – Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ, аға оқытушы, магистр
Э.А. Ақылбекова – Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ, аға оқытушы, магистр
Т.О. Каратаева – Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ, аға оқытушы, магистр

Ы15 «Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі»: тақырындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының қорытыңдасы бойынша материалдар жинағы. / 20 қазан 2021/ Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты – Арқалық: АрқПИ, 2021. – 306 бет/ Сборник материалов международной научно-практической конференции на тему: «Педагогические идеи и просветительская деятельность Ибрая Алтынсарина» / 20 октября 2021/ Аркалыкский педагогический институт имени И.Алтынсарина – Аркалык: АрқПИ, 2021 – 306 стр.

ISBN 978-601-7947-91-0

«Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі»: тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары енгізілген.

В сборник вошли материалы международной научно-практической конференции на тему «Педагогические идеи и просветительская деятельность Ибрая Алтынсарина».

ISBN 978-601-7947-91-0

ӘОЖ 37.015.31
КБЖ 74.03

©Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты, 2021

**Басқарма Төрағасы – Ректор, г.ғ.д., С.Б. Қуанышбаевтың
ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗІ**

*Құрметті әріптестер, білім алушылар және
конференцияға қатысушы қонақтар!*

Ұлттың ұлы ұстазы, қазақтың аса көрнекті ағартушы-педагогы, жазушы-этнограф, қоғам қайраткері Ыбырай Алтынсариннің 180 жылдығына орай ұйымдастырылып отырған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияға қош келдіңіздер!

Білімнің биік туы Ыбырай Алтынсарин – 1841 жылы қазан айының 20-сында қазіргі Қостанай облысы, Тобыл қаласының маңында дүниеге келген. Жастайынан әкесінен айырылып атасының тәрбиесін көріп өскен, Алтынсарин атамыз білімге құштар, еңбекқор, Ұлт ұстазы атанады.

Әлейхан Бөкейханның «Қазаққа қызмет етпей қоймаймын» деген ұранын іске асырып, ұлтқа толық қызмет еткен тұлғаларымыздың қатарында Ыбырай Алтынсариннің есімі расымен ерекше орын алады.

1972 жылы 12 сәуірде құрылған институтымызға 1977 жылы қазақтың аса көрнекті ағартушы-педагогы Ыбырай Алтынсариннің есімі берілген. Бүгінде киелі Торғай топырағында, білімнің айнасы болған Ы.Алтынсарин атамыздың есімі берілген біздің алтын ордамызда жетістіктерде аз емес, сондай-ақ қаншама мақтан тұтарлықтай түлектеріміз түлеп ұшып, өз істерінің білікті маманы атанып отыр.

Сондай-ақ, институтымыздағы кеңес заманында ашылған педагогикалық мұражайлардың алғашқы үштігіне кіретін және еліміздегі тұңғыш Ы.Алтынсарин атамыздың есіміне берілген мұражай бар екендігін мақтанышпен айта аламыз.

Бүгінгі таңда біздегі міндет Ыбырай атамыздың ұлт үшін жаққан отын сөндірмеу. Осы мақсатқа сәйкес, қазіргі таңда институтымызда профессор-оқытушылар құрамы білімнің биігі, ізгілігі Ыбырай атамыздың еңбектерін тереңірек зерттей отырып, өз еңбектерін жазуда. Сондай-ақ, бүгінгі күні Ыбырай атамыздың 180 жылдығына арналып көптеген іс-шаралар ұйымдастырылуда. Ұйымдастырылып отырған конференцияның мақсаты да осы болмақ.

Бүгінгі конференцияға Ыбырай мұрасын, оның шығармашылық қызметін, бала оқыту мен тәрбиелеудегі әдістерін зерттеуге арналған республиканың түкпір-түкпірінен, шет елдерден бірнеше ғылыми мақалалар келіп түсті. Бұл дегеніміз – Ыбырай атамыздың есімі халықаралық деңгейде толық қамытылып отыр деген сөз.

Сондықтан сіздерге Ел Тәуелсіздігінің 30 жылдығымен қатарлас келген Ыбырай Алтынсариннің 180 жылдық мерейтойы тұлғаның мол мұрасын жаңаша қырынан тану және оны Тәуелсіздік мұраты тұрғысынан зерделеудегі ізгі қадамдарыңызға сәттілік тілеймін!

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО

Председатель правления – Ректор, д.г.н. С.Б. Куанышбаев

Уважаемые коллеги, студенты и гости конференции!

Добро пожаловать на международную научно-практическую конференцию, посвященную 180-летию великого учителя нации, выдающегося казахского педагога-просветителя, писателя-этнографа, общественного деятеля Ибрая Алтынсарина!

Как известно, Ибрай Алтынсарин родился 20 октября 1841 года недалеко от города Тобол Костанайской области. Рано лишившись отца, он воспитывался в семье деда, известного бия Балгожи. С самого детства проявлял сильную тягу к знаниям и самообразованию. Благодаря своим знаниям и трудолюбию он стал гордостью всего казахского народа. И поэтому его называют – *Учитель Нации*.

Имя Ибрая Алтынсарина занимает особое место среди общественных деятелей, самоотверженно служивших народу. В 1977 году его имя было присвоено нашему институту, который основан 12 апреля 1972 года. Наш ВУЗ, находящийся на священной Тургайской земле имеет множество достижений и много образцовых выпускников, которые стали квалифицированными профессионалами.

Мы также с гордостью можем сказать, что в нашем институте есть музей имени И.Алтынсарина, который входит в тройку лучших педагогических музеев.

Сегодня наша задача – продолжить великий путь педагога. В соответствии с этой целью сегодня профессорско-преподавательский состав нашего института пишет собственные труды, углубленно изучает произведения Ибрая Алтынсарина. Кроме того проводится множество мероприятий, посвященных 180-летию великого просветителя.

На сегодняшнюю конференцию поступил ряд научных статей со всей страны и из-за рубежа, посвященных изучению наследия Ибрая, его творческой деятельности, методам обучения и воспитания детей. Это означает, что имя И.Алтынсарина известно на международном уровне. Поэтому желаю удачи участникам конференции, посвящённой 180-летию Ибрая Алтынсарина, которое совпадает с 30-летием Независимости страны.

Успехов всем, дорогие коллеги, в изучении богатого наследия Учителя Нации с точки зрения идеала Независимости!

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Қара Әсел Бейсенбайқызы
Ғалымжанова Зәуре Тойшыбекқызы

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. В статье подчеркивается важность педагогического наследия И. Алтынсарина. Раскрыта его биография, показан вклад в сферу образования. Высоко оценивается его работа для казахстанских школ. В статье поставлены вопросы о работе по продвижению его произведений, которые и сегодня дают направление для молодого поколения. Так же в статье произведен анализ переводов и учебных работ выдающегося педагога.

Ключевые слова: Педагогического наследия. биография, произведений, анализ переводов

Summary. The article emphasizes the importance of the pedagogical heritage of I. Altynsarin. His biography is revealed, his contribution to the field of education is shown. His work for Kazakhstani schools is highly appreciated. The article raises questions about the work to promote his works, which even today provide direction for the younger generation. The article also analyzes the translations and educational works of an outstanding teacher.

Key words: pedagogical heritage, Kazakhstani schools, questions, works, outstanding teacher

Бұл күнде барлық ұлттық мектептері үшін Ы.Алтынсариннің педагогикалық мұрасының маңыздылығы жоғары. Ағартушы еңбектерінің қай кезде болсын мәні мен мазмұны жойылмақ емес, халықтық, гуманистік идеяларының өміршең екенін дәлелдеудің тіпті қажеті жоқ. Жазған туындыларында әрбір өмір иесінің адами қасиеттерін қалыптастыруда еңбек, адамгершілік, ақыл-ой тәрбиесінің орын ерекше екенін зерделеген. Кемеңгер ұстаздың афоризмге айналған сөздері, педагогикалық мұрасы ұлттық тәлім-тәрбиеде айрықша орын алады. Халқымыздың ұлттық мәдениеті мен салт-дәстүрін қайта жаңарту кезеңінде ұлт ұстазының еңбегін кең мағынада насихаттау ол әрбір ғалымның, мұғалімнің борышы болуы қажет.

Қазақтың аса көрнекті педагог – ағартушысы Ыбырай Алтынсарин Қостанайда танымал Балғожа бидің отбасында тәрбиеленді, тоғыз жасында Орынбор қаласындағы қазақ балаларына арналған жеті жылдық мектепке оқуға түсті, онда ол шекаралық комиссияда жұмыс істеген әйгілі шығыс зерттеушісі В.Григорьевтен оқыды. Зерттеушінің үйінде бола жүріп жеке кітапханасынан, әдебиеттен, тарихтан, басқа да ғылым салаларынан кітап оқып өзін-өзі дамытты. Әлем әдебиетіндегі ірі классиктер В.Шекспир, И.Гете, Д.Байрон, А.С.Пушкин, Н.В.Гоголь, М.Ю.Лермонтов, А.Фирдауси, А.Навоилардың шығармаларымен танысып, өздігінен саралай бастады.

Мектепті үздік бітіріп, 1857-1859 жылдары атасы Балқожа бидің пәсірі болады, ол 1860 жылы Орынбор облыстық басқармасына кіші тілмаш қызметіне орналасады. Одан кейін өз қалауымен Торғай қаласында бастауыш мектепке мұғалім болуды таңдайды. Сол шақтан Ыбырайдың ағартушылық – педагогикалық қызметі басталады. Ол уақыттарда алыс ауылдық мекендерде мектеп ашу ісі қаражаттың болмауынан, мектеп үйі мен оқу құралдары жетіспеуінен тым ауыр болатын. Сондай-ақ, атқарылған мұндай шаралар облыстық басқармаға да, жергілікті әкімшілікке де ұнамайтын. Кездескен қайшылықтардың ешқайсысы педагог талаптарын қайтармады және ағартушылық идеямен шабыттанған қайраткер мақсатты орындауға үлкен құлшынысты болды. Сөйтіп мектеп ашуға қаражат жинай бастады. Ел болып көптен күткен мектеп 1864 жылы 8 қаңтарда ашылды. Қазақ даласына білімнің шамшырағын жаққан ұстаздың әр сабағы қызықты, тартымды және түсінікті болатын. Әдетте діни мектептерде оқыған балалар бір жылдың ішінде молдалардан хатты эзер таныған болса, Алтынсарин оқытқан шәкірттер небары үш айда хат танып шыққан. [1]

Ағартушының 1879 жылы жарық көрген «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» еңбегінде тіл үйретудің нақтылай әдістемесі қарастырылған. Балаларға үйрететін сөзді таңдау, оның айтылу ырғағын айқын естіртіп, тілін жаттықтыру, жаттығу-дағдыландыру жұмыстарын жүргізу, оған пәндік және аудармашылық әдістемелерді қолдану, ана тілін оқуда жеке сөздерді оқи білуге, өз мәнерімен айтуға үйрету, әрбір сөздің мағынасын терең түсіндіру, әрбір оқушының сөздік қорын молайту тәсілдерін қолдану ағартушының әдістемелік тұрғыдан ізденістерінің жеміс болатын.

Ыбырай Алтынсариннің есімі аудармашылықпен де танымал. Халықты сауаттандыру, оның санасын ояту, рухани өмірін дамыту мақсатында жазылған хрестоматияда орыс тіліндегі оқулықтардан алынған үлгілер бар. Осындай тынбай жасалған еңбектің нәтижесінде орыс мәдениетін қазақ даласына енгізіп, жетекші орыс жазушылары мен ұлы ойшылдарының, ағартушылар мен педагогтардың еңбектерімен таныстыра бастады.

Осы кезеңде аударма саласы да дами бастады. Аудармадағы басты мақсат – балаларды өзге тілде жазылған шығармамен таныстыру. Мұндай қызметтің өзі әртүрлі деңгейде жүзеге асқан. Атап айтқанда, өткен ғасырларда, елдің мәдени ахуалы әр сатыда тұрған кезде, аударманың «тура шығу мөлшері аудармашының негізгі мақсаты және мәтіннің өзіндік ерекшелігі мен аударманың қандай оқушыға арналғанына байланысты болған». Негізінде, XIX ғасырда көптеген аудармашылар шығарманың ашық, тартымдылығына көп көңіл бөлген. Мұндай қағиданы Ыбырай Алтынсарин де ұстанған. Қазақ мектебіндегі оқушылардың білім деңгейінің орыстармен салыстырмалы түрде қарағанда төмендеу екенін жасырып жаба алмады, соның нәтижесінде ғана алдымен қазақ оқушылары үшін үлкен тәрбиелік күші бар, қысқа да мағыналы туындыларды пайдалы деп санап, әрі әрбір аударма туындысының түсінікті, қарапайым түрде шығуына терең мән берген. Бұл туралы хрестоматияның кіріспесінде ол былай деп жазды: «Кітапқа енгізілетін әңгімелердің басым көпшілігі қазақтар рухында болуын көздедім. Сондықтан да ол үшін әңгімелерді таңдап алу аз қиындық келтірген жоқ. Әрбір жеке шығарма туралы жан – жақты ойлап қорытынды жасау қажет болды». [2]

Ыбырай Алтынсарин әр шығарманы аударған кезде, ең алдымен, оның тәрбиелік мәніне ерекше назар аударды. Л.Н.Толстой мен И.И.Паульсонның шығармаларын аударғанда осы біржақты талапқа келіп, шығарманың жалпы мәнін байқай алмады, өйткені тәрбие мәселесін көтеру жағынан бағалы болатын: олар оқушыны әділеттілікке, қарапайымдылыққа, тапқырлыққа баулуды көздеді. Сондықтан бұл әңгімелердің осындай қасиеттерін жоғары бағалап, оларды қазақ тіліне шеберлікпен аударған. Л.Н.Толстойдың шығыс аңыздары мен ертегілері негізінде жазған әңгімелерін де ықыласпен аударған. Бұл шығармалар қазақ оқушылары үшін аса күрделі емес екенін атап өтті. [3]

Өмірдегі таусылмайтын байлық – білім екенін айта отырып, білімге жету үшін адам үнемі оқып, тынымсыз жұмыс істеуі керектігін түсіндірді. Ол бала мен ессіз адамды тыңдай отырып, жастарға кімнен үлгі алу керектігін, ал кімнен үлгі алмайтынын көрсетті. Ағартушы ең қиын жағдайда жұмыс істеді, көптеген бөгеттерге тап болды. Өтірік арыз, "жаптым жала, жақтым күйенің" қанша түрі түсті. Әйтсе де күрестен шаршамады. Бұл оның үлкен болашағына деген сенімі еді. Егер ол өзі армандаған армандарын орындай алмаса, онда болашақ жастар орындайды деп сенді, білді. Елді қараңғылықтан жарыққа шығаратын жастар деген қорытындыға келді. Өзін қоршаған қарыңғылықты, надандарды шеней келіп:

«Ат өнері білінбес,
Бәйгеге түсіп жарыспай.
Желкілдеп шыққан көк шөптей,
Жаңа өспірім достарым,
Қатарың кетті – ау алысқа – ай,
Ұмтылыңыз, қалыспай.
«Біз надан боп өсірдік,
Иектегі сақалды,
«Өнер жігіт көркі» - деп,
Ескермедік мақалды.
Біз болмасақ сіз барсыз,
Үміт еткен достарым,
Сіздерге бердім батамды» - деді.

Қазақ жастарын оқуға шақырумен қатар, адамгершілікке, махаббатқа, достыққа, еңбекке, батылдыққа, тапқырлыққа, өз халқына деген сүйіспеншілікке, қысқасы, адамның абыройын ақтай алатын адам болуға шақырды және бұл міндеттерді жастайынан жастарды дұрыс тәрбиелеген жағдайда ғана жүзеге асыруға болатынын жақсы түсінді. Сондықтан Ыбырай өзінің оқытушылық, жазушылық, аударма жұмыстарын осыған бағындырды.

Балаға кішкентайынан дұрыс тәрбие беру барлық дүниежүзілік педагог – ғалымдардың ертеден бері келе жатқан айрықша көтерген, үлкен көңіл аударған мәселелердің бірі десек, XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ елінен, қазақ даласынан оларға үн қосушы алғашқы қазақ педагог Ыбырай Алтынсарин болды. Бұл мәселе бойынша ол көптеген мұғалімдермен, әсіресе бұрынғы жүйенің ұлы орыс ғалымдарымен – педагогтарымен, К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой, Бунаковтармен ынтымақтасқан, пікірлес болған.

«Қазақ хрестоматиясы» жастарды дұрыс тәрбиелеу, олардың дүниетанымын кеңейту үшін өз уақытында ғана емес, қазірдің өзінде үлкен маңызға ие. Сол себептен де, талай жылдар бойы, талай рет басылып, мектеп оқушыларына ұсынылып отыр. Бұл кітапқа енген әңгімелер еңбекқорлық, оқу, өнерге деген ұмтылыс, Отанға деген сүйіспеншілік, талапшылдық, анықтық, жанқиярлық, кішіпейілділік, махаббат, мейірімділік, адамгершілік, жинақылық және басқалар сияқты мәселелерді қамтиды. Олар жалқаулыққа, қиянатқа, надандыққа, сотқарлықты қарсы қойып, жастарға мұндай әдеттерден аулақ болуға жол көрсетеді. Мысалы: Хрестоматия оқулығына енген өлеңдер, әңгімелер балалардың жасына, санасына сәйкес келетінін және педагогика ғылымы мұғалімдерден талап ететін әдіс мәселесін міндетті түрде ескеретінін, сонымен қатар жоғарыда аталған тақырыптар бойынша оқу, еңбек, мейірімділік, талап әңгімелері саналы түрде таңдалып алынғандығын байқауға болады.

Кітап беті оқуға шақырудан және оның әлеуметтік мәнін түсіндіруден басталады, сонымен қатар негізгі тақырыптардың бірі – еңбек. «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде тіпті ең кішкентай жәндіктердің өзі де өмірдің пайдасы үшін тынымсыз жұмыс істейтінін көрсетеді және оларды балаларға үлгі етеді. Қарлығаш, өрмекші ғұрлы жоқпысың, сен де еңбек ет, жатпа», - дейді.

Кей-кезде болмашы нәрсені қомсынып, оған көңіл бөлмей, «аз жұмыстарды қиынсыну» бойкүйездікке салынушылық секілді өмірде көп кездеседі. Бұл жақсылықтың белгісі емес. Сондықтан да балаларды кішкентайынан жалқаулыққа қарсы тұрғызып, еңбекке тәрбиелеу мәселесіне ерекше көңіл аударған. Жас ұрпақты еңбекке бағыттауды үгіттеген басқа да әңгімелері көп. [4]

"Атымтай жомарт" әңгімесінде еңбекті дәріптейді. Атымтай ешнәрсеге мұқтаж емес, еңбектен қол үзбейтін адам. Бұл ертегі ежелгі араб елінің әңгімесі, бірақ ел аузында ертегі жыр болып кеткен. Ыбырай осы халықтың аузында жүрген ертегіні балаларға арнап, әңгіме ретінде ұсынды. Әңгіменің идеясы, кейінгі ұрпаққа үлгі боларлықтай Атымтайдың сөзінен – ақ байқауға болады. «Күн сайын өз бетімен тапқан пұлға нан сатып жесем, бойыма сол нәр болып тарайды. Еңбекпен табылған дәмінің тәттілігі өзгеше болады екен» - деп Атымтай бір сөзінде айтқан.

Ыбырай Алтынсариннің тәрбие жөнінде ең негізгі тақырыптарының бірі – талап. Адам баласы талап етіп талпынбаса ешбір ісі алға баспаған еді. «Талапты ерге нұр жауар», - деген халық мақалы өмірден алынған. Адам баласының жастық шағы жігер, қайратқа толы. Бойындағы жасырын талантты, өнерді жарыққа шығаратын кез де осы. Ол үшін әрине талаптану керек. Бастаған әр нәрсені жігермен жаса, өзіңнің не нәрсеге ыңғайың, қабілетін бар, қолыңнан келетін істерді жақсы біл, қай жолдың соңына түссен, әрі қоғамға, әрі өзіңе пайда келтіресің, талаптан да таңдап ал дейді. Кей кезде жап – жақсы өнердің жарыққа шықпай кетуі жігердің, талаптың жоқтығын болуы да мүмкін. Сол себепті өз жігер, талабыңмен өрге шық деп айтады.

Ы.Алтынсариннің аудармалары қазақ жазба әдебиеті әлі қалыптаспаған далалық өмірге келді және осы әдебиеттің тууы мен идеялық нығаюына жан – жақтан әсер етті. Ол орыс әдебиетінің шығармашылығымен айналысудың арқасында идеялық сабақтар алды, аудармаларда өзінің жазушылық шеберлігін жетілдірді, осылайша қазақ жазба әдебиетінің дамуына үлкен әсер етті, яғни Ыбырай Алтынсариннің аудармаларынан біз орыс әдебиетінің қазақ жазба әдебиетінің қалыптасуына үлкен үлес қосқанын көре аламыз.

Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, А.Құнанбайұлының орыс әдебиетімен жалпы шығармашылық өзара әрекеттестігі арқылы, көркем аудармалар арқылы қазақ және орыс әдебиеттерінің арасында ежелден келе жатқан дәстүрлі әдеби байланыс бар екенін көреміз. Бұл қиын кезеңдерде қалыптасқан халықтар арасындағы тарихи достық сабақтарының бірі ретінде қарастырылуы керек және дербес зерттеуді қажет етеді, өйткені орыс әдебиеті Октябрь төңкерісінен кейін қазақ әдебиетіне әсер етіп қана қоймай, сонымен бірге оның дамуына жақсы ықпал етті. Сондықтан біз осы екі әдебиеттің арасында әлі толық зерттелмеген әдеби байланыстардың жүз жылдық тарихы бар екенін білеміз.

Оның шығармалары таза қазақ тілінде жазылды. Шығармаларының идеясының тереңдігі, тілінің қарапайымдылығы, өмір құбылыстарын реалистік жолдармен суреттеу жағынан шығармалары көпшілік халыққа түсінікті болды. Жазушының кедей баласының жеке бас артықшылығын, өмірге төзімді, икемділігін оқушыларға өте шеберлікпен жеткізген «Бай баласы мен жарлы баласы» атты әңгімесі қазақтың жазба әдебиетінде демократиялық идеялы алғашқы шығарма болды. Өз шығармаларында ол ауыл тұрмысының артта қалып жатқанын, қара түнек жүдеулігін елдің санасына жеткізуге тырысты. Алтынсарин әңгімелерінде білім беруді ұлттық сана мен мәдениеттің сақталуымен, дәстүрлі ұлттық салт-дәстүрлермен байланыстырды. Қазақ халқы басқа халықтардан кем түспеуге ұмтылды, оларды дәріптеді, өз халқының прогресс жолы ілімде жатқанын білді. Ұлы ағартушының әдеби шығармаларында көрініс тапқан ағартушылық идеялардың тәрбиелік рөлі бүгінгі күнге дейін маңыздылығын жоғалтқан жоқ. Сол себепті біз Ыбырай Алтынсариннің шығармашылық мұрасын жас ұрпаққа насихаттауымыз керек. Ол үшін бастауыш мектептердегі сыныптан тыс жұмыстарға Ыбырай Алтынсариннің туындыларын енгізіп, ұғындыра білуіміз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Сәрсенбаев Ә. Сәулелі жұлдыз іздеген адам Алматы 2001ж.
- 2 Махмова Ж. Тұрсынғалиева Т. Тіл дамыту жұмыстары, Қазақстан мектебі №7, 2019 ж.
- 3 Кенжебаев Б. Алтынсарин, Әдебиет белестері Алматы, 1996 ж.
- 4 Алтынсарин Ы. Екі томдық шығармалар жинағы Алматы, 2003ж.

I СЕКЦИЯ

Ы.Алтынсариннің ағартушылық-педагогикалық қызметінің рухани құндылықтарының негіздері (гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар)/

Основы духовных ценностей просветительско-педагогической деятельности И.Алтынсарина (общественно-гуманитарные и социальные науки)

ЫБЫРАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК СИПАТЫ

Абдуллина Ардақ Амирхановна

аға оқытушы, магистр, АрқПИИ доценті

Ауезова Шынар Сериковна

аға оқытушы, магистр

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Арқалық қаласы, Қазақстан

Аннотация. В статье излагаются лингвистические особенности произведений Ибрая Алтынсарина. На примерах произведений И.Алтынсарина в статье показаны выразительные средства языка: метафора, сравнение, метонимия, изложен язык произведений Ибрая как письменный стиль.

Ключевые слова. Произведения Ибрая, художественный характер, язык произведения, стиль писателя.

Abstract. The article describes the linguistic features of the works of Ibray Altynsarin. Specific examples show the types of metaphor, metonymy, identity, etc. The language of Ibray's works, the style of writing are words.

Keywords. Ibray's work, literature character, language of the work, style of the writer.

Қазақ халқының данышпан перзенттерінің бірі – тұңғыш ағартушы, педагог жазушы Ыбырай Алтынсариннің биыл туғанына 180 жыл толды.

Ғұмырын туған халқының өсіп-өркендеуі жолына арнаған Ұлы ұстаздың ізденіске, күреске толы өмір жолы мен шығармашылық қызметі, әдеби мұрасы кім-кімді де қызықтырады сөзсіз. Білім шырағын жаққан ұстаз жазушының артына қалдырған мол мұрасы арнайы зерттеудің қазыналы өзегі болып келеді, бола да бермек.

Ыбырай еңбектері «кітаби» тілмен емес, қазақтың таза ана тілінде жазылғандығымен құнды екенін, әрі оның шығармалары шын мәнінде көркем әдебиет болып табылатынын баса айтқан жөн. Осы ретте Ыбырай Алтынсарин көркем әдебиеттің авторы дегенде, біз оның шығармаларының несімен көркем екендігін дәлелдеуге тиіспіз.

Көркем әдебиет өзінің айтайын деген ойын образ арқылы береді. Оның негізгі құралы көркем сөз, сол арқылы адам бейнесін жасап, өмірдің, өмір құбылысының қилы қырын жан-жақты алып суреттейді. Көркем әдебиеттің басты құралы сөз болғандықтан да әрбір жазушы ұлттық тілдің сөздік қорын жете пайдаланып, оны шебер, келістіріп қолдануға тырысады, соның нәтижесінде ғана көркем суреттеулер жасай алады.

Ыбырай шығармалары — адамдар образы арқылы оқушыларының эстетикалық сезіміне әсер ететін, әдемілікті түсінуге, мінез-құлықтарын жақсартуға көмектесетін, таптардың арасындағы қайшылықтарды көрсетіп, шындықтың бетін айқындайтын құрал.

Ыбырай шығармалары тақырыбының әр қилылығымен құнды. Ол өз еңбектерінде өмірді дұрыс түсіну үшін бұрынғылардай құдайға жалбарыну емес, оқу-өнерге шақырды, оның кейіпкерлері — періште не әулие-әнбиелер емес, өмірдегі кездесіп жүрген Асан, Үсен, Қыпшақ Сейітқұл сияқты адамдар. Қысқасы, Ыбырай күнделікті өмір керек етіп отырған мәселелерді еңбектерінің негізгі желісі етіп құрды.

Ыбырайдың отырықшылық тұрмыстың артықшылық жақтарына әбден көзі жеткен. Екіншілік кәсібін жақтаған, соны қолдаған. Сондықтан да ол қазақ балаларын ұқыптылыққа, тазалыққа, отырықшылық тұрмыстың артықшылығына үйрететінін жазды. «Қыпшақ Сейітқұл», «Ағаш үй мен киіз үй» деген әңгімелерін тап осы мақсатта жазған деп түсінеміз [1,276.].

Бұл әңгімелер арқылы қазақ тұрмысындағы кейбір өзгеріс жаңалықтардың пайда болуын көреміз.

Ыбырай еңбектің маңызын түсіндіру мақсатында көптеген шығармалар жазған. Мысалы, «Бай баласы мен жарлы баласы», «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Әке мен бала», «Асыл шөп», «Байлық» деген әңгімелердің жалпы идеясы еңбектің қадір-қасиетін түсіндіруге арналған.

Оның:

Араз бол кедей болсан, ұрлықпенен,

Кете бар кессе басың шындықпенен!

Қорек тап бейнеттен де Тәңірің жәрдем,

Телмірме бір адамға мұндықпенен - деуінің, өзінде қанша мағына жатыр. Адамды еңбекке, шындыққа, адалдыққа, кісі еңбегін қанамай, өз еңбегімен күн көруге, кісі алдында тіленіп, кішіреймеуге, патриотизмге шақырады. Бұл өлеңнің мәні халық аузындағы «Еңбек етсен, ерінбей, тояды қарын тіленбей» деген мақалмен үндес жатыр.

Жазушы баланы мейірімді болуға, кішіпейіл болуға баулитын, адамгершілігі жоғары болуға шақыратын талай туындылар берді. Мысалы, «Мейірімді бала», «Шеше мен бала», «Аурудан аяған күштірек» деген әңгімелері жатады.

Ол басня - мысал өлеңдерінің түрін қазақ жазба әдебиетіне енгізді. Мысал - өлеңді ол қазақтың он бір буынды қара өлеңінің түріне бағындырды. «Қарға мен түлкі» атты мысал өлең И.А. Крыловтан аударған т. б. арқылы ирония мен улы сарказмге жол ашты. Ол — кезінде салтқа айналған: зорлық, екі жүзділік, менмендік, жалақорлық, алдаумен күн көргендердің бет пердесін ашып, әр түрлі аң, құстарға балап көрсету, сөйтіп, олардың іс-әрекетін өлтіре

сынау.

Ашығып түлкі жүрді жапандарда,
Тамақ іздеп жол шекті сапарларға...
Еш нәрсені көре алмай келе жатса,
Көзіне түсті алыстан жалғыз қарға
Басын салып құйрығын бұлғаңдатып,
Екі көзін қарғаға қылмаңдатып,
«Қарға тақсыр, көз жасын көріңіз»,— деп,
Жыламсырап сөйлейді жылмаңдатып.
Масаттанып бұл қарға сілкінеді,
Ішін тартып мұртынан бір күледі,
«Арып-ашып алыстан келген шығар,

Көңілі тыңып кетсінші, шіркін»,— деді [1,89б.].

Бұл жерде менмендігі күшті, мақтаншақ қарға айлакер, екі жүзді сұм түлкіге жем болады. Мақтанамын деп аузындағы жемінен айырылады. Қанша мақтанғанымен түлкіге керегі — оның әні емес, аузындағы ірімшігі. Екеуі де бірін-бірі алдап күн көріп жүрген үстем тап өкілдері. Ыбырайдың бұл мысал өлеңінде өте тамаша суреттілік, шынайы образ жатыр. Мақтаншақ қарғаның, өзінің әліне қарамай, «миығынан күлуі», айласы адамнан асқан түлкінің сол қарғаның алдындағы алдамшы әрекеттері. Оның қимыл әрекетінің күштілігі бұлғаңдаған, қылмаңдаған, жылмаңдаған деген етістіктерде жатқан сияқты. Бұл сөздер алдамшы түлкінің іс-әрекетіне дәл келген.

Қазақ әдебиетіне Ыбырай қосқан тағы бір ерекшелік — табиғат лирикасы. Оған дейінгі әдебиетте табиғаттың кейбір құбылыстары сөз арасында ғана айтылса, Ыбырай бұл тақырыпқа арнайы тоқтаған. Оның әсіресе «Жаз», «Өзен» өлеңдері табиғаттың сұлу көріністеріне арналған. Үлкенге де, кішіге де, жалаңаш - жалпы кедей бейшаралар мен ауқатты адамдарға да қуаныш, ерекше шаттық әкелетін жаздың, көктемнің суреті, күннің нұрына бөленіп құлпырған жердің беті, қуанышқа бөленіп, ойдан-қырға секірген жас балалар, жаздың жадыраған тамаша көрінісінен ләззат алған адамзат, жан-жәндік, айуандар, көш жөнелтіп кейін қалған қыз-келіншектердің әзілі — жалпы жаз шыққандағы қазақ елінің көк орай шалғындарға қоныс аударып, сапырылысып жатқан өмірдің тамаша көрінісін өте нанымды, көз алдыңнан өтіп жатқан кинолентадағыдай суреттейді. Мысалы:

Сәуірде көтерілер рахмет туы,
Көрінер көк жүзінде қаз бен қуы.
Көктен жамғыр, таулардан сулар жүріп,
Жайылар жер жүзіне қардың суы...
Ұшпақтың бір сәулесі жерге түсіп,
Өстірер жердің шөбін нұрдың буы!

немесе

Жүгірер киік, құлап тау мен қырда,
Қуанып ықыласпен келген жылға...
Алыстан мұнарланған сағымдары

Шақырып тұрар күліп кел деп мыңда!
Көл бұзылып, көк шығып қойнын ашса,
Қаңқылдап қонар оған қаз бен тырна... [1,656.]

Сол сияқты «Өзен» өлеңі де табиғаттың сұлу көрінісіне, оның баға жетпес асқақтығына арналған. Жаздыгүнгі таулардан сарқырап аққан өзен, айналасында тілсіз тұрған тоғайлар, өзеннен рақат тапқан жануарлар, жер бетін көк орай шалғындарға бөлеген су мен күннің күші, өзенде шарқ ұрып ойнаған балықтар — бұлардың бәрі адамзат, жан-жануарлар ләззат алатын көріністерді көрсеткен. Бір-екі мысал:

Таулардан өзен ағар сарқыраған,
Айнадай сәуле беріп жарқыраған,
Жел соқса, ыстық соқса, бір қалыпта,
Аралап тау мен тасты арқыраған.
Он мың мал айдап өтсең лай қалмайды,
Тасына су бармаған сай қалмайды,
Тасыған өзен судың қуатымен
Көк шығып шөп бітпеген жай қалмайды [2,656.]

Мұнда жаздағы таудан аққан өзеннің дыбысы, су жайылған жердің тамаша суреті қисынды сөздің күшімен адам көзіне елестетіліп отыр. Осы табиғат көріністерінің бәрін Ыбырай қазақтың күнделікті өмірінде қолданылып жүрген үйреншікті қарапайым сөздерімен оқырмандарының алдына жайып салған. Бұл екі өлеңіндегі тақырып та, негізгі нысана да табиғат. Автор осы табиғат көріністері арқылы өмір шындығын, ел тіршілігінің тынысын, өзінің, нәзік сезімталдығын білдіреді. Өз халқын сүйе білген Ыбырай сол халқының жаздыгүнгі жадыраған өмірінен сұлулық рақатын табады.

Ыбырай шығармаларының ықшам, түсінікті болуын, оқушыларының, қиналмай оқу жағын қатты ескерген. Сондықтан да оның әңгімелері мен өлеңдері көлемі шағын, аз сөзбен көп мағына беретін болып келеді.

Ыбырайдың негізгі нысанасы — халқын сауаттандыру, жас өспірімдерді оқу, өнер-білімге шақыру. Сондықтан да оның шығармаларының негізгі арқауы - ғылымның пайдасын насихаттау. Ұранды «Сөз басы» Кел, балалар, оқылық!, «Өнер-білім бар жұрттар» деген өлеңдері осы мақсатта туған.

Ыбырайдың жазушылық шеберлігі — қарапайым сөздермен өз ойын оқушыларына бейнелі, айқын, мәнерлі етіп жеткізуінде. Оның шығармаларында асыра теңеу, шектен шыққан әсірелеулер, қою боямалылық кездеспейді. Ыбырай шығармаларындағы көркемдік тәсілдері мен суреттеулер өмір шындығына сәйкес келетін, жұртшылыққа үйреншікті құбылыстардан алынған. Сондықтан да оның шығармаларының тілі оқырмандарына түсінікті, мазмұны көңілге қонымды, жасаған образдары авторлық негізгі ойды оқырмандарына бұлжытпай жеткізіп, оларды толғантады, ой-сезіміне әсер етеді.

Қазақ тілінде көркем аударманың туу тарихына көз жіберсек, алдымен көрінетін дүниенің бірі — Ыбырай Алтынсаринның аудармалары.

Қажым Жұмалиев те Ыбырай аудармаларының оның қолтумаларынан

айырғысыз, оның барлық жерде түп нұсқаны бұлжытпай, сол күйі аударуды принцип етіп қоймағанын, кейде тақырыбын, кейде сюжетін, кейде баяндау әдісін өзгертіп, қайткен күнде де қазақ балаларына түсінікті баяндауды мақсат еткенін ескерткен. Ыбырай аудармалары оның көздеген нысанасына орай, өз туындыларының негізгі идеясымен іргелес жатады.

Ыбырай кейде түп нұсқадағы өзіне керексіз жерді тастап кетіп отырады екен. Ол жөнінде Ә.Сатыбалдиев: «Кейде ол бір шығарманың өзіне ұнаған белгілі бір жерін алады да, басқасын тастап та жүре береді. Мәселен, Толстойдың «Петр и мужик» деген әңгімесінің аудармасы сондай... Міне, осы әңгіменің негізіне сүйене отырып, Алтынсарин бір әңгіме жазған. Оның аты — «Малды пайдаға жарату». Мұны аударма десе де немесе Толстойға еліктеп өзінше жазылған әңгіме десе де болады»,— дейді.

Алайда Ыбырай тәрбиелік мәні бар шығармаларды ғана іріктеп аударды. Бұлардың бірқатары өзінің төл туындыларымен тақырыптас еңбекті сүю, адамгершілік, адалдық, достық, кішіпейілділік т. б. Л.Н.Толстой, И.И.Паульсон т. б. орыс жазушыларын аударды. Ыбырай ол шығарманың сюжетін алады да, өз ана тілінде баяндап береді. Айталық, «Пустынник и медведь» мысалын «Жаман жолдас» деген атпен қара сөзбен берген. Ыбырайдың аудармалары қазақ қаламгерлерінің төл туындысы дәрежесіне дейін жеткен, ол — аударманың үздік үлгісін жасады. Ә.Сатыбалдиев Абай мен Ыбырай орыс жазушыларының еңбектерін аудару арқылы өз творчествосын дамыту, сөйтіп, көркем сөзбен халқына қызмет етуді мақсат қылды дей келіп, «Олардың аудармаларындағы үлкен ерекшелік сол — олар аударманы тек аудару үшін ғана емес, өздерінің көкейкесті армандарын, бойын кернеп, жүрегін тулатқан сөздерін орыс данышпандарының сөздерімен, солардың шеберлігін пайдалана отырып жеткізу үшін аударды. Олардың творчествосында аудармалық еңбек пен өздері жазған еңбектерінің бір-бірінен айырғысыз болып кеткен себебі де сондықтан»,— деп тұжырымдайды[3,147б.]. Аудармаларына Ыбырайдың рухы әбден сіңгені соншалық оларды басқа тілдің материалы екен деген ешқандай күдік тумайды. Мысалы, К.Д.Ушинскийдің оқулықтарында Беранженің «Урок» атты өлеңі басылған. Мұны Ыбырай жақсы біледі. Аталған өлеңге форма, идея жағынан оның «Кел, балалар, оқылық» атты өлеңінің, ұқсастық жағы байқалады.

Беранжеде:

Дружно, дети! Все зараз,
Буки-аз, буки-аз.
Счастье в грамоте для вас!

Ыбырайда:

Кел, балалар, оқылық,
Оқығанды көңілге,
Ықыласпен тоқылық.

Алайда бұл өлеңдер рухы жағынан үндес болғанмен, аударма ретінде танудың өзі қиын-ақ. Аударма деуге тілдік тұрғыдан да қисын жоқ, өлеңнен орыс тілінің рухы байқалмайды. Демек, Ыбырай аударды деудің өзі шартты [4,78б.].

Ыбырай шығармалары мағынасы, көркемдігі, тілі жағынан жатық, қазақы. Сондықтан болса керек, оның аудармасы мен қолтумаларының ішіндегі көркемдеу тәсілдері мен сөз қолданыстарында айырма байқалмайды.

Тілдік тәсілдердің бәрін де қисынын келтіріп жұмсады, оның ішінде ол күнделікті жиі қолданылып жүрген қарапайым сөздер арқылы шындықты дәл көрсететін айқын да бейнелі, адамдардың ой-сезіміне әсер ететін образдарды жасады. Ыбырай Алтынсариннің қазақ тілін дамытудағы рөлі оның ағартушылық қызметімен тікелей байланысты. Ыбырайдың әдеби шығармалары, әсіресе прозалық туындылары оқу кітабы ретінде арнайы жазылған. Бұл тұста Ыбырайға екі түрлі жүкті тұңғыш рет арқалауға тура келді: бірі – қазақ әдебиетінде бұрын жоқ проза жанрын бастау, яғни қазақ әдеби тілінде бұрын болмаған шағын әңгімелер стилін жасады, екіншісі – өз өлеңдері мен қазақтың ауызша тараған мол көркем әдеби үлгілерін оқушы жастарға ұсыну.

Ыбырай – қазақ әдебиетіндегі көркем прозаның негізін салушы, демек көркем проза стилін бастаушы. Оның ішінде мектеп оқушыларына арнаған әңгімелер жанры болғандықтан, олардың көлемі шағын, тілі мейлінше түсінікті болуды көздеген.

Ыбырай шығармалары тілінің лексика-фразеологиялық құрамы қазақ әдеби тілінің байлығынан алынған. Грамматикалық құрылысында да Ыбырай кітаби тілге тән тұлға-тәсілдерді қолданбайды. Тіпті ол сол кезде қазақтың жазба әдеби тілі ішінара пайдаланған кітаби орфографиялық дәстүрді де қабылдамай, қазақ тілінің фонетикалық заңдылықтарын ескеріп, қазақша жазу принципін ұстады. Оған Ыбырайдың қазақ жазуы үшін орыс графикасын ұсынуы себепкер болды.

Ыбырай Алтынсарин өз халқын жан-тәнімен сүйген, халқының мәдени көркейіп өсуі үшін бойындағы бар күш-жігерін аянбай жұмсаған нағыз патриот еді. Білімге деген құштарлық, халқына қалтқысыз қызмет ету Ыбырай Алтынсариннің негізгі ұстанымы болды. Ол мәдениет пен білімнен артта қалған ел-жұртын көрші елдің өнер-білімін, техникасын игеруге шақырып қана қоймай, сол игі істі тікелей жүзеге асыруға да өлшеусіз үлес қосты. Қазақ даласында тұңғыш рет орыс үлгісіндегі пәндік білім беретін мектептер ашып, оған орыс алфавиті негізінде оқулықтар жазды, өзі сабақ беріп, жаңа талапка сай келетін мұғалімдер дайындауға күш салды. Қазіргі өркениетті қазақ халқы не бәрі 48 жасында өмірден өткен Ыбырай атамyzды ұлы ұстаз, педагог, ғалым, ірі қоғам қайраткері деп бағалап құрмет тұтады.

Ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсарин келешек ұрпағына өлеңдері мен әңгімелері оқырманына түсінікті, тілі жеңіл, тәрбиелік мәні зор, әркімге де үлкен ой салатындай тақырыбы әсерлі, ойын жеткізуде тілдік стиль ерекшелігі мол әдеби мұрасын қалдырды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. - Алматы: Ғылым, 1994
2. Ы. Алтынсарин. Қазақ әдебиеті: - Алматы: Ғылым, 1979
3. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. - Алматы: Ғылым, 1994
4. Сыдықов Ә. Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі. - Алматы, 1969

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ӘДЕБИ МҰРАСЫ

Абдуллина Ардақ Әмірханқызы

магистр, АрқПИ доценті

Абильдина Айгул Нағашыбаевна

оқытушы, магистр

Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Арқалық, Қазақстан

Аннотация. В статье для любителей литературы представлен сборник работ национальным учителем А.Байтурсиновым. Были проанализированы стихи А.Байтурсинова, его литературно – научные исследования и стихотворение «Ер Сайын» и «23 жоктау».

Ключевые слова. Народный учитель, литература, сочинение, стихи, статья, вечные сокровища.

Annotation. The collection of works submitted by the folk teacher Ahmet Baitursynov to amateurs of literature is systematically presented in the article. Ahmet Baitursynov's poetry, literary research and poem «Er Sain» and «23 zhoktau» were analyzed. These works by Ahmet Baitursynov will remain as an eternal treasure for students and lovers of general literacy.

Keywords. Folk teacher, literature lovers, essays, poems, articles, eternal treasure.

Қай халықтың болса да өзінің бастауы - ауыз әдебиетінен басталатыны анық. Халқымыздың ауыз әдебиетіне тән көркемдік ерекшеліктері мен жиналу заңдылықтары бар. Аталмыш әдеби мұраларымызды жинақтауда біз, Ахмет Байтұрсыновтың қосқан қомақты еңбегіне ерекше тоқталуымыз қажет.

Ахмет Байтұрсыновтың 1998 жылы тойланған 125 мерейтойында тәуелсіз қазақ елінің тұңғыш президенті Нұрсұлтан Назарбаев: «Ахмет Байтұрсынов – қазақ халқының ар – орданы», - деп жоғары бағалаған еді. Осынау тарихи тұлғаның ғылыми, көсемсөздік, ақындық мұрасы бүгінгі күні толықтай оқырман қолына тиді.

Бұл саладағы Ахметтің басты еңбегі – «Әдебиет танытқыш» та бар. Аталмыш еңбек туралы Ахмет Байтұрсынұлының қазақ әдебиеті, тілін танытып, дамытудағы өлшеусіз еңбегі туралы жазған Қазақстан Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, республика мемлекеттік сыйлығының лауреаты Рымғали Нұрғалиев былай дейді:

«... Ғылым әдебиеттің барлық жанрларына, көркемдік құралдарына қатысты еуропалық, орыс әдебиеттануындағы ұғым, термин, категорияларға шын-шырғасын шығармай түгелдей қазақша балама табады. Баспасөзде, кітаптарда, оқулықтарда, радио-теледидарда қазір кең де еркін қолданылатын сөз дұрыстығы, тіл тазалығы, тіл ашықтығы, тіл дәлдігі, көрнекілігі, оның тараулары, көрнектеу, меңзеу, теңеу, ауыстыру, бейнелеу, алмастыру, кемітпеу, әсерлеу, арнау, қайталақтау, шендестіру, дамыту, үдету, түйдектеу, бүкпелеу, кескіндеу – сияқты ұғымдарды тұңғыш еңгізіп, осы сөздерді

термин дәрежесіне көтерген, дәл анықтап берген Ахмет Байтұрсынұлы екенін айту – тарихи әділет...» Осылайша ғылымдағы, әдебиеттанудағы тарихи шындық – тарихи әділеттігін тапты.

Қазақ әдебиетінің теориялық негізін қалаған «Әдебиет танытқыш» кітабындағы көптеген термин, ұғым, категория әдеби тілімізге, ғылыми оралымға Ахаң атаған кезеңнен бері қолданыста бар. Бұл ғылыми еңбекте эстетикалық ойлау жүйемізді әлі де байыта түсетін тамаша қазына, ересен тақырыптардың бар екенін Рымғали Нұрғалиев жоғарыдағы еңбегінде арнайы еске салады.

Ахаң кезінде еліміздің болашағын ойлап, былай деп тебірене жазған екен: «Өзіміздің елімізді сақтау үшін бізге мәдениетке, оқуға ұмтылу керек. Ол үшін ең алдымен әдебиет тілін өркендету керек. Өз алдына ел болуға өзінің тілі, әдебиеті бар ел ғана жарай алатындығын біз ұмытпауға тиіспіз. Бұл мәселеде біздің халіміз оңды емес. Осы күні орыс школы мен татар мектептерінде оқып шыққандар қазақ тілін елеусіз қылып, хат жазса өзге тілде жазып, қазақ тілінен алыстай барады. Бұл, әрине, жаман әдет. Егер тілге осы көзбен қарасақ, табиғат заңына бағынбай, біздің ата-бабаларымыз мың жасамаса, ол уақытта тілмен де, сол тілге ие болған қазақ ұлтымен де мәңгі қоштасқанымыз деп білу керек. Егер оны істегіміз келмесе, осы бастан тіл, әдебиет жұмысын қолға алып, өркендейтін уақытымыз жетті...» Ахаңның бұл данышпандық оны бүгінгідей ел егемендігі кезеңінде де мәнін жоймай тұр. Қайта, тілге, әдебиетке деген ойы дабылды шағына жеткендей.

Ахмет Байтұрсынұлының шығармалар жинағының бірінші томдығына өлеңдері, әдеби-ғылыми зерттеулері топтастырылған. Ақын, аудармашының ең басты әдеби туындылары: «Қырық мысал» мен «Маса», «Қазақтың бас ақыны», «Әдебиет танытқыш» кірген. Мұхтар Әуезов Ахмет Байтұрсынұлының елу жылдығында: «... «Қырық мысал», «Маса», «Қазақ» газетінің ... қан жылаған қазақ баласына істеген еңбегі, өнер –білім, саясат жолындағы қажымаған қайраты – біз ұмытсақ та тарих ұмытпайтын істер болатын» - деп бағалағанды. «Әдебиет танытқыш» алдымен сөз өнері жүйелі талданады. Қазақтың бас ақыны – Абай Құнанбайұлы туралы тебіренді Ахаң... Шығармалар жинағының екінші томдығы – «Оқу құралы» кітабынан тұрады. «Ахмет Байтұрсынұлы бұл оқулықты тіл маманы Телжан Шонановпен бірлесіп жазған. Кезінде араб әріпінен басылған кітап, тұңғыш рет қазақ әріпімен басылып отыр.

А.Байтұрсыновтың Телжан Шонановпен ынтымақта жазған «Оқу құралы» жастарға үйретері көп, меңзері мол танымдық мақалалардан құрылған. Мысалы: «Ойнап сөйлесең де, ойлап сөйле», «Ақыл жас ұланнан, жүйрік тай – құланнан», «екпей егін шықпас, үйренбей білім жүкпас»... Берілген мақалдар балалардың ұғымына жеңіл, тез жатталады[1,117]. Үшінші кітапта «Тіл – құрал» оқулығынан тұрады. Оқулықты шығарушылардың алғы сөзі берілген. Ахмет Байтұрсыновтың өмірі мен қызметі туралы тілші – ғалым Рабиға Сыздықованың көлемді ғылыми еңбегі осы кітаптан орын тепкен. «Тіл – құрал» оқулықтарына жан – жақты шолу жасалады.

Методика мәселелері төңірегінде қазақ мұғалімдері үшін «Баяншы» сөйлеу, оқу, жазу тілін жұмыс тәжірибесі арқылы танытқан – «Тіл жұмсар» кітаптары берілген. Жалқылау, жалқылаулы – жалпылау, дыбыстарды жіктеу туралы әдістер әңгіме болады.

Теоретик Ахмет Байтұрсынұлы таза ғылыми зерттеулермен шектелмей, оқулықтар да жазған ғалым ғой. Бұл кітапта осы сөзіміздің айғағындай оның ғылыми еңбегі «Тіл – құралмен» жан – жақты танысуына оқушыларымыздың толық мүмкіндігі бар.

А.Байтұрсынұлының шығармалар жинағының төртінші томы филология ғылымдарының докторы А.Ісімақованың «Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ әліпбиінің атасы һәм кемңгер көсемсөзші» алғысөзімен ашылып, ғалымның әліппелері мен мақалалары берілген. Әліппелер айдарымен: қазақша алифба «Оқу құралы», жаңа құрал «Әліп – би», сауатсыз үлкендер үшін «Сауат ашқыш» топтасқан.

А.Байтұрсынұлы балалардың ана тілінде сауат алуына арналған алғашқы әліппелер жазған, қазақ тілінің грамматикасын жасаған ғалым, ұлт баспасөзінің негізін қалаушы. Кітапқа сол жылдары өзекті мәселелерді көтерген мақалалары топтастырылған. Қазақ ұлтының ұлағатты ұстазы Ахаңның ғибратты еңбегі тілді дамытуда әлі де тындырары көп болмақ. Бес томдық шығармалар жинағының соңғы томы – бесінші кітапқа А.Байтұрсынұлының жинақтаған «Ер Сайын» жыры мен «23 жоқтау», мақалалары топтастырылған. Кітап жинақты құрастырушы ғалым Айгүл Ісімақованың «Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ халқының ар – ожданы» аталатын алғы сөзімен ашылған.

«Ер Сайын» жыры әйгілі орыс ғалымы, Шоқанның досы Г.Н.Потанинге тарту ретінде ұсынылған. Қазақ тарихының төрт жүз жырын қамтитын «23 жоқтау» жырларына көркем тіл мен мұнды зар әуені жымдасқан. Ел тарихын, ерлердің азаматтық өнегелі істері жырланған. Қаз дауысты Қазыбекті, Абылай хан дүниеден өткенде айтылған жоқтау, басқа да халықтық көркем сөз қорын толтыратын жоқтаулар топтастырылған. Бесінші кітапқа Ахмет Байтұрсыновтың: «Еленбей келген еңбектері», «Жаңа табылған туындылары» кірген.

Ахмет Байтұрсынұлы – қоғам қайраткері, ақын, қазақ тіл білімі мен әдебиеттануының реформаторы. Халқымыздың біртуар перзенті, «Алашорда» үкіметінің негізін қалаушылардың бірі – Ахаңнан мол әдеби, ғылыми мұра қалған. Солардың дені сараланып, сұрыпталып осынау көп томдық жинаққа кірген. Мәскеудегі Шығыс халықтарының кіндік баспасынан 1926 жылы шыққан. Жинақ Ахмет Байтұрсынұлы мен Әлихан Бөкейханұлының құрастырып, 23 жоқтауды жинақтауымен шыққан. Жинақты Шәңгерей Бөкеевтің «Сыршы» атты жоқтау өлеңімен ашады.

Ахмет Байтұрсынұлы «Бастырушыдан» деп аталатын кіріспесөзінде былай деп атап өтеді, «тіл көсемдері» тілді безеп, жолға, жөнге салып, жүйесін айырып өстіреді: « ... Ел аузындағы тіл дегенімізде, мені үлгі - өрнек етіп аламыз? Әрине, осындай жоқтауларды, жұмбақтарды, өлеңдерді, ертегілерді, тағы осындайларды...»

Жоқтаулар жинағы Мамайдың шешесі Қараүлектің «Мамай батыр» жырымен ашылады.

Қарадан туып хан болдың,
Ерлігің мен билігің,
Он сан атты ноғайға,
Көрсек күнде таң болдың,
Жаяуларға жол болдың,
Аттыларға тіл болдың.
Өлдің, Мамай, күл болдың.
Күл ұшырған жел болдың
Иманың болсын жолдасың!...[2,77]

Жинақтаушы берген түсінікте: Мамай – Едіге бидің нәсілінен, он алтыншы ғасырда өмір сүрген ноғайлының батыры, - деп таныстырылған. Қаз дауысты Қазыбек бидің қызы Қамқаның жоқтауы берілген.

Сусыны қанар қазақтың,
Ағар бұлақ суалды.
Сіз осылай болды деп,
Естіген қалмақ қуанды...[2,114]

Кеңгірбай биге, Кенесары – Наурызбай батырларға, Әбдіғапарға арналған жоқтауларда тіл байлғы көрінеді, салт – дәстүр, ел тарихына қатысты әңгіме болады. Абайдың баласы Әбдірахманды жоқтаған өлеңі де жинаққа кірген. Төлебайды жамағатының жоқтауында:

Жылама деп айтады,
Өсиеті молданың.
Бұрын – соңды ажалдан,
Қалары жоқ бәнденің.
Қосқанынша құдайым,
Қош – аман бол, алғаным!
Ризалықпен күйелік
Құданың басқа салғанын.
Нұрға толып қабірің,
Жолдас болсын иманың.
Кәдірің өтіп күн сайын,

Көзімнің жасын тыймадым! – деп тербенді қазалы жанның жамағаты[2,124]. Төлебайға қатысты жоқтауларды шығарған Қарпық ақын. Үмбетейден Таңбай мен Қасқатай бір туысқан. Таңбайдан Шошақ, одан Байтұрсын, оның ұлы Ахмет. Қошқарбайдан Қожырбай, одан Шолақ, одан Қарпық ақын туады. Бұл – жоқтауларды жинақтаушылардың түсінігі. 23 жоқтау Әбдіғапар Жанбосынұлына арналған жоқтау. Әбдіғапар 1916 жылғы Торғайдағы халық көтерілісін басқарушылардың бірі. Торғай елі оны хан сайлаған. Ұзын Қыпшақ Әбдіғапар 1920 жылы дүние салады. Жоқтаулар тілі көркем, ырғақты келуімен қатар ел тарихы, билер, батырлар тарихына құрылған. Жоқтаулар жинағы ел тарихының төрт жүз жылын қамтып тұр.

Ахмет Байтұрсынұлы әдебиетші ретінде халық әдебиеті үлгілерін зерттеп, кітап етіп бастырған да ғалым. Ол 1923 жылы Мәскеудің «Күншығыс» баспасынан халық жыры «Ер Сайынды» жеке кітап етіп шығарып, әйгілі орыс ғалымы Шоқан Уалихановтың досы Григорий

Николаевич Потаниннің туғанына 80 жас толуына орайтарту етіп сыйлаған. Г.Н.Потанинге Ахмет Байтұрсынұлы жазған арнау өлеңі былай басталады:

Атақты Сібір ұлы қарт Потанин!
Ер сүйсе сендей сүсің Ел – Отанын.
Қазақсың, қалмақсын деп алалау жоқ,
Отаның тең көресің барша жанын.
Қазаққа Потаниннің аты ардақты,
Ямыштың біліп отыр қанша шалын?!. [3,97]

Мәскеу, 1923. «Ер Сайын».

Жыршылар аузынан алып, өңдеп өткеруші – Байтұрсынұлы Ахмет. «Ер Сайын» бұрынғы халық аузында сақталған жырларша былайша басталады:

Бұрынғы өткен заманда,
Дін мұсылман аманда,..
Бес намазын қоймаған,
Бір құдайды ойлаған.
Қара басы хан болған,
Байлығы жұртқа аң болған.
Малы Алашқа таң болған,
Бозмұнай атты бай болған,..

Қатыны қартаяды, байда бала болмайды. Құлдарынан қорлық көреді. Бозмұнай бай бір Аллаға жалбарынады, мінажат жасайды. Әкесі жетпістен асқанда, анасы елуге келгенде Алла тағала қолдап олар ұлды болатын болады.

Ұлдың дүниеге келуінің де көп қиындықтары да жырда келісті жырланады. Қобыланды Ер Сайынға:

Алла ашсың жолыңды,
Ұзын қылсың қолыңды.
Танып жүргін, ие балам.

Оның менен солыңды!- дегендей ақ батасын береді[3,144]. Сайынның ел қамқоры болып өсуіне ақ жол тілейді. «Ер Сайын» жырын өңдеп, саралап, кітап етіп бастырып Ахмет Байтұрсынұлының «Қазаққа Потаниннің аты ардақты», - деп тапсыруы бізді ризашылық пен мақтаныш сезіміне бөлентіп отыр. Орыс ғалымы, жиһангер, фольклоршы, түркі, моңғол халықтары тарихын зерттеуші, қаламгер Потанин Омбыдағы кадет корпусында Шоқан Уалихановпен бірге оқыған, айнымас досы. Қазақтың ауыз әдебиеті, салт – дәстүрін зерттеген ғалым, саяхатшы. Батыс Моңғолия, Тува елдерінде ғылыми зерттеу жұмыстарында болған. «Қазақтың соңғы Ханзадасының киіз үйінде», «Қазақтардың және алтайлықтардың аңыздары, аңыз әңгімелері және ертегілері» еңбегі оның түркі, моңғол ғылымына қосқан үлкен үлесі. Хакім Абай, оның інісі Халиулла Өскенбаев туралы да жазған. Ал, Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатұлы болса Григорий Николаевич Потанинге (1835 – 1920ж.ж.) өлең арнаған.

Біз едік қадірі жоқ ұл әкеге,
Көп жатқан мешел болып көлеңкеде,
Өл бітіп, жаңа ғана аяқ басып,
Іліндік біз де жетіп мерекеге.

Тойыңа шашу алып шаттанамыз,
Білдіріп жүрек лебін Герекеңе...

«Алдына Алаш тарту ұсынған Григорий Николаевичті» «А.Б.» қазақы құрметпен «Гереке» деп сыйлайды, құрметтейді[3,158]. Қазақтың жыр жауһарларының бірі «Ер Сайынды» Алаш атынан ұсынады. «Орамал тон болмаса да жолға жарар» деп тарту өлеңін арнайды. Қыр баласы - Әлихан Бөкейханов болса жырға соңғы сөз жазады. Қыр баласы екі ерт «Григорий Николаевич Потанин» атты ғалымның өмір жолынан мол дерек берген естелігін жазған. Әлихан Бөкейханов болса сол естеліктерін: «Қазақты туғанындай жақсы көрді. «Бейшарасың» деп қазаққа қорған болды. Өз ғұмырында қылған жұмысы, жүріп тұрған мінезі анық әулиенің ісіндей», - деген сөздермен қорытындылайды.

Демек, қазақтың қос арысының кереметтей тарту сыйына, арнау сөздеріне ие болған Г.Н.Потанинмен біз де мақтанамыз, оның Алаш тарихына қосқан еңбегін құрмет тұтамыз, Ахмет Байтұрсынов пен Әлихан Бөкейхановтың орыс ғалымына деген ыстық ықыластарына қайран қаламыз.

Ахмет Байтұрсынұлы ақын, көсемсөзші, ғалым, қоғам қайраткері ретінде көп еңбек еткен, осы салада мол мұра қалдырған, туған халқы үшін қалтқысыз еңбек еткен жан. Кезінде қазақ жастарының рухани көсемі танылған данышпан ойшыл.

Алаш арысы, Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының ауыз әдебиетінде қалдырған - бұл еңбектері студент жастарға, жалпы әдебиет сүйер қауымға айырықша, мәңгілік қазына, әрі мәдени мұра болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Байтұрсынов А. Ақ жол. Өлеңдер мен тәржімелер, мақалалар және әдеби зерттеулер. - Алматы: Жалын, 1991. - 469б.
2. Байтұрсынов А. Шығармалары. Өлеңдер, аудармалар, зерттеулер. - Алматы: Жазушы, 1989. - 319 б.
3. Байтұрсынов А. Көп томдық шығармалар жинағы. - Алматы: Алаш. 6 том: Ер Сайын. 23 жоқтау, мақалалар. - 2006. - 228б.

АГРЕССИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Акылбекова Эльмира Акылбековна

аға оқытушы

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Арқалық, Қазақстан

Анатация. При гневе агрессивного ребенка необходимо попытаться изменить агрессивное состояние в позитивную сторону, создавая удобное общение с ними по возможности. Агрессия следует рассматривать эффективные пути для позитивного общения с детьми в конфликте. Эмпатия

через создание с детьми психологических условий, развитие доверительных качеств личности, сам психолог должен быть примером.

Ключевые слова: Воспитание, Сказка. Семья. Агрессия. Жанр.

Annotation. An aggressive child should be able to change their aggressive position with the best approach when working with them. Effective way of dealing with aggression is finding ways of effective communication with children. Empathy, the psychologist himself should be an example of the development of their own qualities.

Keywords: Education, Skazka. Family. Aggression. Genre.

Психология ғылымында психикалық құбылыстарының ішіндегі көп зерттелінген құбылыс эмоциялық құбылыс болып табылады. Дегенмен эмоцияның жан-жақты қырларының ерекшеліктерін әрбір жеке адам түрліше өткізетін болғандықтан психологтар арасында бұл мәселе үнемі шешімі шексіз болып қала береді.

Эмоциялық тұрақсыздықтың бір көрінісі – агрессивтілік адамның жеке тұлғалық қасиет ретінде де, эмоциялық жан күйзелісі ретінде де зерттелінеді. Сондықтан бұл мәселені зерттеу бірнеше бағыттан тұрады.

Психоаналитикалық бағыт – бұл тұжырымның негізін қалаушы З.Фрейд.

Ұзақ жүздеген жылдар бойы, оның теориясы қызу да қатаң тартысқа айналған. Фрейд еңбегінің арқасында агрессия және агрессивтілік моральдық тақырыптың ой тартысы, ғылыми сараптаманың негізгі объектісіне айналды. Фрейдтің бастапқы жұмыстарының тұжырымы бойынша бүкіл адамзат әрекеті бұл тікелей болмаса жанама «эростың» ағыны, өмір инстинкті, өмірдің сақталып – мықтылануына бағытталған энергия көзі. Агрессия бұл тұрақты емес, алайда қашып құтыла алмайтын өмірдің бір бөлігі.

Бері келе заманға сай көптеген оқулықтарда көрсетілгендей агрессияның деректемесінің тәртібін психоаналитикалық анықтамада - «Танатос» деп көрсетеді. Танатос - өлім мен талқандалуға деген инстинкті қызығушылық, ұмтылыс. Фрейдтің ұғымы бойынша танатос бұл өлімге ұмтылыс, танатостың энергиясы жарық өмірдің аяқталып, талқандалуына бағытталған [1,586].

Үлкен қарама – қайшылықтың бір бағыты өмірдің сақталуы мен талқандалуы, ал басқа механизмдер қызмет етуі танатос энергиясының мақсаты, бағытталуы, өзінен бой алып, өзіме бағыттау. Фрейдтің тұжырымы бойынша бүкіл адамзат әрекеті эрос пен танатостың арасындағы өзара қарым-қатынасы мен тартыс күшінің нәтижесі. Осылай танатос жанама себепкер болу арқылы агрессия сыртқа шығарылып, өзге біреуге бағытталады.

Агрессия, өзгеге бағытталу: Инстинк пен әлеуметтік норманың бір-біріне қайшылығы, қимылдың шектелуінен ішкі жағдайдың туу салдарынан агрессияның, яғни зорлықтың пайда болуы. Адам зорлықты өзіне, өзгеге және қоршаған сыртқы ортаға қатысты жасайды. Өмірге құштарлық және өлімге ұмтылуы, осы қарама-қайшылықтың түсінігі махаббат пен өшпенділіктің бірдей теңдігін көрсетеді. Өлімге ұмтылу зорлық-зомбылықты әкелсе, ал

махаббат агрессивтілікті (сексуалдық) тудырады. Фрейдтің агрессияны табиғи қайнар деп қарастыруы пессимистілік. Бұл әрекет тек туа бітіп қоймай, танатостың энергиясы іштен шықпай қалуы индивидтің өзін-өзі талқандалуына әкеліп соқтырады. Агрессияның сыртқа эмоция арқылы көрінуі, талқандаушы энергияның азайып, жеңілдеуін ыңғайлы тәсілмен сыртқа шығарылуы көңілге үміт ұялатады. Осылай әрдайым шығарылуы агрессивті мінез-құлықты, қызбалылықты, кекшілдікті, сарказм мен өсекке жақындылықты бойына сіңдіруі мүмкін [2,986].

Этиологиялық көзқарас: К.Лоренц агрессия – бұл ұзақ эволюциялық даму деп қарастырады. Лоренцтың ойы бойынша агрессия – бұл біткен инстинк, өмір сүру үшін күресу, бүкіл адамдарға және жануарларға тән қасиет. Адам бұл өзінің әрекеті табиғатқа тиесілі екенін түсінуі қажет. Агрессияны зерттей келе ол оны жануарлармен ортақ табиғи заңдылық деп қарастырады.

Агрессия генетикалы фонды жақсартуға көмектеседі, яғни күшті энергиясы мол индивидтер өзінің ұрпағын сақтап қала алады. Күшті жануарлар өз ұрпағын сақтап қалуға күші жетеді. Агрессивтілік бірлесе жасалған функцияның бірі. Осы мезетте жиналған энергияның саны, өнбойынан агрессияның сыртқы шығуына әкеледі. Басқа тіршілік иелеріне карағанда адамдарда бір-біріне деген зорлық-зомбылығы көбірек. К.Лоренцтің ойы бойынша бүкіл тіршілік иелерінде туа біткен инстинкті тартыстан басқа, ол өзінің ұмтылысын үстем ұстайтын мүмкіндікке ие және бұл мүмкіндік өзінің құрбанына қиянат әкелетін әрекетке тиесілі. К.Лоренц осылай тұжырымдай келе агрессияны құтыла алмайтын туа біткен күш деп қарастырады. Сондай ақ оның айтуы бойынша агрессияны жеңілдетіп, кейбір әрекеттерді бақылауға алуға болады. Оның жорамалы бойынша адам әртүрлі әрекеттер жасау арқылы, біреуге қиянат келтірмейтін жағдайлар, агрессия энергиясының қауіпті деңгейге дейін жинақталуын жеңілдетеді [3,606].

Лоренцтің тұжырымы бойынша – достық жылы қарым-қатынас махаббат ашық агрессияның ушығуын жауып жеңілдетуі мүмкін.

Аңшылық гипотеза: Адри - Голливуд сценарисі «эуеской архиолог», бірнеше кітаптар жазған. Адридің тұжырымдауы бойынша, іріктеп алу нәтижесінде аңшылықтың жаңа түрі пайда болуы: «Біз аштықта болмас үшін – шабуылдадық. Біз қауыпке лайықты қарсы тұрмасақ онда біз тіршілік етуді тоқтатар едік. Біз аңшылыққа анатомиялық және физиологиялық жағынан икемделгіміз». Бұл табиғи аңшылық адамзат агрессиясының негізін құрайды. Адридің тұжырымдауы бойынша осы аңшылық инстинкт адам миының дамуы – қару-жарактың шығуы, адамды бір-біріне шабуылдайтын тіршілік иесін құрайды [4,1066].

Э.Фроммның агрессияға көзқарасы: Агрессия – бұл өлімге, қайғыға ұмтылыс. Э.Фромм зорлықтың бірнеше формасын көрсетеді: ойын арқылы зорлық, біреуден кек алу үшін, сеніміне жай түскендей болған кезде, біреу-біреуді өз билігіне жүгіндіруі, оны қорғансыз объектіге айналдыру, оған ойына келгенін жасау, балағаттап, қорлау негізгі мақсат-қайғыруға мәжбүр ету. Адам өзі жаңа нәрсені біліп, шығара алмаған кезде, ол өз күшін

талқандауға жұмсайды. Яғни адам, дегені болмаған кезде зорлыққа, агрессияға жол береді. Адам бойындағы қайырымдылыққа, махаббатқа, сенімге көңілі қалған жағдайда, талқандауға кіріседі. Көңілі қалу өмірді жек көруге әкеліп соқтырады. Зорлық-зомбылық бір индивитке және топқа қатысты болуы мүмкін. Зорлық-зомбылық талқандауға бағытталса, ал өмірді қорғауға бағытталған – агрессия бұл басқаша түсінік. Реактивті зорлық-зомбылық өзінің бостандығын, мәртебесін қорғауға бағытталған, мұның негізгі мақсаты құрып – қалыптастыру болып саналады.

Сөйтіп Э.Фроммның белгілеуінше фрустрациялық қажеттілік пен құмарлық көпшілік арасында әдеттегі құбылыс, агрессия мен зорлық әрдайым көрініп отырады деп атап көрсетті.

Фромм зорлық пен агрессия проблемасын адамның әлеуметтік мінез-құлқы сұрағымен байланыстырды. Көпшілік топ өз индивитінің нақты ерекшеліктерін, сондай-ақ зорлыққа қатынасын мақсатты бағыттап қалыптастырады.

К.Ю.Юнгтің агрессияға көзқарасы: агрессия, зорлық-зомбылық санадағы санасыз адам психикасындағы қимыл әрекет деп түсіндіреді. Индивидтің дау-дамайы оның қорлықтан құтылмайтын түнек бөлігі, рухани талқандалуы, жеңуі, жаңаруы [5,1096].

Ал С.Розенцвейг – фрустрацияны шақыратын үш себебін бөліп көрсетті:

1. Мақсатқа жетуге қажетті нәрселер болмауы болмаса қажетін қанағаттандырудан айрылу «ішкі айрылу» және «сыртқы айрылу» болып бөлінеді. «Сыртқы айрылу» - фрустратор адамның өзіне байланысты емес; «ішкі айрылу» - фрустратор адамның өзіне байланысты.

2. Затты болмаса қандайда бір объектіні жоғалту, ертеректегі қанағаттың қажеттілігі.

3. Дау-дамай бір уақыттағы бір-біріне үйлеспейтін жағдай, тұрақсыз күй немесе қатынас.

Агрессия фрустрациялы жағдайдан шығудың бір жолы болып қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекмуратова Г.Т. Мінез-құлқында ауытқушылықтары бар балалардың ерекшеліктері психологиялық тұрғыда зерттеу. Этнопсихология және этнопедагогика, конференциядағы материалдар тезисі. -А.2005 ж.
2. К.Бютнер. Жить с агрессивными детьми., 1996г.
3. С.Колосова «Агрессия и агрессивность» газета «Школьный психолог». 2000г. №26, 27, 28.
4. Н.Елікбаев, Қ.Рахметов Социализм және ұлттық психология., - 1978ж
5. Сафонова Т.Я. Цимбал Е.И. и др. Жестокое обращение с детьми. - М., 1993.

БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІНІҢ БАСТАУЫНДАҒЫ ТҮЛҒАҒА ОБЪЕКТИВТІ КӨЗҚАРАС КЕРЕК

Нұрдәулет Ақыш

жазушы, ф.ғ.д.,

*М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
бас ғылыми қызметкері*

Аннотация. В данной статье проанализированы произведения И.Алтынсарина, посвященные детской литературе.

Ключевые слова: личность, взгляд, объектив, духовный, литература.

Summary. This article analyzes the works of I.Altynsarin devoted to childrens literature.

Keywords: personality, vision, objective, spiritual, literature.

Өзім әдебиетке «Ыбырай Алтынсарин қазақ жазба әдебиетінің бастау көзінде тұрған тұлға» деген тұжырымға қалытқысыз сеніп келдім. Оны дәлелдейтін нақты шығармашылық фактілер жеткілікті екен. Ыбырайдың құрастыруымен «Қазақ хрестоматиясының» алғаш рет кітап болып басылып шығуы – 1879 жыл. Ал оған енген көркем дүниелердің алдын ала даярланып, кейбіреулері тіпті бірнеше жыл бұрын жазылғаны да хронология қуалап отырған адамға жақсы белгілі. Сондықтан да Ыбырай Алтынсаринды қазақ жазба әдебиетінің, оның ішінде қазақ прозасының негізін қалаушы деп батыл түрде айтуға болады.

Басып шығару барысында осы «Қазақ хрестоматиясының» құрылымы туралы автор «Сөз басы» деп аталатын алғы сөзінде былай деп жазыпты:

«Бұл хрестоматияны мен екі кітап етіп шығаруды ойладым. Бұл басылып отырған бірінші кітаптағы мақалалар мынадай төрт тарауға бөлінеді:

1. Балалар өмірінен алынған әңгімелер, бұлар түрлі орыс хрестоматияларынан, көбінесе Паульсонның хрестоматиясынан алынды; мысалдар мен халық әдебиеті; балалардың туғандарына жазған хаттары.

2. Әртүрлі жастағы адамдардың өмірінен алынған әңгімелер.

3. Ең жақсы қазақ ақындарының өлең-жырларынан үзінді.

4. «Қазақтың мақал мәтелдері» (1, 81). Әрине, әлі жазбаша әдебиетіміз өмірге келе қоймаған, қазақ авторларының кітап шығару тәжірибесі болмаған уақытта, оның үстіне әдебиет теориясы туралы ғылыми түсінік мүлде жоқ кезеңде автордың кітаптағы шығармаларын бұлайша қарапайым әдіспен жіктеп көрсетуі түсінікті жағдай. Енді бұл хрестоматияға енген прозалық туындыларды жанрлық талаптар тұрғысынан алып қараған кезде, ғылыми қалыптасқан жүйе бойынша басқаша жіктеп қарастырғанымыз қисынды болмақ.

Хрестоматияға кіретін әр алуан көркем туындыларды тандап, іріктеу барысында Ы.Алтынсарин ең алдымен олардың тәрбиелік-тағылымдық және танымдық қырларына баса көңіл аударғаны байқалады. Оларды тек жалаң жазушылық интуициямен ғана емес, интеллектуал педагог, ағартушы

қаламгер ретінде сараптай білгендігі көрінеді. Өзінің төл прозалық туындыларына да сондай жоғары талаптар қойғаны да даусыз.

Сондықтан да көрнекті ағартушы, жазушымызды тек прозашы деп жалпылай бағалаумен шектеліп қалмай, ол кісінің жазғандарын жанр бойынша жүйелеп көрсететін уақыт келді деп білеміз. Бірінші, мысалдар мен ертегілері... «Тышқанның өсиеті», «Түлкі мен ешкі», «Қарға мен құрт», «Сауысқан мен қарға», «Жан-жануарлардың дауласқаны» және т.б. Тіпті бұлардың кейбірінің сюжеттік қаңқасы кәдімгі қазақ ертегілерінің ішіндегі жан-жануарлар туралы ертегілерді еске салады.

Екінші топтағылар – аудармалары мен сюжеттік өзегі басқа ұлттардың өмірлерінен алынған шығармалар. Оларға жататындар - «Талаптың пайдасы», «Алтын шеттеуік», «Мейірімді бала», «Силинші деген ханым», «Петр патшаның тергелгені», «Мұжық пен жасауыл», «Үнді», «Асыл шөп», «Әдеп», «Қанағат», «Әділдік», «Ақымақ дос», «Айуанның естісі көп, бірақ адамдай толық ақылы жоқ», «Жамандыққа жақсылық», «Тәкаппаршылық», «Сақып», «Данышпан қазы», «Үш ұры» және т.б. Бұл әңгімелердің мазмұны басқа ұлттардың өмірінен, атап айтқанда, соның ішінде орыс, ағылшын, араб, қытай, тіпті өзімізбен көршілес өзбек халықтарының өмірінен алынғандығы көрініп тұрады. Өйткені оларда, ең алдымен сол ұлттардан шыққан нақты тұлғалардың есімдері аталып отырса, екіншіден, белгілі бір ұлтқа тән тұрмыстық штрихтардың қолданылғандығын байқаймыз.

Үшінші топтағы дүниелер – таза қазақ топырағында туған автордың өзінің төл шығармалары. Бұлардың ішінде «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Әке мен бала», «Сәтемір хан», «Бір уыс мақта», «Аурудан аяған күштірек», «Полкан деген ит», «Ізбасты», «Байұлы», «Жәнібек батыр», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Оқудағы балалардың үйлеріне жазған хаттары», «Таза бұлақ», «Әдеп», «Зеректік», «Жомарт», «Салақтық», «Сараңдық пен жинақылық» тәрізді туындыларын атап өткен жөн.

Бұл аттары аталған туындылары Ы.Алтынсаринның атақты хрестоматиясына «Уақ әңгімелер, балалар турасында», «Үлкен кісілер турасындағы әңгімелер» деген ортақ тақырыптармен жарияланған екен. Яғни, автор жіктеу барысында шығармалардың жанрларына қарап емес, оқырмандардың жас ерекшелігіне орай жүйелеген. Сонымен бірге хрестоматияның сол алғашқы нұсқасына «Қарлығаш», «Тазша бала», «Алтын айдар» тәрізді ертегілері енбей қалғаны айтылып жүр. Оған, әрине, белгілі бір себептер әсер еткені сөзсіз. Сонымен бірге бұл аталаған ертегілер Ыбырайдың өзінің төл туындылары емес, халық аузынан жиналып алынған дүниелер деп тұжырымдауға негіз бар.

Ұлы бабамыз туралы зерттеу еңбектерімен танысқаным да – сол мектепте жүрген жылдары. Сонда қолыма Ә.Дербісәлиннің бір жасыл тысты кітабы түсіп, қайталап оқи бергенім есімде. Толық түсінбесем де, Ыбырай әлеміне біртіндеп енуіме мұрындық болған да – сол еңбек. Шығармаларына қалай жіктеу жұмыстары жүргізілгені де қызықтыратын.

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ұсынуымен 1994 жылы «Ғылым» баспасынан Ы.Алтынсаринның таңдамалы

шығармалары жарық көрген болатын. Оның соңында берілген «Түсініктерінде»:

«Осы тұста бір ескерте кетер жай: бұл тарауда автордың біз өзі жазған шығармаларымен қатар, сондай-ақ, хрестоматия иесінің ел аузынан жинап, алғаш рет өзі хатқа түсіре отырып, ұстартқан, сондықтан, өзі авторы секілді қабылданып кеткен, арғы түбі халықтық прозаның қатарына жататын ауыз әдебиеті нұсқаларын да Ыбырай Алтынсаринның өз туындылары ретінде беріп отырмыз» (2,275) делінген. Бұл осыдан 22 жыл бұрын, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында жазылған пайымдау.

Енді бүгінгі жиырма бірінші ғасырдың биігінен қарай отырып, мүмкіндігінше объективті тұжырымға жүгінген дұрыс сияқты көрінеді. Ыбырай өзі жинастырған, сөйтіп өзі кітабына енгізген шығармаларды сол қазақ халық ауыз әдебиетінің үлгілері деп санасақ қайтер еді? Ондай басы ашық дүниелерді Ыбырайға зорлап телігеннен не ұтпақпыз не деген ой келеді. Өйткені осы күнге дейін ауыз әдебиетінің толып жатқан басқа үлгілері жинастырылды ғой. Бірақ олардың авторлығын сол жинаған адамдарға телу тәжірибесі етек ала қоймағанын ескерсек, осындай тоқтамға келгеніміз дұрыс сияқты.

Осы уақытқа шейін Ы.Алтынсаринның прозалық шығармалары жанрлық жағынан толық жіктеліп болды деп айта алмасақ керек. Мысал үшін алғанда, көптеген зерттеушілер «Қыпшақ Сейітқұл» шығармасын таза көркем әңгіме түрінде қарастырып келеді. Мысалы, Академик Қажым Жұмалиев «Қыпшақ Сейітқұл» әңгімесіндегі отырықшыландыру мәселесі Алтынсариннің негізгі нысанасы – ағартушылық мәселесіне де дәл келді» (3,261) дейді. Әдебиеттің үлкен теоретик маманы осылай деп отырғаннан кейін басқа зерттеушілердің де осы ұстанымды негізге алғаны байқалады.

Бегежан Сүлейменов: «Мәселен, «Қыпшақ Сейітқұл» әңгімесінде еңбекші халықты кедейшілікке ұшыратып, орасан зор зиян келтірген барымтаны әшкерелей отырып, іс жүзінде ол феодалдық-патриархалдық қоғамның әдет-ғұрпына, соны жасаушыларға үкім шығарады» (4,48) деп, бұл шығарманың әңгіме екендігіне шәк келтірмейді.

Ал тарихшы Тілеш Шойынбаев өзінің «Халық мақтанышы» деген мақаласында осы туынды турасында: «Қазақ елдің отырықшылыққа айналдырумен қатар, оның егін кәсібімен шұғылдануға жағдай туатынын, шаруалар бірігіп күш қосса, олардың тұрмысының оңалатынын үгіттеп, «Қыпшақ Сейітқұл» деген көркем әңгіме жазды» (5,182) деп, оның көркем дүние екендігін одан арман тереңдете түседі.

Ал осы шығарманың мазмұнына зерделей үңілсек және онда аттары аталатын персонаждардың өмірде болған-болмағанына мән беріп сараптап қарай болсақ, жарлық тұрғыдан басқаша қорытындыға келеміз. Өмірде орын алған нақты оқиғаны қысқаша баяндап бергендіктен, әрі жазылу формасына қарап, бұл туындының жанрын «көркем очерк» деп таныған жөн деп білеміз. Бұлайша нақтылап жіктеп көрсетуден Ы.Алтынсарин шығармашылығы ортайып қала қоймас еді.

Төртіншіден, кейбір шығармаларды көсемсөз жанрындағы туындылар деп бөлек қарастырсақ дейміз. «Қыпшақ Сейітқұл», «Надандық», «Киіз үй мен ағаш үй» қазақ көркем көсемсөзінің бастауынан көрінеді деп айтуға болады.

Жазушының кей шығармаларының өзегіне айналған сюжеттер –өзі көзімен көріп, қуә болған және белгілі бір дәрежеде әсер еткен жағдаяттар. Айталық, «Полкан деген ит» әңгімесі «Біз оқып жүрген шағымызда, ұстазымыздың қорасында бір Полкан деген зор ит бар еді» (90-б. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: «Ғылым», 1994. – 288 б.) деп басталса, келесі бір туындысының алғашқы жолдары «1876 жылда, мен судьялық орнымда тұрғанымда, екі ептеш адам бір бірімен ұрысып, арызға келді» (1,126) болып келеді. Осы айтылғандарға қарап бұл шығармалардың сюжеттік өзегі нақты оқиғаларға құрылғанын байқау қиын емес.

Жалпы Ы.Алтынсаринның прозадағы стилі халық ауыз әдебиетінің үлгісіне жақын болып келеді. Қазақтың жазба прозасында жазу стилі әлі қалыптаспаған кездегі алғашқы машықтардың үлгісін байқаймыз. Олай болуы заңды да. Автордың жазу мәнері ұзақ сонар баяндауға негізделмеген, көлденең жайттарға, артық суреттеулер мен психологиялық толғаныстарға көңіл бөліп жатпастан, бірден оқиғаның өзін қысқаша баяндап беруге бейім. Соның өзінде шығармашылық бет бағдары анық. Мәселен, кітаптың жарты бетінен сәл ғана асатын «Үнді» атты әңгімесінде жазушы бір үндінің ағаш басында ілулі тұрған етінің ұрланып кеткені жайында баяндайды. Шығарманың бірінші мақсаты – жас оқырманды байқампаздыққа, тұрмыстық зеректікке баулу.

Ұрлық болған жерді бір рет тексеріп шыққан үнді көшедегі адамдардан «- Аласа бойлы, қолында қысқантақ мылтығы бар, соңында тарақ күйрық кішкентай иті бар, бір қарт адамды көрдіңіз бе?» (1,132) деп сұрастырып отырып, ақыры ұрыны тауып алады.

Басқа шығармаларының да жазылу сипаты осы мәнзелдес.

Осы айтылған мысалдардың қай-қайсысы да Ы.Алтынсарин туралы көркем шығарма жазуымызға түрткі болғаны сөзсіз. Әрине, тек ол кісігі қатысты еңбектермен шектеліп қалмай, басқа мақалалар мен кітаптардан да жанама фактілер тауып жүрдім. Ыбыекен туралы романға кірріскенім – өзім әбден үлкейген шағымда. Енді шығарманың мазмұнын айтуды бұл жерде қажет дептаппай отырмын. Оқыған адамдар өздері бағалай жатар.

Бір сөзбен айтқанда, Ыбырай Алтынсарин – шын мәнінде қазақ жазба әдебиетінің, оның ішінде қазақ прозасының бастауында тұрған ірі рухани тұлға. Және прозаны жай ғана жазып қоймай, оның эстетикалық болмысын жете түсіне отырып, көркемдікпен көмкеріп, келістіріп жаза білген талант иесі. Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігінің Көркем әдебиетті насихаттайтын сайты қазақтың ең үздік 100 әңгімесі атты ашық Жобасын жариялаған болатын. Соған мен өз тарапымнан Ы.Алтынсаринның «Бай баласы мен жарлы баласы» және «Таза бұлақ» атты екі әңгімесін енгізу жөнінде ұсыныс жасадым. Ұлы тұлғаның қаламынан туған асыл дүниелер алдағы уақытта да осылайша ұлықтана берер деген үміттемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алтынсарин Ы. Сөз басы/Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: «Ғылым», 1994. – 288 б.)
2. Тілепов Ж. Түсініктер/Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: «Ғылым», 1994. – 288 б.) 288 б.
3. Жұмалиев Қ. Ы.Алтынсарин – педагог, жазушы./ Ыбырай Алтынсарин тағылымы. – Алматы: Жазушы, 1991. – 384 б. ,
4. Сүлейменов Б. Ыбырай Алтынсаринның өмір жолы және қызметі /Ыбырай Алтынсарин тағылымы. – Алматы: Жазушы, 1991. – 384 б., 182-б.
5. Шойынбаев Т. Халық мақтанышы/Ыбырай Алтынсарин тағылымы. – Алматы: Жазушы, 1991. – 384 б.

МҰҒАЛІМ – МӘРТЕБЕЛІ МАМАНДЫҚ!

Аскарова Лагыл Самаркановна

Ақмола облысы «Целиноград аудандық білім бөлімінің «Қажымұқан ауылының жалпы орта білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің бастауыш сынып мұғалімі

Аннотация. В докладе представлены выдержки из профессионального опыта учителя начальной школы, который хочет, чтобы ее ученики наслаждались каждым днем в школе и вдохновлялись возвращаясь домой, а также учитывается важность создания среды, способствующей успехам для каждого ученика.

Annotation. The report highlights the importance of creating an environment conducive to success for each student with excerpt from the professional experience an elementary school. Teacher who wants that students be happy and inspired to return home for each day they spend in school.

Мұғалім – мен үшін мамандықтан гөрі, өмір сүру қағидасына жақынырақ сияқты. Ал, шеберлік кездейсоқ кездесетін сәттілік емес, ол жылдар бойы ізденуден қалыптасқан еңбектің нәтижесі. Еңбегіңнің нәтижесін көргенде қиындықтар ұмытылып, өмірге қайта келгендей боласың. Мұғалім өз жұмысын жетік білуі, сондай-ақ өз мамандығын, өзі беретін пәндерді жақсы көрумен ғана шектелмей, балаларды шексіз сүюі керек деп есептеймін. Алдындағы оқушыларға сүйіспеншілігі болмаса, ол мұғалім қанша жерден мықты маман болғанмен, оқушыларын шабыттандыра алмайды, білім шыңына жетелей алмайды. Өзін-өзі жетілдіріп, үнемі алдына мақсат қойып, тың идеялар мен өзгерістерге құмар мұғалім әрқашан жаңа бір белестерді бағындырып отырады.

Міне, 21 жыл ұстаздық қызметте жүріп, «Ұстаз болу – жүректің батырлығы...» деп басталатын өлеңнің шын мәніндегі мән-мағынасын енді түсінгендеймін. Осы жылдар аралығында өзімнің ұстаздық жолды бастаған

уақытта жол сілтеген тәлімгеріме, әріптестеріме, әсіресе, оқушыларыма алғысым шексіз. Себебі, алғашқы күннен-ақ оқушыларыма жаңалық көрсетсем, таң қалдырсам, шабыттандырсам деген тілекпен бір күнім екінші күніме ұқсамай, өзіме қояр талабым көбейді. Сол арқылы жаңа әдістер үйрендім. Заманауи балаларды қызықтыру үшін жаңа технологияларды меңгеріп қана қоймай, оларды тиімді пайдалана білу де керек. Әр сабақ үстінде өтілетін жаңа тақырыпты, оқушыларға жаңалық болатындай, қызықтырып жеткізуде педагогикалық шеберлік маңызды. Кейбір қиын тақырыптарды қызықты етіп меңгерте отырып, оқушыларды шығармашылыққа, дербестікке үйретумен қатар, топпен жұмыс жасай білу, сол арқылы бәсекеге қабілеттілікке баулу бастауыш сыныпта қалыптасады. Топпен жұмыста өз ойын, идеясын дәлелдей отырып, көшбасшылық қыры ашылады. Ауызша жұмыстар мен жазбаша жұмыстарды кезектестіре отырып, сергіту сәттерін ұтымды пайдалану, практикалық жұмыстарды қолдана отырып, салыстыру, талқылау, талдау, бағалау оң нәтижесін береді. Бастауыш сынып оқушылары әлі де ойын баласы болғандықтан, сабақта ойын, денсаулық сақтау технологияларына басымдық беремін.

Менің сабақта ұстанатын ұраным: «Әр оқушы үшін жетістікке ұмтылу жағдаятын туғызу». Бұлай дейтінім, әрбір оқушы өзінше талантты, өзінше дарынды. Тек сол талантты көре білу керек деп ойлаймын. Өмірлерінің бір бөлшегі өтетін мектепте барынша жайлылық туғызу сынып жетекшісі ретінде тікелей маған байлынысты. Сондықтан сол жайлылықты жасау үшін әр оқушымен ашық, әділ, шынайы болуға тырысамын. Сонда ғана олар маған еркін келіп, қарым-қатынас жасай алады. Мен өз оқушыларымның сабақта, сабақтан тыс әр уақытта еркін ойлы болғанына қуанып қана қоймай, олардың сол белсенділіктерін түрлі сайыстарда көрсетуіне жағдай жасаймын. Оқушыларым облыстық, республикалық деңгейлердегі шығармашылық байқауларға жүйелі түрде қатысып, жүлделі орындарды иеленуі соның айғағы. Бұл олардың өздерінің мүмкіндігіне сеніп, жеткен жетістіктерінен ләззат ала отырып, болашаққа нық қадам басуларына итермелейді.

Мен оқушыларымның мектепте өткізген әр күніне қуанып, үйлеріне шабыттанып қайтқанын қалаймын. Сонда ғана олардың ата-аналары үміттеніп өсіріп отырған ұл-қыздарының болашағына сеніммен қарайды. Бұл сенім мені қанаттандырады. «...Ұстаз болу – адамның асылдығы!...» деп ақын жырлаған сезім осындай болса керек-ті!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алтынсарин Ы. Сөз басы / Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: «Ғылым», 1994. – 288 б.)

ЫБЫРАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Әбікен Жансая

БҚТ-41 тобының студенті

Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ

Ғылыми жетекші: Аuezова Ш.С, аға оқытушы, магистр

Арқалық қаласы

Аннотация: В статье рассмотрено применение лексики в произведениях Ибрая Алтынсарина. Устаревшие слова в произведениях Ибрая Алтынсарина, связанные с обычаями и традициями народа, были исследованы по их лексической значимости, изучены слова с диалектическими и фонетическими особенностями.

Ключевые слова: Ибрай Алтынсарин, лексика, лексические пласты, устаревшие слова, культура языка народности, диалект, фонетика.

Abstract: Ybray Altynsarin's article considers the lexical meaning of use of words. The obsolete words in the works of YbrayAltynsarin, connected with wstoms and traditions, were examined from the lexical point of view.

Along with this were the words in works with dialectical and phonetic features.

Key words: Ybray Altynsarin, lexical, lexical layers, obsolete words, cultyra of national language, dialect, phonetika.

Ыбырай шығармаларының лексикалық құрамын қарап отырсақ, сол бір шағатаизммен тіліміздің шұбарланған кезінің өзінде оның шет тіл элементтерін өте аз қолданғанын және оларды еш уақытта орынсыз жұмсамағанын көреміз.

Ыбырай қоғамдық тіршілік пен өмір құбылыстарын таразыға тартып, олардың жас буын білім, нәр алар деген, тәлім-тәрбие, ғибрат берерлік жайларын шеберлік көрігінен өткізіп, бейнелеген жазбаша көркем шығарма ұсынды дедік. Онда, негізінен, қазақ тұрмысы суреттелді. Сондықтан да біз Ыбырай шығармаларын, оның тіл өрнегін өткен өміріміздің куәсі ретінде қабылдаймыз. Оның сөз өрнегі сол тұстағы тұрмысты айқындай түседі. Сондықтан Ыбырай шығармаларын тарихи мұра ретінде бағалаймыз. Бұл ретте Ы.Алтынсариннің хрестоматиялық материалдарымен қатар, басқа да еңбек, мақалаларын ескердік.

Қазір кемелденген жазба әдебиетіміздің, атап айтқанда, педагогикалық мұралардың, публицистика, поэзия, проза жанрларының алғашқы үлгісі Ыбырай қаламынан туған еді. Олай болса, Ыбырай шығармаларының тілі – көне тұрмыс куәсі.

Ыбырай шығармаларында кездесетін көнерген сөздерді бірнеше салаға бөліп қарауға болады:

1. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне байланысты сөздер.

Шанаиш – ешкі терісінен істелген ас құятын ыдыс. Мысалы, Қыз тұрып *шанаиштан* бір уыс тұз алып, бір аяқшаға салып, Жиреншенің алдына қойды.

Қазір бұл сөз ауыспалы мағынасында болмаса, тікелей өз мағынасында жұмсалмайды.

Жылу - сөзі бұрын жәрдем, көмек мағынасында жұмсалатын. Мысалы, Бірнеше тәуір кісілер бір жетім-жесір қалған үй үшін *жылу* жиямыз деп, әр үйге қыдырып барып жүріп, бір байдың үйіне келсе, бай жұмыскеріне бір кішкентай жіпті жаңбырға ұмытып далада қалдырыпсың деп, қатты ұрсып тұр екен. Бұл сөз де қазір қолданылмайды.

Барымта - жаулық, өшпенділік салдарынан екі рулы елдің бір-бірінен мал айдап әкетуі, дүние-мүлкін шауып алып, сіңіріп кетуі. Мысалы, Қыпшақ Сейтқұл отыз үйлі тобырымен жұрттың аттаныс, *барымтасы* бар уақытта, бұл отыз үйлі кедейді қалайынша етсем байытып, халық қатарына қосамын деп ойға қалды. Тағы бір жерде: «... *барымтамен* мал алсам бір күндерде жау да бізден қуып алады, ақырында бұрынғылардың айтып кетуінше, жортуыл басы жолда қалса керек. Осы сөздің екі рулы елдің жауласуымен бірге ұрлық-қарлық деген қосымша мағынасы да бар сияқты. Мысалы, *Сейітқұлдың бір ағасы бар еді, жол жүріп, ұрлық барымтаны әдет еткен*. Соған қарағанда, аз да болса мағыналық айырмашылықтары бар осы екі түсінік сол XIX ғасырдың екінші жартысына тән лексика болуы керек.

Жамағат - «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» - халық, көпшілік деген мағынадағы ескі сөз екені айтылады. Ал Ыбырай оны туыс, жақын-жуық түсінігінде қолданған. Мысалы, ... *жамағаттарын Сейітқұл көп жылдар іздетіп, таптырып, қасына алыпты-мыс*.

2. Мал шаруашылығына байланысты: Діни ұғым бойынша сиыр малының атасы - *Зеңгі баба*; *түйе атасы* - *Ойсыл қара*:

Қорлама кем адамды болсаң дана,

Қарыпты құдай сүйсе неді шара?!

Ер болған сиыр бағып Зеңгі баба,

Бір болды түйешіден Ойсыл қара.

Ыбырай шығармашылығында әдет-ғұрып ерекшеліктеріне, салт-санаға байланысты көнерген сөздер де бар. Бұл жерде айта кететін бір жайт - Ыбырай шығармаларындағы көнерген сөздерді зерттеуде «Қазақ хрестоматиясы» мен «Орынбор ведомствосы» қазақтарының қыз ұзатып, құда түсу әдеттерінен очерк» деген еңбектерін пайдаландық. Ыбырайдың соңғы аталған еңбегі - ескі әдет-ғұрыпты таныстыратын тарихи документ. Бұл еңбек негізінде орысша жазылған да, ұлттық ұғымды білдіретін кейбір терминдер ғана қазақша берілген. Төменде осы қызықты материалдан қазақтың әдет-ғұрпына байланысты сөздер келтіріп, Ыбырайдың орысша берген түсініктемесін сол күйінде бергенді жөн көрдік [1].

Жесір сөзінің сол кездегі мағынасы қазіргіден басқашарак. Бұрынғы кезде әйелі өлген еркек те жесір деп аталған. Тағы да бір қызығы, ол еркек жесірлігі үшін екінші үйленбекші әйелінің (қалындығының) шешесіне белгілі мөлшерде ақашалай айып төлейтін болған.

Ұйсынық - егер жесір еркек тұрмысқа шықпаған қызға құда түссе, туыстары оны кемсініп ұйсынық деп атаған.

Бәйбіше - алғашқы алған әйел.

Тоқал - бәйбішеден кейінгі әйел.

Қалың мал - күйеудің әке-шешесінің қалыңдықтың үйіне сыйлық ретінде беретін 47 ат.

Бас жақсы - күйеуден қалыңдыққа бас киім дайындауға беретін сыйлық (сол кездегі ақшамен 500,600 сом).

Ілу - құда түскеннен соң екі-үш жылдан кейін күйеудің қалыңдықтың туыстарына әкелетін бағалы сыйлығы.

Ұрын келу - күйеудің қалыңдықтың үйіне алғаш келуі.

Тәжім - күйеудің екі қолын төмен түсіріп, иіліп сәлем беруі.

Отағасы - құда түскендегі ең үлкен құда.

Екі тоғыз - тойға келген құдалар жақтан күйеу атынан ерттеулі атпен қоса екі рет тоғыз бөлектен әкелінетін сыйлық.

Тартыс - ұлттық ойын. Ойында күйеу мен қызды кездестіретін алдында екі жақтың адамдары бөлініп қызды тартысады. Күйеу жақтың адамдары жеңіп шығуы керек.

Қыз ашар - күйеудің қалыңдыққа ат, не жақсы шапан ретінде беретін сыйлығы.

Кемпір өлді - қалыңдықты күйеуге әкелердегі есіктің алдында көлденеңдеп өліп жатқан болып алатын ырым.

Ит ырылдар - қалыңдықты төсекке қарай жібермей, қабатын ит сияқты болып жатып күйеуден алынатын ырым.

Сәукеле - тойдан кейін бір жыл бойына киетін қалыңдықтың бас киімі.

Сүт ақы - қалыңдықтың анасына берілетін сыйлық (бір түйе)

Жанама жақсы - бұл да осы сыйлыққа қоса беріледі, тікелей көрсеткіші жоқ. Әркім өзінің халіне қарай.

Танысу - қалыңдықтың кетердегі туыстарымен қоштасуы (туыстары қызға халінің келгенінше сыйлық береді)

Сәлем - тұңғыш босаға аттаған келінді күйеудің туыстарымен таныстыру. Бұны бет ашар деп те атаған.

Май құю - бұл қыздың үйінде де, күйеудің үйінде де жасалатын ырым. Күйеуге не келінге отқа май құйғызып, от әулие, май әулие деп тұрған адамдардың бәрі сиынады екен.

Көне дәуірден мәлімет беретін Ыбырай еңбектерінің қатарында «Орынбор ведомствосы» (1870) деп аталатын тоғыз беттік мақала-очеркін деп атауымыз керек. Мысалы, *исхат* деген сөз, автордың түсіндіруі бойынша, адам өлгеннен кейін оның тірі кезіндегі жіберген қате-күнәларын молдаға сату әдет-ғұрпын білдіреді. Адам жай күндері өлсе, исхат күніне 30 қадақ астықпен өлшенеді де, ораза (бұрынғыша рамазан) айында өлсе, 35 қадақ астықпен төленеді. Сонда бұл исхат әрекеті адам өлгеннен кейінгі әдет бойынша (365 күнге созылса), өлген адамның артында қалған үйелменінің не туған-туысқандарының (астықтай 277 пұт 20 қадақ) молдаға төлейтін төлемі.

Ыбырайдың баяндауы бойынша, бұл іс-әрекет былай орындалады: «Өліктің бас жағына оның артында қалған баласы не туысқандарының бірі отырады, аяқ жағына қолына құран ұстаған молда отырады. Содан кейін өліктің туысы қолындағы беретін затын молдаға ұсынып: «Мен әкемнің не..

ораза уақытында, намаз кездерінде жіберген күнәларын көтересің бе?» - деп сұрайды, молда оған «... көтеремін», - деп жауап беріп, жаңағы ұсынған затты (астық, мал түрінде болуы да мүмкін) алады. Осылай өлік өлген күннен бастап, бұл әрекет 365 күнге созылады». Ыбырай бұған байланысты мынайдай ескерту жасайды: «Шариғат заңы бойынша, жоғарыдағы әдіспен өліктің денесі арқылы оның бағалы заттарын, киімдерін де береді. Әсіресе осы әрекет соңғы кезде Ордада етек алып келеді», - дейді. Соған қарағанда, осы әдет-ғұрыптың өзі сол кездің өзінде өзгеріп келе жатқанын Ыбырай ескертіп отырған сияқты.

Жаназа - өліктің молаға әкетердің алдында молдалардың бас қосып дұға оқуы деп түсіндірілген.

Бақан, піспек - әйел адамның басына қойылған ескерткіштің төбесіне, баланың ескерткішінің басына бесіктің белгісі салынатын болған.

Қара - өлген ер адамның артында қалған әйелінің, қызының ас өткенге дейінгі басына салып жүретін қара матадан жасалған бас киім. Бұл бас киімді тек өліктің асынан кейін ғана біреу шешіп алатын болған.

Дауыс - өліктің асы берілгенге дейін күнде таңертең ертемен әйелінің, қызының, туыстарының беттерін киіз үйдің керегесіне қаратып, қосылып жылап тұрып айтатын қайғылы өлеңдері.

Аза - жақын-жуықтарының көңіл айтуға келгенде жылқылай, түйелей әкелетін көмектері. Ол екі, үш кейде, жеті-он жылқы не түйеге жеткен.

Бата - көңіл айтуға келген адамдардың оқитын дұғасы.

Әдет-ғұрыпты, ескі салтты көрсететін көнерген сөздер «Қазақ хрестоматиясында» өте аз кездеседі. Оның себебі бұл кітаптың көбіне балалар оқитын оқу құралына ыңғайланып жазылғандығынан болу керек. Бұл еңбектегі салт ерекшелігін көрсететін сөздер мыналар ғана: *түлкі байлау, неке қию, сүндет, ысқат*. Мысалы, *Қазақшылық әдетте жасы үлкенге мұндай соғып алған түлкіні байлаушы еді, мынау бала бізге байламайды деп, заманындағы ханына арызға келісіпті. Молда жазу да танымайтын дадан сарт екен, балалардың қолына қағаз беріп, шимайлап оқытатын оқуы: - Неке қияр ат болыр, бала туса шат болыр - оған асыл зат болыр, ат қояры семіз ат, сүндет басы үш түйе, ысқат деген бес түйе*.

Ыбырай бұл сөздердің қай-қайсысын қолданса да, надан молданы келеке қылып, осындай жат істермен айналысып, халықты алдайтынын әшкерелеп отыр.

Әлеуметтік қоғам өміріне, әкімшілік, ел басқару істерімен байланысты сөздер:

Патса: Ақырында сол Сәтемір асқан данышпан, айдай әлемге патса болған.

Патсазада: Патсазада мұны көріп, мұңсыз кісі таптым деп патсаға хабар берді.

Хан: Бұл сөзбен мұны ханға алып келісті.

Ханым: ... хан ханымсыз болмас, ханым ханымсыз болмас, құс мойынсыз болмас, олай болса ханым сіздің мойыныңыз деп оған қаздың кеңірдегін кесіп алдына қойды.

Уәзір: Қызылбас патсасының Абдулла деген уәзірі бар еді.

Тақ: *Азған елдің хандары,
Тақ үстінде отырғандары-
Жарлыдан алып байларға
Сыйлар берсе керек-ті.*

Таж - Біреуі айтты: - мен ақ боз атқа мініп, алтын таж киіп, көкке ұшып жүр екенмін.

Жасауыл: Патса қуанып, жасауылдарын жберді, ол мұңсызды алып келіңіз деп.

Би: -Аа! Ел бастап, жұрт алайын деген ұл екенсің, сөз бастап би болайын деген ұл екенсің, алдыңа келсе, әділдігіңді аяма, аймағың кетпес алдыңнан...

Қазы: Сен болысты күнә деп білсең кітабыңды көрсет, болмаса қазыға алып барып жазаландырамыз...

Қожам: Аю жылап айтты дейді: -Қожам мені баласындай күтіп, асыраушы еді, ол ауырған уақытта мені күткен кісі болмай, қожамның жазылуын күтіп зарықтым.

*Азған елдің қожасы,
Қыдырып келер есікке...*

Ұлық:

*Азған елдің хандары,
Ұлық тұтар басын-ай,
Қайда дәулетті адам болса,
Берер соған асын-ай.*

Мырза: Бір мырза орманнан бір аю баласын ұстап алып, үйіне алып келіп, сонша жақсы күтіп асырапты.

Төре: Жаздың бір әдемі күнінде, таңертең бір төре өзінің баласымен бақшаға барып, екеуі де егілген ағаштар мен гүл жапырақтарын көріп жүрді. .. ұялып, тақсыр, жұрмеңіз, мұның төресін оңдап бере алмай.

Соңғы екі мысалда, төре сөзі екі мағынада айтылып отыр. Біріншісі - феодалдық қоғам туғызған үстем тап мағынасында, екіншісі - билік, шешім деген мағынада жұмсалып тұр.

Ескі діни нанымға байланысты:

Құдай:

*Бір құдайға сиынып,
Кел, балалар, оқылық.*

Ыбырай шығармаларында құдай сөзі әр түрлі сипаттағы сөздермен тіркескен күйінде кездесіп отырады. Сірә, бұл сол кезге дейін де, сол кез үшін де тұрақты тіркеске айналып кеткен болуы тиіс. *Жаратқан құдай, құдай рақымы, құдайдың құдіреті т.б.* Бірақ бұл қолданыстардың қай-қайсысын да Ыбырай өзін қоршаған ортаның ескі нанымына байланысты, жаратушы дүлей күш бар деген сеніміне әсер ету үшін жазған болса керек.

Сол сияқты:

*Істің болыр қайыры
Бастасаңыз алдалап,
Қорек тап бейнеттен де тәңірім жәрдем*

Телмірме бір адамға мұздықпенен, дегендегі Ыбырайдың алда, тәңірім, жәрдем сөздері құдай сөзімен синонимдік қатар түзеп қолданылып отырылады. Атауы басқа-басқа болғанмен, мағынасы бір әр түрлі тілден енген осы құдай, алла, тәңір сөздері сол Ыбырай заманында жарыса, актив қолданылған болу керек. Өйткені оның шығармаларынан жиі кездесіп отырады.

Ыбырайдың еңбектерінде мұсылман дініне тән *Пайғамбар, Қыдыр ата (әулие, болжағыш)* діни атақ мағынасын білдіретін *әзірет, қазірет* деген сөздер кездеседі. Бірақ бұлар өте аз қолданылған.

Бір мысал келтірелік. *Үсен айтты: - Жоқ, әкем: үйрек-қаз, адал құстар, мұқтаждықта құдай-тағала бұларды адамға алып, тамақ етуге бұйырады, бірақ тірілей байлап-матап әуре ету обал,- деп үйретуші еді.*

Осы мысалдағыдай, оқу-өнерді уағыздап, Үсеннің әкесі сияқты көпті көрген, аз еңбегімен өмірдің ащы-тұщысын тани білген еңбек адамын үлгі тұтып, айналасындағыларға әрдайым қайырымды бол, қолыңнан келсе, пайда келтір деп ағынан жарылып отырған Ыбырайдың құдай сөзін пайдалануы халықты өзіне қаратып алу үшін керек болғанға ұқсайды. Алайда оның жалпы дінді уағыздаушыларға қарсы шығып, олардың қиянат істерін халыққа әшкерелегені әркімге аян. Сол үшін де Ыбырай қуғын көрген ғой.

Ыбырай молда сөзін екі түрлі мағынада қолданған. Біріншісі - оқыған, медреседе сабақ берген молда. Оны Ыбырай шын молда деп есептейді. Мысалы, *бір күндерде сол елге бір шын молда келіп, әлгі бала оқыған медресеге келіпті. Екіншісі - оқуы жоқ, тек басты айналдыратын, алыммен күн көретін, арамза молда. Мысалы, Сонда арамза молда жалма-жан бір балаға, келген молдаға есіттіріп, сабақ берді дейді: Е-е, ме-е демелік, өзге былыш не керек, он бес түйем, бір атым, жартысы сенікі, жартысы менікі.*

Ыбырай осы молдалардың қай-қайсысын да жек көрді. Олардың іс-әрекетіне ашықтан-ашық қарсы шығып, қара қауымды солардың жалған қылықтарынан сақтандырып отырды. Сол мақсатта ол мынадай діни сөздерді қолданды: *бақсы, қақтыру, жын-бәлекет, тұмар т.б.* мысалы,

*Бас ауырса бақсыларды
Алып келіп бақтырарсың,
Жазықсыз жануарды сойып,
Өкпеменен қақтырарсың,
Жын-бәлекет қашады деп,
Тұмар алып тақтырарсың,-*

деген Ыбырай, молдалардың көз бояушылық әрекетінен ешқандай нәтиже шықпайтындығын білдіріп бұл өлеңін былай аяқтайды:

*Білмес надан еткен істен
Ешбір қайыр табылмас.*

Ыбырай шығармаларын оқып отырсаңыз, *ораза, намаз иман, дуа, тауба, ұшбақ, хор, қызы, дозақ* сияқты көнерген сөздер кездеседі. Автор бұл сөздердің кейбіреуін халық аузында айтылып, түйреншікті болып кеткендіктен қолданса, кейбіреулерін қожа молдалардың іс-әрекетін әшкерелеу үшін, халықтың надандықтың шырмауында отырғанын көрсету

үшін қолданады. Мысалы, *Оразаның түбіне мақсатым жетер, Азған елдің түбіне тақсыр жетер.*

«Қазақ хрестоматиясының» «Сөз басы» деп аталатын бірінші бетіндегі өлеңінде Ыбырай:

Біз болмасақ сіз барсыз,

Үміт еткен достарым,

Сіздерге бердім батамды... дейді [1]. Бұл жолдағы оның айтып отырған бата сөзі діни бағыттағы тура мағынасы емес. Дінге қарсы күресіп, оқу-өнерді, ізгі мәдениетті ілгі тұтып, халықты соған жетелеп отырған Ыбырайдың ол сөздің тура мағынасын айтып отыруы мүмкін емес. Ол бұл жерде келешекке үміт артып, өзі үлгере алмай кеткен игі істерді болашақ жастар одан әрі жалғастырады деп сенім білдіремін деп бата сөзін келтірінді сағынада қолданып отыр.

Ыбырай шығармаларындағы жоғарыда келтірілген көне сөздер сол кез үшін көне болмай күнделікті тілде қолданылып жүрген актив лексикалар болуы да мүмкін. Бірақ қазіргі заман үшін тек өткен өмірді ғана елестетін, өткеннен хабар беретін сөздер қатарына жатады. Қай кез үшін қалай саналса да, бұл сөздерді автор белгілі бір мақсатпен қолданғанына көз жеткіземіз. Сондықтан да Ыбырай бұл сөздерге стильдік мән бере қолданған деп айтуымызға болады. Ол сол көне сөздер арқылы туындыларына көркемдік бояу, шынайы түр беріп, оқушыларының эстетикасына жан-жақты әсер-етіп, сезім дүниесін оятады. Кертартпалықтан, жаман іс-қылықтардан жирендіріп, жақсылыққа, болашаққа ұмтылуға итермелейді. Ыбырай шығармаларының негізгі идеясы да сол. Сондықтан оның сөз қолданыстары мен шығармаларының идеялық мазмұны бір-бірімен үндесіп, жымдасып жатыр дейміз.

Қазақ тіліндегі көнерген сөздерді зерттеуде Ыбырайдың «Орынбор ведомоствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату, той жасау дәстүрлерінің очеркі» деген еңбегі аса көңіл аударарлық. Бұл еңбек орысша жазылғанымен ондағы нағыз керекті қазақ сөздерін қазақша беріп отырған. Ондағы *үйсынық, бас жақсы, екі тоғық, кемпір өлді, ит ырылдар, сүт ақы, жанаман жақсы, ұрын келу т.б.* ырым атаулары қазір көнеріп, кейбіреулері ұмыт болғанмен, бұл сөздер өткен ғасырдағы қазақ тілі лексикасының байлығын көрсетеді. Екінші жағынан, бұл сөздерді қазақша берудің өзіндік стильдік мән авторлық ерекшелігі, астын сызу бар. Бұл жерде оларды Ыбырай мәнерлеу тәсілі ретінде жұмсайды. Қалай болғанда да, ол осы көне сөздер арқылы өз заманының айқын көрінісін, ұлттық колоритін беріп отыр.

Қысқасы, Ыбырай шығармалары, тарихи тұрғыдан алғанда, өткен өмірден елес берер мұра. Мұндағы қолданылған кейбір сөздердің мағынасы да ол кезде басқашарак болғанын байқаймыз. Мысалы, ол кезде қыздың үйіне келген құдалардың ішіндегі ең үлкені, жолы үлкені *отағасы* деп аталған, қазіргіше *бас құда*. Бұның өзі сол уақыттағы қыздың үйінде де, күйеудің үйіне келгеннен кейін де отқа «май құю» әдетіне байланысты болса керек. Қазіргі уақытта бұл *отағасының* мағынасы біраз өзгерген. Осы кезде *отағасы* деп ауылдық жерлерде бір үйдің азаматын, ер адамын, айтып отырғанын байқауға болады.

Соған қарағанда, бұл - Ыбырай кезінде қолданылған, мағынасын аздап өзгерткен сөз болуы тиіс.

Қазіргі қазақ тілінің сөз байлығы алуан салалы. Солардың бірі - әр жердегі, яғни бір облыс, аудан немесе бір ауыл-аймақ тұрғындарының өзара ауызекі сөйлеуінде ғана кездесетін, жалпы жұртшылыққа белгісіз сөздер, яғни жалпы халықтық лексикадан, әдеби тілдің нормасынан тыс элементтер. Міне, осындай жергілікті тілдік ерекшеліктер көркем әдебиет бетінде кездесе береді [3]

Бірден-бір қажет болған сөзді тауып жазу, тиісті грамматикалық форманы тауып, орнына қолдану айтайын деген ойдың дәл арқылы айқын болуын көздейді. Тегінде, жазушының шеберлігі де осыдан байқалады.

Қалам қайраткерлерінің лексикасын қарап отырсаңыз, сөз байлығынан неше түрлі тілдік элементтерді табассыз. Солардың бірі- жоғарыда айтқан, жалпы халыққа белгісіз, белгілі бір территориядағы адамдарға ғана белгілі сөздер. Оларды қолданудың сырына үңіле түссек, көбіне екі түрлі жағдайға байланысты екеін байқаймыз. Біріншіден, жазушының сөзге шебер болмауынан, тіл байлығының кедейлігінен, сөзді сұрыптау, саралау дегенді білмеуден, яғни білместіктен, екіншіден, әдейі қолданудың нәтижесінде кездестіреміз. Соңғы жағдай жазушының шеберлігін байқатады. Ыбырай Алтынсарин, негізінен, өмірін қазіргі Қостанай жерінде өткізген. Сондықтан да оның тілінде басқа жерлердегі емес, дәл сол маңайды мекендеген қазақтардың сөйлеу дәстүріне тән сөздерді ұштастырамыз. Алайда сол кез үшін Ыбырайдың тілінен солтүстік қазақтарының тіліне сөздердің табылуы да орынды. Өйткені кең-байтақ жерді ата қоныс қылған қазақтардың баспа материалдары жөнінен байланысы әсте мықты емес еді.

Ыбырай тілінде диалектілік ерекшеліктердің кездесуінің тағы бір заңдылық жағы бар. Жазушы сол диалектілік ерекшеліктерді қолдану арқылы жаңа ғана іргесі қалана бастаған қазақтың әдеби тілінің қорын кеңейтіп, стильдік мүмкіншіліктерін молайтуды мақсат еткен болса керек. Әйтпесе, Ыбырай- тілдің таза болуын, сөздің жатық, түсінікті болуын ізгі мақсат еткен жазушы.

Сонда Ыбырай тілінде диалектизмдерді не себептен кездестіреміз? Оларды қолданудағы жазушының көздеген мақсаты қандай?

Егер жазушы немесе ақын диалектизмдерді авторлық көрсетуде, сол кейіпкерді даралай түсу үшін қолданған болса, ол - жергілікті сөзді орынды қолдану болмақ. Алайда персонажға үйіп-төгіп жергілікті тұрғындар тіліне тән сөздерді сөйлете беру де болмайды. Өйткені жазушы ондай сөзді белгілі шамадан тыс қолдана беру арқылы шығармаға эстетикалық, бейнелік жағынан нұқсан келтіреді, сөйлеудегі натурализмге әкеліп соқтырады.

Ыбырай тілін мұқият байқап қарастырсақ, диалектизмдерді авторлық ремаркасынан да, баяндауларынан да, кейіпкерлер сөзінен де байқаймыз.

Ыбырай тілінде жалпы халықтық сипат алмаған, әдеби тілдің нормасына жатпайтын лексикалық құбылыстар, фонетикалық ерекшеліктер, грамматикалық тұлғалардағы айырмашылықтар да кездеседі. Сондықтан оларды жеке-жеке сөз еткенді дұрыс деп таптық.

Әдетте көркем сөз шеберлері диалектілік сөзді кейіпкердің аузына сол жергілікті тұрағына қарай, әдейі салады. Ондағы мақсат - кейіпкер сөзін бұлжытпай беру, әрқайсысын даралау. Ыбырайда да солай қолданылған сияқты. Мысалы, *баланың аузынан - Әй, ата, бекер сөйлейсің, осы қолыңдағы кіп-кішкентай қобдиға мойныңа үш оралған әйдік жылан сыюшы ма еді?*- деген сөз шығуы, яғни үлкен деудің орнына *әйдік* деу орынды болған. Осыған тағы бір мысал: ... осы күнде екі *әйдік* тас *жұртым* бар. Міне, мұнда екінші диалектизм- *жұрт*. Мұның мағынасы- *үй*. Ал - *Аласа бойлы қолында қысқан тақ мылтығы бар, соңында тарақ құйрық кішкентай иті бар, бір қарт адам көрдіңіз бе?* Деген диалогта да *қысқан тақ* деген диалектілік элемент кездеседі. Тағы бір мысал: *«Сіз жазасыз, ата, Қасенге қорасан шықты деп»...* Мұндағы *қорасан* сөзінің ауру ұғымында қолданылуы қазір өте сирек кездеседі, архаизмдік сипат алды.

Ыбырайдың сөз байлығын саралау үстінде Қазақстанның солтүстік, шығысындағы қазақтар тіліне тән диалектілер кездеседі және олардың көпшілігі автордың баяндауында ұшырайды. Алдымен қазіргі оқырмандарға түсініксіз сөздерді келтірейік.

Шақат - бетінде соры шығып жатқан сүрлеу жер. *Күн сәскеге шейін жүріп отырып, сәскеде сүрлеу бір қатаң шақаттау жерге түсіп көрінбей кетті.*

Мәзір: Жиренше, өзі де ақылды, данышпан кісі, ойлап отырып бұл сөздерге түсінді және өзінің үй иесінің берген мәзірін күтпей, тәтті тамағыңды бер деп сұрағанына ұялды.

Түсіндірме сөздікте *мәзір* - қолдағы нақты бар нәрсе деген ұғымды беретін сөз делінген. Біздіңше, бұл «Барым - әзір, жоғым - жай» деген мәтелден тараған. Сондықтан қазірде де қолданылып жүргеніндей *бар мәзір емес, Барым әзір*. Ал *мәзір* деген сөз жаңсақ тараған ұғымға ие болып кеткен болса керек.

Мық - уақ шеге. *Етікшілер істеген мығын ұнатқан соң, әскердің етігіне мық істеудің міндетін алып, көп мал тауып, ақыр өміріне шейін кемдік көрмей өтіпті-міс.* Бұны диалектизмге жатқызудың өзі қиын. Бірақ бұл сөзді осы мағынада солтүстік, шығыс Қазақстан қазақтары қолданады.

Қандел: Біраз қарап тұрсақ та, кішкентай қанделдің ойнақтағанына, тістегеніне полкан ашуланып қозғалмады.

Ыбырайдың жерлестері иттің ең кішкене түрін *қандал* деген болса керек. Немесе олардың ауызекі сөйлеуінде *қандел* деуі мүмкін. Бірақ бұл атау бүгінде *қанден* делініп өзгерді.

Мазар: Кенжебайдың ақ боз үйі

Артымызда тұрып қалды-ау

Далада жаңғыз қалған мазардай...

Әбзел: Сөйтіп, қармағы әбзелімен даяр болған соң, үсен суға барып, Асанның жиган шегірткесін жемге шанышып, қармағын суға салды. Бұл сөз, жалпы алғанда, тілімізде, ер-тұрман, құрал-сайман мағынасында қолданылады. Бірақ Ыбырай (қармақтың құралдары) деген мағынада жұмсаған. Алайда қазір бұл аталған ұғымда қолданылмайды. Ыбырайдың оны кәсіби сөз ретінде қолдануы орынды болған.

Кейбір сөз диалектілік элемент болғанмен, белгілі бір ойды бейнелі беруде көңілге қонымды көрініп, қисыны көрініп тұрады. Әдейі көз тоқтатқанда болмаса, әдеби тілден жігі білінбей тұрады. *Келіп екеуі енді молалы қырға шықты, қараса, қырдың жығылар асты үлкен көл екен, көлдің айналасы да, іші де жыңылдаған мал.* Бұл арада *жыңылдаған* деген сөз арқылы көз алдымызға жың-жың етіп шулаған көрініс келеді. Демек, Ыбырай бұндай сөзді қолдану арқылы стильдік мүмкіншілігімізді жетілдіруне болатынын байқатады. Мысалы, *Бітегене тұрған соң, үй төбесінде маңыраған лақтардың даусы шықты. Бітегене* сөзі аз, азғана деген мағынада қолданылады. Бұл, негізінен, қарапайым сөйлеу тілінің элементі болуы керек.

Ыбырай қазіргі әдеби тілдегі *надан* сөзін *дадан* түрінде жиі қолданған. Мысалы,

*Біз надан боп өстірдік
Иектегі сақалды,
Надандықтың белгісі-
Еш ақылға жарымас.*

Дадан сөзі «Хрестоматияның» 52, 97-беттерінде де ұшырасады, ал *надандық* кездеспейді. Ыбырайдың замандасы Абайда *дадандық* деген сөз кездеспейді, тек *надандық* сөзі ғана бар.

Ә. Байжолов Қостанай облысында (Тобыл бойында) тұратын қазақтар тілінде *н/д* дыбыстарының өз ара алмасатынын айта келіп, *адайы- анайы, дадан- надан* сөздерін мысалға келтіреді [1].

Белгілі диалектологтардың бірі Ж.Досқараев «Зайсан, Тарбағатай аудандары тұрғындарының тілінде кейбір сөздерде *н* орнына *д* дыбысы қолданылатынын айтып, оған *жазғытұрым өзеннің ардасы суға молаяды* дегендегі *ардасы* мен әдеби тілдегі *арна* сөзін мысалға келтіреді де, *н* орнына *д* дыбысының қолданылуы шығыс говорының ерте кезде қырғыз, алтай тілдерімен қарым-қатынасына байланысты болса керек», - деген тұжырым жасайды. Біздің ойымызша, Ыбырай қолданған осы бір тілдік ерекшеліктің төркіні де соған барып саятын сияқты.

Жалпы халық тілінің нормасынан тыс, окшауланып естілетін дыбыстық элементтер ретінде фонетикалық ерекшеліктер кездеседі.

Жазушының тіліндегі фонетикалық ерекшелік - дыбыстардың алмасуы, ауысуы, кейбіреулерінің орынсыз қосылуы, дауыстылардың жуан-жіңішке болып құбылуы реттерінде ұшырайды. Тілімізде *ә* мен *е* дыбыстарының алмасуы (мысалы, *кәкпір-кекпір*), *әбдірә-әбдіре*, *зәмбіл-зембіл*) кездеседі. *Кәсіп-кесіп: Бөтен кесібі жоқ кісілер Торғай жағында дереу егінге айналады.*

Сондай-ақ Ыбырай шығармаларының тілінен *а* мен *е* дыбыстарының алмасуы байқалады.

Шаттауық-шеттеуік: Сыртын алтындаған шеттеуіктерге қызығып, соны маған бер деп қоймады.

Ыбырай *у* мен *ұ* дыбыстарының орнына *ы-ны* қолданған:

Сандуғаш- сандығаш, бұлбұл- былбыл:

Сандығаш, былбылдарды көріп едім,

*Жүзіңді бір көруге келіп едім,
Даусыңды бір шығаршы, шаттанайын,
Сырттан асық болғаннан өліп едім [2].*

Әдеби тілдегі кейбір сөз ішіндегі *ң* дыбысы жергілікті халық тілінде *з, з* дыбыстарына (мысалы, *маңыз-мағыз*) ауыса береді. Бұндай факт Ыбырайдың сөз қолданыстарында да бар.

Төңірек- төгірек: Төңіректегі халық жиылып, бұлардың дауын есітіп, бәрі де ...

Мұндағы *і* мен *е* алмасуын біз ерекшелік деп танымаймыз, өйткені Ыбырай *ы, і*-ні жазбай тастап кетіп отырған. Ал мына арада *і*-ні *е*-мен (әдейі) ауыстырған.

Ыбырай шығармаларында кездесетін кейбір сөзді әдеби тілдегі сөздермен салыстырғанда, төмендегі дыбыстардың алмасуын байқаймыз.

С/Т (ыстық-ыссық, саяз-таяз): ыссықтап өліп едім, апанның іші әрі салқын, әрі түбінде тұп-тұнық суы бар екен,-деді. Үсен, Үсен! Мынау таяз жердегі балықтарды қарашы!

П/Б (пайда-байда, пәрменінше-бәрменінше): байдасын халқына үйретті дейді. Мақтау сөзге семіріп, судай тасып, Бәрменінше «қарқ» етті аузын ашып...

Ш/С (шүкір-сүкір, қош-қос): Қырда орман, жер жүзінде бәйшешектер, Шуылдап сүкір етер мұның бәрі! Жан-жәндік рахат тауып тұру үшін, ұшақтан қос иісті желдер есер.

Д/Т (таға-даға): Манағы дағаны соларға үш тиынға сатты.

Қ/П (қақпан-қапқан): ...қапқан тарс етіп тышқанды жанжып тастады.

Ыбырайдың сөз қолдану ерекшелігінен дыбыстардың қосағымен алмасуын да байқаймыз. Мысалы, *жамғыр, тамға, беркіту, өстіру т.б.*

Ыбырай шығармаларының тіліндегі фонетикалық ерекшеліктерді сөз еткенде, негізінен, олардың метатезалық құбылысқа құрылғанын айтар едік.

Қазақтың халықтық тілін жете меңгерген Ыбырай оның сөздік қорын, жалпы лексикалық байлығын өз шығармаларында орынды пайдаланған. Ыбырай қарапайым сөйлеу тілінің элементтерін эстетикалық әсері күшті, көркемдік сапасы жоғары поэтикалық тілге, әсерлеп, бейнелеп сөйлеу дәрежесіне көтерген.

Өткен ғасырдағы қазақ тілінің күйін, оның құрамын білу үшін бізге Ыбырай шығармаларының сөздік құрамын талдап білудің маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алтынсарин Ы. Қазақ хрестоматиясы. –Алматы: Білім, 2007. – 112б.
2. Алтынсарин Ы. Кел балалар, оқылық: Өлең, әңгімелер мен мақал, жұмбақтар. – Алматы: Атамұра, 2006. – 168б.
3. Болғанбаев Ә., Қалиев Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, 1999. – 118 б.

ҚИЫН ӨМІРЛІК ЖАҒДАЙЛАРҒА ТАП БОЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ОЛАРҒА ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОРЛАР

Булшекбаева Асем Исаевна

Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор м.а.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы

Сураншиева Мейрамгул Кадыровна

Философия докторы (PhD), аға оқытушы

Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қаласы

Каримова Разия Елеупановна

Педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы

"Қиын өмірлік жағдай – бұл адамның қоршаған ортамен әлеуметтік байланысын және қалыпты өмір сүру жағдайларын объективті түрде бұзатын және субъективті түрде "күрделі" деп қабылдайтын жағдай, нәтижесінде ол өз проблемасын шешу үшін әлеуметтік қызметтердің қолдауы мен көмегін қажет етуі мүмкін". Проблемалық өмірлік жағдай әрдайым оған қандай да бір жолмен бейімделу қажеттілігімен байланысты – бұл жағдайдың кейінгі тұрақтануымен өмірлік қиындықты сәтті немесе сәтсіз жеңуден тұрады [1].

Көптеген авторлар қиын өмірлік немесе сыни жағдайды өздерінің мотивтерін, құндылықтары мен ұмтылыстарын жүзеге асырудың мүмкін емес деп түсіндіреді. Психологиялық зерттеулер аясында әртүрлі өмірлік дағдарыстар адамдардың қиындықтарды жеңе білу қабілеті аясында зерттелген басқа үш ұғыммен байланысты. Бұл стресс, күйзеліс және жанжал. Осы құбылыстардың әрқайсысын зерттеу мәселесі бойынша Ф.Е. Василюктің 1984 жылы жазған көптеген арнайы еңбектері бар, олар туралы теориялық идеялар салыстырмалы түрде аз дамыған.

Р.Лазарус өз зерттеу теориясында адам психикасына әсер ететін жағдайлардың өзі ғана емес, сонымен қатар оны жеңудің жолдары да маңызды деп көрсеткен.

Ф.Е. Василюк, мінез-құлық белгілерінің өзгеруі жағдайдың адамға және оның дағдарысына қаншалықты әсер еткенін бағалауға мүмкіндік береді деп адам бойында өзгеруі мүмкін келесі мінез-құлық белгілерін ажыратады:

- агрессивті және аутоагрессивті мінез-құлық; адамның өз жасына сәйкес келмейтін мінез-құлықты көрсету арқылы көрінетін регрессия; тұрақты мінез-құлық үлгілерін мағынасыз қайталау үрдісімен сипатталатын стереотип; апатия т.б;

Ғылыми әдебиеттерде қиын өмірлік жағдай әлеуметтік тұрақсыздық жағдайы ретінде сипатталады, оны дағдарыс, стрессогендік, бұрылыс, экстремалды, белгісіз және сыни деп анықтайды.

Әлеуметтік педагогиканың ғылым болып қалыптасуына ерекше үлес қосқан ғалым Л.В. Мардахаев отбасы, бала тәрбиесінің рөлін, әлеуметтік

тәрбие мен әлеуметтік педагогикалық қолдау мен түзету жұмыстарының ерекшеліктерін зерттеп, Ресей мен Еуропа жоғары оқу орындарының өзара іс-қимыл мәселелерін шешудегі "өмірлік қиын жағдайда қалған баламен және отбасымен жұмыс бойынша әлеуметтік педагогика мамандарын даярлауды жетілдіру" бағытында TEMPUS бірлескен бағдарламасын дайындауға үлкен еңбегі тиген. Ол қиын өмірлік жағдайға тап болған балаларының тәрбие процесінде ата-ананың мінез-құлқының тоғыз түрін анықтап көрсетеді [2].

Қиын өмірлік жағдайдың маңызды бір ерекшелігі - бұл жағдай адамның әдеттегі өмір сүру қалпын бұзады, сондықтанда қиын жағдайдың сыртқы және ішкі аспектілерін мазмұнды белгілеріне қарай ескере отырып бағалау және жағдайды өзгерту мүмкіндігін анықтау қажеттілігін қояды.

"Қиын өмірлік жағдай" термині әлеуметтанулық, педагогикалық, психологиялық әдебиеттерде жиі қолданылатын ұғымдардың қатарына жатқызылуда. Қиын өмірлік жағдайды зерттеген ғалымдардың анықтамаларына төменде кестеде тоқталып кетсек:

Қиын өмірлік жағдайға тап болған балалар:

- ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар;
- үйсіз, қараусыз қалған және қаңғыбас балалар;
- мүгедек балалар;
- ерекше қажеттіліктері бар балалар (психикалық және физикалық дамуында кемшіліктері бар);
- қарулы және ұлтаралық жанжалдардың, экологиялық, техногендік апаттардың, дүлей зілзалалардың құрбан болған балалар (оның ішінде мәжбүрлі қоныс аударушылар мен босқын балалар);
- төтенше жағдайларда қалған балалар;
- зорлық құрбандары болған балалар;
- тәрбиелеу колонияларында бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан балалар;
- девиантты (қалыптыдан ауытқитын) мінез-құлықты балаларға арналған арнайы тәрбие мекемелеріндегі балалар;
- тұрмысы төмен отбасыларда тұратын балалар;
- өмір сүру жағдайлары объективті түрде бұзылған және бұл жағдайларды өз бетінше немесе отбасының көмегімен еңсере алмайтын балалар [3].

Зерттеушілер қазіргі заманғы адам кезігетін *әртүрлі өмірлік жағдайларды анықтайды:*

Адамның қоршаған ортамен қарым-қатынас жүйесі теңгерімсіздікпен немесе ұмтылыстар, құндылықтар, мақсаттар мен оларды жүзеге асыру мүмкіндіктері немесе жеке қасиеттер арасындағы сәйкессіздікпен сипатталатын кезде қиын жағдай туралы айтуға болады. Осылайша, қиын жағдайлардың түсінікті санатына адамның өмірлік, күнделікті жағдайлары мен оның қызметіне байланысты жағдайлар кіреді. Олардың ішінде бірнеше топты бөлуге болады:

- *қиын өмірлік жағдайлар* (ауруға шалдығу, мүгедектік немесе өлім қаупі);

- қандай да бір дүниені орындауға байланысты қиын жағдайлар (қарсы әрекет ету, кедергілер, қиыншылықтар, сәтсіздіктер);

әлеуметтік қарым-қатынасқа байланысты қиын жағдайлар (қоғамдық мінез-құлық, сын-пікір жағдайлары, қақтығыстар, қысым және т.б.)[4].

Балалардағы қиын өмірлік жағдайларға тап болуының себептері:

«Қиын өмірлік жағдайдағы балалар» санатының пайда болуының негізгі себептерінің бірі-отбасылық проблемалар, атап айтқанда:

- отбасындағы нашақорлық немесе алкоголизм;

- төмен материалдық жағдай, кедейлік;

балаларға көрсетілетін қатыгездік, тұрмыстық зорлық-зомбылық [5].

Түрлі қақтығыстар мен отбасы бұзылуының себептері

Отбасында қабылданған өзара әрекеттесу мен мінез-құлық үлгілерінің болмауы; Өмірлік жағдайлардың өліммен үйлесуі, нәтижесінде отбасының бүкіл құрылымы мен өмір сүру жағдайларының өзгеруі. Мысалы, кенеттен қайтыс болу, отбасы мүшелерінің біреуінің мүгедектігі. Әр отбасылық жүйеде өзгерістерге әкелетін әлемдегі жағдаяттар. Мысалы, соғыс, экономикалық дағдарыс және т.б [6].

Балалардың қиын өмірлік жағдайға тап болуы:

1. Ата-ана қамқорлығынсыз қалуы;

Жетім балалардың саны елдегі әлеуметтік - экономикалық әл-ауқаттың төмендеуіне тікелей пропорционалды түрде артып келеді. Балалар бірнеше себептерге байланысты ата-анасының қамқорлығынсыз қалады. Көбінесе бұл ата-ана құқығынан айырылу.

Ата-ана құқығынан айыру себептері:

- ата-аналық міндеттерді орындамау не оларды теріс пайдалану;

- отбасындағы зорлық-зомбылықтың болуы;

- отбасында тәуелділік нашақорлықтың немесе алкоголизмнің болуы,

- ата-ананың өз баласының не жұбайының/зайыбының өміріне қауіп төндіруі немесе денсаулығына қарсы қылмыс жасауы;

2. Мүмкіндігі шектеулі балалар (дамуында ерекшеліктері бар: психикалық және / немесе физикалық)

Бала мүгедектігінің себептері генетикалық факторларға, ата-аналардың өмір салтына (нашақорлық, алкоголизм және ауытқудың басқа түрлері) байланысты болуы мүмкін және құрсақішілік дамудың бұзылуы; босану жарақаттары, сондай-ақ әр түрлі генезистегі жарақаттар.

3. Ұлтаралық (оның ішінде қарулы) жанжалдардың, экологиялық және техногендік апаттардың, зілзалалардың құрбандары болған балалар; босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылардың отбасыларынан шыққан балалар; төтенше жағдайларда қалған балалар.

Шын мәнінде, бұл балалар төтенше жағдайлардың құрбандары, яғни адамның қалыпты тәжірибесінен тыс жағдайлар. Балалардың қиын өмірлік жағдайы жиі басқа адамдар тарапынан – террористік актілер, шабуылдар, жергілікті соғыстар т.б. болуы да мүмкін.

Төтенше жағдайға тап болған балаларға жарақаттан кейінгі стресстің бұзылуын жеңуде психологтар мен әлеуметтік педагогтардың бірлескен білікті көмегі қажет.

4. Зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалар, оның ішінде тұрмыстық зорлық-зомбылық.

Қатыгездікке ұшыраған бала ерте жастан бастап терең жарақатпен өмір сүреді. Бала, әдетте, жарақаттың себебін басқалардан жасырады, қатігездіктен болатын ауырсынуының көпке дейін ұмытылмауы мүмкін..

Зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балаларға көмектесудегі басты рөлді қиын жағдайды ерте анықтау. Баланың депрессияға ұшырағанын, ренжігенін байқау үшін айналамыздағы балаларға мұқият болу керек.

5. Тәрбиелеу колонияларында бас бостандығынан айырылған, жазасын өтеп жүрген балалар және арнайы оқу-тәрбие мекемелеріндегі балалар [7];

Әдетте, мұндай балаларға мінез-құлықтан ауытқуға ұмтылу немесе девиантты мінез-құлық, яғни қоғамда қабылданған нормаларға сәйкес келмейтін мінез-құлық тән.

Біз отбасылық әл-ауқатқа әсер ететін маңызды факторларды бөліп көрсетеміз, соның салдарынан балаларда қиын өмірлік жағдай туындауы мүмкін.

Бірінші фактор-бұл отбасының материалдық жағдайы нашар болуы. Зерттеулер бойынша жағдайы жоқ отбасылар ұзақ уақыт бойы ең көп депрессияға ұшырайды. Мұның себептері еңбекке қабілетті адамдарға масылдық жүктеменің жоғары болуы, бала күтімі себебінен ата-аналардың бірінде жұмыстың болмауы, сондай-ақ жас мамандардың еңбекақысының төмен болуы болып табылады.

Әл - ауқатқа әсер ететін *екінші фактор*-еңбек нарығымен байланысты жоғалту. Балалы отбасылар экономикалық белсенділіктің жоғары дәрежесін көрсетеді, ал жұмыспен қамту көбінесе кедейлердің қатарына жатады. Кедейлік қаупінің жоғарылауы және отбасылық қиындықтар салдарынан ер адам экономикалық белсенді емес балалары бар толық отбасылар зардап шегеді.

Үшінші фактор-отбасылық жанжалдар,отбасындағы дисфункционалды психологиялық атмосфера келіспеушіліктер туындаған барлық отбасылар қауіп-қатер тобы, ал оларда тұратын балаларды қиын өмірлік жағдайға тап болған адамдар санатына жатқызу қате. Тек қиын жағдайдағы балалар, қиын қақтығыстар жағдайында, көптеген себептер бар, қиын өмірлік жағдайға тап болған балалар деп санауға болады.

Төртінші фактор - отбасындағы маскүнемдік пен нашақорлық. Алкоголизм мен нашақорлық-бұл отбасылық қиындықтардың себептері болмаса, көбінесе онымен бірге жүретін проблемалар. Алкогольге немесе есірткіге тәуелді ата-аналардың ортасына түскен бала, әдетте, дамудың физикалық, психологиялық және әлеуметтік проблемаларына ие. Сонымен қатар, балалардың көпшілігі бұл тәуелділікті мұра етеді және психикалық, неврологиялық және соматикалық бұзылулардың қалыптасуында жоғары қауіп тобын құрайды. Бала көбінесе көшеде тәуелділіктен зардап шеккен ата-

аналардан қашады, бірақ ол жерде қолайсыз орта және көшедегі құрдастарының ықпалы болады.

Мінез-құлықтағы ауытқу деңгейлері:

- қылмыс алдындағы деңгей-бұл ұсақ құқық бұзушылықтар, алкоголь мен психоактивті заттарды қолдану, үйден кету;

- қылмыстық деңгей –девиантты мінез-құлықтың төтенше жағдайы-баланы қылмыстық құқық бұзушылыққа әкелуі мүмкін. Заңсыз іс-әрекетке бару.

Мінез-құлықтағы ауытқу себептері:

1. Әлеуметтік-педагогикалық қараусыздық, тәрбиенің ерекшелігі;

2. Отбасының шайқалуы, нәтижесінде бала терең психологиялық дағдарыс пен ыңғайсыздықты сезінеді;

3. Баланың жеке ерекшеліктері: дамуындағы ауытқулар, өсудің өтпелі кезеңдері;

4. Өзін-өзі тану және өзін-өзі көрсету үшін жеткіліксіз мүмкіндік пен қараусыз қалу [13];

Балалардың осы санатына көмектесу үшін девиантты мінез-құлық көріністерінің алдын-алу өте маңызды. Мұнда басты рөл ата – аналар мен педагогтарға беріледі, өйткені олардың міндеті-балаларға мұқият болу. Қазіргі әлемде девиантты мінез – құлықтың жиі кездесетін түрлері тәуелділіктің әртүрлі формаларымен ұсынылған-алкоголь, темекі, есірткі, азарттық ойындар т.б.;

Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, біз баланың қиын өмірлік жағдайын тудыратын көптеген факторлардың алдын-алу мен қиын өмірлік жағдайдағы жасөспірімдерді қоғамға қайта бейімдеп, дағдарыспен күресуге үйретуіміз қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Сағымбекова А. ««Қиын бала» мәселесі әлі де қиын», Тәрбие құралы, №3, 2004. - 278 б.
2. Уманов Г.А., Порфенов А.В. „Бала бақыты, А., 1978. - 305 б.
3. Батталханов Е. ««Қиын» оқушылармен жұмыс ерекшелігі», тәрбие құралы, №4, 2003. - 236 б.
4. Бушканец М.Г. Леухин Б.Д. 'Хрестоматия по педагогике' - Москва: Просвещение, 1976. -432 с.
5. Байтұрсынов А. «Оқужайжайы»1989.- 129 б.
6. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник. — М.: Гардарики, 2005. - 269 с.
7. Макаренко С. Профилактика полоролевых нарушений у подростков группы риска. // Социальная педагогика. – 2005. - №2.— 79-82 с.
8. Ахметжанова Н.«Қиын балалар қиғылығының қыры».Ұлағат №2. 2000 жыл.
9. Эфрусси П.П. Физиология подростка.–М.,1971. - 197 б.

БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫН ЖАҢАРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННІҢ ІЛІМДЕРІНІҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

Гайсина Айнур Еркебаевна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. Рассматривая сегодня обновленную программу образования, которая отвечает потребностям обучения будущего поколения, становится ясным, то, что внедренные И.Алтынсариним обновления и инновации в области образования, и сегодня является актуальным.

Ключовые слова: Обучение, использование ИКТ, моделирование, системы оценивания, образование.

Summary. Considering today an updated education program that meets the needs of the future generation, it becomes clear that the updates and innovations introduced by I. Altynsarin in the field of education are still relevant today.

Keyword: Training, ICT use, modeling, assessment systems, education.

Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АҚТ–ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу. Жаңа білім беру бағдарламасы сыни тұрғыдан ойлауға, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары) үйретеді.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшелігі спиральді қағидатпен берілуі. Жаңартылған білім – болашақтың кепілі[1]. Осы орайда Ыбырай Алтынсаринның қосқан үлесі ерекше деуге тұрарлық. Сол кезден ұлы ағартушы-педагог мектептегі мұғалімнің роліне үлкен мән беріп, оның балаларға білім берудегі басты тұлға екенін дұрыс түсініп бағалады.

Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандану үрдісі әлемдік бәсекелестікті күшейте түсуде. Қазақстан Республикасы жалпы білім берудің жүйесін жетілдірудің жаңа кезеңіне қадам басты. Білім берудегі басты мақсат жан-жақты дамыған, білімді, өмір сүруге бейім, өзіндік ой – талғамы бар, адамгершілігі жоғары, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны тәрбиелеу. ХХІ ғасыр – білім ғасыры. Болашақтың бүгіннен де нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын күдіретті күш тек білімде ғана. Қай ел болсын, өсіп – өркендеуі, әлемде өзіндік орнын алу сол мемлекеттің біліміне, білім сапасының жайына байланысты. Білімнің іргетасын қалайтын негіздері мен танымдық қызығушылығы, жеке-дара шығармашылық жұмысқа деген дағдылары қалыптасатын мектептің білім беру саласындағы рөлі зор. Соған байланысты оқу – тәрбие үрдісін жақсартып, оқытуда жаңа педагогикалық технологияларды кеңінен қолдана отырып білімді терең игерудің жолдарын, әр пәннің ғылыми негіздерін

меңгерту мәселелерін, оқушының ойлау қабілеті мен шығармашылық әрекетін дамыту сияқты ұтымды түрлеріне сүйенгеніміз жөн[2].

Ы.Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясына» енген шығармаларында шәкірттерге ой салатындай, еңбекке, әдептілікке, мейірімділікке, ата-ананы қадірлеуге, әдет-ғұрып, салт-сананы сіңіре білуге тәрбиелетіндей ауыз әдебиеті үлгілерін кіргізе отырып, оның тәрбиелік, білімдік-танымдық қасиеттеріне ерекше назар аударған. Ағартушының ойынша, оқушылар мектепте тек қана білім деректерінің жиынтығын қабылдап қоймай, белгілі көзқарасты қалыптастыру керек. Мектеп оқу балалардың қабілетін жетілдіруге тиіс деген тұжырымдамалары жаңартылған білім берудің маңыздылығы болып отыр[3].

Жан-жақты талант иесі Ы.Алтынсариннің есімі қашанда уақыт сынынан мүдірмей өтіп, өз халқымен бірге жасасып келеді. Оқулықта орыс тілі мен қазақ тілі грамматикасын салыстыра оқыту қажеттігі басым айтылған.

Бұл оқу құралы сол кезең үшінде және қазіргі талап тұрғысынанда терең негізгі лингвистикалық-әдістемелік еңбек болып табылады. Мұнда шет тілін жаңадан бастап үйренуге арналған оқу құралының сипаты қандай болуы керек деген мәселе шешімін тапқан.

Қазіргі таңда Қазақстан қоғамының әлеуметтік-экономикалық, рухани қалыптасуының жаңа міндеттерін іс жүзінде асыруға дайын жас ұрпақты тәрбиелеудің негізгі факторларының бірі- мектепте көптілді білім беруді жолға қою болып табылады. Ы. Алтынсариннің тағы бір көңіл аударатын идеясы – ол мұғалімдер туралы. «Халық мектептері үшін керектісі оқытушы. Тамаша педагогика құралдары да, ең жақсы өкімет бұйрықтары да, әбден мұқият түрде жүргізілген инспекторлар бақылауы да оқытушыға тең келе алмайды. Сондықтан да мен жақсы оқытушы дүниедегі заттың бәрінен де қымбат көремін», - деп жоғары бағалаған[4].

Бүгін де ұстаздарға орасан зор талап қойылады да еңбектеріне қарай олардың жұмысы бағаланады. Қазақстан Республикасының тұңғыш елбасы Н.Назарбаевтың «Ұстаздар күніне арнаған құттықтау хатында» ол келесі сөздерді жолдады: «Білім жүйесінің жаны да, жүрегі де, тірегі де – ұстаз. Сондықтан еліміздің ертеңгі келешегі сіздердің қолдарыңызда». Елбасымыздың келесі бір айтқанын жадымда әрқашан сақтап жүрмін: «Мұғалімдердің жағдайын ойлау - елдің ертеңін ойлау деген сөз. Көңілі көтеріңкі, арманы асқақ адамға ғана бала тәрбиесін сеніп тапсыруға болады. Сонда ғана рухы жоғары ұрпақ тәрбиеленіп шығады». Бұл сөздер ұлы ағартушының «Мектептің жүрегі-ұстаз» деген идеясын осы заманда да өзектілігін жоғалтпағанын дәлелдейді ғой, деп санаймын.

Ы.Алтынсариннің ұлы, дара жолын әліде жалғастырып келеміз. Білім беру саласындағы реформалар, әлбетте жаңалықтар, оны тәжірибеге енгізу, оның нәтижесін, қорытындысын шығару үшін жылдар керек болады. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың, білім беруді демократияландыру мен ізгілендіру, оқу мен тәрбиенің бірлігі, білімнің дамытушылық сипаты, білімнің, ғылымның, өндірістің интеграциялануы, оқушыларды кәсіптік

бағдарлау т.б. ұстанымдар осыдан бір жарым ғасыр бұрын халыққа қызмет еткен Ы.Алтынсариннің шығармаларында көрініс тапқан, педагогикалық көзқарасындағы ұсынған балаға еркіндік беру, жүрек жылуын беру, мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық, оқушы бойынан жақсы қасиеттерді табу тәрізді ұстанымдар, білім беруді дамытудың өзекті мәселесіне айналу. «Егер балалар бірдемені түсінбейтін болса, онда оқытушы оларды кінәлауға тиісті емес, оларға түсіндіре алмай отырған өзін кінәләуға тиіс. Ол балалармен сөйлескенде, ашуланбай, жұмсақ сөйлеуі, шыдамдылық көрсетуі керек» деген ой-пікір бүгінде ұстаздардың ең басты мәселесі. Білім беру жүйесіндегі бүгінгі жаңаша бетбұрыс кезеңінде мәселелер өзінің өміршендігін танытып отыр.

Ұсыныпта ағартушы ұстаздың алғашқы оқулық құрастырудағы еңбегіне баса көңіл бөлініп, «Мейірімді бала» әңгімесі талданады, новелла туралы ұғым беріледі. Адамгершілік қасиеттің ішіндегі ең ғажабы мейірімділік екендігін, қазіргі кездегі мейірім тапшылығын түйсініп, саралай білуге үйренеді. VI-VIII сыныптарда педагог-жазушы екендігі, қазақ балалар әдебиетінің негізін қалаудағы сіңірген еңбегі, қазақ көркем прозасында шағын әңгіме жанрының шебері екендігі, «Өнер-білім бар жұрттар» өлеңіндегі өнер-білімге үгіттеу идеясы, «Залым төреге» өлеңіндегі ел билеушілерін сынға алуы, аударма сипатындағы «Мұңсыз адам» әңгімесінің пәлсапалық мәні (қанағат), этнографиялық очеркі туралы, қазақтың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпына деген көзқарасын, оны ерекше қастерлегенін тануына мүмкіндік берілген.

Осындай жүргізілген жұмыс нәтижесінен үзінді келтірсек, «Егер мен мұғалім болсам» шығармасында оқушы былай дейді: Менің еңбегімнің еш кетпесі үшін, менің емес-ау, менің ұстазымның еңбегімнің еш кетпесі үшін, өз шәкірттеріме, ең алдымен: «Өмірді сүй» дер едім. Өйткені ұстазым, ұстаздардың ұстазы Ыбырай ата да солай үйреткен. Өмірдің мәнісі де сонда. Шәкірттің көкірек көзін ашу-ең ұлы іс... Бұл-менің мақсатым да, міндетім де, арманым да болар. Әлбетте, менің ұстазымның да, барлық ұстаздардың да арманы солай...» Ы.Алтынсарин мұраларының өміршендігі, оның мұраларының бүгінгі күнмен өзектестігінде екенін, адам бар жерде оның тәрбиелік қызметінің болашақта да жалғасын табатынын дәлелдейді. Осылайша, Ы.Алтынсарин мұрасын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу, өнегесін үлгі етіп, үйрете беру ұстаздар еңбегінің бір қыры болуға тиіс. Ал, педагогикалық идеяларын ұстаздар арасында насихаттау, бүгінгі күн талабына сай оқу мен тәрбиенің бірлігін сақтай отырып, саралай білу, ілгері дамыту-бәріміздің де ортақ іс, қаситті борышымыз!

Сонымен, жоғарыда аталған зерттеулерді зерделе келе, Еліміздің 2030 стратегиялық бағдарламасы білім берудің ұлттық моделін қалыптастыра отырып, Қазақстан елінің білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңестігіне кіріктірумен сипаттауға болады. Оқытудың парадигмасы өзгерді. Білім берудің мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды. Мемлекет болашағының кепілі жастарда, білім мен тәрбие беру мәселесінен өткір мәселе жоқ екені белгілі. Жоғарыда айтқан ой-пікірлері мен ұсыныстарын

бірінші кезекте жүзеге асыра отырып, Ыбырайтану ісін жүйелі түрде ғылыми ұйымдастырудың күні туды. Ағартушының гуманистік идеялары мен оларды жүзеге асырудағы атқарған ұланғайыр істері бүгінгі ұлттық білім беру жүйесінің негізі болып табылады деген бірегей қорытынды жасай аламыз.

Зерттеулерге сүйене отырып, Ы.Алтынсариннің өзгелерден даралана биіктеп асқақтай түскен сегіз қырлы, бір сырлы тұлғалық қасиеттерінің арқасында оның жұрт қалауына бөленген ақындық, жазушылық, ағартушылық, педагогтік, аудармашылық қаракеттерін айтпағанның өзінде, баспасөз ұйымдастыру, кітапхана ашу, қыздарға білім беру, оқулықтану, мектептану, мамандардың біліктілігін көтеру, кәсіби шеберлігін арттыру, теория мен практиканы ұштастыру, ұлттық терминологияны жасап қалыптастыру, тіл тазалығын сақтау, тұлғаны әлеуметтендіру және рухани дамыту, оқу мен тәрбие үрдісін үйлестіру мәселелері бойынша толғақты ой-пікірлерінің бүгінгі күнге дейін өз құндылығын жоймаған өміршендігіне тәнті боласың. Сондай-ақ, оның идеяларының бүгінгі таңда аталған мәселелерді шешуде іргелі негіз болатындығына кәміл сенемін!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Тұлғалар» Ы.Алтынсарин, «Қазақ энциклопедиясы», Алматы, 2007
2. «Ыбырай Алтынсарин тағлымы», әдеби-сын мақалалар мен зерттеулер, Алматы «Жазушы» 1991
3. Серікбай Оспанұлы, «Сөнбес шырақ» «Қарлығаш» баспасы, Қостанай, 2016
4. Бижанова Ғ.Қ. «Ыбырай танымының: кешегісі мен бүгінгісі», Арқалық, 2010
5. «Ұстаз» ғылыми – әдістемелік журнал №3(44) 2009
6. Н.Ә.Назарбаев “Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты” атты Жолдауы, 2012.
7. Ы.Алтынсарин «Таңдамалы шығармалары» Алматы, «Ғылым» 1994
8. www.akorda.kz>addresses_of_president>kazak
9. Болашаққабағдар: рухани жаңғыру. Толығырақ: <https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru>
10. Ахметова П.А., Шаумен Г.С. «Ыбырай тағлымы», Арқалық, 2008
11. Қазақстан кәсіпкер, Професионал Казахстана-2016 №4
12. Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты Ыбырай Алтынсарин мұраларын зерттеу орталығы, «Біз Ыбырайды білеміз бе?» Қостанай, 2016
13. Мұғалімге арналған нұсқаулық Үшінші (негізгі) деңгей. 2012ж
14. Мұғалімге арналған нұсқаулық Үшінші (негізгі) деңгей. «Назарбаев зияткерлік мектебі» ДББҰ, 2012.
15. «Ұстаз» ғылыми – әдістемелік журнал №3(44) 2009

ҚАЗАҚТАРДЫҢ АҒARTУШЫЛЫҚ КЕҢІСТІГІНЕ ЕНУІДЕГІ Ы.АЛТЫНСАРИННІҢ РӨЛІ

Даулбаева Сапура Буркитбековна

*Алматы қалаасы, Әуезов ауданы, № 141 жалпы білім беретін
мектептің
тарих пәнінің мұғалімі*

Жексембаева Айдана Кайратовна

И.Ф.Халипов атындағы №1 мектеп

Аннотация. В статье рассказывается о том, как на основе программы Рухани жаңғыру, на основе исторического подхода возрождается труд исторических личностей прошлого, значение которого для современности очень велико. В XIX веке, когда началось качественное образование, началась просветительская работа И. Алтынсарина, рассматривался вопрос о том, как вывести казахский народ, его культуру, систему образования на уровень прогресса тогдашней передовой России, Средней Азии.

Summary. The article is based on a program of spiritual revival, the revival of the creativity of historical figures of the past on the basis of historical principles, which is very important today. At present time, it was paying attention to a quality of education, Y.Altynsarin who carried out the literacy that was the beginning of educational work in the 19th century considered the problem of improving the level of development of its culture, the education system of Russia and Central Asia.

Еліміз ұстанған Рухани жаңғыру бағдарламасы қазіргі таңда қоғамдық өмірдің барлық саласын қамтып, әлеуметтік ілгерілеу мен жастардың интеллектуалдық өрлеуіне ықпал жасауға септігін тигізіп келеді. Осыған орай, тарихилық ұстаным негізінде, өткеніміздегі тарихи тұлғалардың еңбегін қайта жаңғырту, оның қазіргі заман үшін маңыздылығын ашып беру сабақтасып отыратын үздіксіз үдеріс. Бүгінгі таңда сапалы білім беруді қолға алып отырған шақта, оқу-ағарту жұмыстарының бастамасы болған XIX ғасырда Ресейге, Еуропаға деген бетбұрыстардың сол дәуір үшін прогрессивті маңызы болғандығын зерделеу «өткеннен сабақ-болашаққа мақсат» ұстананымына келіп тоғысады.

Аккультурация процесі әдетте тұтас бір халықтың дүниеге деген көзқарасын қалыптастыратын данышпандар арқылы жүзеге асады. Данышпандар әдетте конгениалды болып келеді. Қазақ халқының мәңгілікке бет алған рухани қалпын қалыптастыруға өлшеусіз еңбек сіңірген Шоқан, Ыбырай, Абай, Шәкәрімдер де осы мәдениеттердің (қазақ-орыс-батыс) жақындасуына ықпал етті [1, 1916.].

Досжан Райханның баяндауынша халқымыздағы біліктілік пен білімдің өзіндік тарихи танымдық сабақтастығы бар: «Ежелгі қазақтардың табиғат өзгерістері жайлы түсініктері, дүниеге келуі мен дүниеден озуы жайындағы көзқарастары қалыптасып қалған өзіндік дүниетанымы болды. Алайда, оларда

бір сатыдан екінші сатыға өту, төменнен жоғарыға көтерілу сияқты прогресс идеясы, яғни, даму байқалмады. Мәселен, қазақ халқы тарихи даму кезінде Еуропа елдерінен (орыс халқын қоса алғанда) өмір сүру деңгейінен болсын, білім, ғылым, өнерде болсын, әлдеқайда артта қалды. Осыны түсінген ойшылдар, халық қамын ойлап даму идеясын ұсынады, әрі оны жандандыра түседі. Ал ертеректе сол идеяның болмауының себебі, қазақ халқы хандық билік кезінде, Ресей империясына қосылмай тұрып, жаппай орысша сауаттандырылмай тұрған кезде өз алдына бөлек ру, хандықтар болып өмір сүрді, табиғаттың қолайлығына байланысты көшпелі мал шаруашылығын таулы жерлерде және жазық далада игерді, содан келіп «әр елдің заңы басқа, иттері қара қасқа» дегендей түсінік болды. Қазақтар ұзақ уақыт бойы өмір сүру үлгілерін өзгертпеді. Олар «Қасым салған қасқа жол, Есім салған ескі жол» ұстанымын жақтады, яғни жаңадан ешнәрсе ойластырып қажет емес, ата-бабаларымыз өмір сүргендей өмір сүруіміз керек деп түсінді. Осы дәстүрлі өмір үлгісі ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырды. Қазақтар, әрине көршілерінің өзбек, тәжік, татарлардың және т.б. қалай өмір сүріп жатқандарын көрді, алайда, көршілерінің өмір сүру үлгісі оларды қызықтырмады. Бірақ уақыт өте келе барлығы өзгерді. XVII-XVIII ғасырлар дүниежүзілік тарихқа империяның басып алуы, колониализм ғасыры ретінде кірді. Мұндай қиын жағдайда қазақтардың да басқа халықтар сияқты өз беттерінше өмір сүруі қиын болды, әсіресе, қазақ жері екі алып империя - Қытай, Ресей империяларының ортасында тұрды. Қазақтардың геосаяси жағдайының күрделілігі сол жағдайдан шығудың жолын іздеуге себеп болды» [2, 24-426б.]

XVIII ғасырда қазақтар көршілерімен ұзақ шайқастарды бастарынан кешіріп, өз еріктерімен Ресейге қосылу шешіміне келді. Олар Ресей империясымен келісім шарт құрып, қазақ мемлекеті Ресей құрамына келесі шарттарға сәйкес кіретінін айтты: 1. Ресей қазақтардың саяси жүйесін, яғни, хандықты бұзбауы керек; 2. Ресей қазақтардың ғасырлар бойы өмір сүріп келе жатқан жерлерін тимеуі керек; 3. Қазақтарды әскерге алмау керек. Ресей империясы қазақтармен келісімге келгенде бұл шарттарды қабылдады. 1731 жылы 19 ақпанда патшайым Анна Ионновна Кіші жүзді Ресей құрамына қабылдау туралы қол қойды. Алайда, XVIII ғасырдың 30-шы жылдары басталған Қазақстанның Ресейге қосылуы тек XIX ғасырдың орта шенінде аяқталды және күрделі, қарама-қайшылықты процесс болды. XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басында жүргізілген Қазақстандағы әкімшілік-саяси реформалар Қазақ мемлекетін түбегейлі жойып, 1867-1868 жж. өлкені заңды түрде Ресей колониясы ретінде рәсімдеді [3, 112б.].

XIX ғасырдың 20-шы жылдарына дейін шамамен жүз жылдай қазақтар Ресей тарапынан қатты қысым сезе қойған жоқ, олар өздерінің өмір сүру үлгілерін жалғастыра берді. Қазақ қоғамы Ресеймен экономикалық саудасаттық қарым-қатынаста болды, белсенді сауда, тауарлармен алмасып жатты, қазақтар өндірістік тауарлар сатып алып, мал және мал өнімдерін сатты.

Алайда, халық өзінің саяси жүйесін, дінін, өмір сүру үлгісін дүниеге көзқарасын және т.б. сақтап қалды.

Бірақ XIX ғасырдың басында Ресей саясаты Қазақстан мен басқа да көрші елдермен қарым-қатынаста өзгере бастады. Бұл уақытта Ресей империясы әлемдегі ең мықты мемлекеттердің бірі бола бастап, өз билігіне көп жерлерді тартуды міндет қылды. Сөйтіп патшалық Ресей бастапқыда берген сөзінде тұрмай, келісімді бұза бастады.

Қазақ даласында хандық билік жойылып, түгел Ресей бойынша биліктің бірінғай формасы орнатылды. Осының барлығы қазақ халқының үйреншікті өміріне және дүниетанымына теріс әсерін тигізді. Қазақтар өздерінің басты өмір сүру құралы болып табылатын және де мал шаруашылығын жүргізудің негізгі шарты болып келетін жайылымдарынан, шекараларынан айырыла бастады. Ғасырлар бойы қалыптасқан өмір сүру үлгісі бұзыла бастап, қыстайтын, мал бағатын жер азая бастады. Ауылдар мен болыстарға бөліне бастаған қазақтар бір-бірімен байланысты жоғалта бастады, көші-қон аймақтары қысқара бастады. Үкімет қолдаған қоныс аударушылар өзен-көлдердің жағалауларын, яғни, ең жақсы жайылымдарды алды. Ал жергілікті тұрғындардың пікірлерін патшалық үкімет назарға да алмады.

Осындай қиын сәтте қазақ халқының алдында, сол қиын жағдайдан шығу, әрі қарай қалай өмір сүру мәселесі туындады. Қалыптасқан дәстүрлі жолмен өмір сүру мүмкін болмады, жоғарыда айтылғандай, қазақтардан ең жақсы жайылымдары мен қыстақтарын алып, қоныс аударушыларға берді.

Қазақ халқының тәуелсіздіктен айрылып, Ресейге бағынышты, кіріптар күн кешкен заманында әртүрлі жаңалықтар да ене бастады. Оқу, өнер-білім, т.б. мәдениетке қол созу прогресшілдердің әлеумет өміріндегі айрықша көңіл бөлген мәселелері болды. Олар Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбайұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы тәрізді тұлғалар болатын. Бұлар ескілікке қарсы негізгі мәселенің бірі етіп даму, ағарту мәселесін қойды.

Бірақ әлеумет өміріндегі қайшылық, тартыстар тек ескішілдік пен жаңашылықтың маңында ғана емес, басқа да мәселелерде талас-тартыстар көп еді. Ең алдымен, сол ескі феодалдардың өз араларындағы ескіден келе жатқан ру тартысы, сауда капиталы өкілдерінің өзара бәсеке таласы, мұның үстіне тап осы кезде шыққан штат, болыстық, старшиндыққа таласу, жесір дауы, жер дауы тағы басқалар. Осылардың нәтижесінде қазақты басқа мәдениетті ел қатарына қалай жеткізу керек, қайткенде алауыздықтан құтылып, бір бүтін ел болады деген үлкен идеялар туындап жатты.

Адамның мінез-құлқы, өмірге көзқарасын айқындауға жоғарғы қайшылық, тартыстардың әрқайсысының өзінше мәні болды.

Жоғарыда айтылғандарға қоса бұл кез Ресейде бұрынғы халықшылдардың, онан кейін демократияшыл әртекті интеллигенттердің патша үкіметімен белдесіп, майданға шыққан кезі болатын. Ресейде болған бұл үлкен тартыстардың алыстағы жаңғырығы мен дүмпуі қанаттас отырған ұсақ ұлттарға да жетіп жатты. Осылардың бәрін қоса алып қарасақ, бұл кез әртүрлі тарихи жағдайлардың шиеленіскен кезі болды.

Осы сәтте қазақ ойшылдары әртүрлі әлеуметтік ірі мәселелерге тереңірек қарады. Қазақтың әлеуметтік өмірінде не болып жатыр, соны ғана бақылап қойған жоқ, көршілес елдерде, әсіресе, мәдениет, ой-пікір жағынан

озық алда отырған Ресейде және басқа халықтарда не болып жатыр, оған да көз тіге білді.

Бұл тәрізді үлкен қайшылықтар кейбір әлсіздерді батырып, жоқ етіп жіберсе, зор күш, ірі таланттарды жарыққа шығарып кетеді. Осылайша Шоқан, Ыбырай, Абай, Шәкәрімдер жалғыз қазақтың әлеумет өміріндегі қайшылықтарды ғана емес, XIX ғасырдың екінші жартысындағы бүкіл Ресей өміріндегі зор қайшылықтардың нәтижесінде тарихи белесге шықты.

Орыс халқының мәдениетінің әсерімен қазақ мәдениетінің дамуында Ыбырай Алтынсарин де зор үлес атқарды. Ыбырай Алтынсаринге өз ұлтының мәдениетіне, тіліне, дәстүрлеріне оның болашағына деген көзқарас құштарлығының қалыптасуына атасы Орта жүздің беделді билерінің бірі Балқожа Жаңбыршаұлының тікелей ықпалымен оқыған Орынбор қаласындағы (сол кездегі Торғай облысының әкімшілік орталығы) қазақ балалары үшін ашылған арнайы мектептің орны ерекше еді. Ол осы мектепті 1850-1857 жылдары оқи отырып, Орынбор әскери шекаралық комиссия төрағасы шығыстанушы ғалым, профессор В.В.Григорьев, профессор Н.И.Ильинскиймен таныс болды. Өз кезегінде олар орыс патша өкіметінің реакциялық саясатын қолдаушылары болса да, жас Ыбырайды дүниежүзілік әдебиет құндылықтарымен танысуына көмектесті, білімнің толығуына ықпал етті. Сол кездің өзінде профессор А.Ф.Эфиров «Орынбор қазақ мектебі өзінің тәрбиеленушілерінің бойында өздерінің ұлттық тіліне, халқына, орыс тіліне, оның халқына деген сүйіспеншілігін қалыптастыруға тәрбиеледі. Ол қазақ халқының көрнекті педагог ағартушысы, тамаша азаматы Ыбырай Алтынсаринді тәрбиелеп шығарды», - деп жазған еді [4, 89б.].

Ы.Алтынсаринді қазақ халқын қалайда оның мәдениетін, оқу білім беру жүйесін сол кездегі алдыңғы қатарлы Ресей, Орта Азияның прогресті деңгейіне жеткізу мәселесі терең толғандырды. Осы мақсатта, яғни, қазақ халқының ағарту, мәдениеті саласының мәселелерін жан-жақты зерттеп білу бағытында өзінің білім деңгейін кеңейтіп, байыту үшін көп еңбектенді. Батыс-европалық классиктер - Шекспир, Гете, Байронның күрделі әдеби, ғылыми еңбектерімен танысты, орыс әдебиеті классиктері – Н.Г.Чернышевский, В.Г.Белинский, Н.А.Добролюбов, А.И.Герцен, А.С.Пушкин, Н.В.Гоголь, М.Ю.Лермонтов, Л.Н.Толстой, М.Е.Салтыков-Щедрин, И.А.Крылов, К.Д.Ушинский еңбектерін оқыды. Шығыстың ұлы ақындары – Фирдоуси, Низами, Джами, Саади, Навои т.б. шығармаларын зерттеді. Ы.Алтынсариннің ғылым мен білімге деген ынта-жігерін байқаған Орынбор облыстық басқарма бастығы В.В.Григорьев аудармашы-тілмаш ретінде қызметке қабылдай отырып, өзінің аса бай кітапхана қорымен пайдалануға рұхсат берген. Ы.Алтынсарин ағартушы-демократиялық дүниетанымының қалыптасуы мен жалпы қазақ халқы мәдениетіне деген прогресті көзқарасының дамуына сөз жоқ сол кезеңдегі Қазақстан тарихында болып жатқан сан алуан тарихи оқиғалар да әсер етті.

Қазақ халқы мәдениетінің алтын қорына Ы.Алтынсарин жасаған аударма-шығармашылық дүниелері енді. Ол өзінің қазақ-орыс мектептері оқушылары үшін дайындаған «Қырғыз хрестоматиясы» оқулығы үшін қазақ тіліне Крыловтың «Ворона и Лисица», «Пустынник и медведь», «Колосья»,

«Стрекоза и Муравей», «Добрая Лисица», Л.Н.Толстойдың әңгімелері – «Наблюдательность», «Китайская царевна Цилинши», «Визирь Абдул», «Царь и Рубашка», «Три вора», «Праведный судья», «Крестьянин и Стражник», «Петр I и мужик» «Садовник и сыновья», «Два товарища», «попала лисица в колодец», «Детский мир и хрестоматия» - кітабынан К.Д.Ушинскийдің – «Ворон и сорока», «Лиса и козел», «Индеец», «Паук, Муравей и Ласточка», «Собака Полкан», И.И.Паульсонның «Клочек ваты», «Золотые орехи», «Чувство жалости сильнее боли», «Наклонность», «Смышленная мышка», «Великодушная дочь», «Правосудие», В.И.Дальдың «Неряшливость», «Сострадавшая Наташа» т.б. еңбектері аударылып енгізілді. Сонымен бірге Ыбырай Алтынсарин қазақ тіліне А.С.Пушкиннің, М.Ю.Лермонтовтың, Н.А.Некрасовтың өлең жолдарын аударды. Қазақ оқырмандарын орыс мәдениетінің құнды шығармаларымен таныстыру үшін М.Е. Салтыков Щедриннің еңбектері аударылды [5, 101б.].

Орыс классиктерінің шығармаларын аударып, қазақ прозасы мен поэзиясын байытуға үлес қосты. Оның қазақ тіліне И.А.Крыловтың басняларын, Л.Н.Толстойдың әңгімелерін, К.Д.Ушинскийдің шығармаларын аударып енгізуінің тәрбиелік мәні болды, екі халықтың шығармашылық байланысын орнатты. 1880 жылы 7 маусымда Мәскеу қаласында орыстың ұлы ақыны А.С.Пушкинге орнатылған ескерткіштің ашылу салтанаты кезінде сөйлеген сөзінде Ы.Алтынсарин: «Қырғыздар мен башкирлар орыс тілімен таныса отырып, бізге қымбатты Пушкин есімімен де таныс болды. Ол деген сөз Европалық Ресейдің шығыс аймағындағы мәселелерде ақынның бір мақсатының орындалғандығы» - деген еді [6, 201б.].

Ы.Алтынсарин Ресей мен Еуропаның озық мәдениетінен сусындауға шақырды. Бір қарағанда Ы.Алтынсарин білім беру, сауат ашу ісімен айналысқан сияқты, алайда, ол қазақ даласына мәдениеттің жаңа үлгілерін таратқан жаңалық жаршысы [7, 119б.]. Мысалы, қазақ даласында мектеп ашу арқылы малдың жайына бейімделіп кеткен еркін де асау қазақтарды отырықшылыққа үйретуі білімді сол кездегі дін сияқты құндылық ретінде мойындатуы, шешуші фактор білім ғана емес, сонымен қатар мәдениет екенін түсіне білу, Ы.Алтынсариннің білім мен мәдениеттің өзара әрекеттестігіне қозғау салған басты жаңалығы дер едік.

«Ы.Алтынсарин шығармашылығында білім мен дін, тіл мен өнер, «мәдениет» дейтін кең ұғымның басты компоненттері және олар бір-бірінен алшақ емес. Ы.Алтынсарин көзқарасында білім мен мәдениеттің бірлігі мен тұтастығы тұлғаның мәдениетке сәйкес дамуының кепілі ретінде көрінеді» [2, 47-48бб.].

Ыбырай Алтынсарин қазақтың ағартушылық тарихына және ұлттық мектебінің қалыптасуына ұшан-теңіз жол салған бірден бір тұлға. Қазақтың елім деп еміренетін біртуар азаматтарының бірі ретінде халқының болашағы үшін, ұрпақтарының келешегі үшін жасаған еңбегі өлшеусіз болғандығын тарихтың өзі айғақтап берді. Елдің болашағы оқу мен білімде екендігін өз дәуірінде-ақ сезе біліп, ол іс мектеп ашумен ғана орындалатындығын көрегендікпен болжай алды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Темірбеков О.Ж. Абай шығармашылығындағы «Айнығыш ер» образы // Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Семей: Шәкәрім атындағы СМУ, 2006. – Б. 189-195.
2. Досжан Р.К. Мәдени байланыс және қазақ философиясындағы жаңа идеялар (Шоқан, Абай, Шәкәрім философияларының негізінде).-Филос. док (PhD) дисс. - ҚР, Астана, 2015.-146б.
3. Сабырханов А. Қазақстан мен Россияның ХҮІІІ ғасырдағы қарым-қатынасы: Қақтың кіші жүзіне қатысты мәліметтер негізінде. - Алматы: Қазақ ССР-нің "Ғылым" баспасы, 1970.- 140 б.
4. Эфиров А.Ф. Ибрай Алтынсарин. - Алма-Ата, 1959. – 190 б.
5. Ламашев Ә. Ыбырай Алтынсарин. - Алматы: Ана тілі, 1991.- 120 б.
6. Сыдықов Ә.Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі. - Алматы: Мектеп, 1969.- 156 б.
7. История Казахстана с древних времен до наших дней // В 5 т. - Алматы, 2010. – Т. 3. – 254 с..

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Даулетбаева Гульсим Байсултановна

Костанайский региональный университет им.А.Байтурсынова

Аннотация. Бұл мақала қазіргі білім беруде Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеяларының сабақтастығы мәселелеріне арналған. Автор болашақ мұғалімдердің кәсіби педагогикалық қызметке дайындығы мәселесін қарастырады. Мақалада болашақ мұғалімдерді дайындау мәселесінің зерттеулеріне талдау жасалынған, түлектердің педагогикалық қызметке дайындығының қалыптасу деңгейлері зерттелген.

Кілттік сөздер: студенттерді даярлау мәселесі, кәсіби қызметке дайындық, дайындықты қалыптастыру, кәсіби дайындық құрылымы.

Annotation. This article examines the issues of continuity of I. Altynsarin's pedagogical ideas in modern education. The author considers the problem of readiness for professional pedagogical activity. The article analyzes the study of the problem of training future teachers, examines the levels of formation of graduates' readiness for pedagogical activity.

Keywords: the problem of preparing students, readiness for professional activity, the formation of readiness, the structure of professional readiness.

Развитие образования в Казахстане имеет традицию преемственности с идеями просвещения Ибрая Алтынсарина. В своих трудах великий ученый и просветитель И.Алтынсарин раскрывает великое значение труда. Вопросы труда и трудового воспитания занимают центральное место в хрестоматийных материалах просветителя. Цель его жизни- воспитать учеников, уважающих и любящих труд. По его словам, «Труд – средство облагораживающее человека. Любовь человека к труду укрепляет его нравственность»[1]

И сегодня, идеи И.Алтынсарина не утратили свою актуальность в вопросах трудового воспитания учащихся, следовательно, и в вопросах профессиональной подготовки педагогов дополнительного образования.

Одной из проблем современного образования, является проблема готовности будущих педагогов к профессионально-педагогической деятельности. Готовность будущего педагога к техническому творчеству играет важную роль в системе общего образования. Современное образование нуждается в педагогах, обладающих профессиональными компетенциями на высоком уровне, способных адаптироваться к новым условиям.

Уже в процессе обучения в университете, нужно учитывать особенности структуры и закономерностей профессионального и личностного самоопределения. Поэтому важнейшей задачей является выявление профессиональных и личностных характеристик, влияющих на готовность будущих педагогов к профессионально-педагогической деятельности еще во время обучения в вузе[2].

Решение данной проблемы имеет большое значение, оно позволит повысить качество подготовки будущих педагогов профессионального и дополнительного образования.

Постоянный интерес ученых к формированию готовности наблюдается с начала ХХ века. В настоящее время, актуальной проблемой является проблема формирования готовности учителя к использованию дистанционных технологий обучения. Таким образом, сегодня существует потребность как в теоретическом обосновании данного вопроса, так и в разработке системы подготовки будущих учителей для развития технического творчества школьников с использованием дистанционных технологий обучения. Кроме того, вопрос использования ДОТ в образовательном процессе особенно актуален в условиях массового перехода всех типов и уровней учебных заведений на дистанционное обучение в связи с пандемией коронавируса в мире.

Задачи формирования готовности будущих педагогов к профессионально-педагогической деятельности в педагогической литературе рассматриваются на следующих уровнях: на уровне педагогики школы; на структурном уровне систем готовности и ее составляющих; на уровне подготовки студентов педагогических вузов к профессионально-педагогической деятельности; на теоретическом уровне формирования готовности будущего учителя к профессиональной деятельности.

Выделяют следующие компоненты формирования готовности учителя к использованию дистанционных технологий обучения в своей профессиональной деятельности: формирование ЗУН, формирование профессиональных и личностных качеств, формирование профессиональной направленности и отработка профессиональных действий.

Отдельные компоненты профессионального образования в некоторых исследованиях анализируются независимо от других компонентов. Например, В.В. Кузнецов рассматривает педагогическую культуру, а В.В. Ширяев выделяет особенности подготовки мастеров производственного обучения

педагогического направления. В работах О. С. Богинской, Н. П. Гаманенко рассматривается формирование профессиональной подготовки учителей профессионального обучения, а в работах Г. Н. Жукова мастеров производственного обучения.

Более близки к идеям просвещения исследования К.М. Дурай-Новаковой. Она рассматривает профессиональную подготовку будущих педагогов как систему, включающую в себя вместе со знаниями и умениями (опытом) и человеческие качества. Показателями готовности к профессионально-педагогической деятельности, на ее взгляд, являются: высокая потребность к педагогической деятельности и устойчивость профессиональных интересов; знание сущности педагогической профессии; совокупность ЗУН с личностными качествами, а также высокая ответственность за результат своей педагогической деятельности. [8]. На основе выявленных показателей готовности будущих педагогов профессионального и дополнительного образования выделены следующие компоненты структуры профессиональной подготовки: мотивационный, оценочный, эмоциональный, оперативно-эффективный, а также коррекционный.

Следует отметить, что вклад ученых и педагогов в изучение этого вопроса не уменьшился, и до сих пор не найдено решения в образовательной практике. До сих пор не существует целостной педагогической теории обучения, поскольку в основном рассматриваются отдельные аспекты процесса.

Современная система образования ставит новые требования перед педагогическими вузами по формированию готовности будущего учителя к профессионально-педагогической деятельности, в том числе и к использованию ими в своей деятельности ИКТ и дистанционных технологий обучения. Проблемы, возникающие в связи с этим при обучении будущих педагогов, находят отражение в исследованиях проекта «Формирование готовности будущих педагогов к развитию технического творчества школьников с использованием дистанционных образовательных технологий».

Список использованной литературы

1. Ситдыков А.С. Педагогические идеи и просветительная деятельность И.Алтынсарина. – Алма-Ата : Учпедгиз, 1949. – 194 с.
2. Готовность будущих педагогов к профессиональной деятельности как психолого-педагогическая проблема / Н. Е. Стенякова // Вестник Пензенского государственного университета. – 2013. – № 4. – С. 15–17.
3. Жуков, Геннадий Николаевич. Ж 86 Формирование готовности студентов к профессионально-педагогической деятельности мастера производственного обучения: Теоретико-методологический аспект: монография / Г.Н. Жуков, Е.М. Дорожкин, П.Ф. Кубрушко. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2019. 227 с.
4. <https://didacts.ru/termin/gotovnost-k-pedagogicheskoi-deyatelnosti.html>
5. Педагогический словарь 2008 г.. Загвязинский В.И., Закирова А.Ф., Строкова Т.А. и др.
6. Сергеев Н.К. Педагогическая деятельность и педагогическое образование в инновационном обществе. / Монография / Н.К. Сергеев, В.В. Сериков – М. – 2013.
7. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.

8. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: дис. ... д-ра пед. наук / К. М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 356 с.
9. Добрачева А.Н. Формирование готовности к профессионально-педагогической деятельности будущих бакалавров профиля «технология»: диссертация ... кандидата Педагогических наук: 13.00.08 / ФГБОУ ВО «Воронежский государственный университет», 2018.- 167 с.

АБАЙ МҰРАЛАРЫ – ЖАС ҰРПАҚ БОЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІ

Дүйсебекова Айсауле Есенгазиевна

*Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты ф.ғ.к.
Арқалық, Қазақстан*

Аннотация. В статье рассматриваются возможности воспитания у молодежи национального воспитания и национальных ценностей на основе литературного наследия Абая.

Ключевые слова: мир Абая, голос Абая, поэт, мыслитель, общественный деятель, национальная ценность, ум, наука, совесть, воспитательное влияние.

Resume. The article discusses the possibilities of educating young people of national education and national values on the basis of the literary heritage of Abai.

Keywords: World of Abai, voice of Abai, poet, thinker, politician, national value, mind, science, conscience, influence of education.

Қазақ мәдениеті мен әдебиеті тарихында орны зор, замандастары арасындағы озық ойлы, ерекше тұлға болған Абай Құнанбаевтың ірі ағартушы-демократ, терең ойшыл, қоғам қайраткері, рухани-адамгершілік құндылықтарды дәріптеуші ақын екендігін адамзат мойындауда.

Абай сөзі – халқымыздың рухын асқақтатып, бүкіл әлемге тарады. Ал, Абайтанудың алғашқы асулары өткен ғасырдың басынан-ақ бастау алғандығы белгілі. Ахмет Байтұрсынұлы Абайдың классикалық стилі туралы: «Сөзі – аз, мағынасы – көп, терең. Не нәрсе жайынан жазса да Абай түбірін, тамырын, ішкі сырын, қасиетін қармай жазады. Нәрсенің сырын, қасиетін біліп жазған соң, сөзінің бәрі де халыққа тіреліп, оқушылардың біліміне сын болып, емтихан болып табылады. Оқушы сөзді сынаса, сөз оқушыларды сынамайды. Абай сөзі заманындағы ақындардың сөзінен оқшау, олардың сөзінен үздік, артық» - дей келе, ақынның болмысын ғылыми тұрғыда дәлелдеген [1].

Бүгінде егемендікке қол жеткізіп, тәуелсіздігіміздің келешегіне сенімділікпен қарасақ та, ұлы Абайдың даналы, аталы сөздерін өскелең ұрпақ жадында сақтап жүр ме? деген сауал саналы адамның көңіл түкпірінен қылаң берері анық. Әрине, бүгінде «заман басқа, заң басқа» деп жалаулатып, ескіден безіп, «толассыз жаңалыққа» жаны құмар жастардың кейбір тәрбиесіз қалпына қарап қынжыласың.

Абай айтқан: «өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ» сынды бейнелердің бүгінгі таңда көбейіп, «жұмысы жоқтық, тамағы тоқтық, аздырар адам баласын» - дегеніндей, қоғамымызда таршылық пен жоқшылықтың, бойкүйездіктің тауқыметін тартып жүрген жас пен кәрінің саны күн сайын арта түсуде. Мұның бәріне не себеп деп толғансақ, тәрбие мәселесіндегі келеңсіздіктердің белең алуы дер едім. Жастар саясаты мен тәрбиесі ісіне ауадай қажетті халықтық тәрбие, ұлттық құндылықтарымызды бойтұмар етіп тағыну – бұл күнде мүлдем естен шыққандығы ащы да болса, шындық.

Дана Абай он тоғызыншы қара сөзінде: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады. Әрбір естілік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп білген жақсы нәрселерін ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, соны адам десе болады...»- деп, адам баласының ой-санасының қалыптасу деңгейін сараптайды[2,114б.].

Бұл адамдар бойында рухани адамгершілік ізгіліктердің болуы олардың сана-сезіміне, ой-өрісіне, алған біліміне, көңіліне түйген ақыл-нақыл, ғибратты дүниесіне тікелей қатысты екендігін айғақтайды.

Абай өзінің қара сөздері арқылы қазақ арасындағы озбырлыққа, қанауға, қара күшке негізделген ел билеу тәртібіне, зұлымдыққа, надандыққа, еңбексіз азған өмірге, бұзылған мінез-құлыққа, адамгершілікке, сыйымсыз тәлім-тәрбиеге, кертартпа әдет-ғұрыпқа, елдің санасындағы зиянды ұғым, теріс түсінікке қарсы шығып, өз заманының әділ сыншысы болды. Ол өзінің қара сөздерінде әділеттілік, өнер-білім, адал еңбек, адамгершілік мәселелерін сөз етті. Қара сөздерінің жиырма шақтысы ағартушылық бағытқа арналған. Олардың ішінде «Екінші сөзі», «Сегізінші сөзі», «Жиырма бесінші сөзі», «Отыз екінші сөзі», «Отыз үшінші сөзі», «Отыз жетінші сөзі», «Отыз сегізінші сөзі», «Қырық үшінші сөзі» оқу, өнер-білім мәселесін көбірек қозғайды.

Абайша ақыл, ғылым, ар, мінез кімде басым – сол адам артық және бағалы. «Он сегізінші сөзінде»: «Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады. Онан басқа нәрселермен оздым ғой демектің бәрі – ақымақшылдық. Демек, адамды қор қылатын еңбек емес, керісінше, еңбексіздік, қырсыздық. «Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Сонан қашпақ керек. Әуелі – надандық, екіншісі – еріншектік, үшіншісі – зұлымдық деп білерсің», – деген Абай: «оның себебі: бұл үш нәрсе адамға жат нәрселер, яғни «надандық – ғылым, білімнің жоқтығы... білімсіздік, хайуандық болады. Еріншектік – күллі дүниедегі өнердің дұшпаны: талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік бәрі де осыдан шығады» – деп пайымдайды. Сондықтан да ұлы Абайдың ақыл, нақыл, өсиетті, өнегелі сөздерін бұл күнде адамзат тәрбиесіндегі қуатты күшке айналдыру – жемісін берері анық. Мәселен, Дарынды ер балаларға арналған

«Білім инновация» лицей-интернатында қазақ әдебиетінен Абай Құнанбаев шығармаларын жаңартылған білім беру негізінде оқыту барысында төмендегідей әдіс-тәсілдерді пайдалану арқылы оңтайлы нәтижеге жетуге болады.

«Қалың елім,қазағым, қайран жұртым»тақырыбындағы сабақ үлгісін ұсынбақпыз.

«Абайдың ақындық әлемі дегеніміз – мағыналық ауқымы өте кең ұғым. Абай поэзиясы - өз заманындағы қоғамдық өмірдің ең көкейкесті , ең күрделі және маңызды мәселелерін қозғаған ,толғаған поэзия. Оның өлеңдерінде, қарасөздерінде қазақ өмірінің көркемдеп бейнеленген телегей теңіз шындығы бар. Абай шығармаларының қазақ әдебиеті мен мәдениеті тарихында өзінше бөлек, өрісі аса биік, мүлде жаңа ой-пікір , көркем сезім әлемін ашқаны даусыз. Абайдың «ақындық әлемі» деп соны айтамыз».

Шығармашылық тапсырма түрлері:

1.«Қалың елім,қазағым, қайран жұртым» өлеңін талдау

а) Өлеңді түсініп оқы

ә) кестені толтыр

Абай сынға алған жағымсыз мінез-құлық:	Өз көзқарасың, пікірің

1. «Қазақ: бүгінгі күні мен ертеңі». Презентация қорғау

Пайдаланылған қосымша әдіс түрі:

«Сандықша» әдісі.

Пайдалану мақсаты: әдебиет сабағында жеке тәжірибені өзектендіру үшін қолданылады.

Қажетті жабдықтар: сандықша, жазуға арналған қағаз.

Орындалу барысы: Мұғалім сандықшаны ішіне абстрактілі заттарды салып толтыруды ұсынады, мысалы, мінез, тілек, т.б. Мысалы: Қазақ ұлтына ең керекті заттардың барлығын осы сандықшаға жина. Осы жағдайда өзін үшін не салар едің?

Абай өлеңдеріндегі «Жүрек» ұғымы?

«Жүректе қайрат болмаса, «Жүрегім нені сезесің?»

Шығармашылық тапсырма түрлері:

1. Оқушылар топқа бөлініп, ізденіс бағытындағы тапсырмалар орындайды. Негізгі ойға өзіндік көзқарастарын білдіріп, өз шешімдерін ұсынады.

№1 Абай өлеңдеріндегі жүрек – анатомиялық ұғым«Жүрек – адам мүшесінің патшасы». Шешім: Әрқайсымыздың кеудеміздің сол жақ тұсындағы кішкентай жүрегімізді сақтай білейік, оған салмақ түсірмейік. Жаман әдеттерден(темекі шегу, ішімдік қолдану т.б) аулақ болайық, Жүректі ауыртпайық.www.youtube.com/watch?v=m6MLahMC0tk

№2 «Жүректе қайрат болмаса». Шешім: 1) Адамдар туралы жақсы ойлау, түңілмеу. Жүректің айтқанымен жүру керек. 2) Адам ақылсыздығына азбайды, ақылдының сөзін ұғып аларлық жүректе жігер, қайрат, байлаулылық жоқтығынан азады.

№3 «Жүрегім менің қырық жамау» өлеңіне талдау. Шешім: 1) Бір-бірімізге түсіністікпен қарау, дос болу, т.б. Өйткені жылуы жоқ жүрек те бір, қуыс кеуде де бір. 2) Жүрегінде жылу болмаса, өмір сүріп керегі жоқ. «Құдайшылық – жүректе» 3) «Тасжүрекке құдай назар салмайды» деп, Қожа Ахмет Иассауи де айтқан екен. 4) Рахымдылық, мейірімділік, адам баласын өз бауырым деп, өзіне ойлағандай оларға да болса игі еді демек – жүректің ісі дейді Абай.

№4 Абайдың «Жүрегім, нені сезесің» «Жүрегім, ойбай соқпа енді» өлеңдеріне талдау. «Адамды сүй. Алланың хикметін сез, Не қызық бар өмірде онан басқа»

№5 «Жүрек – теңіз, қызықтың бәрі - асыл тас» өлеңіне талдау. Шешім: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, Сонда толық боласың елден бөлек»

№6 Абай өлеңдеріндегі жүрек сөзіне қатысты тіркестер. А) «Жүрегім менің қырық жамау», қан жүрек, у жүрек, ауру жүрек, кірлеген жүрек, сорлы жүрек, ит жүрек болып берілсе, керісінше жағымды жақта гаділетті жүрек, ыстық жүрек, теңіз жүрек, қызық жүрек, жылы жүрек болып сипатталады. Ал екінші мәселе, достық, махаббат тақырыптағы өлеңдерінде ыстық жүрек, кескіленген жүрек, лүпілдеген жүрек көп кездеседі.

Пайдаланылған қосымша әдіс түрі: «БИОПОЭМА»

«Биопозма» - оқушының шығармашылығын арттыруға бағытталған жоба стратегиясының тиімді түрі. Жаңа тақырыпты өтер алдында оқушының қаншалықты білетіндігін немесе алған ақпаратты туралы оқушының жинақтаған білімін байқау үшін қолдану тиімді. Белгілі бір тақырып төңірегінде басшылыққа алып орындайтын жұмыстың шарты мынадай:

1. Есімім.
2. Үш сөзбен сипаттаймын.
3. Неден қорқамын?
4. Нені ұнатамын?
5. Басқа жандар үшін кіммін?
6. Менің жетістіктерім.
7. Менің мақсатым.
8. Мен өткен қиындықтар.
9. Мені кім деп еркелетеді?
10. Менің мекенім.

1. Жүрек бейнесін көргенде біз қандай сезімде боламыз? Бір-бірімізге осы жүрегіміз арқылы тілек жолдайық. Ендеше, менің атым Жүрек деп бастап, топтың атынан БИОПОЭМА жазамыз (Алдарына парақ беріледі).

1. Менің атым – Жүрек.
2. Үш сипатым.
3. Нені ұнатамын?
4. Неден қорқам?
5. Мақсатым:
6. Жетістігім.
7. Мекен-жайым.

Абайдың қара сөздері

Қара сөздері. Абайда алғаш бой көрсеткен проза үлгісінде ғақлия – дидактикалы шығармалар – қара сөздері (философиялық тұжырымдардан тұрады). Жалпы бөлгенде қырық алты бөлімнен тұрады.

Абайдың қара сөздері – философия, теология, психологияға құрылған, өз кезі үшін де, бүгін де бағасын жоймаған құнды еңбек.

Шығармашылық тапсырма түрлері:

1. Абай қара сөздерінде көтерілген мәселелер.

1-топ: Он бесінші қара сөзін оқы. «Естілік» деген ұғымға түсінік бер. Постер құрастыр.

Қара сөзде қандай мәселе көтерілген?	Абай ғибраты	Өз көзқарасың, пікірің

2-топ: Он тоғызыншы қара сөзін оқы. Постер құрастыр.

Абай танытқан есті адамның сипаты	Ессіз адамның сипаты	Естілік туралы өз пікірің

3-топ: Он сегізінші қара сөз оқы. «Кербез» деген сөзге түсінік бер. Постер құрастыр.

Абай нені сынға алған?	Қортынды ойы

Пайдаланылған қосымша әдіс түрі: «Сезімдер мүсіні» әдісі

Пайдалану мақсаты: Абай қара сөздеріндегі адами құндылықтарды, жақсы-жаман қасиеттерді, мінез-құлықтар мен сезімдерді түсінуге арналған.

Орындалу барысы: Жеке бас намысының мүсіні. Сыныпты екі топқа бөліп, намысы бар және намысы жоқ адамдардың екі мүсінін жасап, салыстырады. Осыдан кейін өз әсерлерімен бөліседі.

Абай мұрасының сыры мен сипатының дариядай тереңдігін пайымдап, ой толғаған сыншы, әдебиет зерттеушісі Т.Әлімқұлов ақынның діни наным-сенімдеріне зер салып: “...Абайдың “Өлсем орным қара жері” неге терең? Ақын өлімді ойлап жазады. Ұзақ өмірді сараптан өткізіп, өзіне-өзі төреші болады. Бұл – шымыр шежіре, жұмыр жұмбақ. Бұл – талапкерге тосқауыл, сыншыға сынақ. Бұл өлеңмен Абай алдағы ағасын, тұрғылас тұстасын, кейінгі інісін сынаған. Рахаты мен мехнаты аралас шешусіз сөз тастаған”, – дейді [3,56 б.]. Осындағы «кейінгі інісі» бүгінгі өскелең ұрпақ емес пе? Абайдың «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» дегеніндей, жаратушыны мойындап, иманымызды үйірілтіп, жастарымыздың бойында имандылық иірімдерін бекіту мақсатындағы жүйелі жұмыстарды жетілдіріп отыру – әрбір тәрбиеші-педагогтың міндеті болуы тиіс.

«Адам боп келдім өмірге, адам боп өтсем деп едім» деп ақын жырлағандай, жастардың ар мен жан тазалығын сақтауы, рухани бай болуы да тағы да қажымас қайраты мен қайтпас жігеріне байланысты. Мұның дәлелін тағы да ұлы Абай толғамдарынан табамыз:

Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап,
Әуре етеді ішіне қулық сақтап.
Өзіңе сен, өзінді алып шығар,
Еңбегің мен ақылың екі жақтап.

Олай болса, тағдыр тауқыметтеріндегі кезіккен қиындықтармен күресудің бірден-бір жолы – өз сеніміне жол табу екендігін жастардың жетесіне жеткізсек, намысы – өр, рухы – биік тұлғаларды көбейтер едік.

Бір сөзбен айтқанда, Абайдың ғақлиялары – көрегендік пен даналықтың айқын көрінісі болып саналады. Сондықтан да ұлы ақынның әдеби мұрасын ұрпақ тәрбиесінде темірқазық етіп пайдалансақ, адаспас едік. Бұл жөнінде мемлекетіміздің Елбасы Н.Ә.Назарбаев: “Ақын Абай қазақтың суырып салма поэзиясын шын мәніндегі реалистік жазба поэзияға айналдырды. Бұрын-соңды көтерілмеген тақырыптарды көтерді. Бұрын-соңды үрдіске еңбеген жанрларды үрдіске енгізді. Абай әлемі бізді жеті түнде адастырмас Темірқазық іспетті. Соған қарап тірлігіміздің дұрыс-бұрысын сараптай аламыз” – деген болатын[4]. Олай болса, бүгінгі жастардың келешегін кемел етіп, болашағын асқақтатуды ойласақ, Абай идеяларымен сусындатып өсіруді отбасы мен балабақша, мектеп табалдырығынан бастаған жөн. Ел мен жердің қадірін біліп, туған халқының салт-дәстүрін, тілін, дінін, ұлттық құндылықтарын бағалай білетін, рухани бай, Отаншыл, елжанды ұрпақ қалыптастыру – жаһандану заманындағы аса міндетті қажеттілік. Өйткені, ақпараттық технологияның қарқынды дамуы қазіргі жастардың санасын мүлдем улап жатқандығы жасырын емес. Қоғамда белең алған сан түрлі қылмыс, жастардың өз ісіне жауапсыздығы, кісі өлтіру, зорлық зомбылық, ұрлық-қарлық, мейірімсіздік – барлығы да ұлттық рухымыздың тым төмендеп бара жатқандығының айғағы екендігі даусыз.

Өз заманының заңғар жазушысы М.Әуезовтің: «...Жалғыз аяқ жол тартқан... сахараны басқан қап-қара түнекті қақ жарып, жалғыз қолда жалынды жалғыз шырақ ұстап халқына өріс атап, бет нұсқап “таңың сонау белден атады, күнің осынау жақтан шығады” деп кеткен ақын да сол еді... Заман бұлты бетін бүркеп тұрғанмен, айдың аты ай еді. Біз қазақ әдебиетінің мол бір игі нұры дейміз Абайды” – дегеніндей, қара түнекті қақ жарып, жарқын болашақтың бағдарын болжаған хакім ақынның арманының шыңына жетіп, рухани адамгершілігі мол, өз елінің келешегі үшін жанын аямайтын, елжанды, білімді де өнегелі жастар тәрбиелеу үрдісін жандандыру аса қажет[5,10 б.]. Бір сөзбен айтқанда, уақыт өткен сайын Абай үні, Абай салған сара жол сан қырынан жол ашып, тәрбиелік тағылымы асқақтауда. Тек соның қадірін ұғып, орынымен пайдалана білгеніміз абзал.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А. Қазақтың бас ақыны. // Қазақ, 1913, № 43 (Қазақ әдебиеті, 2005, тамыз).
2. Құнанбаев А. Таңдамалы шығармалар жинағы. 1-2 т. – Алматы: Жазушы, 1986. – 301 б.
3. Әлімқұлов Т. Жұмбақ жан. Зерттеулер мен мақалалар. – Алматы: Жазушы, 1978. – 368 б.
4. Назарбаев Н. Абай туралы сөз. // Қазақ әдебиеті, 2005, 19-25 тамыз.
5. Әуезов М. Абайтану дәрістері. – Алматы: Рауан, 1994. Құрастырған: Л.М. Әуезов, М. Мырзахметов.

ПОТЕНЦИАЛ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В СИСТЕМЕ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Есиргепова Венера Жумабековна

Аркалыкский педагогический институт им.Б.Алтынсарина,

Малыхина Нина Федоровна

Детский сад-ясли общеразвивающего и санаторного типа «Золотой ключик»,

Жумабаева Айнура Султановна

Детский сад-ясли общеразвивающего и санаторного типа «Золотой ключик»,

Аркалык, Казахстан

Түйіндеме: бұл мақалада балабақша негізінде көпмәдениетті білім беру бойынша эксперименттік жұмыстың нәтижелері талқыланады

Кілт сөздер: эксперимент, көпмәдениетті білім беру, салт-дәстүр, мәдениет

Annotation: this article discusses the results of experimental work on multicultural education based on kindergarten

Keywords: experiment, multicultural education, traditions, culture

В целях активизации научно-исследовательской деятельности педагогов, а также дальнейшего совершенствования процесса дошкольного образования в городе, с сентября 2014 года по май 2017 года детский сад-ясли санаторного и оздоровительного типа «Золотой ключик» являлся городской экспериментальной площадкой по внедрению опыта народной педагогики. Научный эксперимент проводился под темой «Народная педагогика – Золотой ключик материнской школы».

Для реализации эксперимента, были разработаны: научное обоснование и перспективный план экспериментальной работы на 3 года.

Обоснование эксперимента представляет собой разработанный научный аппарат, что отражает суть экспериментальной работы и позволяет построить последовательный план работы по проблеме исследования.

Экспериментальная работа велась последовательно, согласно утвержденного плана, в три этапа.

Результаты беседы помогли выявить представления детей о традициях и культуре народа. В результате анализа экспериментальных данных было выявлено, что 40% испытуемых называли отдельные, признаки традиций, выбор не мотивировали; затруднялись в назывании сказок, игр; знания ограничивались одной-двумя сказками; представления о народных праздниках недифференцированы. При этом понимание народных сказок, праздников, игр обнаружено у 57% детей. У детей этой группы каждое понятие наполнено конкретным содержанием, мотивировка выбора осознана. Самую малочисленную группу испытуемых (3%) составили дети, у которых обнаружено правильное обобщенное представление об объектах культуры, выраженное в развернутом суждении о них.

Для определения уровней сформированности интереса к предметам народной культуры использовались показатели, учитывающие устойчивость выбора и мотивацию. На основе анализа экспериментальных данных обнаружено, что большинство детей находятся на среднем (55%) и низком (33%) уровнях сформированности интереса к культуре.

Вместе с тем, полученные данные свидетельствуют о появлении детей с выраженным интересом к предметам родной культуры (28%). Наличие детей с высоким уровнем детских интересов, интуитивное тяготение к предметам национальной культуры, умение почувствовать их красоту и своеобразие свидетельствует о потенциальных возможностях детей в усвоении национальных традиций.

В целях изучения умений старших дошкольников использовать представления о традициях родной культуры в самостоятельной деятельности исследовалась игровая деятельность. Полученные результаты свидетельствуют о том, что у детей самостоятельная игра носила выраженный репродуктивный характер, дети не умели руководствоваться имеющимися представлениями о традициях народной культуры в собственной деятельности.

На основании полученных данных дети были сгруппированы по трем уровням усвоения народных традиций. Основанием такой дифференциации послужила качественная и количественная характеристика уровней.

На этапе констатирующего эксперимента значимыми являлись исходные данные об отношении родителей и педагогов к проблеме исследования.

Количественный и качественный анализ результатов, полученных в ходе констатирующего эксперимента показал, что высокий уровень усвоения обнаружен у 3% детей, средний уровень у 55%, низкий уровень у 42% обследованных дошкольников.

На этапе констатирующего эксперимента нами было выявлено отношение родителей и педагогов к проблеме исследования.

Анкетирование родителей показало, что для большинства из них (70%) характерно положительное отношение к традициям, желание узнать больше, помочь детскому саду по мере возможности в приобщении детей к традициям народа. Вместе с тем ответы родителей показали недостаточную информированность семей о традициях народа, отсутствие национальных семейных праздничных традиций. Все это свидетельствует об определенной утрате преемственности поколений к культуре своего народа.

Анкетирование педагогов позволило прийти к следующему заключению: более 60% имеет достаточно верные представления о традициях своего народа, о необходимости использования их в качестве средств воспитания. Однако эти представления не оказывают существенного влияния на содержание их педагогической деятельности. Анализ календарных планов воспитательно-образовательной работы, предметно-игровой среды детского сада по представленности в ней элементов родной культуры, а также непосредственное наблюдение за работой практиков свидетельствуют о

недостаточном внимании педагогов к вопросам приобщения дошкольников к традициям народа. Приходится констатировать, что вопросы приобщения детей к традициям народа не находят достаточного отражения в широкой практике детских садов: соответствующее содержание работы обеднено, однообразно, отсутствует система в работе, недостаточно использованы этнографические средства для успешного ознакомления детей с традициями народа.

Контрольный срез выявил уровень усвоения детьми традиций народа и позволил установить позитивные изменения в представлениях дошкольников о традициях предков и умениях использовать их в самостоятельной деятельности.

Первый этап - констатирующий, в ходе которого проведен анализ практического опыта реализации потенциала народной педагогики в дошкольных образовательных учреждениях и определены уровни воспитанности дошкольников при традиционном подходе к воспитательной

деятельности. Полученные данные продемонстрировали наличие безусловного интереса к традициям народной педагогической культуры со стороны педагогов-воспитателей дошкольных образовательных учреждений. Вместе с тем, использование средств и форм народной педагогики обнаружило отсутствие системности и целенаправленности. Практика деятельности дошкольных образовательных учреждений в большей степени ориентирована на использование потенциала народной педагогики для организации фольклорных праздников и развлекательных мероприятий и в меньшей степени - организации воспитательного процесса.

Таким образом, в ходе констатирующего этапа эксперимента осуществлен анализ полученных результатов, который позволил сделать вывод о том, что в воспитательной деятельности ДООУ активно используются средства народной педагогики, однако в ходе их применения превалирует эмпирический подход, отсутствует целостная система взглядов и обобщающая теория, в результате чего не используется весь потенциал и воспитательные возможности народной педагогики.

В соответствии с этим второй, формирующий этап, был направлен на внедрение методики воспитательной работы, системно реализующей потенциал народной педагогики. Сущность данной методики заключалась в тесной взаимосвязи и взаимозависимости целей, задач, содержания, функций, средств и форм народной педагогики; комплексном использовании данных средств с учетом возрастных особенностей дошкольников; задействовании всех психофизиологических возможностей ребенка (слуховых, зрительных, тактильно-двигательных и др.); скоординированности воспитательной деятельности всех специалистов, работающих в дошкольном образовательном учреждении.

Народная педагогика, являясь многоуровневой системой и располагая определенным воспитательным потенциалом, с помощью специфических приемов и средств может реализовывать конкретные педагогические цели, соответствующие возрастным особенностям развития детей. Сопоставив психические особенности развития дошкольников, которые проявляются в

развитии мышления, речи, памяти, воображения, воли и первоначальном формировании основ личности ребенка, и средства воспитания, используемые в народной педагогике, мы пришли к выводу об их определенной соотнесенности и необходимости учета в организации воспитательной деятельности в ДОУ.

В рамках реализации экспериментальной работы, деятельность дошкольного учреждения осуществлялась также по следующим направлениям:

1.Повышение профессиональной компетентности педагогов.

Педагогом-психологом проводились тренинги для педагогов, направленные на повышение толерантности, как необходимого профессионального качества. Акцентируется внимание педагогов на данном качестве с целью развития данного качества у детей. Проведен также этнопсихологический тренинг, способствующий подготовке педагогов к реализации этнопсихологического аспекта в воспитании личности дошкольника.

2. Методическое обеспечение и обогащение развивающей предметно-пространственной среды

Особое внимание уделяется развивающей предметно-пространственной среде дошкольного учреждения. В каждой группе созданы национальные уголки, содержащие информацию о культуре народов. Также обогащается и предметно-развивающее пространство: изготовлен постер, установленный в холле, создан мини-музей «Золотое наследие», содержащий информацию по культуре четырех народностей – казахская, русская, корейская и немецкая.

3.Взаимодействие с семьями дошкольников

В группах были проведены родительские собрания в форме круглых столов, диспутов, на которых обсуждались вопросы осуществления поликультурного образования в ДОУ и организацию образовательного процесса в ДОУ непосредственно с их участием.

Также родители позитивно воспринимают не только интерактивные встречи, но и использование современных технологий – общение посредством социальных сетей и СМС-сообщений. Работает и сайт ДОУ, где регулярно выкладываются фото и видео отчеты проводимых мероприятий. Педагоги проводили творческие мастер-классы для детей и родителей по применению различных техник.

4.Информационное сопровождение поликультурного образования.

Вся деятельность дошкольного учреждения отражается на функционирующем сайте. Также в ближайшее время в одном из разделов сайта будет создана страничка по поликультурному образованию, которая будет раскрывать особенности поликультурного образования в учреждении.

5. Трансляция опыта

Результатом деятельности коллектива по реализации поликультурного образования стало представление опыта работы через публикацию научных статей на конференциях республиканского, международного и зарубежного уровней, в республиканских журналах.

Также освещение деятельности ДОУ осуществлялось в средствах массовой информации. Неоднократное участие детского сада-ясли в конкурсах отмечено дипломами.

Таким образом, полученные результаты экспериментальной деятельности позволяют сделать вывод о верно выбранных ориентирах и направлениях работы по реализации поликультурного образования.

Список использованной литературы:

1. Абакумова И.В., Ермаков Н.П. О становлении толерантной личности в поликультурном образовании // Вопр. психол. 2003. №3. с. 78-82.
2. Актуальные вопросы этнопсихологической подготовки педагога. Учебное пособие, 2004.
3. Аракелян О.В., Бабилаев А.Н. Поликультурное образование и этнопсихология. — М., 2002. с. 188.
4. Асипова Н.А. Научно-педагогические основы формирования межнационального общения школьников. — Бишкек, 1994.
5. Асмолов А.Г. Практическая психология и проектирование вариативного образования в России: от парадигм конфликта — парадигме толерантности // Вопр. психол. 2003. №4.
6. с. 3-12. 6. Асмолов А.Г. Толерантность: от утопии к реальности. На пути к толерантному сознанию / Отв. ред. А.Г. Асмолов. М.: Смысл, 2000. с. 4-7.
7. Армянский фольклор. Сост. и пер с арм. Г.О. Карапетяна. — М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1979.
8. Балицкая И.В. Поликультурное образование / И.В. Балицкая. — Южно-Сахалинск, 2003.
9. Баршай В.М. Активные игры для детей. — Ростов н/Д: Феникс, 2001. — 320 с. (серия «Мир вашего ребёнка»).

БАЛАДА СЕНСОРЛЫҚ ДАМУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ

Жандилдина Роза Есентаевна *ғылыми жетекші*

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Несіпбай Дильназ Нұржанқызы

Мектепке дейінгі және оқыту тәрбиелеу мамандығының 3 курс студенті

Макшиева Гүлмира Құрманбаевна

С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті

Аннотация: сенсорные стандарты-это общепринятые образцы внешних свойств объектов, обобщенное сенсорное знание, сенсорный опыт, накопленный человечеством за всю историю своего развития.

Ключевые слова: сенсорные стандарты, объекты, внешнее свойство, общепринятые образцы, обобщенное сенсорное знание, сенсорный опыт.

Abstract: sensory standards are generally accepted samples of external properties of objects, generalized sensory knowledge, sensory experience accumulated by mankind over the entire history of its development.

Keywords: sensory standards, objects, external property, generally accepted patterns, generalized sensory knowledge, sensory experience.

Қоршаған әлемді қабылдауды дамыту, қоршаған шындықтың объектілері мен құбылыстарымен танысу мәселесі ежелгі өркениеттерден бері бар. Египет кітапханаларында ежелгі папирустарды зерттеген Платон балалардың тұрмыстық заттарды қолдана отырып оқытылғанын білді. Мысалы, балаларға үйдегі барлық ыдыстарды жинап, күміс, саз, ағаш және т.б. сұрыптау тапсырылды. немесе гүлдер мен жапырақтардың гүл шоқтарын тоқу кезінде олар түс, пішін, мөлшерді анықтауға үйретілді [1]

Мектепке дейінгі педагогика тарихында, оның дамуының барлық кезеңдерінде сенсорлық білім беру мәселесі орталық орындардың бірін иеленді. Өткен мұғалімдер жасаған сенсорлық білім берудің әртүрлі жүйелері белгілі (Я.А. Каменский, Ф.Фребель, И.Песталоцци, О.Декроли, Е.И. Тихеева). Олар баланы заттар әлемімен, олардың қасиеттері мен қатынастарымен таныстырудың нақты мазмұны мен әдістерін жасады. Қабылдау мен идеялардың дамуы олардың шығармаларында кең педагогикалық жүйеге еніп, оның міндеттеріне бағынады. Балалар үшін көру, есту, жанасуды жақсартуға бағытталған түрлі ойындар мен жаттығулар жасалды. Олардың арасында көптеген олжалар болды.

Балалардың сенсорлық даму жүйелерінің бірі - Фребель жүйесі. Ол әр адам өз жұмысында өзін біледі деп сенді. Осы идеяға сүйене отырып, Фребель балаларға қарындаштар мен бояулармен сурет салуды, ән айтуды, саз бен құмды мүсіндеуді, текшелер мен бұтақтардан "құрылыс ойындарын" өткізуді ұсынды. Алғашқы ақыл-ой дамуы мен тәрбиесінің маңыздылығын атап көрсете отырып, Фребель балада алғашқы идеяларды, білімді, әдеттерді, объектілерді тікелей ойлау арқылы әлемді білуге деген ұмтылысты дұрыс және берік қалыптастыру қажеттілігін талап етті.

Балалармен оқу-тәрбие жұмыстары үшін Фребель алты "сыйлық" ойлап тапты. Осындай ойыншықтардың арқасында бала, оның пікірінше, "сыртқы әлемді түсінудің кілтін алады. Ұшақ, сызық, ептілік, ептілік, табандылық, ұқыптылық туралы идеяларды дамытуға таяқтарды төсеу, садақтарды тоқу, қағаз жолақтарынан тоқу, сақиналар мен жартылай сақиналарды бүктеу, қағаздан кесу, картоннан ою және кестелеу, мозаика, моншақ, бұршақпен жұмыс жасау көмектеседі. Сыйлықтарды басқарудағы Догматизм прогрессивті тәрбиешілердің әділ сынына себеп болды .

М.Монтессори жүйесі басқаша сипатта болды, онда сенсорлық мәдениетті тәрбиелеу мектепке дейінгі тәрбиенің басты міндеті ретінде қарастырылды. Бұл көбінесе сенсорлық білім берудің ұсынылған бағытын анықтады, бұл сезім мүшелерінің ерекше сезімталдығын күшейтуден тұрады.

Бұл мәселе В.М. Бехтерев, П.Ф. Каптерев, И.А. Сикорский, Е.И. Тихеевтің назарын аударды. Әркім міндеттерді шешу үшін сенсорлы тәрбиелеу.

Мысалы, Е. И. Тихеева қоршаған әлемді білу сезім мүшелерінің дамуын қажет ететінін дұрыс түсініп, мектеп жасына дейінгі балалардың сенсорлық тәрбиесіне көп көңіл бөлді, ол қоршаған өмірмен, табиғи әлемді білумен, ойындармен және еңбекпен тығыз байланысты болды. Ғалым балалардың қабылдауын, ойлауын және сөйлеуін ажырамас бірлікте қарастырды. Ол сонымен қатар сенсорлық даму баланың ақыл-ой қабілеттерін қалыптастырумен, сөйлеуін дамытумен ғана байланысты емес, эстетикалық

және моральдық сезімдердің қалыптасуына қатты әсер етеді деп сендірді. Тихеевтің эстетикалық тәрбиесінің мәнін көркем образдарды жиі қабылдауда көрді. Тихеева ең жарқын әсер қалдыратын және, демек, баланың моральдық қалыптасуына жағымды әсер ететін барлық сезімдердің ішінде бірінші орын көру мен естуге тиесілі екенін атап өтті [2]

Есту, сөйлеу және ойлау баланың рухани дамуымен ажырамас бірлікте. Көру және есту арқылы нәресте қоршаған әлемнің сұлулығымен танысады, ал сұлулыққа табыну моральдың күшті одақтасы болып табылады. Тихееваның еңбегі-ол "табиғатта Жомарт шашыраңқы" дидактикалық материалды қолдану әдістемесін жасады. "Жалпы, сыртқы сезімдерді дамыту үшін дидактикалық материалды қолдану, - деп жазды ол, - өте мұқият, мұқият қарауды қажет етеді. Ең алдымен, сыртқы сезімдерді тәрбиелеу мақсат емес, құрал екенін түсіну керек; ол келуге тиіс дайындаумен,. Осындай, дұрыс түсінілген сезім мүшелерін тәрбиелеу оңай шаруа емес..."

А.П. Усова, Н.П. Сакулина, Н. Н.Поддякова, В. Н. Аванесованың жұмыстары балалардың сенсорлық дамуында дидактикалық ойындар мен жаттығуларды қолдануға бағытталған. Педагог ғалымдар арнайы құрастырылған дидактикалық құралдар мен ойындарды қолдану сурет салу, модельдеу, дизайн, музыка сабақтарында жүзеге асырылатын сенсорлық тәрбиемен үйлесімді болуы керек екенін анықтады.

Дидактикалық ойындар мен жаттығуларды сабақтың өзіндік әдістерінің бірі ретінде де, сабақта алған білім мен дағдыларды кеңейту, нақтылау және бекіту үшін де қолдануға болады.

Сонымен, сенсорлық білім беру мәселесін отандық және шетелдік зерттеулерді зерттей отырып, қорытынды жасауға болады:

Балалардың сенсорлық даму проблемасына барлық уақытта үлкен мән беріліп, оған көптеген педагогтар мен психологтар қатысты;

Сенсорлық білім берудің заманауи тәсілінде екі бағыт бар: "сенсорлық стандарттарды" игеру және пәндерді зерттеу әдістерін игеру (Ш.А. Абдуллаева, З.М. Богуславская, А.В. Запорожец, З.М. Истомина, З.Н. Максимова, С.Л. Новоселова, Л.А. Пенъевская, Э.Г. Пилюгина және т.б.);

Сенсорлық қабілеттер дидактикалық ойындар арқылы дамиды (В.Н.Аванесова, А.И.Ануфриева,О.И.Бобылева,А.К.Бондаренко, Т.Г.Васильева,Т.А.Губенко, Р.И.Жуковская, О.М.Митюкова, И.Б. Теплицкая) және пәндік және өнімді қызмет процесінде: Бейнелеу (Т.Г. Казакова, Е.И. Корзакова, Н.А. Курочкина, Н.П.); конструктивті (Ф.В.Изотова, А.Р. Лурия, В.Г.Нечаева, Э.Л.Фрухт); Музыкалық білім беру барысында (Н. А. Ветлугина); сөйлеуді дамытуда (Л.Е.Журова, Г.М. Лямина, Н. С. Карпинская; Е.И. Радина, Д.Б. Эльконин).

Сенсорлық білім балаларды объектілерді, олардың әртүрлі қасиеттері мен қатынастарын дәл, толық және бөлшектеуге үйретуге бағытталған. Психологиялық зерттеулер көрсеткендей, мұндай оқытусыз балаларды қабылдау ұзақ уақыт Үстірт, эскизді болып қалады және жалпы ақыл-ой дамуына, әртүрлі іс-әрекеттерді игеруге (сурет салу, дизайн және т.б.), білім мен дағдыларды толық игеруге қажетті негіз жасамайды [3]

Сенсорлық тәрбиенің негізгі бағыты-баланы сенсорлық мәдениетке баулу. "Сенсорлық мәдениет" ұғымы М.Монтессори еңбектерінің арқасында мектепке дейінгі педагогикаға енді. Алайда, ол мұндай мәдениетті алу үшін заттардың пішінін, түсін, мөлшерін және басқа да қасиеттерін ажыратуда баланың сезім мүшелерін жүйелі түрде жаттығу жеткілікті деп санайды. Мұндай көзқарас қате болды, ол баланың дамуы жас жануарлардың дамуынан түбегейлі ерекшеленетінін ескермеді.

Бала "әлеуметтік мұрагерлік" арқылы дамиды, ол биологиялық мұрагерліктен айырмашылығы, туа біткен қабілеттер жаттығуын емес, әлеуметтік тәжірибені игеру кезінде жаңаларын алуды қамтиды. Баланың сенсорлық мәдениеті-оның адамзат жасаған сенсорлық мәдениетті игеруінің нәтижесі (заттардың түсі, формасы, өлшемі және басқа да қасиеттері туралы жалпы қабылданған идеялар).

Негізгі қасиеттермен танысу балабақшадағы сенсорлық тәрбиенің негізгі мазмұнын құрайды. Бұл табиғи нәрсе, өйткені бұл шындықтың объектілері мен құбылыстары туралы түсінік қалыптастыру үшін формасы, мөлшері мен түсі шешуші мәнге ие. Оларды дұрыс қабылдау бағдарламалық материалды сәтті игеру және шығармашылық қызметтің көптеген түрлеріне қабілеттерді қалыптастыру үшін қажет.

Жалпыланған сенсорлық дағдыларды қалыптастыру сенсорлық индикативті әрекеттерді игеруді және баланың жүйелік сенсорлық білімді, алынған сенсорлық ақпаратты дұрыс "оқуға" көмектесетін сенсорлық стандарттардың "алфавиттерін" игеруді қамтиды (және В.Запорожец).

Сенсорлық стандарттар-бұл объектілердің сыртқы қасиеттерінің жалпы қабылданған үлгілері, жалпыланған сенсорлық білім, адамзат өзінің даму тарихында жинаған сенсорлық тәжірибе. Осы стандарттарды игере отырып, бала объектінің кез-келген жаңадан қабылданған қасиетін салыстыра алатын және оған тиісті анықтама бере алатын өлшемдер жиынтығын алады. Спектрдің жеті түсі және олардың реңктері жарық пен қанықтылықта түстердің сенсорлық стандарттары ретінде әрекет етеді.

Пішіннің стандарттары ретінде-геометриялық фигуралар, шаманың стандарттары ретінде - метрикалық өлшемдер жүйесі. Бұл есту қабылдауға эталондар болып табылады дыбыстық жоғары қарым-қатынас, фонемы ана тілі, музыка ноталары.

Дәмді қабылдауда төрт негізгі дәм (тұзды, тәтті, қышқыл, ащы) және олардың комбинациясы ерекшеленеді. Иісті қабылдауда иістердің тәтті және ащы, жаңа, жеңіл және ауыр болып бөлінуі байқалады.

Ерте жаста сенсорлық стандарттардың қалыптасуы да басталады. Алдымен, нәресте кезінен бастап пайда болатын пәндік стандарттар ретінде, олар біртіндеп жалпыланып, сенсорлық деңгейге өтеді.

Сенсорлық стандарттарды игеру-бұл ұзақ және күрделі процесс, мектепке дейінгі балалық шақпен шектелмейді және өзіндік тарихы бар. Сенсорлық стандартты меңгеру - бұл бір немесе басқа қасиетті дұрыс атауды үйрену дегенді білдірмейді.

Әр қасиеттің сорттары туралы нақты түсініктерге ие болу керек, ең бастысы, әр түрлі жағдайларда әр түрлі заттардың қасиеттерін талдау және бөлектеу және бөлектеу үшін осындай идеяларды қолдана білу керек. Басқаша айтқанда, сенсорлық стандарттарды ассимиляциялау- бұл заттардың қасиеттерін бағалауда оларды "өлшем бірлігі" ретінде пайдалану [4]

Сондықтан қабылдаудың дамуы үш параметрмен анықталады: перцептивті әрекеттер, сенсорлық стандарттар және корреляция әрекеттері.

Қабылдаудың қалыптасуы белгілі бір объектіге немесе жағдайға тән қасиеттерді (акпараттық нүктелерді) бөлуден, олардың негізінде тұрақты бейнелерді (сенсорлық стандарттар) құрастырудан және осы стандартты кескіндерді қоршаған әлем объектілерімен байланыстырудан тұрады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

- 1 Аксарина Н.М. Воспитание детей раннего возраста. - М.: Просвещение, 1981. - 224 с.
- 2 Ананьев Б.Г., Рыбалко Е.Ф. Особенности восприятия пространства у детей - М., 1984. - 203 с.
- 3 Богуславская Е.О., Смирнова Н.П. Развивающие игры. - М: Просвещение, 1991. - 158 с.
- 4 Венгер Л.А. Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию дошкольников. - М., 2000. - 109 с.

БАЛАНЫҢ СЕНСОРЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ БАСТЫ ФАКТОРЛАР

Жандилдина Роза Есентаевна ғылыми жетекші

Қонысбаев Қанат Болатович

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Солтанбек Аймерей

Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 4 курс студенті

Аннотация: сенсорное развитие ребенка раннего возраста-основа его интеллектуального развития, основа познавательной деятельности. Чувственный, чувственный опыт является источником знаний о мире.

Ключевые слова: ранний возраст, ребенок, сенсорное развитие, интеллектуальное развитие, основа, познавательная деятельность, сенсорный опыт мир,знания, источник.

Abstract: sensory development of a young child is the basis of his intellectual development, the basis of cognitive activity. Sensory, sensory experience is a source of knowledge about the world.

Keywords: early age, child, sensory development, intellectual development, basis, cognitive activity, sensory experience, world,knowledge, source.

Бала қандай да бір интеллект белгілерінсіз туады, бірақ И.М. Сеченов айтқандай: "баланың ойының тамыры сезімде жатыр", яғни ойламас бұрын, бала қоршаған ортаны өзінің сезім мүшелерінің (көру, есту, жанасу) көмегімен тани бастайды. Қоршаған шындықты білу сезім мен қабылдаудан

басталады, яғни.баланың миындағы қоршаған шындықтың объектілері мен құбылыстарын сенсорлық бейнелеу.

Алдыңғы тәжірибе негізінде белгілі бір тақырыптан алынған жеке сезімдер осы тақырыпты тұтас қабылдауға жинақталады. Бұл сенсорлық білім беру міндеті, оның маңыздылығын ерте балалық шақта асыра бағалау қиын. Дәл осы жас сезім мүшелерінің қызметін жақсартуға, әлем туралы идеяларды жинақтауға қолайлы. Ерте жастағы балалардың толыққанды дамуының негізгі құрамдас бөлігі сенсорлық даму болып табылады.

Өмірдің бірінші жылында сенсорлық тәрбие жалпы білім берудің негізгі түрі болып табылады. Кішкентай бала айналасындағы әлемді аша бастайды, сенсорлық ақпарат ағындарын сіңіреді. Жаңа жарқын әсерлердің уақтылы келуі сезім мүшелерінің қызметін дамыту үшін ғана емес, сонымен бірге физикалық және ақыл-ойдың жалпы қалыпты дамуы үшін қажет. Әсердің шектеулі ағымы жағдайында нәрестелер жалпы дамудың айтарлықтай кідірістеріне әкелетін "сенсорлық аштықты" сезінетіні белгілі. Өмірдің осы кезеңінде балаға бай және әр түрлі сыртқы әсерлерді қамтамасыз ету, заттардың қасиеттеріне назар аудару қажет.

Адамдар үшін әртүрлі жанасу, иіс пен дәм сезімдері де маңызды, бірақ олар басым емес. Егер дәм мен иіс сезу жеткіліксіз дамыған болса, онда бұл өмірге кедергі келтірмейді, бірақ ол оны едәуір нашарлатады[1]

Толық даму үшін сезім мүшелерін туғаннан бастап оқыту қажет, тек содан кейін әртүрлі сипаттағы және қарқындылықтағы сенсорлық ынталандыруларға нәзік жауап беру қабілеті дамиды.

Сенсорлық процестердің қалыптасуы психикалық даму үшін үлкен маңызға ие. Көптеген ғалымдардың (К.Бюлер, А. В. Запорожец, Л. А. Венгер) зерттеулері өмірдің алғашқы жылдарында қабылдаудың даму деңгейі ойлауға айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Бұл қабылдау әрекеттері жалпылау, жіктеу, тұжырымдама және басқалар сияқты ойлау операцияларымен байланысты. Қабылдаудың қалыптасуы белгілі бір объектіге немесе жағдайға тән қасиеттерді (ақпараттық нүктелерді) бөлуден, олардың негізінде тұрақты бейнелерді (сенсорлық стандарттар) құрастырудан және осы стандартты кескіндерді қоршаған әлем объектілерімен байланыстырудан тұрады.

Біріншіден, пішін немесе түс туралы идеялар балада белгілі бір тақырыппен байланысты (мысалы, дөңгелек доп, жасыл шөп және т.б.). Бірте - бірте бұл сапа жалпыланады және тақырыптан бөлініп, жалпыланған стандартқа айналады-түс, пішін, Өлшем. Дәл осы үш негізгі стандарт балаларда ерте жастан қалыптасады. Тақырыпты стандартпен байланыстыру әрекеттері Жаңа объектілерді қабылдау кезінде балалардың білімін жүйелеуге көмектеседі. Бұл білім әлемнің бейнесін біртұтас және тұрақты етеді, бұл одан әрі интеллектуалды даму үшін қажет.

Ерте жастағы баланың сенсорлық дамуы-оның интеллектуалды дамуының негізі, танымдық іс-әрекеттің негізі. Сенсорлық, сенсорлық тәжірибе әлем туралы білімнің қайнар көзі болып табылады. Оның нейропсихикалық дамуы көбінесе баланың қалай ойлайтынына, әлемді тактильді түрде қабылдайтынына байланысты.

Жалпы баланың танымдық іс-әрекетінің дамуы, сөйлеуді меңгеру және әр түрлі іс-әрекеттерді қалыптастыру баланың сенсорлық тәрбиесінің қалай дамитынына байланысты. Қабылдаудың жеткілікті дамуынсыз заттардың сапасын білу мүмкін емес, байқау қабілетінсіз бала қоршаған ортадағы көптеген құбылыстар туралы білмейді.

Оның ақыл-ой дамуы баланың сенсорлық даму деңгейіне байланысты. Жас балаларды оқытудың негізі, ең алдымен, еліктеу, көбейту, қарау және тыңдау, салыстыру, ажырату, салыстыру, жалпылау сияқты қабілеттерді дамыту болуы керек. Бұл білім болашақта өмірлік тәжірибе туралы белгілі бір білім алу үшін қажет. Өзінің ғасырлық тәжірибесінде адамзат шамалардың, пішіндердің, түс реңктерінің белгілі бір анықтамалық жүйесін құрды.

Бұл жүйені игере отырып, бала объектінің кез-келген жаңадан қабылданған қасиетін салыстыра алатын және оған тиісті анықтама бере алатын өлшемдер жиынтығын алады[2]

Есіңізде болсын, сіз баламен сенсорлық мәдениетті тәрбиелеуді неғұрлым ертерек бастасаңыз, ол тезірек дамиды, соғұрлым ол мектепте жақсы оқиды.

Осылайша, сенсорлық тәрбиенің мәні-бұл:

- интеллектуалды дамудың негізі болып табылады;
- сыртқы әлеммен өзара әрекеттесу кезінде алынған баланың хаотикалық көріністерін ұйымдастырады;
- байқағыштықты дамытады;
- нақты өмірге дайындайды;
- эстетикалық сезімге оң әсер етеді;
- қиялды дамыту үшін негіз болып табылады;
- зейінді дамытады;
- балаға танымдық іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін игеруге мүмкіндік береді;
- сенсорлық стандарттардың ассимиляциясын қамтамасыз етеді;
- оқу қызметінің дағдыларын игеруді қамтамасыз етеді;
- баланың сөздік қорын кеңейтуге әсер етеді;
- көру, есту, мотор, бейнелі және басқа да есте сақтау түрлерінің дамуына әсер етеді.

Әлем туралы білім сезім мен қабылдау сияқты процестердің көмегімен жүреді. Сезім-бұл әлем туралы барлық білімнің бастапқы көзі.

Сезімдердің көмегімен біз мөлшерін, пішінін, түсін, тығыздығын, иісін, дәмін білеміз, әртүрлі дыбыстарды қабылдаймыз, қозғалыс пен Кеңістікті түсінеміз. Бұл күрделі психикалық процесс - қабылдау үшін материал беретін сезім, оның негізінде жатыр. Сезімнің пайда болуының міндетті шарты-бұл заттың немесе құбылыстың (ынталандырудың) біздің сезім мүшелерімізге тікелей әсері. Ежелгі гректер бес сезім мүшелерін және оларға сәйкес келетін сезімдерді ажырата білді.

Сенсорлық сезімдердің келесі түрлері бар: визуалды, есту, жанасу, иіс, дәм. Әр түрлі адамдардағы сенсорлық ынталандыруларға сезімталдық деңгейі айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл келесі факторларға байланысты:

- тұқым қуалаушылық. Мысалы, абсолютті есту, иістерге немесе дәмге ерекше сезімталдық туа біткен;
- сезім мүшелерінің жағдайы. Егер сенсорлық орган зақымдалған болса, онда сезімталдық төмендейді немесе мүлдем болмайды;
- сезім мен қабылдауды дамыту. Адамның әртүрлі сыртқы ынталандыруды сезім арқылы қабылдау қабілеті әлемді өздігінен зерттеу процесінде де, арнайы оқыту барысында да дамиды. Екеуі де әртүрлі сенсорлық ынталандыруды қабылдауды білдіреді.

Адам қоршаған әлем туралы білімді тек сезім арқылы ғана емес, заттар мен құбылыстарды қабылдау арқылы да алады. Сезім де, қабылдау да сенсорлық танымның біртұтас процесінің байланысы болып табылады.

Олар бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ олардың өзіндік ерекшеліктері бар. Сезімдердің нәтижесінде адам заттардың қасиеттерінің жеке қасиеттері туралы білім алады, ал қабылдау кезінде ол қоршаған әлемнің объектілері мен құбылыстарын біледі.

Қабылдау-бұл шындықтың санадағы тікелей, сезімдік көрінісі, сыртқы әлемнің құбылыстарын қабылдау, ажырату және игеру қабілеті. Қабылдау сезім мүшелерінің тікелей қатысуымен жүреді. Бірақ сезім мүшелерінің болуы қоршаған әлемді қабылдаудың алғышарты ғана.

Соңғы зерттеулерге сәйкес, сезім мен қабылдау-бұл тақырыпты, оның ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған анализаторлардың ерекше әрекеттері. Емтихан-бұл белгілі бір мазмұнды іс-әрекетте оның нәтижелерін пайдалану үшін объектілерді арнайы ұйымдастырылған қабылдау. Тексеру-бұл жас балаларды сенсорлық тәрбиелеудің негізгі әдісі [3]

Баланың анализаторларын дамыту дегеніміз-оған психологияда перцептивті әрекеттер деп аталатын тақырыпты зерттеу әрекеттерін үйрету. Перцептивті әрекеттер негізгі және екінші реттік заттарды бөліп, қабылданатын объектінің негізгі қасиеттері мен қасиеттерін зерттеуге көмектеседі. Осындай ерекшелікке сүйене отырып, бала қоршаған әлемдегі заттардың әрқайсысында ақпараттық нүктелерді қабылдайды, бұл оны қайта қабылдау кезінде оны белгілі бір сыныпқа - қуыршақ, машина, табақ және т.б. алып, тез білуге көмектеседі. Алдымен сыртқы және егжей-тегжейлі қабылдау әрекеттері (бала объектіге қарап қана қоймай, оны қолымен ұстап, онымен әрекет етуі керек), содан кейін ішкі жоспарға өтіп, автоматтандырылады.

Осылайша, перцептивті іс-әрекеттерді дамыту жалпылауды, сондай-ақ басқа да ақыл-ой операцияларын қалыптастыруға көмектеседі, өйткені әр пәннің маңызды қасиеттерін бөліп көрсету оларды одан әрі сыныптар мен ұғымдарға біріктіруге мүмкіндік береді.

Балаларға тәуелсіз іс-әрекетте қолдана алатын сенсорлық танымның жалпыланған тәсілдерін игеруге көмектеседі. Мұғалім, өз кезегінде, мектеп жасына дейінгі балалар алған білімі мен дағдыларын қоршаған ортаны талдау үшін қолдануы үшін жағдай жасауы керек. Атап айтқанда, кішкентай балаларға сезім мен қабылдауды дамытатын ойыншықтар ұсынылуы мүмкін. Бұл жиналмалы ойыншықтар, лайнерлер, сондай-ақ әртүрлі материалдардан жасалған, бір-бірінен мөлшері мен дыбысымен ерекшеленетін ойыншықтар.

Өмірдегі бала нысандардың әртүрлі формаларына, түстеріне және басқа да қасиеттеріне тап болады. Ол сонымен қатар өнер туындысымен - музыка, кескіндеме, мүсінмен танысады. Әрине, әр бала мұның бәрін қабылдайды. Бірақ мұнда сенсорлық білім қажет-баланы адамның сенсорлық мәдениетімен дәйекті және жүйелі түрде таныстыру.

Сенсорлық білім-сенсорлық тәжірибені қалыптастыруды және сезіммен қабылдауды жетілдіруді қамтамасыз ететін мақсатты педагогикалық әсерлер. Оның негізгі міндеті - балаға заттардың түсі, формасы, өлшемі туралы түсінік жинауға көмектесу.

Венгер Л.А. "баланың сенсорлық дамуы - бұл оның қабылдауын дамыту және заттардың сыртқы қасиеттері туралы идеяларды қалыптастыру: олардың пішіні, түсі, өлшемі, кеңістіктегі орны, сондай-ақ иісі, дәмі".

Мектепке дейінгі тәрбиенің әдеттегі әдістерімен мектеп жасына дейінгі баланың сенсорлық даму процесі баяу жүреді, әрдайым толық емес, баланың психикалық дамуының барлық барысына теріс әсер етеді. Бағытталған сенсорлық білім беруді енгізу сенсорлық даму процесін өзгертеді, оны жеделдетеді, сапалы түрде өзгертеді, оның ішінде қызмет көрсететін қызмет.

Сенсорлық білім балада жалпыланған білім мен дағдыларды қалыптастыруға арналған, бұл оған қабылданған әлемде кең бағдарлауды қамтамасыз етеді. Бұл сенсорлық білім берудің мазмұны дәстүрлі дидактикалық жүйелерде қарастырылған мазмұнмен салыстырғанда едәуір кеңейетінін білдіреді. Оған адамның сенсорлық қабілеттерін қалыптастыру, мысалы, аспаптық практикалық әрекеттерді, музыкалық және сөйлеу есту қабілеттерін визуалды-кинестетикалық реттеу кіреді[4]

Балалардың қабілеттерінің көпшілігінде ерте жаста қарқынды дамып келе жатқан сенсорлық негіз бар. Ешбір жағдайда бұл жасты жіберіп алмау керек: ол сенсорлық Білім үшін сезімтал, бұл баланың кейінгі дамуы үшін маңызды. Осы кезеңде жіберілген шығындар кейінгі өмірде орны толмас.

Баланы сенсорлық сезімдердің барлық түрлерімен таныстыру керек, бірақ сенсорлық сезімдердің адам үшін әртүрлі мәні бар екенін мойындауға болмайды. Өмірді визуалды (визуалды) сезімдерсіз елестету мүмкін емес, өйткені ақпараттың көп бөлігі көру арқылы қабылданады. Көру арқылы қоршаған әлем объектілерінің сыртқы белгілері қабылданады, олардың бір-бірінен қашықтығы және ғарышта орналасуы, оқу, кино көру және т.б. есту (дыбыстық қабылдау) де өте маңызды. Оның көмегімен адам әртүрлі дыбыстарды қабылдайды және ажыратады, олардың көзін анықтайды, музыка тыңдайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Волосова Е.Б. Развитие ребёнка раннего возраста. М. Линкас Пресс 1999. 70 с.
2. Воспитание детей раннего возраста. / Сост. О.Е. Смирнова, И.Н. Авдеева и др. - М., Просвещение, 1996. - 158 с.
3. Воспитание сенсорной культуры ребёнка от рождения до 6 лет: Кн. Для воспитателей дет. сада. / Л.А. Венгер, Э.Г. Пилюгина, Н.Б. Венгер; Под ред. Л.А. Венгера. - М.: Просвещение, 1988. - 144 с.
4. Галанова Т.В. Развивающие игры с малышами до трёх лет. - Ярославль: Академия развития, 1996. - 240 с.

БАЛАЛАРДЫ ДАМУДАҒЫ КРЕАТИВТІ ТӘСІЛДЕР

Жандилдина Роза Есентаевна *ғылыми жетекші*

Дуйсебекова Айсауле Есенгазиевна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Өмірлан Үміт Өмірланқызы

Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 4 курс студенті

Аннотация: к основным особенностям творческой личности относятся познавательность, одаренность, чувствительность к проблемам, самостоятельность суждений в неопределенных и сложных ситуациях.

Ключевые слова: творческая личность, основные черты, познавательность, одаренность, проблемы, чувствительность, неопределенность, суждения..

Abstract: the main features of a creative personality include cognition, giftedness, sensitivity to problems, independence of judgments in uncertain and difficult situations.

Keywords: creative personality, main features, cognition, giftedness, problems, sensitivity, uncertainty, judgments..

Отандық зерттеулер креативтілікті, креативті қызметтің, креативті қиялдың және креативті тұлғаның дамуына байланысты қарастырады.

Выготский Л.С өз еңбегінде креативтілікке сілтеме жасай отырып, жаңа дүниені құру қабілетін дамыту қажеттілігін көрсетеді, бұл сыртқы әлемнің қандайда ақыл-ойдың немесе сезімнің белгілі құрылысы болмақ.

Я.А. Пономаревтің шығармаларында дамыған адам толыққанды креативті іс-әрекетке қабілетті, одан әрі дамуы үшін қажетті белгілі бір қызмет саласында арнайы білімнің қажетті мөлшерін игеруге, сондай-ақ жеке қасиеттерді талап етуге мүмкіндік береді, онсыз шынайылық мүмкін емес. Креативті адам деген мәселеге көптеген зерттеушілер қиялды көрсетеді.

(Л.С.Выготский Л.С.Кабалевский). Психологияда креативті орталық құрамдас бөлігі адамның танымдық белсенділігі (Матюшкин) деп тұжырымдайтын тағы бір көзқарас бар, креативті адам қиялмен қамтамасыз етіледі. Креативтіліктің мазмұны мен мәніне берілген түсініктерді қарастырайық..

Р.М.Симсон креативті адамның ойлау стереотипті тәсілдерінен бас тарту қабілеті ретінде қарастырады.Р.М.Симсонның еңбегінде шығармашылыққа қабілет - көпқырлы және жаңашылдыққа ұмтылуды, дивергентті ойлауды, ойлаудың икемділігін, ойлаудың шапшаңдығын, бай қиял, бірімәнді емес заттарды қабылдауды, жоғары эстетикалық құндылықтарды, дамыған интуицияны қамтиды[1].

Р.М.Симсон еңбектерінде ол аналогия мен қарама-қарсы қоюдың өзгергіштігі, экспрессивті шапшаң жүріп өту (фразаларды тез құруға қабілеттілік), икемділік (шығармашылық сипатта іс-әрекетте жеке тұлға объектінің бір түрден екіншісіне ауысуы), бейімділік икемділік (көркемдігі),

аудиовизуальды икемділік (ойдағы сызбаларды вербальды немесе визуальды түрдегі қабілеті) жекелеген факторларды көрсетті [2].

Интеллект пен креативтілікқа қатысты кем дегенде үш негізгі тәсіл бар. Бірінші тәсілдің өкілдері мұнда креативтілік жоқ деп мәлімдейді. Интеллектуалды дарындылық адамның креативті белсенділігі қажетті, бірақ жеткіліксіз шарты ретінде әрекет етеді.

Креативті мінез-құлықты анықтаудағы басты рөлді құндылық мотивациясы, жеке қасиеттер қарастырылады. (А.Дж.Танненбаум, А.Маслоу, О.Б.Эпифания).Креативті тұлғаның негізгі ерекшеліктеріне танымдық, дарындылық, мәселелерге сезімталдық, белгісіз және қиын жағдайларда пайымдаулардың тәуелсіздігі жатады.

Тағы бір тәсіл креативті қабілет ретінде сипаттайды, ол интеллектіге тәуелсіз фактор болып табылады (Дж.Гильфорд, К. Тейлор, Я.А. Пономарев). Неғұрлым "жұмсақ" нұсқада бұл теория ақыл-ой деңгейі мен креативті деңгей арасында байланыс бар дейді.

Үшінші тәсіл ақыл-ой даму деңгейі мен креативті қабілеттер деңгей байланысына негізделген. Бұл көзқарасты интеллект саласындағы барлық мамандар бөліседі (Г.Айзенк,Д.Векслер,А.Термен).

"Интеллектуалдық шек теориясы" деп аталатын Торранс тұжырымдамасында интеллекті пен креативтілік біртұтас факторды құрайды деп санайды, сондықтан интеллект коэффициенті неғұрлым жоғары болса, креативті қабілет соғұрлым жоғары болады.

А.Маслоудың пікірінше, біз тарихи кезеңді бастан кешірудеміз, шабыттанып, жаңаны табуға және бейімделуге жетелейтіндей, өзгерген жағдайда өмір сүруге қабілетті адам заманы туды.

В.А. Моляко да жеке тұлғаның шығармашыл ой-өрісін А.М.Матюшкин ұстанған бағыт тұрғысынан қарастырады. Шығармашылық процестің құрылымында әр түрлі тәсілдерді талдау барысында тәжірибеге практикалық ендіру көзқарасы маңызды боп табылады. Л.С. Выготскийдің зерттеулерінде, балалардың қиялы ересек адамға қарағанда нашар, бұл жеке тәжірибенің жеткіліксіздігімен байланысты.

"Егер біз оның креативті белсенділік үшін негіз қаласақ, баланың тәжірибесін кеңейту керек..."деген тұжырым жасайды.

Балалық шақта қиялдың дамуы тек тәжірибеге ғана емес, қажеттіліктер мен мүддеге де байланысты(бұл қажеттіліктер көрсетілген); осы іс-әрекетте комбинаторлық қабілет пен жаттығулар; қиял өнімдерін материалдық формада бейнелеуге; техникалық шеберлікке байланысты; дәстүрлерден (адамға әсер ететін креативті үлгілердің дамуы), сондай-ақ қоршаған ортадан ("креативтілікке деген ұмтылыс қоршаған ортаның қарапайымдылығына кері пропорционалды болады"). Педагогтар мен психологтардың зерттеулерінде шығармашылық,интеллектуалды дамытуда қиял дамуымен баланың өзіндік шығармашылық ойлаумен байланысты.

Біздің эксперименттік жұмыста креативті өлшем жасау өте маңызды. Отандық және психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді жалпылау негізгі критерийлерді анықтауға көмектеседі:

- Ойын үшін жаңа ой қалыптастыратын қабілеттің пайда болуы.
- Жылдамдық-қиын жағдайларда тез бейімделу мүмкіндігі.
- Белгілі объектіге жаңа қолдану мүмкіндігі.
- Білу, түрлендіру, түрлі ой.

Біздің зерттеу мектепке дейінгі балалардың шығармашылығы мен ойынның рөлі, креативтілігін дамыту болып табылады.

Психологтар бір жарым жылдан бес жылға дейінгі әртүрлі кезеңді атап өтеді. креативті қабілеттерін ерте жастан дамыту керек. Баланың миы тез өсіп қалыптасады. Бұл өсу ми жасушаларының өсуіне әртүрлілік пен құрылымның жылдамдығын білдіреді.

Мектепке дейінгі балалық шақ- креативті ойлауды дамытудың сезімтал кезеңі. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, мектепке дейінгі жас шығармашылық қабілеттерін дамытуға тамаша мүмкіндіктер береді.

Ересектердің креативті әлеуеті осы мүмкіндіктерді пайдалануға байланысты. баланың креативті дамудың маңызды факторы- креативті қабілеттерін қалыптастыру үшін жағдай жасайды(2),

Б.Н Никитин (18,15,16) және Л. Кэрл. Негізінде, біз баланың креативті қызметін дамыту үшін 6 қадамын жасадық.

Креативті қабілеттерін сәтті дамытудың 1- қадамы баланың денек дамуы: ерте жүру, гимнастика, ерте жүгіру және серуендеу. Содан кейін ерте оқу, санау, әртүрлі құралдар мен материалдармен танысу.

Баланың креативті қабілеттерін дамытудың 2-қадамы - баланың дамуына жағдай жасау. Баланы мүмкіндігінше қоршаған ортамен қоршау керек, ол әр түрлі шығармашылық әрекеттерді қажетті жағдайларда тиімді дамуға ынталандырады.

Мысалы, бір жасар балаға әріптерді үйретуді үйретпес бұрын текшелер, алфавитті қабырғаға іліп қою және ойын кезінде балаға әріптерді айту. Бұл баланың оқуды ерте игеруіне ықпал етеді[3].

3-қадамы жағымды жағдай, креативті қабілеттерін дамыту-бұл көп ойлауды қажет ететін креативті процесс. Қабілеттердің дамуы адам қызметінің мүмкіндіктерін арттыруға байланысты сәтті болады.

Бала сөйлемеген кезде күштің ең ықтимал жағдайы тез жасалады. Бұл уақытта қоршаған ортаны тану процесі жылдан-жылға жүреді, бірақ бала ересектердің тәжірибесін қолдана алмайды, өйткені нәрестеге ештеңе түсіндіру мүмкін емес.

Сондықтан, бала шығармашылықпен айналысып, көптеген мәселелерді өз бетінше, ешкімнің көмегінсіз шешуі керек. Баланың добы диванның астына домалады, егер бала бұл мәселені шеше алмаса, ата-аналар допты диванның астынан алуға асықпауы керек.

Креативті қабілеттерін сәтті дамытудың 4-ші қадамы -балаға өз іс-әрекетін таңдауда еркіндік беру,сабақтың ұзақтығы-бір нәрсе, тәсілдерді таңдау. Сонда баланың қалауы, қызығушылығы, сезімталдығы күшті кепілдік болады, ойдың энергиясы шаршамайды, балаға пайда әкеледі.

Бірақ балаға осындай еркіндік беру ересектердің ақылды, жақсы көмегін қажет етеді. Бұл креативті қабілеттердің табысты дамуының 5-ші қадамы

Мұнда бастысы-еркіндік беру, бәрін шешу, көмектесу. өкінішке орай, ақыл-ой ата-аналар арасында балаларға көмектесуге жиі әсер етеді. Егер бала жұмысты өзі жасай алса, ол үшін оны орындауға болмайды. Ол үшін ойланбау керек, өйткені ол өзі туралы ойлана алады.

Сондықтан шығармашылық қабілеттердің сәтті дамуының 6-шы қадамы - бұл отбасы мен балалар арасындағы достық атмосферасы. Ересектер жаналықтардан креативті ізденіспен оралуы үшін балаға қауіпсіз психологиялық база құруы керек.

Әрқашан баланы шығармашылыққа шақырыңыз, оның сәтсіздіктерін түсініп, шынайы өмірге сәйкес келмейтін ойларына шыдамдылықпен қараңыз деп ата – аналарға әрдайым кеңес беріп отыруы керек. Ескертумен талқылаудан аулақ болу керек.

Жоғары креативті қабілеті бар баланы тәрбиелеу үшін қолайлы жағдай жасау жеткіліксіз, бірақ батыстық психологтар креативті балаға басынан берілген жеке бостандыққа кедергі келтірмеуі керек деп санайды. Бірақ тәжірибеге араласу өте аз: барлық балаларға жол аша алмайды, ұзақ уақыт бойы креативті белсенділікті сақтай алмайды.

Егер сіз оқытудың тиісті әдістерін қолдансаңыз, онда мектеп жасына дейінгі балалар креативті формаларын жоғалтпай жоғары деңгейдегі туындылар жасайды. Кейбір оқымаған құрдастарынан асып түседі.

Егер балалардың креативті қабілеттерін тәрбиелеудің мақсаты айқын болса, онда тиімді үрдістің түпкі мақсатқа жететін педагогикалық міндеттер шешіледі[4].

Мектеп жасына дейінгі балалардың креативті ойлауын дамытудың негізгі педагогикалық міндеті-біртұтастық, жүйелі ойлауды қалыптастыру. Бұл сапаны дамыту ойлауды керемет, ерекше және нәтижелі етеді.

Ойын: «Үйшік» /талдамалы ойлауын жаттықтыру, салыстыру арқылы заттың ортақ қасиеттерін анықтауға үйрету/

Балалармен ойнаудағы мәні:

Мақсаты: баланың аналитикалық ойлауын жаттықтыру, заттың жалпы белгілерін басқа заттармен салыстыра отырып, ажыратуға үйрету.

Құралдар: әртүрлі нысандар бейнеленген карточкалар, мыс: гитара, шәйнек, үй, сөмке, тал, қалам, қармақ және т.б. (әр балаға – бір суреттен).
Үйшік - таза шартты нысан (сөре, кілемше, немесе бөлменің бір бөлігі).

Алдын ала жұмыс: «Үйшік» еретегісін еске түсіру және қатысушыларға оны басқаша ойнауды ұсыну. Ойын басталғанша ойыншылар жүргізушімен бірге ертегіні еске түсіреді,

Сөйтіп жүргізуші ертегіні өзгеше ойнауды ұсынады. Әр ойыншы бір суреттен алып, суретіндегі бейнеленген нысанның рөліне кіреді.

Жүргізуші бір ойыншыны үйшіктің қожайыны етіп қояды, қалған балалар кезекпен үйге жақындап, келесі диалогты жүргізеді:

- Тық,тық, үйшікте кім тұрады,

- Мен мысықпын Ал сен кімсің?

- Ал, мен қоянмын. Мені үйшікке кіргізесің бе?

Бала екі суретті салыстырып, ортақ қасиеттерін анықтап және атау керек. Осыдан кейін қонақ үйшікке кіріп олда қожайын болады. Сөйтіп барлық ойыншы үйге кіргенше ойын жалғасады. Егер бір ойыншы ортақ қасиетін таба алмаса басқа қатысушылар көмектесуге болады. Көбірек ортақ қасиетін және ерекшелігін табу ойынның қызуына әкеледі.

Ойын соңында жүргізуші – тәрбиеші ойынға қорытынды жасайды, бір-біріне ұқсамайтын заттардың да ортақ белгісі және ұқсастығы болады екен деп аяқтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Лубовский, Д.В. Диагностика креативности дошкольников / Д.В.Лубовский // Психология обучения. 2005.- №8, с. 82-87
- 2 Рождественская, Н.В. Креативность: пути развития / Н.В.Рождественская СПб.: Питер, 2006.- 178 с.
- 3 Жанатбекова Н. Шығармашылық қабілеттілік – даму негізі // Қазақстан мектебі. – 2006. - №2. – 15-18 б.
- 4 Әбдібекқызы Қ. Балалардың көркем шығармашылық қабілетін дамыту. // Тәрбиешіге арналған көмекші құрал. Әдебиет пәні. 5-8 кл.- Алматы: Рауан, 1994, - 78 б.

СӘБИЛІК КЕЗЕҢДЕ СЕНСОРЛЫҚ ДАМУДЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ

Жандилдина Роза Есентаевна *ғылыми жетекші*

Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Сағынғали Асел

Мектепке дейінгі және оқыту тәрбиелеу мамандығының 4 курс студенті

Кенжан Айсұлу Молынбайқызы

Қазақ Ұлттық Қыздар педагогикалық университеті

Аннотация: задачи сенсорного воспитания детей раннего возраста тесно связаны с содержанием работы по данному вопросу. Содержание сенсорного образования охватывает широкий круг свойств и признаков предметов, которые ребенок должен понимать в дошкольном возрасте.

Ключевые слова: ребенок сенсорное воспитание, задача, проблема, содержание произведения, сенсорное воспитание, содержание, предметы, свойство, знак.

Abstract: the tasks of sensory education of young children are closely related to the content of the work on this issue. The content of sensory education covers a wide range of properties and features of objects that a child should understand at preschool age.

Keywords: child sensory education, task, problem, content of the work, sensory education, content, objects, property, sign.

Жас балаларды сенсорлық тәрбиелеудің міндеттері осы мәселе бойынша жұмыстың мазмұнымен тығыз байланысты. Сенсорлық білім мазмұны баланың мектеп жасына дейінгі кезеңде түсінуі керек заттардың қасиеттері мен белгілерінің кең көлемін қамтиды.

Сенсорлық білім беруде дәстүрлі мазмұн қалыптасты. Ол халықтық педагогикадан бастау алады және белгілі педагогтардың (Ф.Фребель,

М.Монтессори, Е.И. Тихеева және басқалары) теориялық еңбектері мен практикаларында дами бастады. Бұл танысу түспен, шамасы, формасы, дәмі, иісі, фактурасымен, кері әсерін айтты қоршаған ортадағы заттардың, ориентировкой кеңістікте. Бұл жағдайда тиісті анализаторлардың сезімталдығын арттыру міндеті қойылады (тактильді, визуалды, иісті, есту және басқа сезімталдықты дамыту), бұл белгілер мен қасиеттерді ажыратуда көрінеді. Сонымен қатар, бала заттардың қасиеттерін дұрыс атауға үйренеді.

Өмірдің үшінші жылында балаларға келесі белгілерді атауға үйрету керек: жұмсақ, суық, ащы, жеңіл, төменнен, жақын, сондай-ақ керісінше.

Бала ерте жастан бастап заттардың кеңістіктік орналасуын ескеру қабілетін жақсы меңгереді. Үш жасар бала игеретін кеңістіктің бағыттары туралы алғашқы идеялар өз денесімен байланысты.

Бұл ол үшін "тірек нүктесі" сияқты орталық, оған қатысты бала тек бағыттарды анықтай алады. Кеңістіктегі бағдарлауды одан әрі дамыту-балалар біртіндеп объектілер арасындағы қатынасты бөле бастайды: бір зат екіншісінен жоғары, оның жанында, сол жақта, оң жақта [1]

Ерте жастағы бала үшін уақытты бейнелеу кеңістікті қабылдаудан гөрі қиын міндет болып табылады. Ерте балалық шақта бала әлі уақытты бағдарлай алмайды. Уақытша өкілдіктердің қалыптасуы кейінірек басталады. Осылайша, балалар өздерінің іс-әрекеттеріне сүйене отырып, осы уақыт ішінде не істеуге болатындығын және қандай нәтиже алуға болатындығын анықтауға үйренеді.

Сөйлеу (фонемалық) есту-бұл сөйлеу дыбыстарын қабылдау, оларды сөзбен мағыналық бірліктер ретінде саралау және жалпылау қабілеті. Дыбысты айту нормаларын меңгеру фонемалық есту қабілетінің дамуымен байланысты. Фонемалық есту қабілетінің даму деңгейі баланы сауаттылыққа үйреткен кезде, оның алдында сөзді дыбыстық талдау міндеті тұрғанда көрінеді.

Ерте жаста ересектерге қажетті дыбысты қайталауға үйрету міндеті тұр. Музыкалық есту дегеніміз-дыбыстарды биіктігі, тембрі, ырғағы, әуені бойынша ажырата білу.

Балалық шақтың кейінгі кезеңінің бұл міндеті - мектепке дейінгі. Бірақ музыкалық естудің алғышарттары ерте жаста қалыптасады.

Ерте жастағы балалардың сенсорлық дамуының барлық мазмұны ұлы ғалымдардың, педагогтар мен психологтардың (А.В. Запорожцем,

А.П. Усова, Н.П.Сакулина, Л.А.Венгер, Н.Н.Поддъяков және басқалар) әзірлемелеріне негізделген. Бұл қазіргі дидактикалық принциптерді ескереді.

Бірінші қағида сенсорлық білім мазмұнын байыту мен тереңдетуге негізделген. Ол пәндік ортада кең бағдарлауды қалыптастыруды, яғни

объектілердің түсімен, пішінімен және көлемімен дәстүрлі танысуды ғана емес, сонымен қатар ерте жастан бастап балаларда сөйлеудің дыбыстық талдауын жетілдіруді, музыкалық естуді қалыптастыруды, бұлшықет сезімін дамытуды және т.б. қамтиды.

Екінші қағида сенсорлық әрекеттерді оқытуды балалардың әр түрлі мазмұнды іс-әрекеттерімен үйлестіруді қамтиды, бұл педагогикалық жұмысты тереңдету мен нақтылауды қамтамасыз етеді және ресми дидактикалық жаттығулардан аулақ болады.

Педагогикалық қызметтің осы түрлерін бала бағдарланады қасиеттері мен сапасын заттарды ескере отырып, олардың маңызы шешуде маңызды өмірлік міндеттерді. Көп жағдайда олар өздері емес, бірақ байқалмайтын маңызды қасиеттердің белгілері ретінде әрекет етеді (жемістердің мөлшері мен түсі олардың жетілу белгілері болып табылады).

Сондықтан сенсорлық білім беруді жетілдіру заттар мен құбылыстардың қасиеттерінің мағынасын анықтауға немесе олардың "сигналдық мәнін" анықтауға бағытталуы керек.

Сенсорлық білім беру теориясының үшінші қағидасы балаларға қоршаған шындыққа бағдарланумен байланысты жалпыланған білім мен дағдыларды жеткізуді алдын-ала анықтайды. Заттардың, құбылыстардың қасиеттері мен қасиеттері соншалықты әр түрлі, сондықтан баланы олардың барлығымен шектеусіз таныстыру, сондай-ақ хабарлама, олардың әрқайсысы туралы Жеке білу мүмкін емес.

Дұрыс бағдарлау балаларды қоршаған қол жеткізу мүмкін нәтижесінде өзіндік іс-қимыл бойынша тексеру шамасын, нысандарын, түсті заттар. Бірқатар ұқсас мәселелерді шешуге қызмет ететін белгілі бір қасиеттерді зерттеудің жалпыланған әдістері ерекше мәнге ие [2]

Төртінші қағидасы кез - келген тақырыпты зерттеудің негізі болып табылатын қасиеттер мен қасиеттер туралы жүйелі идеяларды қалыптастыруды қамтиды, яғни бала алынған ақпаратты бұрыннан бар білімі мен тәжірибесімен байланыстыруы керек. Ерте кезде бала өз білімін жаңа тақырыпты қабылдау және түсіну құралы ретінде қолдана бастайды.

Өмірдің бірінші жылындағы сенсорлық білім мазмұны қабылдауды жетілдіруді қамтиды. Туылғаннан бастап 2,5-3 айға дейін баяу қозғалатын ойыншықты көздің сатылы бақылауына шақыру керек. Баланы тоқтатылған ойыншыққа, оны еркелетіп қараған ересек адамның бетіне қарауға үйрету (20 күнге дейін). Балаға алғашқы күлімсіреу (1 ай).

Баламен ақырын сөйлесіп, оны тік ұстап, баланың ересек адамның бетіне ұзақ уақыт шоғырлануын тудырады (2 ай). Манеждің айналасында сөйлесіп, баяу қозғалатын ересек адамды (3 ай) бақылауға, оның дауысын тыңдауға, тыныш ән айтуға шақырыңыз. Қоршаған ортаның әртүрлі дыбыстары. Балада "Жандану кешенін" шақырыңыз (жарқын күлімсіреу, серуендеу және т.б.).

2,5 - 3 айдан 5-6 айға дейін балалардың көру және есту реакцияларын жақын адам, жарқын ойыншық ретінде бекіту және байыту қажет. Дыбыс көзін көру, басын бұру арқылы табуға тырысыңыз. Әр түрлі позицияларда

бола отырып, қозғалатын заттарды бақылау және қозғалмайтын заттарға назар аудару қабілетін жетілдіру (артқы жағында, асқазанда; ересек адамның қолында).

Үйрету, білдіру эмоционалды, қуану кезінде түріндегі ананың, тәрбиешінің (4 ай). Таныс ересек адамның сөйлеуінің әртүрлі интонациясына эмоционалды реакцияны дамыту (мейірімді, көңілді, қатал).

Көру, есту, индикативті реакциялардың әсерінен балада жана дағдылардың пайда болуын қамтамасыз ету: төмен ілулі ойыншыққа итеру, оны ұстап алу, сезіну (3 ай).

Бала ойыншыққа мақсатты түрде жеткенде, оны ұстап, ұстап, манипуляциялағанда (4 ай) қолды визуалды-моторикалық үйлестіруді дамыту.

5-6 айдан 9-10 айға дейін біз баланың қабылдауын ынталандырушы көру, есту, жанасу арқылы байытамыз. Оның назарына әр түрлі пішіндегі, әртүрлі материалдардан жасалған заттарды ұсыныңыз. Түрлі-түсті безендірілген ойыншықтарды, әдемі ыдыстарды, гүлді өсімдіктерді және т. б. эстетикалық қабылдауға ықпал ету.

Қолды үйлестіруді дамыту. Қалыптастыру дағдыларын алуға және ұстап тұруға ойыншық кез келген ережелер (жанынан, аспан), дотягиваться дейін ойыншықтар, заттың (дайындау ползанию, жаяу) 9-10 айдан 12 айға дейін балалардың сенсорлық тәжірибесін байытуды жалғастырыңыз. Көру, есту және сезіну сезімдерін жақсарту. Барабанның, түтіктің дыбысын тыңдауды, әр түрлі материалдардан жасалған заттарды үтіктеуді, илеуді ұсыну; суық және жылы суды ажырата білуге үйрету. Доп домаланып, дөңгелек тесікке түсіп, текшеге тағы бір текше қоюға болатындығын түсінуге үйрету.

Ерте жастағы екінші топтан бастап балалар әртүрлі ойыншықтармен әрекеттерді игере бастайды: жиналмалы (пирамидалар, ұя салатын қуыршақтар және басқалар), құрылыс материалдары және сюжеттік ойыншықтар. Бала бұл әрекеттерді ересек адамның көрсетілімінен кейін және кешіктірілген еліктеу арқылы жасайды [3]

Бірте-бірте "тізбектер" жеке әрекеттерден қалыптасады, ал бала тақырыптық әрекеттерді нәтижеге жеткізуді үйренеді, мысалы, бүкіл пирамиданы сақиналармен толтырады, оларды түсі мен мөлшеріне қарай таңдайды. Өмірдің екінші жылында балалар заттардың, әрекеттердің аттарын біледі. Бала жақсы жүре бастағандықтан, оны қоршап тұрған заттарды өзі зерттей алады. Өмірдің үшінші жылында сенсорлық білім-бұл балалардың қабылдауын жақсарту, олардың жанасу, көру және есту қабілеттерін белсенді қолдануды қалыптастыру. Осы кезеңде әр түрлі іс-әрекеттегі балалардың тікелей сенсорлық тәжірибесін байыту бойынша жұмысты жалғастыру қажет. Оларға түсі, өлшемі, пішінін ерекшелеп, заттарды тексеруге көмектесіңіз.

Балаларды қамтуы қозғалысының жетекшісі пән бойынша процесс танысу, олар: обводить қолмен бөлігінің мәнін, үтіктеу және тағы басқа. Мақсаты бірдей (бірдей иық пышақтары; үлкен қызыл доп - кішкентай көк доп) заттар арасындағы ұқсастық пен айырмашылықты анықтауда жаттығу жасаңыз. Балаларға заттардың қасиеттерін атауға үйрету.

«Кімнің киімі» ойыны.

Мақсаты: Ұл бала мен қыз бала киімдерін танып білу, ойлау қабілеттерін дамыту. Өз киімдерін ажыратуға үйрету.

Жүру барысы: Ұл бала мен қыз бала киімдерін үстел үстіне тастап, тәрбиеші көрсеткен қуыршаққа өз киімін тауып беру. Бұл ойынға балалар түгел қатысуға болады. Мысалы: тәрбиеші қыз қуыршақты көрсетсе, оған қандай киім кигізетінін бала тауып беруі керек.

Ойын нәтижесінде балалар ойлау арқылы ұл және қыз бала киімдерін ажыратып, киім аттарын дұрыс айтуға және түстерін атауды үйренеді.

Бала сәбилік шақта-ақ заттардың кеңістікте орналасуын, көру іскерлігін меңгереді. Кеңістіктің бастапқы бағыттары туралы үшке қараған баланың ұғымы оның өз денесімен байланысты. Өз денесі оған центр, «есепті бастау» нүктесі болады, бала бағытты тек осыған байланысты анықтайды.

Сонымен, ерте жастағы сенсорлық білім мазмұны негізінен қозғалыстарды үйлестіруді дамытуға, объектілермен әрекет ету қабілетіне, объектілердің белгілерін талдау және жалпылау қабілетіне бағытталуы керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию дошкольников. Под ред. Л.А. Венгера. - М.: Просвещение, 1978. - 46 с.
2. Дубровина И.В., Данилова Е.Е., Прихожан А.М. Психология. - М.: Академия, 2003. - 464 с.
3. Жирнова Н.Н., Анилова Е.А. Отечественные педагоги конца 19-начала 20 в. о роли дидактической игрушки в воспитании детей раннего и дошкольного возраста. - Ж-л "Управление ДОУ", 2009г., №7 - с.96.
4. Запорожец А.В. Сенсорное воспитание дошкольников. - М. Просвещение, 1963. - 98 с.

Ы.АЛТЫНСАРИН ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ҚАЗАҚИ САЛТ-ДӘСТҮРДІҢ НАСИХАТТАЛУЫ

Каненова Гүлжихан Тулеубаевна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: Эта статья посвящена пропаганде обычаев, мудрости, традиций казахского народа в творчестве И. Алтынсарина. В статье мы видим, что этнографические произведения являются, способными просвещать будущие поколения, имеют глубокую познавательную ценность.

Ключевые слова: Традиции, духовность, культура, воспитание.

Annotation: This article is devoted to the promotion of customs, wisdom, traditions of the Kazakh people in the work of I. Altynsarin. In the article we see that ethnographic works are capable of enlightening future generations and have a deep cognitive value.

Keywords: Traditions, spirituality, culture, upbringing.

Қазақ халқының тарихында ел үшін еңбек етіп, артынан өшпес із қалдырған ағартушы ұстаз Ы.Алтынсариннің шығармашылық жұмысының қайсысын алсақта, кеше де уақыт биігінен көріне алған, бүгін де мол сұранысқа жауап беретін, болашақ ұрпақ санасын да тәрбиелей алатын, танымдық мәні терең еңбектер. Ыбырай шығармаларына ой тоқтатып, саралап қарасақ, түгел дерлік халық ағарту ісіндегі тәлім тәрбие мәселелеріне арналғанын байқаймыз. Ол жазба әдебиетінің алғашқы қарлығашы ретінде барлық жанрға жаңалықтар енгізіп, көркем әңгіме, новелла жазудың жақсы үлгісін көрсетті. Ы.Алтынсарин – қазақ халқының тарихында оның бітім- болмасындағы осындай кәусар бұлақтың көзін ашқан, негізін салған тарихи тұлға.

Ы.Алтынсарин қазақ халқының әдет-ғұрпын, даналығын, салт-дәстүрлерін, ырым-нанымдарын өзінің бізге белгілі балаларға арналған шағын көлемді әңгімелерінде кеңінен насихаттағанын білеміз. Қазақ жастарын оқытып-тәрбиелеу, білімді қоғам мүшесі етуді ең басты мәселе деп қарады. Әңгімелерінің тәрбиелік мәні жоғары және ол көркемдігі мен тілінен гөрі биікте тұрады. Тәрбие арқылы қоғамды, өмірді өзгертуге болады, әділет арқылы адам өмірін жақсылыққа бағыттауға болады деген ойлары анық байқалып тұрады. «Халық үшін қызмет ететін білімді адамдардың қатарын көбейту арқылы қазақ қоғамның мешеулігін жоюға болады, сондықтан жастарды оқытып тәрбиелеу ісінен артық еш нәрсе жоқ» [1,23] - деп ой түйді. Адамның мінез-құлқы мен жеке басының қалыптасуы тәрбиеге байланысты деп қараған Ы.Алтынсарин өзінің осы пікірін «Бақша ағаштары» әңгімесінде өте жақсы келтірген. «Бағып қағуда көп мағына барында шек жоқ, шырағым, мұнан сен де өзіңе ғибрат алғайсың, сен жас ағашсың, саған да күтім керек. Мен сенің қате істеріңді түзеп, пайдалы іске үйретсем, ал сен айтқанымды ұғып, орнына келтірсең, жақсы түзу кісі болып өсерсің»[2,29]-дейді. Бұл әңгіменің үзіндісінен автордың тәрбиелік-ағартушылық көзқарасын айқын байқаймыз. Бұдан біз «адам мінезін түзеп болмайды, сүйекке біткен мінез, сүйекпен бірге кетеді», - деген теріс пікірге қарсы адамның жақсы, не жаман болуы тәрбиеге, өскен ортасының игі әсеріне байланысты деген қағиданы қолдап отырғанын аңғарамыз. Қазақтардың рухани әлемі ауызша поэзияның әсерінен қалыптасты. Және бұл өзіндік ерекшелігі бар, ол қарапайым адамдарға тиесілі. Салт-дәстүрлер ата-бабалардың құрметіне толы, ғасырлар бойығы әдет-ғұрыптарды ұстанып сақтай білу, ұлттық, рухани, қазақ халқының мәдени бірлігіне жатады.

Ыбырай атамyzдың шығармашылығынан, естеліктерінен, жазған хаттарынан байқайтынымыз – ол өз халқының өмір сүру ағымын өте сергектікпен бақылап, терең түсіне білді. Ы. Алтынсарин өз жерін халқын сүйген, оның қайнаған ортасынан шыққан, халықтық салт - дәстүрі, оның болмысын өте зейін қойып, өз тарапынан оларды өңдеп, жүйелеп отырды. Осындай көп жылғы зерттеушілік ізденістің нәтижесінде аталған мәселені жан-жақты тұжырымдайтын «Орынбор ведомствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрлерінің очеркі» және «Орынбор қазақтарының өлген адамды жерлеу және ас беру дәстүрлерінің очеркі» деген еңбектері жарияланды. Бұл еңбектер кезінде Ресейдің Императорлық география қоғамының Орынбор бөлімінің берген қорытынды пікірінде былай

делінген: «Ы.Алтынсарин мақаласының құндылығы сонда – халықтың әдет-ғұрыптық тұрмысының осы бөлігі өте аз зерттелгендіктен, қазақ көшпенділерінің арасындағы некеге тұрудың барлық шарттары жан-жақты, жоғары деңгейдегі әдеби тілмен, өте білгірлікпен, шыншылдық негізде сипатталған. Мақаланы лайықты бағалай отырып, Географиялық қоғамның жалпы жиналысы оның мерзімдік басылымында жариялауға қаулы етеді».

1968 жылы наурыз айында Ы.Алтынсаринның аталған еңбегі баспасөз бетінде жарияланған соң, оған сын-пікір жазған В.Плотников былай деп көрсетеді: «Қазақ халқының тарихы мен этнографиясының бай материалдарын қамтыған, осы халықтың өмірінің тұрмыс ерекшеліктерін жан-жақты кең сипаттайтын бұл мақала үлкен қызығушылық туғызып адамды баурап алады». Ы.Алтынсариннің бұл еңбегі бүгінгі таңда да өзінің маңызын жойған жоқ, өйткені тәуелсіз Қазақстан мемлекеті мен қоғамы жағдайында халқымыздың ұмытылуға жақын салт-дәстүрі мен рухани тұрмысын қайта жаңғыртып, орнықтыру мәселесі жаңа деңгейге көтерілді. Бұл фактінің өзі Ы.Алтынсариннің ғылыми ізденістерінің жан-жақты, сан-салалы екенін көрсетіп, оның дарындылығын дәлелдейді. Бұл аталған еңбектері этнографиялық тұрғыдан ғана маңызды болып қойған жоқ, сонымен қатар олар әдет-ғұрыптық салаға қосылған қомақты үлес болды. Өйткені бұл еңбекте қазақтың қоғамдық ой-пікірі дамуының тарихында алғаш рет қазақ әйелдерінің сол кезеңдегі әлеуметтік-құқықтық және тұрмыстық жағдайындағы теңсіздігі жаңа көзқараспен сынға алынып, оларды құқықтық жағынан теңестіру, қорғау қажеттігі сөз етілді.

«Орынбор ведомствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрлерінің очеркі» деген шығармасында халқының малшылық өнерге жетік екенін айта келіп, ой-пікірі еркін, дарынды, ақыл-ой парасаты да жоғары, ескі мәдениетті ел деп, халықтың салт-санасының, әдет-ғұрпының, психологиясының өзіндік ерекшелігі жайлы тебірене жазып жеткізеді. Қазақ ауылының қыз ұзату, келін түсіру дәстүріне байланысты атшабыс, балуан күрес, алтын қабақ ату, теңге алу, қыз қуу сияқты қызықты ұлттық ойын-сауық домбыра тарту, өлең айту, күйеу мен қалыңдықты таныстыруға арналған «Жар-жар», «Беташар», «Айт, келін» сияқты тұрмыс-сат жырлары мен ақындар айтысындағы өсиет нақыл сөздердің, тәлімдік, жас келінге ізгі тілектер: үлкенді сыйлау, «үлкенді сыйла ол-сенің әкең, ененді сыйла ол-сенің шешең, жолдасыңды сыйла ол - сенің өмірлік серігің» деген өсиеттер, кішілерге инабатты болу, үлкенге ізет білдіру, үлкен-кішіге ат қою дәстүрлері, үлкенге иіліп сәлем беруі, орынсыз ойын-күлкіден, келеңсіз қылық пен бей берекет жүрістен жас адамның аулақ болуы, отбасы бірлігіне ұйтқы, себепкер болатынын айта келіп, қазақтың тұрмыс салт-дәстүрлерінің үлгі өнегелік жағын ашып көрсеткен.

Осы еңбекте былай деп көрсетеді: «Қазақтардың қоғамдық өзара қатынастары тек ескілікті әдет-ғұрыптар бойынша реттеліп отырған кезде, өздерінің достығын жегжат болып нығайтқысы келген адамдар, бірінің әйелі ұл, екіншісінің әйелі қыз тапса оларды некелеп, бір-біріне қосатын болып уәделесе беруші еді. Екі-үш жасар ұлы бар дәулетті қазақтың қай-қайсысы

болса да баласына өзі секілді ауқатты да беделді біреудің қызын айттыруға тырысады. Баласы 10-11 жасқа толысымен -ақ, оның ата-анасы тиісті кәдесін беріп, қалыңдығына ұрын жібереді. Баласын өзінің күйіне, жалпы жағдайына қарай жасы толмай тұрып та үйлендіре алады. Кей жағдайда, он жасар бала алды 7-8 жасқа келген балалары бар әйелге де үйленіп алды. Бұл, әдетте, баланың ағасы өліп, оның артында інісі қалған жағдайда кездеседі. Мұндай әменгерлік дәстүрі бойынша әйел өлген күйеуінің інісіне тиеді, ал егер оның туған аға-інісі болмаса, онда оның жақын туыстарының біріне тиюге тиіс. Қазақтардың жалпы неке шарты бойынша жесір әйелдің екінші күйеуімен жас айырмашылығы да, оның тілегі де басқа дәлелдері де есепке алынбайды. Әменгерлік салтына басқа рудың адамдарының қандайда болса қол сұғуы бітіспес дау туғызады, мұндай араздықтың түбі кейде кісі өліміне апарып соқтырады»[3.45]

«Атақты қазақтар әрқашан өзінің баласына басқа бір рудан, тайпадан барып, өздеріне дәрежесі сай адамдардың қызық айттыруға тырысады. Ел арасындағы аңызға қарағанда, қыз айттыру тәртібі Есім ханның бұйрығы бойынша орнаған екен. Қазақ қарттары мұндай тәртіпті алысты болжағандықтан барады екен, яғни ең алдымен, неке құрудағы қан тазалығын сақтау қажеттілігі туындаса, екіншіден, екі ел арасы тыныш болмаған кезде, оның халыққа пайда келтіргенін айтады. Қазақ арасында қазір де берік орын алған әдет, атап айтқанда, өзінің жеті атасынан жақын туыстарының қызына үйленбеу тәртібі мүмкін, осы себептен енгізілген болу керек»- деп тұжырымдайды Ы.Алтынсарин. Әр халықтың өзіне тән тұрмыс салт-дәстүрі белгілі бір тарихи жағдайда сол қоғамның мүддесіне сай, сол қоғамның қажеттігіне қарай қалыптасады. Ы. Алтынсарин баян еткендей қазақ халқының салт-дәстүрі де осындай жолмен дамып, қалыптасып, сол кездегі қоғамның мүддесіне қызмет етті. Қазақ халқының арасында бүгінгі күні де берік орын алған, яғни өзінің жеті атадан жақын туыстарына үйленбеу әдеті- біздің халқымыздың ұлттық әрі рухани игілігі болып табылады, себебі, бұл дәстүр халықты бірлікке үндеуге, ата-бабамыздың өмірлік іс тәжірибесін ескере отырып, қателіктерге ұрынбай, болашақ ұрпаққа үлкенге құрмет, кішіге ізет, тәртіптілік, әдептілік, ізгілік сияқты қасиеттерді дарытуға септігін тигізеді.

«Орынбор қазақтарының өлген адамды жерлеу және ас беру дәстүрлерінің очеркі» деген еңбегінде адамның бұл дүниеден озғаннан кейін жерлеу тәртібі туралы толығымен жазылған. Қайтқан адамды жер қойнына үш-төрт сағаттан немесе жарты тәуліктен артық сақтамай ауыл молдаларын шақырып жерленгендігін жазылған. Ол очеркте арыздасу, имансу ішкізу, өлікген адамның денесін сақтау және күзету, сүйекке түсу, жаназа шығару, жерлеу, қайғыға ұшыраған отбасына көңіл айту, жоқтау, асын беру, жылдық асын беру дәстүрлері жазылған. Қайтқан адам туралы ғайбат айтуға болмайтынын жастарға түсіндіріліп, айтылған[4.95.].

Қорыта айтқанда, бұл шығарманың сол кездегі Ресей үшін құндылығы сол тарихи сәтте олар үшін жеткіліксіз зерттелген қазақ халқын зерттеу тұрғысынан тиімді болды. Қазақ қоғамдық ойлау тарихы үшін Алтынсарин очерктерінің құндылығы сонда, олар алғаш рет әйелдердің құлдық

позициясын айыптады. Прогрессивті мәдениет туралы түсінік алған сол кездегі адам үшін мұндай көзқарас табиғи болды. Бірақ бүгін оның еңбектерін оқи отырып, осы әдет -ғұрыптар арқылы қазақ халқының бай мәдениетін көруге, этнос туралы түсінік алуға болады. Ы.Алтынсарин шығармалары, этнографиялық еңбектері қазақи салт – дәстүрлердің насихатталуы жағынан бүгінгі таңдағы үлкен ғылыми құндылығымыздың бірі. Оның мұралары халқымыздың мәңгі ескермес рухани серігі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ы.Алтынсариннің таңдамалы педагогикалық мұралары. Алматы, 1991 ж.
2. Ы.Алтынсарин. Таза бұлақ «Жазушы» 1988 ж.
3. С.Қалиев, М.Оразайов, М.Смайлова Қазақ халқының салт дәстүрлері.-Алматы. «Рауан» 1995 ж.
4. Ы Алтырсарин Шығармалар жинағы. Үш томдық.-Алматы, 1976.

К ВОПРОСУ О ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Каратаева Татьяна Олеговна

*Аркалыкский педагогический институт им. И.Алтынсарына
Аркалык, Казахстан*

Аннотация. Мақалада болашақ мұғалімді жоғары оқу орнында даярлау ерекшеліктері ашылады. Болашақ мамандықтың негізгі мәселелері мен тартымдылығы ашылады. Автор болашақ мұғалімнің жалпы кәсіби дайындығы мәселесін қарастырады.

Түйінді сөздер. Білім беру, оқыту, кәсіби дайындық.

Annotation. The article reveals the features of training a future teacher in higher education. The main problems and attractiveness of the future profession are revealed. The author considers the issue of general professional training of a future teacher.

Keywords. Education, training, professional training.

В условиях экономического и научно-технического прогресса образование, формирующее человеческий капитал, становится главной движущей силой развития общества и, соответственно, приоритетным направлением национальной политики государств.

Основной целью профессионального образования является не специалист со строго очерченным объемом знаний, умений, навыков, а личность специалиста, способная непрерывно пополнять и углублять свои знания, повышать общетеоретический и профессиональный уровень, умеющая мобилизовать себя на преодоление трудностей, способная принимать решения вне зависимости от внешних воздействий. Его уверенность в выборе основной своей деятельности в постоянно изменяющейся социальной жизни определяется личностными смыслами, которые он конструирует для себя сам. Проясняя своё отношение к

возникающим в реальной жизни ситуациям, переосмысливая сложившийся опыт, человек, оценивает свои способности, познавая себя сам.

Поэтому специалист любого профиля, педагогического в том числе, рассматривается как активный субъект с высоким уровнем сущностного развития, транслирующий в процессе профессиональной деятельности свою индивидуальность и неповторимость, свой способ жизнедеятельности. Речь идет о таком уровне внутренне детерминированной активности, при которой будущий специалист «оказывается в состоянии вырабатывать собственную стратегию профессионального мышления, поведения и деятельности». В этой системе координат высшую цель образования составляют профессионально-личностное развитие и саморазвитие будущего специалиста.

Именно поэтому в профессиональном образовании, педагогическом в том числе, происходит постепенный переход от концепции функциональной подготовки специалиста к концепции развития его личности. Новая концепция предусматривает индивидуализированный характер образования, который позволяет учитывать возможности каждого конкретного человека и способствует его саморазвитию.

Налицо новая тенденция, связанная с приоритетом человеческого начала, требующая формирования новых гуманистически ориентированных, гуманитарных подходов к воспитанию современных специалистов.

В этой связи развитие у будущего учителя субъектности, формирование личностного и профессионального самосознания и самопознания, рефлексивной культуры, дающие возможность ему осуществлять свободный выбор путей саморазвития, является одним из актуальных вопросов педагогического образования.

Поэтому образование, сегодня рассматривается: как важнейший фактор формирования нового качества экономики и общества; как средство самореализации, самовыражения и самоутверждения личности; как условие устойчивости, социальной самозащиты и адаптации личности, в условиях рыночной экономики в особенности, поскольку в наибольшей мере человек раскрывает свои способности в труде и в, первую очередь, – в профессиональном труде [1].

Постиндустриальное общество опирается на инновации, приоритет переходит от полуквалифицированных работников к инженерам и ученым, уменьшается доля физического и растет доля умственного высококвалифицированного и творческого труда. Обязательным условием для жизни в постиндустриальном обществе является получение индивидуумом образования, становление личности как обучаемого и креативного профессионала [2]. Подготовка специалистов для внесения вклада в научные исследования и инновационное развитие должна проводиться в самом начале образовательного пути человека: в средней школе, которая обеспечивает получение умений и навыков в разных областях, выявляя сильные стороны человека и определяя направления для выбора будущей профессии. Средняя школа создает предпосылки для стремления человека к непрерывному профессиональному и личному развитию.

В этой связи существует постоянное требование о поддержании качества услуг, предоставляемых средней школой. Результаты труда учителей являются следствием функционирования двух компонентов - психологической готовности и подготовки педагогических кадров в вузе.

Инициативы на национальном уровне в отношении обновления системы подготовки педагогических кадров, отвечающей международным тенденциям, прослеживаются в текущий момент, и проводятся мероприятия по модернизации структуры на каждом указанном этапе.

Помимо требований к отбору необходимо проанализировать насколько привлекательна профессия учителя для будущих абитуриентов. Краеугольным камнем в системе совершенствования системы подготовки учителей является именно укрепление морального облика профессии. С целью повышения престижа педагогической сферы проводится работа по формированию положительного имиджа педагога в обществе. Организуются конкурсы «Учитель года», акции, совместные проекты со СМИ, мастер-классы, форумы педагогов-новаторов, конкурсы, научно-практические семинары и симпозиумы, семинары-тренинги и круглые столы.

Значимость проблем, связанных с подготовкой учителя, никогда не подвергалась сомнению, однако в современных условиях они приобрели особую актуальность в связи с тем, что в системе образования Казахстана происходят кардинальные преобразования, вызванные: во-первых, модернизацией системы образования, вызванной потребностью формирования новой системы ценностей, сфокусированной на свободно самореализующемся индивиде, способном к гибкой смене способов и форм жизнедеятельности на основе коммуникации позитивного типа и принципа социальной ответственности; во-вторых, сменой традиционной парадигмы образования, в которой усвоения готовых знаний становится явно недостаточно, когда обучающийся из пассивного объекта превращается в активного субъекта образовательного процесса при изменении роли и функции преподавателя; в-третьих, вхождением Казахстана в единое мировое образовательное пространство, что потребовало введения двенадцатилетнего общего образования, перехода на кредитную систему в бакалавриате; в-четвертых, информатизацией всей системы образования.

В Законе «Об образовании» Республики Казахстан образовательная деятельность определяется как «процесс целенаправленного, педагогически обоснованного, последовательного взаимодействия субъектов образования, в ходе которого решаются задачи обучения, развития и воспитания личности». Содержание педагогического образования является отражением важнейших изменений бытия человека и его деятельности в природе, обществе и культуре, в том числе и, особенно, – в сфере образования.

В Концепции педагогического образования в Республике Казахстан сформулированы основные положения, которые являются отправными в разработке содержания и структуры реформирования профессионального образования учителя начальных классов в современных условиях. К ним относятся непрерывность педагогической подготовки; приоритет теории объекта профессиональной деятельности; единство теории и практики; постепенное наращивание теоретических знаний от первого курса к выпускному; обучение

переводу теоретических знаний в практические действия учителя; обучение способам решения стандартных и нестандартных профессиональных задач учителя; обучение диагностике исследования состояния педагогического процесса и результатов учебно-воспитательной работы.

Реформационные процессы в сфере высшего образования, несомненно, сказываются и на профессиональной подготовке учителя, в том числе и учителя начальных классов.

В педагогической литературе под «профессиональной подготовкой» понимается совокупность специальных знаний, умений и навыков, качеств, трудового опыта и норм поведения, обеспечивающих возможность успешной работы по определенной профессии [3]. Профессиональная подготовка – система профессионального обучения, имеющая целью ускоренное приобретение обучающимися навыков, необходимых для выполнения определенной работы.

Целостность и системность общепедагогической подготовки студентов достигается при соблюдении таких условий, когда осуществляется взаимосвязь теоретического и практического обучения; используется система средств, предусматривающих единство процессуально-содержательных и мотивационно-ценностных сторон подготовки; соблюдаются определенные педагогические условия; осуществляется единство принципов общепедагогической подготовки будущих учителей и взаимосвязь ее функций.

Логическая последовательность освоения циклов общеобязательных, базовых и профильных дисциплин, а также прохождение педагогических практик обеспечивает формирование у будущих учителей общекультурных и профессиональных компетенций.

В целом, проблема профессиональной подготовки будущих учителей к самостоятельной, творческой, практической деятельности всегда была в центре внимания педагогической и психологической науки.

Общепрофессиональную подготовку будущего учителя, традиционно понимаемую как освоение правил, норм, способов профессиональной деятельности, правомерно рассматривать как процесс накопления и обогащения студентом опыта целостной профессиональной деятельности. Предложенное понимание соответствует тенденциям модернизации современного высшего педагогического образования, т.к. учитывает движение студента к самоопределению, развитие способов саморегуляции, формирование умений исследования развития человека в жизнедеятельности и собственной профессиональной деятельности; специфику современной педагогической деятельности; специфику профессии учителя начальных классов.

Современное развитие общества требует системы образования инновационного типа, в условиях которой стало бы возможным формирование у обучаемых способности к проективной детерминации будущего, ответственности за него, веры в себя и свои профессиональные способности. Принципиальные изменения содержания педагогической подготовки в вузе определены изменением образовательной парадигмы, согласно которой изменяются методологические подходы к организации педагогической подготовки современного выпускника вуза.

Список использованной литературы

1. Мошейко, Л.П. Педагогическое содействие развитию личностной картины мира учащегося как средства самопознания Текст. : автореф. дис... канд. пед.наук : 13.00.01 / Л.П. Мошейко. - Хабаровск, 2007.-22 с.
2. Абильдина С.К., Сарсекеева Ж.Е. Профессиональная подготовка будущего учителя в системе высшего образования республики казахстан // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 12-6. – С. 1114-1116;
3. Безрукова, В. С. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике / В.С. Безрукова. - Екатеринбург, 1994.- 152 с.

БОЛАШАҚ ЕЛ ЫНТЫМАҒЫНЫҢ ӨЗЕКТІ ТІРЕГІ – РУХАНИ БІРЛІК

Конкина Гульбаршин Спановна – *филос.ғ.к,ғ АрқПИИ профессоры*
Оразбекова Роза Сундетбековна – *аға оқытушы, магистр*
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: Эта статья посвящена международной политике, религии и верховенству закона в обществе. Один из важнейших вопросов в рыночную эпоху - продвижение национальной культуры. Также упоминается проблема образования в казахстанском обществе.

Ключевые слова: религия, общества, культура, образования.

Resume: This article is devoted to international politics, religion and the rule of law in society. One of the most important issues in the market era is the promotion of national culture. The problem of education in Kazakhstani society is also mentioned.

Key words: religion, society, culture, education.

Отанымызда болып жатқан саяси-экономикалық, мәдени жаңғыртулар жүйесінің қадамы мен қиындықтары ұлттық ахуалға да қатысты. Онда жаңа қоғамдық қатынастар халқымызға тиісті рухани-психологиялық құндылықтар әкелуде. Бұл құбылыстың өзіндік ерекшелігі тұрғысында мынадай түйін бар: «Қазақстан қоғамының жаңа дүниетанымын қалыптастыру ісі әлі бастапқы кезеңде тұр... Біз бұрынғы ойлаудың құрсауынан, әлі өтпеген жолдан қорқудан бас тартуымыз қажет. Жалпы алғанда біз дүниежүзілік өркениет із ашқан жолмен келе жатқанымызды түсінуіміз қажет. Бірақ біздің ерекшелігіміз бен қиындығымыз мынада: бізге дейін нарыққа көшуді мемлекеттікті құру мен қоғамды демократияландыру ісімен бір мезгілде ешкім де жүзеге асырған емес» [1].

Осы процеске түрлі талдау жасаушы американдық белгілі саясаттанушы С.Хантингтонның болжамы бойынша, келешекте «... ғаламдық аумақтағы аса бір айта қаларлықтай қақтығыстар әртүрлі өркениеттерге жататын ұлттар мен топтар арасында туындайтын болады». Әрмен қарай ол былай деп көрсетеді: «қырғи-қабақ соғыстың» аяқталуымен бірге халықаралық саясаттың батыстық кезеңі де аяқталды. Батыс пен батыстық емес өркениеттердің өзара іс-қимылы, сондай-ақ батыстық емес өркениеттердің өздерінің арасындағы қарым – қатынастар оның өзегіне айналуға [2, 18].

Орта Азия және Қазақстан халықтарының тұрмыстық тіршілігінде діни сенім мен ұлттық психология сипаттарының кірігу процесі жүріп жатыр. Солай бола тұрса да бұл халықтардың этномәдениетінде жаңадан отбасы – тұрмыстық, еңбек, қоғамдық – саяси және басқа да әдет – ғұрыптар пайда болуда. Олар белгілі бір мағынада діннің ықпал аймағы тарыла түсуіне жағдай жасап отыр. Бұл жай арнайы зерттеуді қажет етеді.

Атап өткеніміздей ұлттық психологияға ықпалды факторлардың бірі – дін болып табылады. Мұндағы ара-қатынас әлі де ғылыми талдауға нақтылы ұшыраған емес. Анық-қанығы жеткіліксіз. Дәстүрлі ұлттық тәрбиеге, тарихи сананы қалыптастыру, мұсылмандық тәрбие моделін жетілдіру, діннің ғылыми негіздерін ұғыну өз орнын табуы тиіс. Қазіргі кезеңде құранның ғылымға қатысы, мораль, шындық, ар-ұят, үміт пен ұмтылыс, ата-ана мен балалар, ұрпақтар ақысы және т.б. мәселелер анық ғылыми позицияда болғаны жөн.

Ұлттық мәдениеттердің шын мағынасындағы өзара іс – қимылы ешқашан ұлтсыз мәдениет жасауды мақсат етпейді, қайта оларды сақтап, көбейте береді, рухани өмірдегі ұлттық болмыстың одан әрі гүлдене түсуі үшін кең мүмкіндіктер жасап, осымен бір мезгілде ұлтаралық қатынас мәдениетінің дамуына өріс ашады. Егер халықтардың қатынасы ұлттық калоритін сақтап қана қоймай, сонымен бірге осы заманғы мазмұнмен, эстетикалық мұраттармен, дәстүрлі өнердің және өзге халықтар фольклорлық жетістіктерімен байи түсетін болса, ол ойдағыдай дами алады.

Қазақстан көпұлтты мемлекет ретінде моральдық – психологиялық жағдайы ерекше ел, оны негізінен алғанда екі этнос: қазақтар мен орыстар айқындайды. Бұл халықтардың этнопсихологиясында өзара қатынасқа негіз болатындай ортақ сипаттар аз емес. Бұл мәселе де арнайы зерттеуге әбден лайық.

Осыған орай жергілікті халықтың құқықтарына қатысты мынадай пікірді алға тартуға болады: «...Қай ұлтқа жататынына қарамастан барлығы үшін мүмкіндіктер теңдігі мен барлығының заң алдында тең принципін жүзеге асырушы біздің мемлекетте тұрғылықты ұлт – қазақтардың мүддесі жекелеген жағдайда бірқатар мемлекеттерде орын алып отырғанындай, ерекше бөліп айтылатыны да әбден орынды. Бұл ұлттық мәдениет пен тілді түлетуге, қазақ диаспорасымен рухани – мәдени және басқа да байланыстарды қалпына келтіруге, Қазақстанды тастап кетуге мәжбүр болған адамдардың өз Отанына қайта оралуына қандай да болмасын алғышарт жасауға қатысты» [3, 5].

Ата Заңымызда мемлекетіміздің ең жоғары құндылықтары – адам, оның өмір – тіршілігі, құқықтары мен бостандығы болып табылатын демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет орнатуға деген ұмтылысын ерекше бағалайды.

Бұл жерде мәселенің мәнісі ең алдымен демократиялық ұлтаралық қатынас мәдениетінің мәнінде жатыр. Ұлтаралық қарым қатынас мәдениеті проблемасы тек бүгінгі күні ғана емес, келешекте де, жаңа көпэтностық елдің өз ішінде ғана емес, сонымен бірге одан тыс жерлерде де толғақты мәселе болып табылады.

Қазақстандағы этностық қарым – қатынастар проблемасын талдай отырып, Б.Ермұханов былай деп жазады: «Бұл жерде этнократия үшін идеялық бастау қызметін атқаратын этноцентризм, ұлтшылдықтың осы бір болашағы жандана бастағаны байқалады. Этнократияның күш – қуаты көшелердің, қалалардың атауларын, өзгертіп, ұлттыққа үш қайнаса сорпасы қосылмайтын дүркіреген аста – төк шаралар өткізуге, күні өткен көне дәстүрлер мен діни әдет – ғұрыптарды жаңғыртуға сарп етілуде» [4].

Ұлтаралық қарым – қатынастары қандай да бір оқшау сала емес. Олар адамдардың әлеуметтік жағдайымен өзара біте байланысып жатады. Бұл қатынастарды демократияландыру процесі де күрделі және қазақ қоғамы нарыққа өтіп жатқан кезеңде толып жатқан өзіндік қиындықтары да бар.

Тұрақты да қалыпты қызмет істейтін кез – келген егеменді ұлттық мемлекеттің саяси идеологиясы болады. Ол билік басындағы құрылымдардың заңды болуы үшін, адамдардың саяси күш-қуатын бағыттап отыру үшін қолданатын өзінше бір рухани қару. Біздіңше, жалпы алғанда, қазіргі таңда Қазақстан халқына біртұтас идеология қажет-ақ.

Осындай өтпелі кезеңде философиялық, саяси ғылымдар мемлекеттік идеологияның теориялық-әдіснамалық негіздерін тұжырымдап, қоғамдық өмірді демократияландыруда зор рөл атқарулары парыз.

Абсолютті түрдегі бостандық деген болмауы керек. Пікірталастар, қақтығыстар, ой-пікірлердің, ұстанымдардың, бағаламалардың күресі – осының бәрі саяси плюрализм мен демократия жағдайында қалыпты құбылыс.

Плюрализм, демократия дегеніңіз анархия емес, тәртіп пен реттіліктен ада болу емес. Осыған байланысты демократия мен құқықтың өзара іс-қимылын тереңірек зерттей түскен жөн: демократия халықтың билікке ұмтылысын білдіре отырып, әрдайым бірдей құқыққа іш тарта бермейді (митингілер, шерулер, қарсылықтар, бүліктер және басқалары), ал құқық болса, бұл секілді ерік білдірген ереуілдерге қарсы шыға отырып, адамдар арасындағы, азаматтар мен өкімет арасындағы өзара қарым-қатынастарды реттеп отыруы тиіс. Бұдан шығатын қорытынды: саяси практикада демократия мен құқықты астастырып, кіріктіру оңай шаруа емес.

Құқықтық демократия орнату қажеттігі міне осыдан келіп туындайды, ал мұның өзі құқықтық мемлекет орнату проблемасымен тікелей байланысып жатыр.

Соған орай, құқықтық демократия мен билік мәдениеті процесіндегі жаңғырту жағдайында мынадай қағидаттарын танып, жүзеге асыру қажет секілді: күнкөрісті қамтамасыз ету көздері мен экономикалық таңдау еркіндігінің әртүрлілігін қамтамасыз ету; мемлекет және қоғам меншіктерін шектеу ісін ақылға сыйымды түрде жүзеге асыру; беталды жекешелендіруді шектеп немесе одан бас тартуға дейін барып, бәсеке мен бақталастықтың бастапқы шарттары бірдей болатындай етіп еркін нарық пен еркін бәсекелестікті мүлтіксіз үйлестіріп отыру; жоспарлылықты нарықтың ерікті түрде реттеліп отыруымен белгілі дәрежеде ұштастыру; практикалық саясат пен идеологияның аса маңызды бағыттарын айқындауға халықтың қатысуы; қоғамның әлеуметтік – экономикалық дамуына саяси – идеологиялық ықпал етуді оңтайландыру; саяси идеология мен рухани өмірде шектен шығып кетпейтін жекешілдік пен ұжымшылдық қағидаттарын ұштастырып отыру.

Қазақ менталитетінің әлеуметтік табиғатын тануда құқықтық құндылықтардың алатын орны ерекше. Олардың бүгінгі менталитеттегі көріну ерекшеліктерін анықтап алмай, қазіргі жүріп жатқан құқықтық реформаның пәрменділігі мен сапалық деңгейін, оның бағыт – бағдарын айқындау қиын. Құқықтық құндылықтар жекелеген адамдар мен әлеуметтік топтардың іс – қимылдарының, ойлау жүйесінің, дүниетүсінігінің негізін қалап, бағыт беріп отырады. Басқаша айтқанда құқықтық іс-әрекет осы құқықтық құндылықтарды адамдардың бойына сіңіріп, меңгеруіне тікелей байланысты.

Ғылыми тұрғыдан алғанда жаңғырту жүйесінің өрістеген кезеңінде ұлт бойындағы дәстүрлі құқықтық құндылықтарды жаңа заман талабына сай философиялық тұрғыдан зерттеудің де теориялық және практикалық маңызы ерекше. Бір сөзбен айтқанда, қазақ менталитетіндегі ғасырлар бойы қалыптасқан құқықтық құндылықтарды зерттей отырып, қазіргі құқықтық реформаның қиындықтары мен қайшылықтарына жауап беруге болады. Ал, бұл мәселе, тәуелсіз құқықтық мемлекет құру үшін өте маңызды.

Қазақстандағы бүгінгі құқықтық реформа жағдайы кімді де болса толғандырады, оның дамуына тіптен шетелдерде де зор ынта қойып отыр. Өйткені, құқықтық реформаны тереңдетпей, оның пәрменділігін арттырмай, Қазақстанда демократиялық және нарықтық қатынастарды өркениеттілік негізінде дамыту мүмкін емес.

Қазіргі кезде философиялық әдебиеттерде құқықтың мазмұны мен табиғатын ашуға тұрақты екі көзқарас қалыптасқан. Біріншісі тыйым салу, немесе әртүрлі құқық, екіншісі либералдық яғни адамның табиғи құқы мен бостандығын паш ететін көзқарас.

Дәстүрлі көзқараста құқық пен заң бір деп қарастырылады және олардың арасында айырмашылық жоқ. Құқық адамдардың мінез-құлқын реттейтін, мемлекет тарапынан үнемі қолдау тауып отыратын жүйе. Бұл жүйені бұзғандар жауапқа тартылып, жазасын алады.

Халқымыздың тарихына үңілсек қарапайым халықтың әділет, шындық іздеп билерге баруы дағдылы әдет болған. Тіпті, кейбір тарихи деректерге сүйенсек билер сотына қазақтардан басқа да ұлт өкілдері өтініш жасап істерін билер сотына қараған.

XIX ғасырдың 50 – жылдарында, дәлірек айтсақ 1859 – 1865 жылдар аралығында Көкшетау округі бойынша 117 орыс өз істерін билер сотында қаралуына өтініш білдірген. Баянауыл округінде 65 іс, тек оның екеуі ғана империялық сотта қаралған, Ақмола бойынша 41 іс қаралған [5, 115].

Жоғарыда кезіндегі билер сотының әділдігі, әр іске мұқияттылықпен қарау, адам тағдырын шешуде үлкен шеберлік танытқанын көрсеткен едік. Халықта «Ел қамын жеген Едіге», «Қазып айтқан Қазыбек» деген ұғымдар содан қалған. Көп жағдайда билер соты жариялылық жағдайында өткен. Сот процесіне қалың жұртты қатыстыра отырып, қарапайым халықты адамгершілікке, әділетті болуға тәрбиелеп отырған. Дұрыс шешімге келіп, істің ақ – қарасын тану үшін билер сан алуан пікір айтып, сөз жарысына түскен және ақылды сөзге тоқтап, бір мәмілеге келіп отырған.

Мәмілелік - өнер. Ол әлеуметтік қайшылықтарды демократиялық жолмен шешудің биік шыңы. Мәмілелікте демократиялық құндылықтар басым.

Мәмілелік жалпы адамзат баласына тән қасиет болғанмен, қазақтың рухани дүниесінде оның орыны ерекше. «Келісіп пішкен тон келте болмас» - дейді қазақ.

Шындығында кеңеспен, ақылмен шешкен шешімнің кемісі болмайды. Мәмілеге келе отырып шешім қабылдау - ол демократияның көрінісі. Олай болса, қоғам мүшелерін осы бағытта тәрбиелеудің маңызы зор.

Мәмілелікке тән қасиет, ол біреуді тыңдаумен қатар, өз ойынды ортаға салу, ортақ пікірге келу. Біреуді тыңдау, пікірлесіңнің ойын сол қалпында қабылдай салу емес, сонымен бірге өзек жарды өз ойынды пікірлесіңе де мойындата білу. Міне, бұл өнер.

Сонымен бірге, мәмілелікті абсолюттік категория деп қарауға болмайды, ол қашан да ықтималды, шектеулі. Оның шекарасы мүдделер тоғысымен анықталды. Қандай да болмасын сөз, немесе іс басқа біреудің мүддесіне қарсы келіп шектен шығып жатса, ондай жерде мәміле болмайды. Онда еркіндік – құлдыққа айналады, әділет - әділетсіздікке ұласады, жақсы мене жаманның ара – қатынасы бұзылады. Сондықтан да мәмілелікті қандай да болмасын істің өлшемі, мөлшерлік белгісі деп те қарастыруға болады. Мысалға, үлкенді сыйла, бірақ сыйлаудың да шегін біл, жақыныңды жақсы көр, бірақ шамадан аспа, өзгені тыңда, бірақ өз жолыңнан айырылма. Бұл мәмілеліктің басты талаптары.

Халықтың білім деңгейі, саяси сауаттылығы, құқықтық мәдениеті артқан сайын, қоғамдағы жүріп жатқан процесстерді соғұрлым тез қабылдап бикемділік пен ептілік танытады. Мысалға, күні кеше ғана құқықтық мемлекет ұғымына жатсына қарайтын қазақ бүгінде, оның қыры мен сырын түсіне бастағандай [6].

Құқықтық құндылықтарды ұлт менталитетіне сіңірудің бірнеше жолдары бар, солардың бірі құқықтық білім және тәрбие жүйесін дұрыс жолға қою. Әрине жұрттың бәрінің құқықтық білімін жоғары оқу орындары арқылы көтеру қажет те емес шығар. Бірақ әрбір саналы азаматтың өз елінің Конституциясын білуі, оның азаматтық борышы. Осы тұрғыдан алғанда, Ата заң ұлт менталитетінің негізі болуы қажет.

Әрине қажеттілікті мойындап сезіну барда, оны нақты іске асыру бар. Білу бар да, біліктілік таныту бар. Бүгінде екеуі екі басқа. Ұлт менталитетінің қайшылығы да осында. Әйтпесе мына жағдайды қалай түсіндіруге болады. Ата заңымыз бойынша мемлекеттік тіл қазақ тілі, орыс тілі ұлтаралық тіл. Ал заңгерлеріміз заңды бірінші орысша жазады да, сосын оны мемлекет тіліне аударады. Тіпті керек десеңіз заңдар қабылданып жатады, бірақ толық орындалмайды: «Заң қазақ ұлты менталитеті негізінде дайындалып, алдымен соның тілінде, соның мүддесі үшін қабылданса, ешкімге де жаттығы болмайды» [7] – деп жазады Аманхан Әлім.

Шындығында ұлт менталитеті негізінде дайындалған заң ғана орындалады. Біздің заңгерлеріміз болса, біресе Францияның, біресе Германияның, қала берді. Сингапурдың заңдарын жергілікті жердің ерекшелігі

мен менталитетін есепке алмай қабылдай салады. Біздің түсінігімізде қандай да болмасын заң жергілікті ұлттың өмір тәжірибесіне бастау алып, соның негізінде дайындалып, қабылдануы керек. Сонда ғана қабылданған заңдар іске асады. Оларды әлсін-әлсін қайта қарап, өзгертулердің қажеті болмайды. Олардың ғұмыры ұзақ, орындалуы тиянақты болады.

Заң мемлекет тілінде жазылуы үшін заң дайындаушылар мен қабылдаушылардың ұлттық сана –сезімі, дүниетанымы қазақы болуы керек. Бұл негізіне құқықтық білім беру мен тәрбиені ұлттық негізде жүргізуді нақты қолға алу керек деген сөз. Құқықтық мәдениет көзі де ұлттық мәдениет.

Құқықтық мәдениетте ұлттық рух және мінез бар. Қандай да болмасын ұлт құқықтық мәдениетті қалыптастыруға өзіндік дүниені тану стилін, белгілі бір стереотиптерді, түсінулер мен сезімдерді қалыптастырады. Басқаша оны менталитет деп деп атаймыз. Құқықтық мәдениетті қабылдауда да ұлттық ерекшеліктер бар. Мысалға орыс үшін «заң» деген ұғымға қарағанда, «шындық» және «әділет»- деген ұғымдар әлде қайда жақын және жағымды естіледі екен [8].

Ал қазақ үшін заң-әдет, дәстүрлі тыйымдардың жиынтық көрінісі. Салт-дәстүрлердің өзі моральдық құқық ретінде өмір сүрген. Сондықтан да, халқыңның ғасырлар бойы жинаған құқықтық мәдениетін бойына сіңіру, оны кәсіби қызметінде пайдалану ұлттық сананы дамытудың көзі болып табылады.

Нарық заманында ұлт мәдениетін насихаттауды, оған өскелең ұрпақты тәрбиелеуді пәсендетіп алған түріміз бар. Оның орнына шетелдік құндылықтарды, ұлт менталитетіне жат істер мен пиғылдарды қалыптастыруда алдымызға жан салмай келеміз. Бізге керегі планетарлық мәдениеттен бұрын, ұлттық мәдениетті қорғау, ұлттық сана-сезімді нығайту екені белгілі. Сонда ғана сыртқы мәдени экспансионизмге тойтарыс бере аламыз. Бұл жолда ақпарат құрал көздерінің орыны ерекше. Өкінішке орай ақпарат құралдары да ұлттық сана-сезімді нығайтуда әр түрлі позициялар ұстауда.

Жаңа менталитетті қалыптастыру қажет, ол заман талабы. Бұл жерде мәселе ұлт менталитетін қандай құндылықтар негізінде қалыптастыру, қандай рухани негізге, табиғатқа отырғызу мәселесі басты орында болса керек. Осы тұрғыдан келгенде, кейбір ақпарат құралдары өз беттерінше тек жағымсыз, пессимистік сарындағы материалдарды, қылмыстың адам айтқысыз түрін өршелене жазып, халықтың агрессивтік психологиясын қоздыруды мақсат етіп қойып алған сыңайы байқалады. Осындай мемлекеттік емес басылымдардың жүргізіп отырған идеологиялық саясаты заңдық шеберге қойылу мәселесі әлі өз шешімін таппай келеді. Бұл дегеніміз құқықтық мәдениеттің әлі де болса дұрыс жолға қойылмай отырғанын және ұлт менталитетінде әлі дұрыс орнығып болмағанын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде. – Алматы: Саяси зерттеу қоры «Қазақстан ХХІ ғасыр», 1993. – 32 б.
- 2 Хантингтон С. Столкновение цивилизации // Свободная мысль. – 1993. - № 17. – 18 с.
- 3 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. – Алматы: РГЖИ «Дәуір», 1992. – 56 б.

- 4Ирмухан Б. Казахстан и в XX веке сохранит многонациональный характер // Казахстанская правда. – 1997, ноябрь - 26.
- 5Артыкбаев Ж.О. Казахское общество в XIX веке: традиции и инновации. – Караганда: Полиграфия, 1993. – 329 с.
- 6 Шаукенова З., Калмыков С. Социологический анализ межэтнической ситуации в Казахстане // Саясат.-2007. - № 7. - С.47-48.
- 7Әлімов Аманхан. – Заман Қазақстан. – 1996, қараша - 26.
- 8Зеньковский В.В. История русской философии. – Ленинград: ЭКО, 1991. – Т.1. – 222 с.

ТАРИХ ПӘНІ БОЙЫНША ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ

Конкина Гульбаршин Спановна

филос.ғ.к., АрқПИИ профессоры

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Анасова Айнаш Бектұрсынқызы

тарих магистрі, Ө.Сұлтангазин атындағы педагогикалық институты

Аннотация: Стаття посвящена эффективному использованию элементов технологии критического мышления на уроках истории с целью формирования информационных, коммуникативных, личностных и социально - трудовых компетенций. Основной задачей технологии является формирование у учащихся навыков коллективной и самостоятельной работы. Повышение качества знаний, повышение интереса к предмету, развитие творческих способностей, развитие знаний, умений, навыков.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, технологии, критическое мышление, образование.

Abstract: The article is devoted to the effective use of elements of critical thinking technology in history lessons in order to form information, communication, personal and social and labor competencies. The main task of the technology is to develop students ' skills of collective and independent work. Improving the quality of knowledge, increasing interest in the subject, developing creative abilities, developing knowledge, skills.

Key words: competence, competence, technology, critical thinking, education.

Қазіргі заманғы педагогикалық ғылымның зерттеулерінде құзыреттіліктің қалыптасуы білім беру мазмұны арқылы жүзеге асырылатындығына назар аударылады, бұл оқушының қабілетін дамытуға және күнделікті өмірдің нақты мәселелерін – тұрмыстық мәселелерден, өндірістік және әлеуметтік мәселелерді шешу мүмкіндіктерінен қолдануға ықпал етеді. Әлеуметтік және еңбек құзыреттілігі - бұл білім мен азаматтық-әлеуметтік тәжірибені игеру. Әр түрлі өмірлік жағдайларды жеке тұлғаға, қоғам мүдделеріне әсер етпей қарастырады [1, б.14].

Тарих сабақтарында оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес әлеуметтік-еңбек құзыреттілігін қалыптастыру бағытында жұмбақтар, викториналар, ребустар, сөзжұмбақтар шешуге болады, саяхат сабағын пайдалануға болады.

Сыни тұрғыдан ойлау технологиясы мұғалімнен үздіксіз ізденуді, білімін үнемі жетілдіруді талап етеді. Өйткені, еліміздің болашағы жас ұрпақтың қолында. Мұғалімнің шеберлігі мен жетістіктері – сапалы білім мен жақсы тәрбие алған оқушыға байланысты екені белгілі. Оқушылардың шығармашылығын дамыту бойынша жұмыстар үздіксіз жүргізілуде. Бұл қоғамның талаптарына сәйкес пайда болатын қажеттілік. Технологияның әр кезеңінің мақсаттары мен міндеттеріне тоқталайық:

1. Шақыру кезеңі (қызығушылықты ояту). Оқу процесі-бұл бұрынғы білім мен жаңа білімнің үйлесімі. Білім алушы жаңа түсініктерді, түсініктерді, бұрынғы білімдерін жаңа ақпаратпен толықтырады, кеңейтеді. Сондықтан сабақ оқушының не айта алатындығын анықтаудан басталады. Бұл жағдайда ойдың қозуы, ояну, ми қыртысында тітіркену пайда болады.

2. Түсіну (мағынаны түсіну). Бұл кезеңде білім алушы жаңа ақпаратпен танысады, тақырып бойынша жұмыс істейді, тапсырмаларды орындайды. Ол өз бетінше жұмыс істеуге және белсенділік танытуға жағдай жасайды. Оқушыларға тақырып бойынша жұмыс істеуге көмектесетін оқу стратегиялары бар. Олардың бірі INSERT. Онда оқушы V – "Мен білемін", - "Мен үшін түсініксіз", + - "мен үшін жаңа ақпарат" тақырыбымен танысқан кезде? – "мені таң қалдырады" деген белгімен оқу жоспарлануда. INSERT-бұл оқуды түсінуге, ойларыңызды басқаруға, ойларыңызды білдіруге үйрететін ұтымды құрал. Бір әңгіменің соңына тез жету, оқығанды есте сақтау, мәнін егжей-тегжейлі түсіну қиын жұмыс. Сондықтан оқушылар арасында оқуға деген жеңіл көзқарастың салдарынан түсінбейтін, өмірмен ұштаса алмайтын жағдайлар жиі кездеседі.

3. Күнделікті оқу процесінде рефлексия (тақырып туралы ойлар) оқушылардың ойларын ұйымдастыруға, өздеріне, басқаларға сыни көзқараспен қарауға үйретеді. Оқушылар өз ойларын, көрген мәліметтерін өз сөздерімен айта алады. Бұл кезеңде оқушылар тиімді пікір алмасу, пікір алмасу, кесте құру, өзін-өзі оқыту тәсілдері үшін басқалардың әртүрлі сызбаларын біледі. Бұл оқу кезеңі-бұл ойдың қайта түсіндірілуі және жаңа өзгерістер болатын кезең [1, б. 36].

Оқушы белгілі бір ақпаратты қабылдап қана қоймай, терең ойларға ие. Ол сабақ барысында қолайлы жағдайлар жасалуы үшін өз бетінше ойланып, дауласуы керек. Мысалы, эссе жазу, бес жолды өлең, стратегия оқушылардың шығармашылық қабілеттерін ашуда өте тиімді. Мұнда ойлау, болжау, оқушылардың ақыл-ой кемістігін бақылау, стандартты емес шешім әдістерін тиімді пайдалану керек. Құзыреттілік ұғымы "білім", "дағдылар" және "дағдылар" сияқты ұғымдарды қамтиды. Бірақ бұл жай ғана жаңа МБҚ жиынтығы емес.

Құзыреттілік оқыту нәтижесін (білім мен іскерлікті) ғана емес, сонымен қатар оқушылардың шығармашылық қызметінің құндылық бағдарлары мен тәжірибесін де көрсетеді. Құзіреттіліктер - бұл алған білім мен дағдыларды практикада, күнделікті өмірде кез-келген практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдану мүмкіндігі. Ол, ең алдымен, мектепте оқу процесінде қалыптасады. Осылайша, оқытудағы құзыреттілік тәсіл оқыту

нәтижесі ретінде оқыту сапасын қамтамасыз етеді, бұл өз кезегінде кешенді тәсілді іске асыруды, мектепте оқыту сапасын бағалаудың бірыңғай жүйесін құруды талап етеді [2, б.120].

Демек, мектептегі педагогикалық білімге құзыреттілік пен құзыреттілік ұғымдарын енгізу білім беру мазмұны мен әдістерін өзгертуді, қызмет түрлерін нақтылауды талап етеді. Құзыреттілік тәсіл қазіргі заманғы техника мен технологияны игеруден; практикалық өмірден; мамандық таңдау кезінде кәсіптік білімге өзінің дайындығын бағалаудан; еңбек нарығына бағдарланудан; өмірдегі өз орнын айқындаудан тұрады.; өмір салтын, жанжалдарды шешу тәсілдерін таңдаумен байланысты мәселелерді шешу қажет болған кезде туындайтын өмірлік маңызды мәселелерді шешу дағдыларын шығарады. Құзыреттілік - білім алушылардың оқу және өмірлік жағдайларды шешу кезінде білім, білік, дағды және қызметтің әмбебап тәсілдерін меңгеруін көрсететін білім беру нәтижесі.

Ақпараттық құзыреттілік:

1.Сыни мағыналы ақпарат негізінде ақылға қонымды шешімдер қабылдау; 2. Мақсат қою және оны негіздеу, танымдық іс-әрекетті жоспарлау және жүзеге асыру, мақсаттарға жету; 3. Ақпаратты, оның ішінде қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен дербес іздеуді, талдауды, іріктеуді, реконструкциялауды, сақтауды, түрлендіруді және тасымалдауды жүзеге асыру; 4. Логикалық операцияларды қолдана отырып ақпаратты өңдеу; 5. Ақпаратты оқу қызметін жоспарлау және жүзеге асыру үшін пайдалануға мүмкіндік береді.

Сыни ойлау технологиясын қолдану кезінде білім алушылардың білім беру деңгейіндегі жетістіктері ақпараттық құзыреттіліктің мынадай бағыттары бойынша тексеріледі. Бұл:

- Ақпараттық іздеуді жоспарлау;
- Ақпаратты белгілі және белгісіз деп бөледі;
- Берілген ақпараттан қойылған міндеттерді шешу қажеттілігін бөліп көрсетеді: анықтамалықтарды, энциклопедияларды пайдалану, кітаптардың мазмұны бойынша және сайттағы сілтемелер бойынша бағдарлану.

Ақпараттандыру - оқушылар мен оқытушылардың медиақұзыреттілігін арттырудың негізі. Осы тұрғыда, ұлттық рухта әлемдік деңгейдегі білім беру талаптарына жауап беретін патриотизмді тәрбиелеу үшін әрбір мұғалім оқушыда ақпараттық-технологиялық құзыреттілікті қалыптастыра білуі, күнделікті сабақтарда жаңа технологияларды тиімді пайдалана білуі тиіс. Жаңа авторлық технологиялар мен бағдарламаларды іске асыруда, әзірлеуде және іске асыруда оқыту қажеттілігі бар. Қазіргі заман талабы әр мұғалімнен үздіксіз ізденіс пен шығармашылықты, кәсіби шеберлікті, құзыреттілік тәсілге қол жеткізу жолында инновациялық технологияларды тиімді пайдалануды талап етеді.

Қазіргі уақытта педагогика және психология саласында құзыреттілік ұғымының жалпы қабылданған түсіндірмесі әлі қалыптаспаған. Ғылыми еңбектерде құзыреттілік және құзыреттілік ұғымдарына әртүрлі мән беріледі. Шетелдік ғалымдар білім, біліктілік, білімді тәжірибеде қолдана білу, терең білім, кәсіби дағдылар сияқты құзыреттілік ұғымын береді.

Осылайша, ақпараттық-технологиялық құзыреттілік ұғымы келесі анықтаманы бере алады: оқушы білім мен ақпаратты, ақпараттық технологиялар мен техникалық объектілерді өз бетінше іздей, талдай, тандай, өзгерте, сақтай және бере білуі керек. Құзыреттілік - оқыту мен өзін-өзі тәрбиелеу нәтижесінде қалыптасатын және білім мен тәжірибеге, құндылықтар мен бейімділіктерге негізделген адамның әлеуметтік ұтқырлығын анықтайтын жалпы қабілеттер.

Тұрғанбаева А.Р. өз жұмыстарында "... алған білімдерін өзінің практикалық қызметінде өзінің өмірлік мәселелерін шешуде пайдалану" [3, б.15] және орыс ғалымы Н. Кузьминнің пікірінше, "ақпараттық құзыреттілік – бұл басқа адамның дамуына негіз бола алатын мұғалімнің білімі мен қадір-қасиеті"- деген болатын [4, б.56].

Ақпараттық құзыреттілік оқушының алған білімі мен дағдыларын практикада, күнделікті өмірдегі кез-келген практикалық және теориялық мәселелерді шешу қабілетін сипаттайды. Бұл, ең алдымен, мектептегі оқу процесі кезінде қалыптасады. Яғни, оқытудағы құзыреттілік тәсілдің нәтижесі білім беру сапасының көрсеткіші ретінде бағаланады.

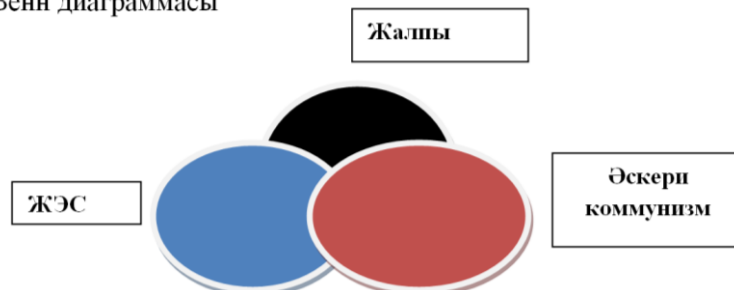
Сыни тұрғыдан ойлау технологиясының негізінде оқушылардың белсенділігін дамытуға, шешім табуға және оларды пайдалануға, сондай-ақ технология тапсырмаларын орындау кезінде өзара әрекеттесуге, байланысқа, бейімделуге болады. Әр түрлі стратегияларды қолдана отырып, оқушылар әртүрлі құзыреттіліктерді дамытуға мүмкіндік алады [5, б.45]. Осы оқыту технологиясының көмегімен оқушылар білімдерін тереңдетеді, толықтырады, бекітеді, алған білімдерін өмірде қолдануға үйренеді. Әр түрлі ситуациялық жағдайларда дұрыс шешім қабылдау, қиындықтардан шығудың жолын тандау, өмірде өзін дұрыс бағалау, алған дағдылары жеке ойлау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Осы технологияны қолдана отырып, оқушылармен жеке жұмыс немесе оқушыларды топтастыру арқылы жұмыс істеген жөн. Мысалы: 8 сынып оқушылары өткізген "Тарих" еліне экскурсия кезінде оқушыларды бірнеше топқа бөлуге болады. "Кеңесары Қасымов көтерілісі", "Бөкей Ордасының көтерілісі", "Сырым Датұлы көтерілісі", "Жанқожа Нұрмұхамбетұлы көтерілісі", "Есет Көтібарұлы көтерілісі". Әр командаға тапсырмалар беру керек. Оқушылардың өздері әртүрлі суреттер, ақпарат жинайды, станцияларды олардың атауларына сәйкес жасайды. Әсіресе, "Бұл қызықты" станциясында командаларға қазақ халқының көтерілістері туралы бейнеақпаратты көрсету қажет.

"Ой" станциясындағы көтерілістердің себептері туралы сұраққа жауаптар берілді. Мысалы, Кеңесары Қасымұлы мен Сырым Датов көтерілісінің ұқсастығын анықтау сияқты тапсырмаларды жатқызуға болады. "Қорытындылар" станциясында әр топ алынған ақпарат пен оқу материалдарын пайдалана отырып, көтерілістердің нәтижелерін талдайды, біздің ойымызша, осы сыни ойлау технологиясының стратегияларын күнделікті сабақтарда қолдану оқушыларға оң әсер береді. Осылайша үлкен жетістіктерге жетуге болады. Ойлау стратегиясына бағытталған әдістер сыни ойлау технологиялары: тәуелсіз қорытынды, қорытынды жасау қабілетін дамыту, пікірталастар, білім, іскерлік дағдыларды қалыптастырады.

Тарих сабақтарында сыни ойлау технологиясының элементтерін де қолдануға болады. Мысалы: 9-сыныпта "Жаңа экономикалық саясат" және "Соғыс коммунизмі" саясаты туралы Венн диаграммасын қолданған дұрыс деп санаймыз. Жұмысты орындау барысында оқушылар мақсаттар қояды, осы мақсатқа жету жолдарын таңдайды, ақпарат іздейді.

Венн диаграммасы

Оқушы өз жұмысын дұрыс бағалауды үйренеді. Сондай-ақ, оның бағдарламалық материалды қалай түсінгенін білуге болады. Мәселені шешуге және оны түзетуге мүмкіндігі бар. Негізгі құзіреттіліктерді әр сабақта, әр сабақтан тыс уақытта дұрыс мақсаттар мен міндеттер қою арқылы дамытуға болады. Оқушының құзіреттілігін қалыптастыру үшін мұғалімнің өзі белгілі бір құзіреттерге ие болуы керек. Ең бастысы-жауапкершілікті алу, жаңа ақпараттық технологияларды білу, оларды кәсіби қызметінде қолдана білу. Жоғарыда аталған құзіреттіліктерді игере отырып, оқушыларды қиындықтарды жеңуге, өмірде өз орнын табуға үйретуге болады. Әр түрлі өмірлік жағдайларда өзін-өзі бағалауды үйренеді.

Сонымен, ойымызды қорытындылай келе, сыни тұрғыдан ойлау стратегияларын қолдану оқытудың әртүрлі формаларын қолдана отырып, бір-бірін тыңдай білуді, өз ойларын нақты айтуды, өзіндік жұмыс дағдыларын жетілдіруді, іздеуді, естуді, көруді, білуді және білімді қолдануды үйретуді қамтиды. Оқу – тәрбие процесінде сыни ойлауды басқару мен ұйымдастырудың тиімділігі оқушылардың белсенді өзін-өзі тәрбиелеуіне негізделеді. Яғни, ол оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, әр ақпаратқа, сондай-ақ олардың шығармашылығы мен басқалардың шығармашылығына сыни көзқарасын дамытуға бағытталған. Тарих сабақтарында сыни тұрғыдан ойлау стратегиясын енгізу, біздің ойымызша, жаңартылған оқу бағдарламасына сәйкес жүргізілуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. Издательство «Скифия», «Альянс – Дельта». СПб. 2003г.
- 2 Муштавинская И. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителя.- М.,2014г.
- 3 Тургынбаева А.Р. Формирование профессиональной компетенции будущих учителей информатики на основе е-портфолио: автореф. дис. ... канд. пед. наук.- Алматы, 2009.-24
- 4 Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности.-Санкт-Петербург.: Изд-во. ун-та, 2014г..
- 5 Керімбекова А. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы арқылы үйрету// Білім – Образование.- 2019. - №4. – Б.47-4

ЖОБАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУГЕ ДЕГЕН ЫНТАЛАРЫН АРТТЫРУ

Қабдыбек Ермахан Жетпісбайұлы

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. В данной статье рассказывается об обучении иностранному языку через проектную деятельность. Рассказывается о месте метода проекта в современном образовании и его значении для учителя с учащимися. Изложены требования к методу проекта и история развития метода проекта как педагогической технологии.

Ключевые слова: метод проекта, цель, процесс обучения, иностранный язык, метод обучения.

Abstract: This article describes the teaching of a foreign language through project activities. It tells about the place of the project method in modern education and its significance for teachers and students. The requirements for the project method and the history of the development of the project method as a pedagogical technology are outlined.

Keywords: project method, goal, learning process, foreign language, teaching method.

Соңғы жылдары жобалық іс-әрекет арқылы оқыту, соның ішінде жоба әдісі арқылы шет тілдерін оқыту кеңінен таралуда. Жоба әдісі шет тілін оқытуда міндетті түрде нәтиже көрсете отырып, оқушылардың дербес әрекеттері нәтижесінде белгілі бір мәселені шешуге мүмкіндік беретін оқу-танымдық әдістердің белгілі бір жиынтығын қамтиды.

Біздің өміріміздің маңызды бөліктерінің бірі - қарым-қатынас. Барлық мектептегі тіл пәндерінің негізгі мақсаты баланы ана тілінде де, шет тілінде де сауатты қарым-қатынас жасауға үйрету. Соның ішінде шет тілін үйрену кезінде қарым-қатынас тек қана мақсат емес, сонымен қатар шет тілін үйрену тәсілі ретінде де әрекет етеді. Мұғалімнің міндеті - шәкірттеріне олармен қарым-қатынас жасау арқылы шет тілінде сөйлесуге үйрету, балалардың шығармашылық қызметін шет тілін көмекші ретінде белсенді пайдалану.

Балаларды оқыту процесінде педагогикалық әдістерді қолданудың тиімді болуы сол әдістердің сауатты қолданылуына тікелей байланысты. Әдіс - бұл таным процесін ұйымдастырудың, практикалық және теориялық білімнің әртүрлі салаларын зерттеу тәсілі. Бұл мақалада мақсатқа жету тәсілі ретінде жоба әдісі қарастырылады.

Жоба әдісі - бұл оқу процесін жекелендіруге мүмкіндік беретін, оқушыға өз қызметін жоспарлауда, ұйымдастыруда және бақылауда дербестік көрсетуге мүмкіндік беретін кешенді оқыту әдісі.

Жоба әдісі оқушыларға тақырыпты, ақпарат көздерін, оны ұсыну тәсілдерін таңдауда дербестік көрсетуге мүмкіндік береді. Жобалау әдістемесі жобаның әр қатысушысы үшін үлкен қызығушылық тудыратын тақырып бойынша жеке жұмыс жүргізуге мүмкіндік береді, бұл сөзсіз оқушының мотивациялық белсенділігінің артуына әкеледі. Ол зерттеу нысанын өзі таңдайды, өзі шешеді. Алайда, балалар көбінесе қосымша ақпарат көздеріне, арнайы әдебиеттерге, энциклопедияларға, интернет көздеріне, жүгінеді, талдайды, салыстырады, өздері үшін ең маңызды және керекті таңдайды.

Бұл әдістің тарихына тоқтала кетсек. Оқыту процесінде жоба әдісі жаңа құбылыс емес және ұзақ уақыт бойы білім беру процесінде қолданылады. Бұл әдіс бірнеше ғасыр бұрын практикада түсініксіз түрде қолданылған, бірақ жобаны педагогикалық әдіс ретінде түсіну XX ғасырдың басында ғана болған. Мысалы, "300 жыл жоба арқылы оқимыз" мақаласында неміс ғалымы М.Кнолл "жоба" құбылысының пайда болуын 15 ғасырға жатқызады. Автор Рим жоғарғы өнер мектебінде үздік оқушыларға алған білімдерін жоба ("progetti" ит. жоспар, жоба) түрінде пайдалануға мүмкіндік берілгенін айтады.

"Жоба әдісінің" теориялық негізін қалаушы философ, ғалым, педагог Джон Дьюи болды. 20 ғасырдың басында ол АҚШ-тағы бүкіл мектеп жүйесін реформалауды негіздеді. Дьюи оқушының білімге деген жеке қызығушылығымен байланысты іс-әрекетін қолдана отырып, оқытуды белсенді негізде құруды ұсынды. Бұл үшін нақты өмірден алынған және бала үшін маңызды мәселе қажет және оны шешу үшін оқушы алған білімдерін қолдануы керек болатын.

Бұл әдіс АҚШ-тағы мектеп мұғалімдері арасында тез танымал болды, бірақ көп ұзамай қатты сынға ұшырады. Адамдар балалар мұндай тапсырманы мұғалімнің көмегінен өз бетінше орындай алмайды деп ойлады. Олардың пікірінше, жобалық іс-әрекет оқушылар және мұғаліммен бірлесіп жүзеге асырылуы тиіс.

Жоба әдісі Кеңес үкіметінде 30-шы жылдары кеңінен қолданылды, бірақ оң нәтиже бермегендіктен, мүлдем ұмытылған болатын. Оған бірнеше себептер болды. Оның бірі теориялық мәселенің жеткілікті түрде зерттелмегендігі. Жоғарыдан қойылған талаптарды мұғалім оқушылардың білімі үшін қажет деп, ақылға қонымды, маңызды нәрсе ретінде қабылдамады. Нәтижесінде жобалау әдістемесі дамымады және осы бағыттағы зерттеулер тоқтады.

Бүгінгі таңда жоба әдісі қайтадан қолданылады, бірақ жаңартылған түрде. Әдіскер ғалымдар мен мұғалімдердің негізгі міндеті - жобаның шет тілдерін оқытуда мектепте тиісті орын алуына көмектесу. Бұл жас ұрпақты оқытуда жеке тұлғаға бағытталған мәселелерді тиімді шешуге және әлеуметтік дамудың қазіргі кезеңіндегі білімге қойылатын талаптар аясында жоба әдісін жаңа педагогикалық технология ретінде айтуға мүмкіндік береді. Сондықтан осы тақырып бойынша жұмыс жасау өзекті деп санаймын.

Оқушы үшін жоба - бұл өзінің шығармашылық әлеуетін ашу тәсілі. Жоба әдісі оқушыларға жеке немесе топта өзін көрсете білуге, барлық білімі мен күшін қолдануға және нәтижені мұғалім мен сыныптастарына көрсетуге мүмкіндік береді.

Мұғалім үшін жоба - бұл проблемалық, мақсат қою, іс-әрекетті жоспарлау, рефлексия және интроспекция, презентация және өзін-өзі таныстыру, сонымен қатар ақпаратты іздеу, академиялық білімді практикалық қолдану, өзін-өзі оқыту, зерттеу және шығармашылық іс-шаралар сияқты нақты жобалау біліктері мен дағдыларын дамытатын, үйрететін және тәрбиелейтін дидактикалық құрал.

Мектеп тәжірибесіне жоба әдісін енгізудің негізгі мақсаттары:

1. Жеке оқушының немесе оқушылар тобының мектепте алған зерттеу тәжірибесін пайдалану дағдыларын көрсету.
2. Зерттеу пәніне деген қызығушылықты жүзеге асыру, ол туралы білімді арттыру.
3. Шет тілін меңгеру деңгейін көрсету.
4. Жоғары деңгейге, білімге, дамуға көтерілу.

Шет тілі мұғалімінің мақсаты мен міндеттеріне сүйене отырып және қазіргі таңдағы оқушылардың сұраныстарын біле тұра мен өз жұмысымда осы аталған әдісті қолданамын. Мектепте өткен тәжірибеде көргендей, пәнге деген қызығушылықты дамытуда тек зерттелетін мәліметтердің мазмұнына ғана сенуге болмайды. Егер оқушылар белсенді әрекет етпесе кез-келген мәлімет оларға қызығушылық тудырмайтын болады. Оқушылардағы белсенді іс-әрекетті ояту үшін оларға қызықты және маңызды мәселені ұсыну керек. Жоба әдісі оқушыларға дайын білімді игеруден оларды саналы түрде қабылдауға көшуге мүмкіндік береді.

Жобаның тақырыбы жағдайға байланысты таңдалады: тақырып белгіленген бағдарламалар аясында тұжырымдалады, оны мұғалім оқушылардың қызығушылығына, қабілеттері мен мүдделеріне байланысты ұсынады. Сонымен қатар, оқушыларда өздері өз қызығушылықтарына сүйене отырып тақырыптар ұсына алады. Көп жағдайда оқушылардан бір емес, бірнеше салалардағы білім талап етіледі, ал жоба тақырыптары өмірге қатысты болып келеді. Сонымен қатар, білімдерін тереңдету мақсатында теориялық мәселелер де қозғалуы мүмкін. Осылайша, білімнің біркелкі интеграциясы жүреді.

Мысалға, қазіргі таңдағы өте өткір мәселені алсақ - қалалық экожүйенің тұрмыстық қалдықтармен ластануы. Мәселе: барлық қалдықтарды толық өңдеуге қалай қол жеткізуге болады? Көтерілген мәселені шешу үшін биология, экология, химия, физика, әлеуметтану сияқты салалар туралы білім қажет. Бұл тақырып орта және жоғары сынып оқушыларына өте қолайлы. Ал кіші сынып оқушылары үшін мультфильмдер мен ертегілерге қатысты тақырып қолайлы болып келеді.

Жоғарыда келтірілген жобаларды әзірлеудің практикалық тәжірибесін талдай отырып, оқушыларды шет тілі арқылы тәрбиелеу процесінде жоба әдісін қолдану мектеп оқушыларын әртүрлі ортаға біріктірді: әлеуметтік, тілдік, оқушылар нақты зерттеу қызметіне қосылды және нақты нәтиже алуға бағытталды.

Сонымен қатар, іс-әрекеттің мазмұны мен әдістерін тәуелсіз таңдау адамның эмоционалды саласын, оның қабілеттерін, бейімділіктерін, мүдделерін дамытуға ықпал етті.

Қазіргі таңда біз "жоба әдісі" деп белгілі бір идеялар жиынтығын, нақты педагогикалық технологияны және мұғалімдердің нақты тәжірибесін түсінеміз.

Сонымен қатар, мұғалімдерге кеңес бергім келеді: оқытудың тиімді болуы үшін ол тек оқушылар үшін ғана емес, сонымен қатар өз пәнін оқып, оны оқытудан ләззат алатын мұғалімнің өзі үшін де қызықты болуы керек.

Жобалық жұмыс оқудағы барлық мәселелерді шешуге көмектеседі деп ешкім айтпайды, бірақ бұл скучно үшін тиімді құрал. Бұл оқушылардың дамуына, өзін топ мүшесі ретінде тануға, тілдік білімдерін кеңейтуге ықпал етеді. Жоба сонымен қатар басқа сабақтарда алған білімдерін шет тілі арқылы пайдаланудың нақты мүмкіндігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Безверхова И. Ағылшын тілі мұғалімінің заманауи тәжірибесіндегі жоба әдісі. [Электрондық ресурс]
2. Конышева А.В. Ағылшын тілі. Оқытудың заманауи әдістері. Минск, "ТетраСистемс", 2007
3. Левыкина А. Заманауи білім беру технологиялары. Жоба әдісі. [Электрондық ресурс] URL: <http://iyazyki.prosv.ru/2016/05/educational-technologies/>
4. Интернет-ресурстар.

МЕКТЕПТЕГІ ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН КЕҢЕЙТУ

Қуанышбек Диана Бақытжанқызы

Шетел тілі: екі шетел тілі мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі :Шонгалова Анар Серикбаевна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: в предлагаемой статье представлено расширение словарного запаса и развитие эффективных методов и приемов в процессе обучения английскому языку. При расширении словарного запаса учащихся, в том числе на иностранном языке, дается разъяснение технологии диалогического обучения.

Ключевые слова: Многоязычие, язык, знание, метод, трехязычие

Annotation: The proposed article proposes to expand the vocabulary and develop effective methods in teaching English. Explains the technology of dialogical learning in the process of expanding the vocabulary of the language, including students in a foreign language.

Keywords: Multilingualism, language, knowledge, method, teilingualism

Мектептерде шетел тілін оқытудың негізгі элементтерінің бірі – сөздік жұмысын жүргізу, сөздік қорын көбейту. Әрбір сабақта жаңа тақырыпта жаңа сөздермен оқушыларды таныстыру, талқылау жүргізу керек. Сол жаңа сөздер арқылы сөйлем құрып үйрету қажет, сонда сөздік қорын кеңейте

аламыз. Ағылшын тілі сабағында диалогтік оқытуды қолдану маңызды рөл атқарады. Себебі, Сұрақтар мен сауалдардың сапасына көп көңіл бөліп, диалогті дамыту тәсілдерін өзге тілге үйретуде оқушылардың тілдік қарым-қатынасқа тартқымыз келсе, біз ең алдымен оқушылардың өздерінің оқуларына барынша белсенді қатысуын қамтамасыз ететін дәрежеге дейін зерделеуіміз қажет. Оқушылардың сөздік қорын көбейтуде диалогтық оқытуды қолдана аламыз. Мен тәжірибе кезінде әр сабағымда белсенді оқыту әдістері арқылы диалогтік оқытуды қолданып отырдым. Мысалы, ролдік ойындар, жұптық ойын, сұхбаттасу, постер корғау т.б. Бұл әдістер арқылы топтағы барлық оқушылар әрекетке жұмылдырылып, ұжымда жұмыс жасауға үйреніп, тілдесу қарым-қатынасын орнатты. Алғашқы сабағымда «Джигсо» әдісі арқылы оқушылар мәтінді өздері аударып, өздеріне менгерттім. Постер жасап, оны корғаған уақытта диалогке қатысушы студенттердің іс-әрекетін сырттай бақылап тұрдым. Сөйлеушіні әрбір сөзін мәнерлеп түсінікті етіп сөйлеуі, дұрыс сұрақ қоя білуі, ал тыңдаушы топтып сөйлеушіні мұқият тыңдауы, шыдамдылық таныту сияқты қасиеттерінің ашылуы осы әдісте қалай көрінеді деген ойда болдым. Сөздік жұмысын ұйымдастырудың қағидаларын білу аса қажет. Олар игерілуге, білуге қажетті сөздер, ахуалдық – тақырыптық негізінде сөз іріктеледі. Сөздік жұмысын ұйымдастыру – оқушының лексикалық материалды меңгеріп, оны сөйлеу тілінде түрлі тұлғада қолдана білу, оқушы ол сөзді кез келген грамматикалық формада қолдана алуы керек. Мысалы: оқы, оқып отыр, оқыған, оқиды т.б. мысалда олар әртүрлі грамматикалық формада беріліп тұр.

Оқушының сөздік қорын қалыптастыруға байланысты мынандай мақсаттар қойылады:

1) Әрбір сабақта белгілі мөлшерде оқушыға жаңа сөз үйретіп отыру, яғни оқушының сөздік қорын дамыту.

2) Оқушыны сөзді тыңдауға жаттықтыру.

3) Оқушы меңгерген сөздермен сөз тіркесін, екі-үш сөзден тұратын сөйлем құрай алатын болуға тиісті. Бұл сөйлеуге, сқйлесуге үйрету үшін қажет.

4) Ағылшынша сөздерді дұрыс айта білуге дағдыландыру.

5) Оқушыға қысқа өлең, тақпақ, мақал-мәтелдер, жұмбақтар мен жаңылтпаштар жаттап үйрету керек.

Жаңа әдіс - тәсілдерді қолдану аясында жекелеген оқушылар өздерінің білім деңгейлерінің жоғары екендігін көрсетіп, қай істе болмасын топ жарып шығып отырса кейбір оқушылардан топ алдында еркін сөйлеуге қысылатынын байқадым. Студенттердің бір-біріне көзқарастарын өзгерту, сыйластық, достық қарым-қатынас жасау, еркін сөйлеуге үйрету, ұялшақтық, жасқаншақтық сияқты сезімдерін жою бағытында одан кейінгі сабақтарымда жұмыс жасауым керек түсіндім. Ол үшін сабақтарымда оқушылардың бір-бірімен амандасу, жақсы тілектер айту сияқты көңіл-күй тренингтерін өткізуден бастап отыруды жөн көрдім. Және де сабақ барысында жаңа сөздермен таныстырып отырамын. Келесі сабағымда «Миға шабуыл», «Ыстық орындық», «Өкіл» сияқты әдістерді жоспарыма енгіздім.

Максатым топта еркіндік атмосферасын орнату арқылы студенттердің сұрақ қою дағдысын қалыптастыру , сөздік қорларын молайту , сыни ойлауға дағдыландыру , белсенділік көрсете білуге талпындыру болды . Бұл әдістерді қолдану барысында оқушылар бір - біріне сұрақ қоя алды , сұрақ қойып қана қоймай айтқандарын дәлелдеуге тырысты , осылайша әңгімеде дәлелдеме көрінді . Үшінші " Present Continuous " грамматикалық тақырыбында " Who is it ? " ойыны арқылы жұптық жұмыс жүргіздім . Көзі жұмулы оқушы өзінің жұбының кім екендігін табу үшін нақ осы шақты пайдалана отырып , жұбы « иә » немесе « жок » деп жауап беретіндей ашық сұрақтар қойды . Бұл әдісте студенттердің сұрақ қою дағдысы қалыптасса , екінші жағынан жаңа тақырыпты пайдаланып сөйлем құрау арқылы нақ осы шақты сөйлемде дұрыс қолдана алуға үйренді . Үшінші жағынан жаңа сөздерменде танысып талдау жасалады . Соңғы сабағымда « Қос шеңбер » , ашық сұрақтар , « Жарнама » сауда орталықтары ” деген әдістерін қолдандым . Екі топқа " Қазақстандағы сауда орталықтары " және " Британиядағы тақырыпқа жарнама жасауды тапсырдым . Оқушылар Қазақстандағы және Британиядағы сауда орталықтары туралы постерге түсіріп , ақылға қонымды мәліметтер ұсынып , суреттерін көрсетіп дәлелдеме жасау арқылы қызықты жарнама жасады . Сонымен қатар бұл тақырып арқылы сөздік қорларын кеңейте аламыз.Бұл әдісте әңгіменің зерттеушілік түрі басымдыққа ие болды. Ағылшын тілі сабағында сөздік қорын кеңейту үшін ойындарда,топтық жұмыстар арқылы да, және жаңа ақпараттық технологиялардың пайдасы зор. Ағылшын тілі сабағында диалогтік оқыту көбірек кажет болгандыктан , барлық сабақтарымда осы тәсілді колдандым десем болады.

Оқытудың бұл тәсілінде оқушыларға өмірлік дағдыларды меңгерту , үнемі оқушылардың өміріне қатысты , ағылшын тілінде тақырыпқа байланысты әрқилы жағдаяттарды қойып , оқушыларға өз бетімен шешуге ұсынуы , олардың тәуелсіз шешім қабылдауларына , өз ойларын ашық жеткізуіне , ұсыныс пікірлерін ортаға еркін салуына және де жаңа сөздерді дұрыс пайдалану арқылы пайдасы зор. Мерсер мен Литлон өз еңбектерінде диалог сабақта оқушылардың қызығушылығын арттырумен қатар олардың білім деңгейінің өсуіне үлес қосатындығын атап көрсеткеніндей , өз сабақтарымда « оқытушы – оқушы » , « оқушы - оқушы » арасындағы диалог пен әңгімелесу қызықты , шығармашылықпен өткенін тәжірибе жүзінде байқадым . Мен қолданған диалогтік оқыту әдістері оқушылардың диалогке түсу арқылы өзіне деген сенімділігін арттыра білгенін және оқушылар жаңа сөздерді бір бірімен талтау,танысу арқылы тәжірибеде өткізген тізбектелген сабақтарымнан байқадым . Сабакқа араласпай отыратын оқушылар ұялшақтық , жасқаншақтыктан арылып , өз ойын еркін айта бастады . Диалогке түсу арқылы оқушылар жоғары деңгейлі сұрақтарды қоя білуге , дұрыс жауап бере білуге үйрене бастады , олардың сабакқа деген құлшыныстары артты . Әдістің тиімділігін оқушыларға сұхбат жүргізу арқылы олардың пікірлерінен білдім .

Оқытудың жаңа тәсілдерін пайдаланып сабақты өтпес бұрын оқушылардан сабаққа дейін сұхбат жүргізіп алдым . Оқушылардан: « Біз алдағы уақытта жаңа сабақты меңгеруде біздің қызығушылығымызды тудыратындай қызықты әрі тиімді сабақ көргіміз келеді . Сабақтар біз жалығып кетпейтіндей болса екен , үй тапсырмасын тексергенде ұзақ уақыт есте сақталатындай әдістер күтеміз » деген жауаптарды алдым . Диалогтік оқытуды әр ағылшын тілі пәнінің оқытушылары сабағында қолданатынына сенімдімін. Өйткені , күнделікті сабақта сұрақ қою , әңгімелесу , пікір алмасу, жаңа сөздерді талтау ағылшын тілі неғұрлым білім алушы диалогке көбірек түссе , соғұрлым оның өзге тілді үйренуі жылдамырақ іске асады деп ойлаймын . Диалогке тусу арқылы сабағымда оқушылар ағылшын тілінде бір - бірімен қарым - қатынас жасай алды , кері байланыс арқылы өз пікірлерін , ұсыныстарын білдірді . Осының өзі сабағымда оқытуды пайдалануымның нәтижелі болғандығын көрсетеді . Диалогтік оқыту мұғалімдер де , білім алушылар да білім алуға қомақты үлес қосатын өзара іс - қимылдың шын мәніндегі тиімді түрі болып табылады.

Қазіргі уақытта шетел тілін оқытудың коммуникативтігі, интерактивтілігі, аутенттігі тілді үйрену үрдісінің мәдени контексте болуы үстемдікке ие болуда.

Аталған ұстанымдар коммуникативтілік қабілетінің компоненті ретінде дамытудың алғышартын жасайды . Шетел тілін дәстүрлі оқытуда тіл үйренушілер тілдік жаттығуларды жасап , қажетті материалды жаттаумен ғана шектеледі . Яғни , ол төмендегідей көрініске ие болады : « сөздік қор + қажетті құрылым = тіл » . Алайда , тілдік құрылымды жаттаумен шектелу , тілді қарым - қатынас құралы ретінде меңгеруге толық мүмкіндік бермейді . Шетел тілінде тілдік қарым - қатынасқа үйрету үшін шынайы , өмірлік жағдаяттар туындату қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі :

1. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. «Назарбаев Зияткерлік мектептері ДББҰ, 2015
2. Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал «Ағылшын тілін оқыту әдістемесі мектепте, колледжде және ЖОО-да» №2 2016 .
3. «Мектептегі шет тілі» Республикалық әдістемелік- педагогикалық журнал,
4. «Ағылшын тілі мектепте» Республикалық ғылыми- әдістемелік журнал.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ҚЫСҚА ӘНГІМЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ

Қылышбекова Айтолқын

«Шетел тілі: екі шетел тілі» мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Бағитжанова Ш.С.

Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: данная статья посвящена теме обучения иностранному языку с применением рассказов в работе современного преподавателя. Необходимость формирования у учащихся способностей к коммуникации при обучении иностранному языку обусловила актуальность изучения характерных особенностей использования рассказов в методике преподавания.

Ключевые слова: обучение иностранному языку, рассказ, современный преподаватель, коммуникативные навыки.

Abstract: this article is devoted to the theme of teaching foreign language using stories in a work of the modern teacher. The necessity of forming the ability to communicate among students, in studying foreign language, determined the relevance to study the characteristic features of using stories in teaching methods.

Keywords: teaching foreign language, story, modern teacher, communication skills

Қазіргі мектептің міндеттері-жан-жақты дамыған адамды тәрбиелеу, оқушылардың ойлау әрекетін жандандыру, жалпыланған білім мен дағдыларды қалыптастыру, сонымен қатар өнер мен әдебиет тілін қабылдауға эстетикалық дайындалған адамды тәрбиелеу.

Қоғамның зияткерлік әлеуетін қалыптастыру шет тілін оқытусыз мүмкін емес. Типтік қиындықтардың ішінде, ең алдымен, оқушылардың сөйлеу белсенділігінің төмен қарқындылығын атап өту керек, бұл оқу сапасына айтарлықтай әсер етеді. Шет тілін оқытуда коммуникативтік қажеттіліктерді ынталандыру және сонымен бірге сөйлеу әрекетінің әлеуметтік-мәдени негізі әңгімелерді қолдану негізінде мүмкін [1].

Әңгіме-бұл бағдарламаны игерген сайын оқу материалының мазмұнын баяндаудың күрделілігі, көлемі мен сипатының өзгеруімен шет тілін оқытудың барлық кезеңдерінде қолданылатын ауызша әдіс. Сюжетті қолдану барлық психикалық процестерді белсенділік күйіне келтіреді. Әңгімемен жұмыс істеу әдістемесі зерттелетін мәтінді мақсатты қабылдауды, түсінуді және ассимиляциялауды ғана емес, сонымен қатар қазіргі ауызша және вербалды емес құралдарды шығармашылық өңдеуді, сөйлеу әрекеттерін орындау әдістерінің өзгергіштігін де қамтиды [2].

Әңгіме негізінде шет тілін оқыту сөйлеуді белгілі бір ұйымдастыруды қажет етеді. Дәстүр бойынша, оқыту жүйесінде әңгімемен жұмыс істеудің келесі әдістері қолданылады:

1. Сюжетті оқу-шет тілін оқытудың маңызды әдістерінің бірі. Оқушы өзінің сөздік қорын толықтыратын жаңа сөздерді немесе өрнектерді үйренеді. Мәтіндегі жаңа сөздердің үнемі қайталануы, зерттелген материал белсенді түрде сіңіріледі.

2. Сюжетті қайталау-бұл әңгіме мазмұнын баяндау ғана емес, сонымен қатар максималды оған тән лексика мен грамматикалық құрылымдарды қолдану.

3. Әңгіме құрастыру-жаңа сөздерді немесе грамматиканы үйренуге арналған дидактикалық әдіс. Оқушыдан оларды қолданумен қысқаша әңгіме жазу қажет. Осы типтегі тапсырмалар сөздік қорын айтарлықтай толықтырады, грамматикалық және синтаксистік дағдыларын жақсартады.

4. Сюжетті импровизациялау-бұл жұмыстың ең өнімді және шығармашылық әдістерінің бірі. Сюжеттің мазмұны мен тілдік ерекшеліктері тек оны орындау кезінде қалыптасатын әңгіме.

5. Диалог қиылысқан әңгіме-бұл баяндаудың құнды әдісі ғана емес, сонымен қатар шет тілін оқыту процесінде шешендік шеберлікті белсенді дамытатын өте маңызды әдіс. Сюжетті қазіргі шет тілі мұғалімінің жұмысында қолдану оны дидактикалық қолдаудың бір түрі, оқушының жеке басының ұтымды және эмоционалды саласына әсер ететін сөйлеу бағдарламасының моделі ретінде қолдану болып табылады. Интерактивті қарым-қатынас дағдыларын дамыту үшін сюжеттің мазмұны мен грамматикалық дизайнына енетін және қатысатын әртүрлі әдістемелік әдістер ұсынылады, атап айтқанда:

1. Қысқа монологиялық мәлімдемеге арналған сызба. Сызба құрастыру қарапайым коммуникативтік дағдыларды қалыптастырудағы әңгіме мазмұны өз ойларын қалыптастыруға ықпал етеді. Оны құрастыру-бұл жазу дағдыларын ғана емес, сөйлеу дағдыларын да дамытатын күрделі процесс. Әңгіме схемасымен жұмыс істеудің маңызды шарты-мәтіннің негізгі мазмұнын түсінуге ықпал ететін алдын-ала талқылау.

2. Әңгіме пирамидасы. Тапсырманың бұл түрі шет тілінде ойлау қабілетін дамытуды қамтиды. Мұғалім бірқатар сұрақтар ұсынады, олардың жауаптары оқиғаның негізгі тақырыбын ашады.

Оқушылардың ұтымды ойлау қабілетін дамыта отырып, ол бастапқы кезеңде оларға сюжеттің мазмұны бойынша "пирамида" толтыруға көмектеседі. Тапсырмалардың осы түрімен жұмыс істеу тәжірибесін жинақтаған кезде студенттер оны өз бетінше орындайды.

3. Әңгіме картасы. "Картаны" толтыру үлкен сюжеттің негізгі элементтерін көрсетуді талап етеді. Онымен әрі қарайғы жұмыс-картаға сүйене отырып, әңгіме мазмұны бойынша эссе жазу немесе қайта жазу.

4. Сюжетті болжау картасы-материалды зерттеудің ішкі уәжін арттыру үшін сюжеттің мазмұнын оның атауына сәйкес болжау сызбасын құру. Тапсырма талдау, салыстыру қабілетіне, сондай-ақ бөлшектерге назар аударуға негізделген. Ол оқушыларды әңгіме мазмұнын білуге белсенді түрде тартады.

Сөйлеу тіректері бар дидактикалық әдістерді қолдана отырып, мұғалімнің әңгімесімен жұмысы өте ауыр, бірақ өте тиімді, сезімталдықты қолдайды және шет тіліне сезімталдықты арттырады, тілдік дағдыларды кеңейтеді және дамытады, оқу процесінің ерекше шығармашылық атмосферасын жасайды [3].

Осылайша, әңгімелерге негізделген шет тілін оқыту әртүрлі дидактикалық міндеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді:

- тілдік материалды тиімді жеткізуге және қабылдауға ықпал етеді;
- қарым-қатынас дағдыларын дамытуға және қалыптастыруға жағымды әсер етеді;
- оқушылардың зияткерлік қабілеттерін және олардың танымдық қабілеттерін дамытуға айтарлықтай әсер етеді;
- тілдік материалмен жұмыс жасауда дербестіктің дамуына ықпал етеді.;
- шет тілін үйренуге танымдық қызығушылықты арттырады.

Ауызша немесе жазбаша әңгімелер мыңдаған жылдар бойы адамның өзара әрекеттесуінің бір бөлігі болып қала берді: қарым-қатынас құралы, ойын-сауық және тіпті ақпарат беру тәсілі ретінде. Неліктен адамдар әңгімелер айтады? Хабарды жеткізу, дәстүрді жалғастыру, тәжірибемен бөлісу, өз қиялыңызды жүзеге асыру, басқа адамдарды таң қалдыру, мәдениетпен бөлісу, көңіл көтеру және т.б. Сондықтан ағылшын тілінде әңгімелерді кіші мектеп оқушыларымен бірге қолдану-бұл тілді үйренудің тамаша тәсілі. Бұл сонымен қатар оларды тартудың және грамматика білімін жетілдірудің және сөздік қорын кеңейтудің ғана емес, сонымен қатар 21 ғасырдың дағдыларын дамытудың бір тәсілі. Бүгін біз шет тілін үйренуде әңгімелерді қолданудың артында не тұрғанын анықтауға тырысамыз және сабақтарда студенттеріңізбен бірден қолдануға болатын идеяларды ұсынамыз.

Неліктен сабақтарда stories пайдалану тиімді?

Stories оқытудың тиімді құралы болып табылады, өйткені олар сенімді, жақсы есте сақталады және көңіл көтереді. Балалар әдетте әңгімелерді тыңдағанды, оқығанды және айтқанды ұнатады, сондықтан оларды қолдану, оқу үшін жақсы жағдай жасалады:

- Әңгімелер ынталандырады және көңіл көтереді;
- олар терең қызығушылық пен оқуды жалғастыруға деген ынтаны тудырады.
- Әңгімелерді тыңдау-бұл бірлескен әлеуметтік тәжірибе;
- ол күлкі, қайғы, толқу және күту сияқты жалпы реакцияны тудырады.
- Әңгімелер қиялды дамытады;
- балалар кейіпкерлермен танысып, әңгіме мен оған иллюстрацияларды түсіндіруге тырысқанда, әңгімеге жеке қосыла алады.

Әңгімелер-бұл баланың қиялы мен қиялын нақты әлеммен байланыстыратын пайдалы құрал; олар балаларға күнделікті өмірлерін түсінуге мүмкіндік береді.

Балалар әңгімелерді қайта-қайта тыңдауға қызығушылық танытады. Жиі қайталау белгілі бір тілдік бірліктерді игеруге де, күшейтуге де мүмкіндік береді. Әңгімелерде негізгі лексика мен грамматикалық құрылымдардың табиғи қайталануы орын алады. Бұл балаларға барлық мәліметтерді есте сақтауға көмектеседі, сондықтан олар біртіндеп тарихта не болатынын болжауды үйренеді. Қайталау сонымен қатар әңгімеге қатысуға шақырады.

Әңгімелерді тыңдау мұғалімге жаңа лексика мен грамматиканы енгізуге немесе қайталауға мүмкіндік береді.

Stories тыңдау балаларға ағылшын тілінің ырғағын, интонациясын және айтылуын түсінуге көмектеседі.

Әңгімелер жалпы шындықты таратады, моральдық үндеулерді бір ұрпақтан екінші ұрпаққа жеткізеді.

Көріп отырғанымыздай, тыңдау және stories-пен жұмыс жасаудың басқа түрлері тілдік, психологиялық, танымдық, әлеуметтік және мәдени дағдыларды дамытады. Сондықтан олармен жұмыс істеу ағылшын тілі сабақтарында сіздің күнделікті өміріңіздің бір бөлігі болуы керек.

Қазіргі уақытта көптеген керемет балалар әңгімелері бар. Дегенмен, олардың барлығы балалармен жұмыс жасауда орынды емес. Бір нәрсені таңдамас бұрын, кіші мектеп оқушыларымен бірге пайдалану үшін кітап таңдағанда бірнеше ерекше сипаттамаларға назар аудару керек:

- қайталанатын және балаларға жаңа пайдалы өрнектерді игеруге көмектесетін сөздер мен тіркестер;

- рифма немесе табиғат пен қоршаған ортаның дыбыстарына еліктеу, бұл оқиганы түсінуді қолдайды,

- қарапайым дәйектілік;
- болжалды немесе таныс сюжеттік желі;
- мәтінді түсінуді қолдайтын суреттер;
- тыңдаушылар / оқырмандар анықтай алатын қызықты кейіпкерлер;
- әзіл және жандылық;
- тиісті тұжырыммен қызықты аяқтау;
- балалардың назарын аударатын және сақтайтын қызықты мазмұн;
- нақты хабарлама немесе мораль;
- жас тобы / деңгейі үшін тиісті ұзындық немесе бөлуге болатын тарих;
- оқу бағдарламасына байланысты тақырыптар немесе мазмұн.

Ағылшын тілі сабақтарында белсенді оқытудың дидактикалық әдісі ретінде ертегі мен қысқа әңгімелерді қолдану оқушылардың оқу пәніне деген қызығушылығын арттыруға, ағылшын тілін оқытудағы ынталандыру деңгейін арттыруға және білім мен дағдыларды игерудің саналы қажеттілігін қалыптастыруға ықпал ететіні анық.

Тәжірибе көрсеткендей, ағылшын тілі сабақтарында әңгімелерді пайдалану білім беру процесіне қосу-орта мектептегі балалар үшін шет тілін меңгерудегі қиындық проблемасының өте пайдалы және қызықты шешімі болып табылатыны анықталды

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. М.: Академия, 2008. 240 с.
2. Дубровская Е.В., Ольшешская Н.В. Использование опор при обучении иностранному языку // Современное социально-гуманитарное знание в России и за рубежом: сб. докл. межд. науч.-практ. конференции (28 октября 2013 г.): в 5 т. Пермь, 2013. Т. 4. С. 82-89.
3. Методика обучения иностранным языкам: традиции и современность. Под ред. А.А. Миролубова. Обнинск: Титул, 2010. 464 с.
4. <https://grade.ua/blog/uk-how-to-use-stories-in-a-yl-classroom/>

ӘОЖ 373.2.016:004

**МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУДЕ STEAM ОҚЫТУ ТӘСІЛІН
ПАЙДАЛАНУ МАЗМҰНЫ**

Қыяқбаева Ұлбосын Қозыбаевна

Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы

Булшекбаева Асем Исаевна

Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор м.а.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы

Каримова Разия Елеупановна

Педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы

Мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының дамуы үшін оның табиғат пен адамның өзара байланысы туралы түсініктерін игеруі, қызығушылық пен танымдық мотивацияның, танымдық іс-әрекеттің, сананың қалыптасуын қамтамасыз ететін қоршаған ортамен практикалық өзара әрекеттесу тәсілдерін игеруі ерекше маңызды.

Зерттеушілер заманауи мектепке дейінгі жастағы балалардың 65%-ы болашақта қазіргі кезде жоқ мамандықтарды игеретініне сенімді, мысалы, компьютерлік жүйелер талдаушысы, робототехника инженері, ядролық медицина инженері, су асты құрылымының сәулетшісі. Жаратылыстану ғылымдары мен инженерияны жақсы білетін жаңа технологияларды меңгерген жас мамандар қажет болады. Алайда қазірдің өзінде балалар стандартты емес өмірлік міндеттерді шешуге тырысуда. Бұл мектепке дейінгі ұйымдарда пәндері арасындағы логикалық байланыстардың болмауына байланысты, балалар бір-бірімен байланысты емес бірқатар білімді үйретеді

және мұндай білімді өмірде қолдану қиынырақ. Бүгінгі таңда техникалық бағытты дамытуға мемлекеттің күш-жігерін басымдық беруі, жаңа отандық форматы құрылды, балалардың техникалық қабілеттерін жедел дамыту жүйесін қалыптастыру үшін жаңа типтегі біріктіруді қамтамасыз етеді.

Білім беруде пәнаралық және қолданбалы тәсілдерді қолдану арқылы оқыту қазіргі таңдағы білімге STEM ғана емес, STEAM қажет. Яғни STEM курсының пәндеріне А(Art) қосылады. Шығармашылықсыз жаңа ғылыми идеялар мен жаңалықтарды тудыру мүмкін емес. «Өндірушінің қозғалысы»деп аталатын қазіргі дәуірде әрі жасампаз, әрі тұтынушы адамның қабілетіне аса мән беру мәдени үрдіске айналууда. STEAM-білім берудегі Arts (өнер) ұғымы – шығармашылық. Көркем өнер пәндерінің белсенділігі кез келген инновациялық мәселелерді шешуде жасампаз тұжырым ұсынуда, ал оның түйіні Arts-білім беруде жатыр. Сондықтан болар, әлемдік тәжірибеде STEM-нен STEAM-білім беруге көшуде белсенді қозғалыс байқалады. Осылайша, STEAM-білім беру STEM-білім беру тұжырымдамасының жалғасы саналады. «Arts» санаты бойынша STEAM-білім беруде өнердің түрлі бағыттарын қарауға болады: жеке түрлері ретінде – кескіндеме, архитектура, мүсін өнері, графика, музыка, әдебиет және поэзия, сол сияқты синтетикалық түрлері – театр, хореография, балет, кино, дизайн[1].

STEAM оқыту тәсілі бүгінде білім берудегі ең заманауи және перспективалы тенденция деп аталады. Мұндай тәсіл Батыс елдерінің көпшілігінде көбірек қолданыла бастады.

STEAM аббревиатурасы science, technology, engineering, mathematics, art (ғылым, технология, инженерия, өнер, математика) сөздерінен тұрады. Бұл пәндер бір-бірімен байланысты және синхронды және жылдам қарқынмен дамиды. Жақында бізге елестету қиын мамандықтар пайда болады, бірақ олардың барлығы жаратылыстану ғылымдары тұрғысынан технологияларға қатысты болады. Бүгінгі мектеп жасына дейінгі балалар:

- Өлі жоқ мамандықтар бойынша жұмыс істеу;
- Өлі жасалмаған технологияларды пайдалану;
- Біз болжай алатын мәселелерді шешу. Білім озық даму мақсаттарына сәйкес келуі тиіс.

Бүгінгі таңда STEAM-білім беру негізгі әлемдік трендтердің бірі ретінде дамып келеді және пәнаралық және қолданбалы тәсілдерді қолдануға, сондай-ақ барлық бес бағытты бірінғай оқыту схемасына біріктіруге негізделген. STEAM – бұл жеке пәндерді оқытпайтын, бірақ күрделі оқу жобаларын орындау аясында оларды бір-бірімен байланыстыруға мүмкіндік беретін білім.

Мұндай оқытудың міндетті шарттары оның үздіксіздігі және балалардың идеялар жасай алатын және ой алмасатын жұмыс топтарындағы өзара әрекеттесу мүмкіндігі болып табылады. STEAM оқыту тәсілі – білім беру жүйесіне көркем шығармашылықты кіріктіру үшін қолданылатын негізгі оқыту әдісі – жобалау. Мысалы, жобалау және математикалық қабілеттері аса айқындалмаған балалар жобалауды, эстетикалық жағынан жүзеге асыруға,

ұжымдасуға көмектесе алады. Бұл технология бойынша жұмыстың маңызды ерекшелігі – жоба бойынша ұжымдық жұмыс түрінің ұйымдастырылуында.

STEAM оқыту тәсілінің артықшығы білім берудің негізгі міндеттерінің бірі – әркімнің мүмкіндіктерін ескере отырып, жан-жақты даму үшін жағдай жасайды.

1. Интеграцияланған оқыту. STEAM қазір бүкіл әлемде ең жақсы деп танылған жобалық және пәнаралық тәсілді біріктіреді.
2. Алынған білімді нақты өмірде қолдану. STEAM балалардың алынған ақпаратты өмірде қалай қолдана алатындығын көрсетеді. Балалар абстрактілі деректерді ғана емес, нақты жобаны зерттейді, содан кейін белгілі бір өнімнің жеке жобасын жасайды.
3. Сыни ойлауды дамыту. Балалар үйренуі керек – тәжірибе, аналогиялар мен жалпылау негізінде тіпті қиын жағдайларда да өз бетінше шарлау және проблемаларды көмексіз шешу.
4. Өз мүмкіндіктеріне деген сенімділік. Идеяның практикалық орындалуы моральдық қанағат сезімін қамтамасыз етеді және баланың өзін-өзі бағалауын арттырады.
5. Командада жұмыс істеу. Балалар бірге жұмыс істейді, өз идеялары мен ұсыныстарын айтады, пікір таластырады, өз ұстанымдарын негіздейді.
6. Белгілі бір тұжырымдарға жетеді. Техникалық пәндерге қызығушылықты арттыру.
7. Инновациялық. Бұл технология мен ғылымды бір уақытта оқып, қолдануға мүмкіндік беретін ерекше тәсіл.
8. Оқудан мансапқа дейінгі тікелей жол.
9. Жылдам техникалық дамуға дайындық.

STEAM оқыту тәсілі мектеп жасына дейінгі балаларға дағдыларды игеруге көмектесетін үш білім беру платформасын қарастырады[3].

LEGO-құрастыру білім беру платформасы МДБ-ны жүзеге асыру балалардың білім беру кеңістігінде политехникалық дайындығына қойылатын жас ерекшеліктері мен заманауи талаптарға сәйкес келетін пәндік ойын технологияларын ұйымдастырдық және балалардың жеке техникалық объектілермен (ойын жабдықтары түрінде) бастапқы жұмыс тәжірибесін игеруін және балабақша жағдайында мектеп жасына дейінгі балалардың дизайн қабілеттерін сәтті дамытуды қамтамасыз етеді. "LEGO-құрастыру" білім беру платформасы білім беру процесінің барлық серіктестеріне эксперимент жасауға, танымдық және зерттеу белсенділігін қалыптастыруға, жеке LEGO - әлемін құруға, өзін-өзі бағалауды арттыруға және ұжымда жұмыс істеуге үйретеді. Балалар бір-бірімен қарым-қатынас жасау процесінде тәжірибе жинайды, басқалардың пікірлері мен жұмыстарын құрметтеуге үйренеді.

«Барлығын білгім келеді» білім беру платформасы мектеп жасына дейінгі балаларға білім берудің осы платформасы жұмысының негізгі бағыттары жоғары психикалық функцияларды (қабылдау, ойлау, қиял, есте сақтау, зейін және сөйлеу), танымдық ынталандыруды, танымдық-зерттеу және өнімді қызметті (балалар іс-әрекетінің басқа түрлерімен интеграциялауда) дамытумен байланысты.

Негізгі білім беру векторлары:

- баланың қателік жасау құқығын тануға негізделген балалардың зерттеу қызметін қолдау-балалардан "дұрыс емес әрекеттерден" қорқуды алып тастау, сенімділік сезімін қалыптастыру, мәселені шешудің әртүрлі нұсқаларын еркін таңдау мүмкіндігін беру;

- әр түрлі іс-әрекеттегі балалардың эксперименті мен іздеу белсенділігін ынталандыратын топта кең зерттеу кеңістігін құру;

- балалардан олардың шешімін табуға белсенді қатысуды талап ететін әртүрлі проблемалық жағдайлармен білім беру процесін қанықтыру;

- баланың қажеттіліктері мен мотивтері негізінде білім беру қызметін жүзеге асыру, осы жастағы мүдделерге байланысты;

- балалардың зерттеу іс-әрекетінің үздіксіздігі шарттарының бірі ретінде тәрбиеленушілердің отбасыларымен өзара әрекеттесу[4].

Осы бағыттарға сүйене отырып, балабақшаның барлық қызметі мен орналасуы балалардың ғылыми-зерттеу қызметін дамытуды мақсат етуі керек.

Жетекші мақсат ретінде тәрбиелік міндет қойылады. Оның мазмұны белгілі бір жас кезеңіндегі балалардың даму ерекшеліктеріне және тәрбиенің нақты міндеттеріне байланысты. Басым мақсат білім беру мен білім беру міндеттерінің өзара байланысы мен иерархиясын анықтайды. Әр түрлі қызмет түрлерінің тәртібі мен өзара әрекеті ұйымның мазмұны мен формаларында көп қырлы және мотивация мен мақсат бойынша бірдей басым мақсаттардың мазмұнына байланысты. Мазмұны мен формаларының әртүрлілігі балалардың әртүрлі мүдделері мен қабілеттерін қанағаттандыруға және дамытуға мүмкіндік береді, ал бірыңғай мотивация - бұл дамуды жалпы педагогикалық құнды бағытқа бағыттау. Педагогикалық процестің мұндай құрылысының ерекшелігі әр түрлі іс-шаралар арасындағы байланыс өзгеретіндігінде. Басым мақсатты жүзеге асыру үшін ең оңтайлы бір немесе басқа қызмет бірінші орынға шығады. Басқа қызмет түрлері алынып тасталмайды, бірақ ілеспе рөл атқарады.

STEAM оқыту тәсілін артефактіні таңдауды және оның айналасындағы тақырыпты біріктіруді қамтиды. Мысал келтірейік, артефакт ретінде біз "Ұшу немесе секіру" жобасында шегіртке таңдадық. Жоба аясында қатысушылар зерттеу барысында:

- Үлкейткіш әйнектің астындағы шегірткенің құрылымын зерттеп, мүшелер санын есептейміз, салыстырамыз (қарапайым математикалық ұғымдар), аяқтар мен қанаттардың құрылымына назар аударамыз (жаратылыстану);

- Жәндіктердің секіру ерекшеліктерін талдап, техникалық объектілермен салыстырамыз;

- Оригами, леги, робототехника және компьютерлік модельдеу (инженерия). Шегіртке секіру механизмін қайда қолдануға болады?

- Катапульттің инженерлік құрылымымен салыстырып, ТЖМ шегірткесі жобалау.

- Егжей-тегжейлі зерттеу негізінде бояулармен бейнелеу (өнер).

Балабақшада STEAM оқыту тәсілін енгізуге біріншіден, бұл байытылған пәндік-дамытушылық ортаны құру. STEAM-ортаға батыруды конструкциядан бастауға болады, оның шеңберінде тәрбиеленушілер түрлі материалдардан (ағаш, қағаз, металл, пластик) жасалған элементтерді пайдалана отырып, қарапайым техникалық дағдылар мен іскерліктерге ие болады, инженерия принциптерімен танысады. Әр түрлі дизайнерлер балалардың шығармашылық және кеңістіктік ойлауын дамытуға көмектеседі.

Келесі кезеңде тәрбиеленуші LEGO-технологияларды (LEGO Education, LEGO System, LEGO WeDo, LEGO Duplo), тәжірибелік-эксперименттік және зерттеу қызметін, робототехниканы ("ROBO&BLOCK", "Learning Resources" ұсынған "WackyWigglers"), электрондық конструктордан модельдеуді ("Білгір") ұсына алады.

STEAM оқыту тәсілі мәселелерінің тамаша шешімі «STEAM Planet» ойыны алаңдарын біріктіретін конструктор болады. Ұйымдастырылған оқу қызметінде шеңберінде балалар сұрақтар қоюды және процестерді зерттеуді үйренеді; гипотезалар мен болжамдар жасау; іс-әрекетте қолда бар материалды қолдану; мәселелерді шешу үшін сынақ пен қатені қолдану; қолөнерді безендіруге қатысу; өлшемді, жылдамдықты және қашықтықты өлшеу және салыстыру. Егер сіз Lego құрылғысы мен экспериментті шебер үйлестірсеңіз, онда біз жақсы STEAM жобасын аламыз.

Бүгінгі таңда STEAM оқыту тәсілінің бағдарламаларының бірі «Әмбебап STEAM зертханасы» қолданылады, бағдарламаны мектепке дейінгі білім берудің негізгі білім беру бағдарламасы аясында ұйымдастырылған оқу қызметінен тыс уақытта сәтті қолдануға болады, ал оның әр бөлімі-білім беру модулі – қосымша білім беру жүйесінде дербес қолданылады.

STEAMLAB – пәнаралық STEAM тәсілі негізінде "Babyskills" бағыты бойынша жасанды оқыту ортасын құрастырудың жаңа бірегей әдістемесі және мұның барлығы зерттеу және жобалау қызметіне баса назар аудара отырып, геймификацияны толықтырады.

Babyskills – мектеп жасына дейінгі балаларды ерте кәсіби бағдарлау бойынша бағыт, балалардың 4К құзыреттілігін алуға бағытталған: тұжырымдаманың мәні мынадай: индустриялық дәуірде сауаттылықты айқындаған негізгі дағдылар оқу, жазу және арифметика болды. XXI ғасырда сыни ойлау қабілеті, өзара іс-қимыл және қарым-қатынас қабілеті, іске шығармашылық көзқарас жағына баса назар аударылады. Осылайша, 4К болашағының негізгі дағдылары қалыптасты:

- Коммуникация ;
- Кооперация (командада жұмыс істеу);
- Сыни тұрғыдан ойлау;
- Креативтілік.

Бұл дағдыларды тек зертханаларда немесе белгілі бір математикалық алгоритмдерді білуден алуға болмайды. Сондықтан мамандар STEAM пәндерін көбірек білуге мәжбүр.

Геймификацияланған тәсіл, яғни компьютерлік ойындардың тәсілдерін ойын емес кеңістікте қолдану, STEAMLAB-да компьютерлік ойынның

сюжеті бар, Робот Микибот бізге басқа планетадан келді. Балалар негізгі негіздерді алады STEAM медианы пайдаланбай балалармен жұмыс жасауда тиімді және өнімді құрал болып табылады, мысалы, біз Арал тауып, оны зерттеп, деректерді жібереміз.

STEAM әдістемесі бойынша практикалық тапсырма немесе мәселе басты назарда. Балалар теорияда емес, дәл қазір сынақтар мен қателіктер арқылы шешім табуды үйренеді.

Тәрбиешінің ұстанымы өзгереді: ол зертхана меңгерушісі болады, ал балалар оның әріптестері, зертханашылары болады. Осы себепті STEAM зертханасының авторлары сабақтарда балаларға жүгінудің ерекше формаларын ұсынады: "Құрметті әріптестер", "Жас зертханашылар", "Құрметті инженерлер", "Бағдарламашылар", "Шифрлаушылар" және т. б.

STEAMLAB тәрбиеші рөлінің өзгеруіне негізделген, қазір олар әріптестер, балалар роботқа қатысты тәрбиеші болады, олар роботты біздің әлем қалай жұмыс істейтінін үйретеді және тәрбиешімен бірге әр сабақта кездесетін мәселені шешуге тырысады.

Дамыту жиынтығы, мектепке дейінгі ұйымға арналған STEAM-білім беру жүйесі. Бұл бір жылға арналған жабдықталған ұйымдастырылған оқу қызметінің курсы. Оқу-әдістемелік материалдарды қамтиды. Ойын және оқу қосымшаларының кешені, бағдарламаланатын Робот, USB флэш-диск. Алдыңғы қатарлы институттардың зерттеулері және болашақтың болашақ мамандықтары туралы мәліметтер негіз болды.

STEAM зертханасында 5 бағдарлама бар: оқу негіздері, бағдарламалау негіздері, қарапайым математикалық түсініктер және ықтималдық теориясы негіздері, картография және астрономия негіздері, криптография негіздері. Бүкіл курс бір аңызбен байланысты: Микибот – ақылды тышқандар тұратын алыс планетада жасалған бағдарламаланатын робот. Олар ғаламды зерттеуге шешім қабылдады және ол үшін робот жасады. Микибот өмір сүретін планеталарды табуы керек-бұл жер, оның тұрғындарымен танысып, олар туралы бәрін білу керек. Бірақ әр ҰОҚ-бұл балалардың қызығушылығын арттыруға арналған ойын. Барлық ҰОҚ мүмкіндігінше интерактивті, көптеген ерекше білім беру ойындарын, шығармашылық жобаларды қамтиды, балаларды таным процесіне, шығармашылық және инженерлік өзін-өзі жүзеге асыруға барынша тартады[5].

Бұл бағдарламалар қарапайымнан күрделіге дейін дәйекті түрде жүзеге асырылады, сюжеттік желімен байланысады және алдыңғы материалға сүйенеді. Алайда олардың әрқайсысын жеке блок ретінде зерттеуге немесе сабақтың бір бөлігін пайдалануға болады.

STEAM біздің балаларымызды – өнертапқыштардың, жаңашылдардың және көшбасшылардың болашақ ұрпағын ғалым ретінде зерттеу жүргізуге, технолог ретінде модельдеуге, инженер ретінде құруға, суретші ретінде құруға, математиктер сияқты аналитикалық ойлауға және балалар сияқты ойнауға шабыттандырады.

Білім алушылар үшін нәтижелер контексінде STEAM-білім беру моделі
- іздеу-зерттеу қызметінде мектеп жасына дейінгі балалардың тұрақты танымдық қызығушылығын дамытуға бағытталған бағдарламаларды игеру;

- балалардың танымдық қызығушылықтарын қалыптастырумен, ойлаумен, талдаумен, өз қызметін жобалаумен байланысты мектепалды даярлық деңгейінде жоғары көрсеткіштерге қол жеткізуін қамтамасыз ету;
- балалардың әлеуметтік-жеке қасиеттерін дамытуда нәтижелерге қол жеткізу:
- коммуникативтілікті дамыту;
- дербестікті, байқағыштықты жетілдіру;
- қарапайым өзін-өзі бақылауды және өз іс-әрекеттерін өзін-өзі реттеуді дамыту.

Ата-аналарға арналған нәтижелер контексінде STEAMоқыту тәсілін моделі:

- тәрбиеленушілердің ата-аналарымен жұмыста жаңа тәсілдерді қолдану (ата-аналар үшін мектепке дейінгі мекеменің ашықтығы, отбасылық тәрбиенің басымдығы, бала тәрбиесіндегі ата-аналардың әріптестік қарым-қатынас болуы).
- балалардың зерттеу мінез-құлқының алғышарттарын қалыптастыру мәселелерінде педагогикалық сауаттылықты арттыруы.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Поддьяков А.Н. Мышление дошкольников в процессе экспериментирования со сложными объектами. // Вопросы психологии - 1996 - №4
2. Сидорова, А.А. Как организовать проект с дошкольниками / авт.-сост.А.А. Сидорова. - М: ТЦ Сфера, 2016. - 128 б.
3. Симонова, В.Г. Развитие творческих способностей дошкольников на занятиях по ЛЕГО-конструированию: Методическое пособие. / В.Г. Симонова. - Ульяновск, 2009. - 36 б.
4. Тугушева Г.П., Чистякова А.Е. Экспериментальная деятельность детей среднего и старшего дошкольного возраста: Методическое пособие- СПб.: ООО"Издательство "Детство-Пресс", 2013
5. Тюнников Ю.С. Информационные технологии и одаренность: направления исследований и практической работы // Одаренный ребенок. - 2004. - № 1. - Б. 8.

Ы.АЛТЫНСАРИННІҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ -ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Максутва Нилуфар Элмуратқызы

«Шетел тілі: екі шетел тілі» мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: Штатбаева Г.С. Филология ғылымдарының магистрі

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. В статье рассматривается роли личностных качеств Ибрая Алтынсарина в профессионально-педагогической деятельности.

Ключевые слова: выдающийся педагог, качества личности И. Алтынсарина, педагогическая деятельность, педагогическое наследие, педагогические труды.

Annotation. The article examines the role of personal qualities of Ibray Altynsarin in professional and pedagogical activity.

Keywords: advanced educator, I. Altynsarin's personal's qualities, pedagogical activity, pedagogical heritage, and pedagogical works.

Біздің өлкемізден, Қазіргі Қостанай ауданынан шыққан педагог және ағартушы Ыбырай Алтынсариннің жарқын, көп қырлы тұлғасы оның қызметіне, әсіресе мерейтой жылы қызығушылықтың артуын тудырады. [2/202] Халықтық білім беруді дамытудағы озық демократиялық және гуманистік мұраттарға ие бола отырып, ол өзінің педагогикалық көзқарастарымен бөлісетін Қостанай мұғалімдерінің санасына нық кірді. Бұл оның маңыздылығы мен кең Педагогикалық қоғамды тануы.

Ы.Алтынсарин мұрасының өзектілігіне сүйене отырып, біз көрнекті педагогтың кәсіби-педагогикалық қызметіндегі жеке қасиеттерінің рөлін анықтауды мақсат еттік.

Ы.Алтынсариннің өмір жолын бақылай отырып, оның тұлғасын қалыптастырудың бастаулары жас жігітке жақсы моральдық – адамгершілік әсер еткен, императорлық қызметтің майоры, дана және білімді тәлімгер Балғожа Жаңбыршиннің отбасылық тәрбиесінен бастау алатынын атап өтеміз. Оған білім мен мәдениетке деген ұмтылысты, адамдарға деген терең құрметті оны тәрбиелеген мектеп (1850-1857) оң әсер етті. Қоғамдық-педагогикалық қызмет кезеңінде (1860-1865) Ы.Алтынсарин К.Ушинский мен Л.Толстой идеяларының әсерін, сол кезде белгілі ғалымдар В.В. Григорьевпен және Н.И. Ильминскиймен орыс зиялыларымен қарым-қатынасын сезінді. Осы және басқа да ағартушылардың ықпалымен Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеялары қалыптасты. 1879 жылдан 1889 жылға дейінгі кезең – Алтынсариннің мектеп практикасымен үзілмейтін Педагогикалық идеялар мен жаңалықтарды жүзеге асыру бойынша Торғай облысы мектептерінің инспекторы ретіндегі қызметі. Ы.Алтынсариннің әдеби қызмет кезеңінің ерекшелігі оның педагогикалық қызметпен, ғылыми, педагогикалық және тарихи еңбектерді шығарумен, орыс классиктерінің қазақ тіліне аударылуымен байланысты болды,

онда қоғамдық өмірдегі білім мен мәдениеттің маңыздылығы туралы прогрессивті идеялар, моральдық және адамгершілік көзқарастар айтылды. Осылайша, жеке тұлғаның көзқарастары мен қасиеттерінің қалыптасуына маңызды факторлар әсер етті: ерте балалық шақтан бастап білім беру ортасы, сол кездегі дамыған адамдармен қарым-қатынас, классикалық әдебиет шығармаларымен және мәдени құндылықтармен таныстыру бойынша Өзін-өзі тәрбиелеу.

Ы.Алтынсарин туралы айтқанда, біздің алдымызда туған өлке мен Отанның нағыз патриоты деп айта аламыз, оған ол көп күш пен қуат берді, соншама еңбектер жасады! Сонымен бірге оның патриотизмі халықаралық сипатқа ие. Өз шығармаларында ол достыққа, халықтар арасындағы мәдени байланыстарды кеңейтуге шақырды. [5; 199-200] Бұл әр түрлі ұлт өкілдері арасындағы тұлғааралық қарым-қатынастың лайықты үлгісі болды.

Ы.Алтынсарин өзінің құнды қасиеттерін жоғалтпады, басқа адамдардан жоғары болмады, бірақ олармен қарым-қатынаста адамгершілікті көрсетті. Ол қайда барса да, әрқашан сыйлы қонақ болды. Мұның өзі көп нәрсені білдіреді.

Мұғалімнің қарым-қатынас стилі, демократиясы да маңызды болып келеді.

Бір жағынан, Ы.Алтынсариннің стилін жеке деп атауға болады, өйткені онда педагог тұлғасының жеке өзгешелігі, оның мінез-құлық ерекшеліктері көрініс табады, екінші жағынан, ол халықтың мүддесіне, оған деген қамқорлыққа белгілі бір сындарлы көңіл бөледі. Менің ойымша, бұл стильді жеке шығармашылық немесе сындарлы деп атауға болады.

Көптеген жазушылар, педагогтар Ы. Алтынсариннің тұлғасын қазақтың ұлы ойшылдарымен, ағартушыларымен, әсіресе Абай Құнанбаевпен, Шоқан Уәлихановпен салыстырады, олармен озық ағартушылық идеялардың үндестігі, рухани, моральдық-адамгершілік және мәдени құндылықтардың орнығуы байланыстырады; педагог Ахмет Байтұрсыновпен, Сәкен Сейфуллинмен және басқалармен ортақ байланыс табады.

"Білім беруді басқаруға беделді көшбасшыларды – перспективалы, адал, асыл, жергілікті жерлердегі саясатты сөзбен емес, іс жүзінде өзгертуге ұмтылатын көшбасшыларды ұсыну қажет. Бұған мысал -Ы. Алтынсариннің" М.Т. Ордашева

"Ы.Алтынсариннің барлық қызметі мектеп қамын ойлаумен, өз мүдделерін халық қызығушылығын біріктірумен, білім беруді дамытумен, халық мәдениетін көтерумен ұштасқан" Жанарова Р.С.

Педагог – ағартушының, жазушылардың алынған деректері мен пікірлеріне сүйене отырып, біз Ы. Алтынсариннің жеке тұлғасының портреттік сипаттамасын жасадық, осы біздің зерттеуіміздің мақсаты болды.

Ақ сақалмен көмкерілген қара беті, терең көздері, ақылды көзқарас, асыл рухани ұлылық пен табиғи қарапайымдылық, адамның керемет қасиеттерімен бірге ішкі мәдениеті мен сүйкімділігі-бұл біздің алдымызда Ы. Алтынсариннің бейнесі сүреттелді.

Ы.Алтынсариннің тұлғалық қасиеттерін зерттеу бізге оны білім берудегі тарихи тұлға ретінде сипаттауға мүмкіндік берді.

Бұл оның бірқатар жетістіктері мен жетістіктеріне ықпал еткен жеке қасиеттер:

- Дала өлкесіндегі алғашқы мұғалім.
- Қазақстанда кәсіптік-техникалық білім берудің негізін қалаушы, түрлі бейіндік оқу орындарының негізін қалаушы, Қостанайда Ауыл шаруашылығы училищесінің ашылуы.
- Қазақ балалар әдебиетін біртума шығармалармен жасаушысы.
- Қостанай және өңірлерде орыс-қазақ тілінде оқытатын жаңа үлгідегі мектептің негізін қалаушы.
- Қазақстандағы Бастауыш әйелдер білімінің бастамашысы.

Ы.Алтынсарин қай жерде еңбек етсе де, қатардағы еңбеккерден бастап жауапты лауазымдарға дейінгі барлық лауазымдарда ол өзін педагог және қоғам қайраткері ретінде табысты көрсете білді. Бұған дәлел-замандастарының пікірлері, хаттары, естеліктері

Мұны оның лайықты марапаттары да айтады. Оның бір қатар марапаттары: III және II дәрежелі Сент-Станислав ордені, III және II дәрежелі Сент-Анна ордені, сондай-ақ инфантериядан генерал-майор лауазымына сәйкес келетін статус кеңесшісі атағын беру. Бірақ оның ең жоғары марапаты-халықтың жоғары бағасы, оның сенімі, бәрінің мойындаған беделі. [4; 93-103]

Қысқа өмір және мәңгілік мұра!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Вестник «Өрлеу» kzt. 3(13) 2016 ж, 17-18 б
2. Костанайская область. Энциклопедия. - Алматы: Изд-во «АРЫС», 2006. Алтынсарын Ибрай (Ибрагим).
3. Ситдыков, А.С. Педагогические идеи и просветительская деятельность [Текст] И. Алтынсарина. – А.:Мектеп, 1968.
4. Улттын улы устызы. – Костанай: мемориальный музей И. Алтынсарина, 2011.
5. Казахстан. Национальная энциклопедия. В 3-х т. - Алматы, 2004. Т.1. Алтынсарин Ы.

КІШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ- НӘТИЖЕСІНЕ ЖЕТУДЕГІ МОТИВАЦИЯ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мамбетова Алтынай Токмуратовна

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

Тауекелова Анар Еламановна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. В этой статье рассказывается о формировании мотивации младших школьников к тому, чтобы они показали хорошие результаты в учебе. В первую очередь изучались мотивы, тесно связанные с учебной деятельностью учащегося. Влияние мотивации на учебную деятельность и ее результат очень велико.

Annotation. This article tells about the formation of motivation of younger schoolchildren to ensure that they show good results in their studies. First of all, the motives closely related to the student's educational activity were studied. The influence of motivation on educational activity and its result is very great.

Қазақстан Республикасының нарықтық қатынастары мен бәсекелестіктің өсуіне байланысты болып жатқан әртүрлі өзгерістер білім беру жүйесіне қойылатын талаптарды өзгертеді. Біздің мемлекетіміздің дамуының негізгі бағыттары «Қазақстан-2030» стратегиясында сипатталған. Ол стратегияның жүзеге асуы үшін білімді, шыншыл, ақылды, дені сау, адами қасиеттері жеке тұлға керек. Қазіргі таңда Білім беру мәселелері жалпы әлемдік қоғамдастықтың өзекті мәселелерінің бірі болуы өркениет дамуының білім беру сапасымен байланысында.

Қазіргі мектеп оқушысына қойылатын мақсат – міндеттердің күннен-күнге өсуі білім беру мекемелерінде оқу үдерісінің тиімділігін арттыру үшін үлкен ізденіс пен шығармашылық қалыптасу жолын талап етеді.

Осыған орай қазіргі қоғамдағы жаңа өзгерістер оқу үрдісінде, соның ішінде оқу мотивациясына әсері қаншалықты екені бүгінгі күнде өте маңызды болып отыр.

Оқушылардың оқуындағы мотив негізгі роль атқарады, сабақ үлгерімі нашар болуы мотивтің болмауынан. Шетел психологы И.П.Божович және оның әріптестері түрлі жас шамасындағы балалардың тұлғасын қалыптастырудың қозғаушы күштерін қарастырады. Бірінші кезеңде оқушының оқу іс-әрекетімен тығыз байланысты мотивтері зерттелді. Олар зерттеу барысында тікелей оқу іс-әрекетінен шығатын әлеуметтік мотивтердің және мотивтердің әртүрлі жас шамасындағы ара қатынастарының ерекшеліктерін анықтады.

Мотивация– бұл жеке тұлғаны немесе топты ішкі немесе сыртқы әсерлер ықпалдан өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатына жету үдерісі.

Ал мектеп оқушыларының оқу мотиві олардың оқу әрекетінің әр түрлі жақтарына деген бағыттылығы деп анықтаймыз. Оқушылардың оқу үрдісіне қатысты орын алатын мотивтерді үлкен екі топқа бөлуге болады:

- 1) танымдық мотивтер;
- 2) әлеуметтік мотивтер.

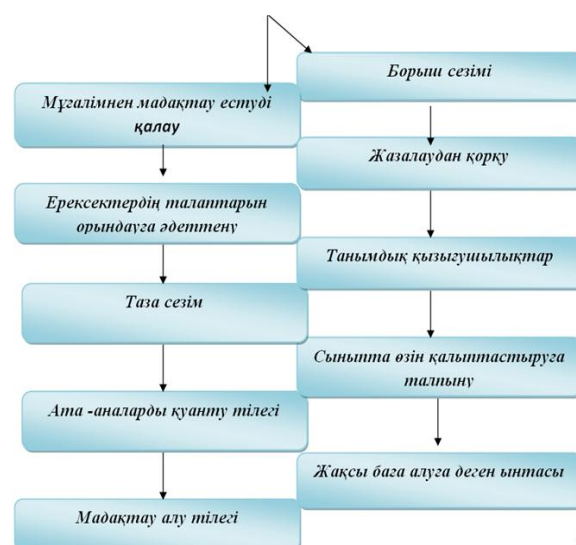
Бастауыш мектепте балаларда туынды назар, зерде, қиял, танымдық қабілеттер, бақылау, өз әрекеттерін талдау, жоспарлау және алға қойылған міндеттерді шешу икемділіктері тез дамиды. Алайда, оқушылардың жеке тұлғаларының қалыптасуында, олардың танымдық мүмкіндіктерінің пайда болуында маңызды рөл атқаратын барлық осы қабілеттер мен икемділіктердің дамуы бірден орын ала қоймайды. Барлық балалардың маңызды психикалық қасиеттерін қалыптастыру мен дамыту бойынша табанды, қажырлы және мақсатты еңбек қажет [1].

Кіші мектеп жасы аталған психикалық үрдістерді, қабілеттерді, икемділіктерді дамыту үшін ең қолайлы жас болып табылады. Егер бұл уақытты жіберіп алсақ, егер балада рефлексия, іс-әрекеттердің ішкі жоспары зерде, байқағыштық туынды назар және т.б. уақытында дамытылмайтын болса, онда жасы үлкейгенде бұл сапаларды дамыту айтарлықтай қиынға түседі, ал кейде тіпті мүмкін болмайды да.

Егер кіші мектеп оқушыларында осы психикалық үрдістердің, қабілеттер мен икемділіктердің барлығы тиісінше деңгейде қалыптасатын болса, онда жоғарғы — мазмұны бойынша одан да күрделі мектеп курсына өту оларда қандай да бір қиыншылықтар туғызбайды.

Бұл үшін іс-әрекеттің сан алуан түрлеріне (ойын, оқу, танымдық және т.б.) қуана-қуана қатысатын төменгі мектеп оқушыларының басым көпшілігінің табиғи белсенділігі мен іс-әрекетін пайдалану қажет. Кіші мектеп оқушыларының іс-әрекетін бағыттау және реттеу керек, яғни іс-әрекетке, оқуға деген мұқтаждықтарға деген талпыныстарының жиынтығын қалыптастыру керек. Егер оқушыда оқуға деген ниет қалыптаспаса, онда мұғалімнің жұмсаған бар күші бекер кетеді.

Танымдық қызығушылықтар балаларда түрлі деңгейде байқалады. Бірақ, әдетте, танымның себептері төменгі кіші сынып оқушыларында алдыңғы қатарда тұрған жоқ. Танымдық қызығушылықтың төменгі сыныптарда пайда болуы мен оны сүйемелдеу дәстүрлі түрде оқуды ойындармен және эмоционалдық амалдармен ұйымдастырумен, меңгерілуі тиіс материалды тартымды жасаумен және т.б. байланыстырылады. Осы тәсілдерге сүйене отырып, оларды негізге ала отырып, ішкі танымдық себепті, теориялық қызығушылықты (мысалы, осы түрдегі барлық есептерді шешудің ортақ тәсілін табу) қалыптастыру қажет.

Сурет 1. Кіші мектеп оқушысының оқу мотиві

Мектеп оқушысын оқу міндетін өз бетінше бөліп көрсетуге оқытудың тәсілдері: сабақта не нәрсеге үйренді; жекелеген жаттығуларды орындаудың мағынасын түсіндіру (ол неге керек); бір ғана ережеге арналған түрлі тапсырмаларды салыстыру; келешекті (тақырыптар бойынша алға жылжуды жоспарлау) және өткенді (жаңа икемділіктер мен қабілеттерді бұрын болған деңгеймен салыстыру) қарастыру амалын пайдалану.

Есте сақтау процестері арнайы мнемикалық іс-әрекеттер арқылы жүзеге асады (мәселен, материалды ойша ұйымдастыру; ондағы мағыналық бағдарлар мен байланыстарды бөлу, ойша схемалау мен қайталау).

Ішкі мотивтерге адамды өз мақсатына оқуға ынталандыратын мотивтер жатады. Бұған білімнің өзіне, білуге, әуестікке, өзінің мәдени деңгейін кетеруге ұмтылу мысалы бола алады. Мұндай мотивтері бар оқу ахуалдарында ішкі тартыс болмайды. Әрине, олар да оқу барысында кездесетін қиыншылықтарды жеңуге байланысты және ерік-жігер күшін талап етеді. Бірақ бұл күш-жігер өз-өзіне қарсы күресіне емес, сыртқы кедергілерді жеңуге бағытталады. Мұндай ахуалдар педагогикалық тұрғыдан қолайлы. Ондай жағдай жасау педагогиканың маңызды міндеті. Олар оқушының мінез-құлқын әншейін басқаруды емес, оқушыны тәрбиелеуді, оның мақсаттарын, мүдделері мен мұраттарын қалыптастыруды талап етеді [2].

Белгілі бір зат, оқиғалар, жағдайлар немесе іс-әрекет адамның; белгілі бір белсенділігінің түп негіздерімен байланысты болса, іс-әрекеттің себептеріне айналады. Бұл түп негіздерді үш негізгі категорияға бөлуге болады.

1. *Ішкі негіздер.* Олар адамның қажеттіктермен анықталып, мұның өзі организмнің етене қажеттіктерімен білдірілетін туа біткен сипаты болуы мүмкін, сондай-ақ қоғам қалыптастыратын әлеуметтік қажеттіктерді білдіретін жүре біткен сипаты да болуы мүмкін.

Қоғам қалыптастыратын қажеттіліктердің арасында оқуға ынталандыру үшін диагностикалық қажеттіліктер мен жағымды әлеуметтік қажеттіліктер ерекше маңызды. Оларға білім қажеттілігі, қоғамға пайда келтіруге ұмтылу, қоғамдық құнды жетістіктерге жетуге ұмтылу т. б. жатады.

2. *Сыртқы негіздер.* Олар адамның өмірлік іс-әрекетінің қоғамдық жағдайларымен анықталады. Мұндай негіздерге талаптар, күтулер мен мүмкіндіктер жатады.

Сурет 2. Мотивтерді қалыптастыру шарттары

Талаптар адамға іс-әрекет пен мінез-құлықтың белгілі бір түрлері мен формаларын ұсынады.

Күту қоғамның қарым-қатынасымен сипатталады, мұның өзі осы адам үшін мінез-құлықтың қандай белгілерін және іс-әрекеттің қандай формаларын қалыпты деп есептейтіні туралы ұйғарыммен байланысты.

Мүмкіндіктер дегеніміз белгілі бір іс-әрекет үшін адамның айналасында болатын объективті шарттар. Мәселен, үйде жақсы кітапхана болса, оқуға ынталандырады, себебі сондай мүмкіндік береді.

3. Жеке түпкі негіздер. Олар адамның мүдделерімен, ұмтылыстарымен, бағдарларымен, сенімімен, дүниеге көзқарасымен, өзі туралы түсінігімен, қоғамға көзқарасымен анықталады. Белсенділіктің бұл түпкі негіздері құндылықтар деп, аталады. Мұндай құндылықтар өзін-өзі жетілдіру: өзін-өзі орнықтыру, өзін көрсету, белгілі бір қажеттіліктерін қанағаттандыру, өмірлік мұраттар мен үлгілер болуы мүмкін.

Іс-әрекеттің бұл аталған негіздері әр түрлі болып ұштасқан, түрі өзгерген күйінді әрбір адамда болады. Бірақ ол туғызған іс-әрекет әр кезде бірдей оқу формасы бойып қалыптаспайды. Бұл үшін индивидтің қажеттіліктері мен ұмтылыстары, талаптары, күтулері және оған беретін орташа мүмкіндіктер, оның жеке құндылықтары мен ұсыныстары, яғни оның мінез-құлқының ішкі, сыртқы және жеке стимулдар оқудың белгілі бір жағымен (нәтижесімен, мақсатымен, процесімен) немесе барлық жақтарымен байланыстырылуы керек. Сонда оқудың бұл жақтары тиісті қызметтерге ынталандыратын себептерге айналады. Бұл процесті мотивтендіру деп атайды. Оған қалай қол жететіні оқудың қай жағы себеп ретінде ұсынылатынына және оның іс-әрекеттің қандай негіздерімен байланыстырылатынына тәуелді. Мысалы, егер себеп ретінде оқудың нәтижелері ұсынылса, ал ынталандыру үшін іс-әрекеттің ішкі негіздері пайдаланылса, мотивтендіруге оқудағы табыстарды наградамен, қоғамдық мақұлдаумен, болашақ жұмыс үшін пайдалылығымен т. б. ұштастыру арқылы қол жетеді [3].

Сыртқы стимулдарды пайдалану талап етуде, сенім білдіруде, қолайды мүмкіндіктер жасауда білінеді. Оқудың нәтижелерін жеке мотивтендіруге бұл нәтижелерді индивидтің өзін бағалауымен (мақтау) ұштастыру мысал бола алады.;

Өмірдің өзі, адамның іс-әрекетін анықтайтын ұмтылыстар секілді мотивтендірудің мүмкін болатын тәсілдері мен ұштастырылулары да алуан түрлі.

Мұғалім оқушылардың білімді, іскерлікті, дағдыны игеру сапасын тексеріп қана қоймайды, ол оларды ойлау тәсілдеріне, практикалық жұмысқа үйретеді және білімдегі кемшілікті жоюдың жолдарын іздестіреді.

Бағасыз оқу бір жағынан тиімді де болды, себебі оқушылардың біршамасында дербес, өз бетінше оқу қабілеттерін дамытты. Дегенмен, мұндай оқу көпшілік жағдайларда оқушылар білімінің, тәртібінің құлдырауына алып келді. Оқушылар мектепте, үйде тиянақты білім игеру жұмыстарын тоқтатты, сабақтарға қатыспайтын болды. Сондықтан да, алғашқыда қадағалаудың әрқилы формалары біртіндеп енгізіліп, жеке оқушының білімі оның даралықты ерекшеліктерін ескертумен жүйелі бағалау принципі негізінде орындалатын болды.

Оқушылардың білімін бағалау үшін мынадай жағдайларды ескеру қажет:

1. Оқушы білімнің жақсы жақтарын және кемшіліктерін дәлелдеу;

2. Баға әділетті болуы қажет, оқушының бағасын әдейі төмендетуге, оған өте жеңіл-желпі қарауға және ымырашылыққа салынуға болмайды;
3. Әрбір баға - бұл тек қана білімді есепке алу емес, ол шын тәрбиелік құрал. Сондықтан, оқушы білімін бағалауда немқұрайлылыққа салынуға болмайды;
4. Оқушылардың кейбір теріс қылықтары үшін бағаны жазалау құралы есебінде қарастыруға болмайды;
5. Оқушылар білімін тексеруді және бағалауды сабақтың әрбір кезеңінде іске асыру керек.

Реттелген тәртіпте білім есебін жүйелі жүргізу өзін ақтады, оқушылардың оқу дайындығы мен мінез құлық сапасынан көтерілуіне ұнамды себін тигізді[4].

Оқу мотивациясы бастауыш сынып оқушыларында оқу үрдісін бастағаннан бастап қалыптасады. Оқу мотивациясы- ерте мектептік шақтан оқуға деген қызығушылық, пәндерге тартымдылығы, мектепке баруға ынтасының болуы. Бала мектеп табалдырығын аттағаннан бастап білім әлеміне енеді. Мұнда ең басты мақсат балаларда оқу мотивациясын қалыптастыру. Бұл психология саласында алатын орны ерекше, өйткені алғашқы кезде бала сабақты қалай үлгерсе, болашақтағы оқу үлгерімі соншалықты жоғары немесе төмен деңгейде болады. Оқу мотивациясы оқытуда өте маңызды рөл атқарады.

Баланың мектепке келгеннен кейін танымдық процестерінің жаңа деңгейі дамиды. Психологтар айтқандай, осы кезде бала үшін жетекші рөлді оқу әрекеті атқарады. Ал жетістікке жету мотивацияның қалыптасуы кіші мектеп жасында сәйкес мотивпен бекітіліп, тұрақты тұлғаның белгісіне айналады. Кіші мектеп оқушыларының мектепке келгендігі ерекшелігі, ол шексіз үлкендерге сенім, оның ішінде басты тұлға – мұғалім. Осы жастағы балалар ересек адамның беделін толығымен және оның бағасын қабылдайды.

Сонымен, қорытындылай келе оқу мотивінде мінез-құлыққа байланысты психологиялық құбылыстар орын алады. Мотивацияның оқу іс-әрекетіне және оның нәтижесі болуына тигізетін әсері өте зор демекпіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Асеев В.Н Мотивация поведения и формирования личности. М 1976.
2. Маркова А.К. Проблема формирования мотивации учебной деятельности. - Педагогика, 1979, № 11
3. Маркова А.К. Формирования мотивации учения в школьном возрасте. М., 1983.
4. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников М., 1984.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАЛОГТА СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ДАМУЫ

Мелдеханова Жаудир

«Шетел тілі: екі шетел тілі» мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Ахметова Гаухар Хайрулловна

Б.Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институты

Аннотация. Развитие культуры общения учащихся в рамках психолого-педагогического образования позволяет повысить методическую культуру учителя. Диалог обеспечивает концептуальную учебно-воспитательную деятельность педагога по направленности, профессионализму и формированию социальной активности личности.

Ключевые слова: коммуникативная культура, диалоговое обучение, ВУЗ, педагогическое творчество, образовательный процесс, личность студента.

Abstract. Developing a culture of communication students in psycho-pedagogical education can improve the methodological culture of the teacher. Dialogue provides a conceptual educational and educational activity of the teacher orientation, professionalism and the formation of social activity of the person.

Keywords: communication culture, dialogue teaching, high school, pedagogical creativity, the educational process, the identity of the student.

Қазіргі уақытта қоғамда және жалпы әлемде жанжалдың жоғарылауы байқалады, кейбір әлеуметтік топтардың, бүкіл мемлекеттердің басқаларына қатысты агрессивтілігі артып келеді: ешкім келіскісі келмейді, тар эгоистік мүдделер қорғалады, мүмкін емес, кейде басқа көзқарасты тыңдағысы келмейді. Интернет және БАҚ арқылы ашық ақпараттық соғыс электронды тасымалдаушылардан ағып, шындық ретінде берілген ашық өтіріктер насихатталады. "Тікірталас" деп аталатын жағдайды ықпалды мекеме үшін, таза су бұрыннан жиналған жалпы саяси құдыққа кірді төгу үшін бұрмаланған ұстаным ретінде қарастыруға болады. Мұның бәрі қазіргі жағдайдың қайшылықтарын ашады, қоғамдағы қарым-қатынас мәдениетін дамыту проблемасының өзекті сипатын көрсетеді. Өсіп келе жатқан адамды, қоғам азаматын қалыптастырудағы жетекші рөл мұғалімге тиесілі және оның қандай құндылықтар мен көзқарастарды меңгеруіне, кәсіби қызмет үшін қандай қарым-қатынас стилі қажет болатынына оның жеке басының оқушыларға әсері байланысты.

Студенттік ортада қарым - қатынас мәдениетін дамыту-бұл тарих пен қазіргі заманның қиылысында білім беру процесінің "кеңістік-уақыт" болмысының тұтас жүйесі ретінде қарым-қатынастың психологиялық-педагогикалық негіздерін түсінуді қажет ететін шығармашылық тұлғаны тәрбиелеу. Бұл өткеннің ұлы ұстаздары бізге мұра еткен ең жақсы педагогикалық тәжірибені игеру және елдер, халықтар, адамдар арасындағы

байланыстардың кеңеюіне байланысты қазіргі заманғы шындықтарды, бүгінгі жаңалықтарды ескеру. Құндылық орнату диалог айқындайтын қарым-қатынас мәдениетін дамыту, негізге алады болмысын объективті шындыққа қарауға мүмкіндік беретін оның позициясынан бірлігі мүдделерін адамдар, тұратын өзара іс-қимыл және қарым-қатынас. О. в. Бочкарева "жеке адамның сана-сезімі диалогтық сипатқа ие және, тиісінше, әлеуметтік детерминацияға ие: адамның әлеммен өзара тәуелділігі неғұрлым айқын болса, сананың даму өлшемі, диалогтық, белсенділік пен шығармашылық бастамасы соғұрлым жоғары болады" деп атап өтті]. Психологиялық-педагогикалық білім беруде студенттердің қарым-қатынас мәдениетін дамыту мұғалімнің әдіснамалық мәдениетін арттыруға, сонымен бірге оның іс-әрекетінің тұжырымдамалық тәрбиелік және тәрбиелік бағытын, кәсібилігі мен жеке тұлғаның әлеуметтік белсенділігін қалыптастыруды қамтамасыз етуге арналған.

Психологиялық-педагогикалық білімнің ажырамас бөлігі ретінде студенттердің қарым-қатынас мәдениетін дамыту мәселесін түсіну:

- қарым-қатынас өнері мен кәсіби іс-әрекетті артериялар, диалогтық өзара байланыстар сияқты біртұтас организм ретінде тануға негізделген;
- білім беру-тәрбие кеңістігіндегі тұлғааралық диалог ретінде кәсіби қызметтегі субъект-субъектілік өзара іс-қимылды түсінуге сендіруде;
- эмпатия мен сотворчества негізіндегі қайта құрушы өзара әрекеттесу ретінде оқу үрдісіндегі үйлесімділіктің артықшылығын түсінуде;
- өнімді қарым-қатынас жағдайларын іске асыру үшін проблематизацияны, көпнұсқалылықты, парадоксты өзектендіретін қаражат тартуда.

Бір жағынан, педагогикалық диалогты жеке қалауы бар субъектілердің тең қарым-қатынасы ретінде қарастыруға болады; екінші жағынан, мұғалімнің бағыттаушы білім беру және білім беру функциясына ауысумен субъективті қарым-қатынастың өзіндік формасы ретінде. Бірлескен қызметті жүзеге асыру барысында субъектілердің бір-біріне айналуын тік ракурста (синхронды ось), сондай-ақ көлденең ракурста (диахрондық ось) бекітуге болады.

Қарым-қатынас пен өзара әрекеттесудің диалогтық сипаты өздерінің "мен" және "мен" басқа бір-бірімен байланысты Санаттар ретінде қабылдауды дамытуға, басқа адамның сұранысына жауап табуға, проблемалық, кейде екіұшты жағдайға жауап беруге негізделген, көбінесе өзара әрекеттесудің қайшылықты сипатын тудырады. Педагогикалық диалог өзін-өзі тану, тану және "мен"қабылдау арқылы жаңа нәрсені ашу қабілетіне негізделген

Басқа. Тұлғааралық қабылдау эмпатия, қатысу сезімі негізінде жүреді, оны студент әрқашан субъективті қатынасты қамтитын объективті ақпарат ретінде игереді. Диалогта әңгімелесушінің қабылданған бейнесі жеке қарым-қатынас негізінде, оның қарым-қатынас түрін, әлеммен, басқа адаммен, өзімен байланысын қамтитын деректерді салыстыру нәтижесінде қалыптасады.

Тақырып-субъективті қарым - қатынасты бірлескен іс-әрекеттің кеңістіктік формасы ретінде ғана емес, сонымен бірге жеке тұлғалардың

рухани деңгейдегі қарым-қатынасы ретінде қарастыруға болады, мұнда этикалық және мәдени даму, адамның шығармашылық өзін-өзі жетілдіруі және оның өмір мен кәсіптегі акмеологиялық өрлеуі проблемасы орталыққа қойылады. Мұғалім үшін ынтымақтастыққа, өзара түсіністікке деген көзқарасты түсіну қажет, оның қажетті компоненттері "өзіне қол жеткізу және жанашырлық пен сенім ояту" мүмкіндігі; "баланың ішкі әлеміне ену және оның орнына келу" мүмкіндігі. "Әр оқушының жеке басын құрметтеу; кедергісіз педагогикалық міндеттерді шешу арқылы қарым-қатынас жасауды үйрену маңызды"[5:307].

Педагогикалық шығармашылық, біздің ойымызша, диалогтық қарым-қатынас аясында тоқылған, өйткені диалогтық қатынастарды құрудағы бір субъектінің жұмысы басқа субъектінің жұмысына бағытталған. Серіктестік субъектілердің бірлескен іс-әрекетке деген ынтасын өзгерте отырып, "кездесуін " жүзеге асырады, қоғамның мәдени және білім беру кеңістігін рухани трансформациялау және байыту үшін жеке құндылық күштерін біріктіреді. Тұлғаны ынталандыратын диалог кеңістігінде құндылық-семантикалық қатынастарды құру педагогикалық шығармашылықтың мәніне енуге мүмкіндік береді - дұрыс және керісінше-бірлесіп құру мәніне ену руханият феноменін тұлғаның құндылық-семантикалық позициясы ретінде ашады. Педагогикалық диалог-бұл адамның өмір сүруінің, мотивацияны қалыптастырудың, "басқаға" деген көңіл-күйдің жалғыз тәсілі, оның жеке "мен" басқа "мен" кең спектрімен байланысты болғанда, жалпыадамзаттық құндылықтардың өлшеміне айналады. Е. Карповтың пікірінше, құндылықтар ретінде функциясы дәлелдер оқу қызметінің құрамына кіреді мотивациялық сала тұлға" .

Бірегейлік түсініксіздікпен ауыстырылады, монолог диалогқа, қатысуға, жанашырлыққа жол береді, өмірге қойылған сұрақтарға жауап іздеуде тақырыпқа жүгінеді. Құндылық деңгейінің бұл өзара әрекеттесуі гуманистік идеалдардың қалыптасуы мен бекітілуіне әсер етеді. Рухани және рухани мүмкіндіктеріңіздің биіктігіндегі қарым-қатынас педагогикалық диалогты әртүрлі "Мен" құру, әртүрлі ойлау стильдерімен, рухани көкжиектермен субъектілердің кездесуі ретінде ұсынуға мүмкіндік береді, бұл жеке көзқарастың шекарасын едәуір кеңейтеді және мәдени мағыналарды түсіну тереңдігін ашады.

Диалог шынайы қарым-қатынас нысаны ретінде іс-әрекеттің нақты себептеріне негізделген. М.Р. Арпентьева: "интерактивті мінез-құлық актісі ретінде де, адамның (адамдардың) әлеуметтік болмысының аспектісі ретінде де қабылданған қарым - қатынас, "содан кейін ғана оның интерактивті және перцептивті ақпараттық компоненттері белгілі бір мотивациялық контекстке енгізілген, проблемалық түрде бағытталған" [2:32].

Кең контексте қарастырылған Педагогикалық диалог - бұл оның қатысушыларының жеке және кәсіби дамуы мен өзін-өзі дамыту мүмкіндігін қамтамасыз ететін тәсілдердің, позициялардың кеңдігіне байланысты қозғалыс, даму процесі екенін атап өткен жөн. Студенттерге дидактикалық диалогта әртүрлі бағыттағы педагогикалық жағдайлардың кең спектрі

ұсынылады (үндестіру және диссонантты типтер). Педагогикалық жағдайларды талдау, студенттер мен мұғалімдерді бірлесіп талқылау үрдісін ынталандыру, өзара әрекеттесудің диалогтық мотивациясына әсер етеді, оның артықшылықтарын анықтай отырып, бір дауысты бағдардан диалогқа ауысуға мүмкіндік береді. Педагогикалық жағдайларды модельдеу мен талдаудың прогрессивті рөлі ақпаратты интенсификациялау процесін қалыптастырудан тұрады (оны тығыздау, жалпылау, жағдайды оған тән белгілер жиынтығы түрінде ұсыну). Шындыққа жақын педагогикалық жағдайларды талдау студенттерді мұғалім мамандығын игеруге бағыттайды, өйткені модельдер педагогикалық жүйеде өзара әрекеттесу мен қарым-қатынастың белгілі бір түрін көрсетеді. Танымдық білім беру іс-әрекетінің бұл түрі үлкен тәрбиелік мәнге ие, өйткені ол студенттерге тікелей оқу аудиториясында мұғалім рөлін "сынап көруге", осылайша нақты педагогикалық практикада көптеген қателіктерден аулақ болуға мүмкіндік береді. Педагогикалық міндеттерді шешу студенттерге теориялық білімдерін практикалық әрекеттер тіліне аударуға мүмкіндік береді. Талдау үшін ұсынылған жағдайлар, әдетте, көп мәселелі, қараудың психологиялық-педагогикалық аспектілерін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени, әлеуметтік-экономикалық және т.б. әр түрлі пікірлерді тыңдау студенттерді диалог жүргізуге үйретеді, мектептегі нақты педагогикалық процесте диалогтық қатынастарды жүзеге асыруға ықпал етеді.

ЖОО-дағы білім беру процесін бақылау педагогикалық жағдайларды талдау және педагогикалық мәселелерді шешу барысында диалог дамыған сайын студенттердің тұжырымдары мазмұны жағынан да, дәлелдеуі бойынша да егжей-тегжейлі болатындығын көрсетеді. Проблемалық семиотикалық талдау өрісіне ене отырып, студенттердің пікірлері байытылады, бір-біріне енеді, өзін-өзі дамытады, кеңістікте иерархиялық түрде ұйымдастырылады. Мәлімдеменің контекстінде жаңа деректер мен дәлелдер енгізіледі, мәлімдемелердің дәлелі күшейтіледі, оларға сілтемелер жасалады немесе олар үнсіз қабылданады. Мәлімдемелер барған сайын сенімдірек бола түсуде, өзара әрекеттесу барысында микрогенетикалық ауысулар жүреді, олар басқа мәлімдемелерді өздерінің жеке сөздеріне қосу нәтижесінде пайда болатын жасырын диалогизмді көрсетеді. Талдау барысында студенттер модельденген педагогикалық жағдайда оның кейіпкерлері белгілі бір ұстанымға ие екендігі, рөлдік қарым-қатынас қашықтығын сақтайтындығы және жеке айырмашылықтардың жарқын жиынтығы ұсынылатындығы қызықтырады. Педагогикалық диалогта пән-пән өзара әрекеттесуінің сипатын қарастыру типологиялық сипаттаманы да қамтиды - "мұғалім", "оқушы", "ата-ана", "директор" және т.б., сонымен қатар жеке ерекшеліктердің спектрі мен байлығын білдіретін жеке тұлға.

Диалогқа Қатысушылар педагогикалық жағдайды талдау және педагогикалық міндеттерді шешу барысында келесі мәселелерді талқылайды:

- мұғалім өзара әрекеттесудің "Нормаға" сәйкестігін немесе сәйкессіздігін қалай түсінеді?
- "норма" деп нені қарастыру керек, оның шекаралары қандай, олар мобильді ме?

- оның өзгеруі немен байланысты, ол үшін қажетті жағдайлар қандай?
- жаңа әрекет қалай "теріледі", типологиялық модельдерді анықтау белгілері қандай?
- өзара әрекеттесу түрлерінің себептері мен "репертуары" қандай?
- өзара әрекеттесудің белгілі бір түрінің қажетті және жеткілікті белгілері бар ма?
- өзара әрекеттесудің белгілі бір түрлерін қалай түсіндіруге болады?

Педагогикалық диалог барысында студенттер психологиялық-педагогикалық өзара әрекеттестіктің әртүрлі түрлерін олардың тиімділігі тұрғысынан талдайды және оларды келесі топтарға бөледі.

. Ойластырылған мақсаттың құрамдас бөліктерінің бірі ретінде күтуді қолдана отырып, белгілі бір нәтижені болжау тұрғысынан да, орындалған фактіге қатысты рефлексия тұрғысынан да мақсатты психологиялық-педагогикалық өзара әрекеттесу. Өткеннің қазіргі кездегі өзара әрекеттестігі диалогтық сипатқа ие. "Өткеннен жоғары" позициясы рефлексия процестерін белсендіреді, педагогикалық жағдайларды терең зерттеуге, оларда жаңа жақтар мен делдалдарды ашуға, өзін "Жаңа" етіп көрсетуге итермелейді, бұл студенттің мотивациясын, жеке және кәсіби-педагогикалық ұстанымын өзгертеді. Болашақтың қазіргі уақытқа әсері де диалогтық сипатқа ие. Педагогикалық жағдайдың талданатын моделінің болашақ мамандықпен арақатынасы, перспективаны нақты түсіну ретінде жеке мотивті қалыптастыруды қамтиды, ал жағдай бойынша серіктестердің іс-әрекеттерімен қарым-қатынас ретінде рөлді" сынап көру " кәсіби іс-әрекеттің мотивациясын тереңдетуге негіз болады.

Қатысушылардың белгілі бір құндылықтарға сенуіне негізделген және соған сәйкес өзара іс-қимыл мен қатынастар жүйесінің белгілі бір желісін құратын құнды педагогикалық өзара іс-қимыл. Сенім-бұл позитивті әлеуметтік тәжірибе, ол алдын-ала көрініс формасы, эмоционалды-психологиялық болжам және идеалды қарым-қатынас пен оларға жетудің тиімділігі ретінде көрінеді. Егер педагогикалық жағдайларды талдау адамның сеніммен көрінетін әлеуметтік үміттерін растайтын болса, онда сенім оң эмоционалды тәжірибелермен нығайтылып, сенімділікке, сенімділікке айналады. Сенімділік - бұл адамның экзистенциалды таңдауының ақиқатына деген сенімділігі (м.и. Рожков), бұл тәжірибе арқылы дәлелденген, адамның әлемдегі бағдарында құндылыққа айналған білім, сенім және эмоционалды идеялардың қоспасы деп айтуға болады. "Өзінен-өзі өмір сүру-бұл сенімнен басқа ештеңе емес, өмірдің таза өзін - өзі тануы, сенім туралы хабардар болу (қажеттілік пен үміт) - өзін-өзі қанағаттандыру)" . [1:126].

3.Аффективтік, эмоционалды педагогикалық өзара әрекеттесу, оның қатысушыларының эмоционалды күйі немесе эмоционалды жағдайы.

4.Стереотиптік, тұрақты, жиі қайталанатын байланысқа, әдетке, стереотипке негізделген өзара әрекеттесу, өзара әрекеттесетін серіктестер.

Осылайша, студенттер арасында педагогикалық қарым-қатынас мәдениетін дамытуға болады, әңгімелесушілер арасында толық хабарлама алмасатын қарым-қатынас пен өзара әрекеттесудің диалогтық түрін, олардың

әрқайсысы қабылдаған бағалаудың мағыналары мен критерийлерін игеруге болады. Бұл позиция серіктестердің тең, ешкім үміткер үстемдігі өз ой-пікірін және бағалау. Мұндай қарым-қатынас басқа адамның әлеміне өзара енуімен, өзара қызығушылығымен, эмоционалды араласуымен, серіктеске риясыз қарым-қатынасымен, мәселені шешуге бірлесіп назар аударуымен, әр қатысушы үшін жеке маңызды және максималды сенімділікпен сипатталады. Педагогикалық диалогты жүзеге асыру барысында студенттер әртүрлі, бірақ танылған балама ұстанымдардың болу мүмкіндігімен түбегейлі келісім ретінде көп орталықтылыққа бағытталған мақсатты ұстанымды түсінеді. Дәл осы аспектіде диалогтың маңыздылығы оқу-танымдық іс-әрекетті ұйымдастырудың ерекше формасы ретінде және екіншісінің позициясын ығыстыруға итермелейтін қақтығыстан айырмашылығы, әрқайсысының жеке басын дамытуға бағытталған субъективті-субъективті қатынастарды құру ретінде танылады. Қарым-қатынас мәдениетін дамыту танымдық іс-әрекетті ұйымдастыруда да, қарым-қатынасты қалыптастыруда да, рухани құндылықтар қабаттары арқылы шығармашылық қызметпен алмасуда да шығармашылық пен шығармашылыққа негізделген педагогикалық диалогта ғана мүмкін болады.

Осылайша, диалог дегеніміз-адамның психологиялық-педагогикалық шындық әлеміне қатысуының қарым-қатынасы, екіншісінің "мен" және "мен" бейнесі бір-бірімен өзара әрекеттесетін тікелей тұтас көзқарас, басқа адамға деген көзқарас өзін-өзі кеңейту ретінде қабылданады. Диалогқа қатысушылар бір-бірінің қасында, олардың қарым-қатынасы олар бірлескен іс-әрекетте дамиды және қарым-қатынас мәдениетін игерумен байланысты. Ынтымақтастық орнатуды дамыту, тұлғааралық қатынастардың жоғары нотасын құру және студенттеріңізбен рухани өсу мұғалімнің қарым - қатынас мәдениетін дамытудың маңызды міндеті болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абрамкина, О.г. оқу диалогы оқушылардың коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру құралы ретінде [Мәтін]/ О. г. Абрамкина: дисс...канд. пед. ғылым: 13.00.08 / О. г. Абрамкина; Орел мемлекеттік. ун-т. Орел, 2003.- 243 б.
2. Арсентьева, М. Р. күту және ойындар: диалогтық және монологиялық байланыс [Мәтін] / М. Р. Арсентьева // әлеуметтік құбылыстар.-2015,№1 Б. 32-40.
3. Бочкарева, о.в. педагогикалық қарым - қатынасқа қатысушылардың диалогтық көзқарасын қалыптастыру [Мәтін] О. в. Бочкарева // әлеуметтік құбылыстар-халықаралық зерттеулер журналы.- 2015.-№1.- Б.124-131.
4. Карпова, Е.В. құндылықтар оқу іс - әрекетінің мотивациялық детерминанттары ретінде [Мәтін] / Е. В. Карпова // Ярославль педагогикалық хабаршысы - 2012 - № 1-II Том.- Б.263-269.
5. Мазиллов, В. А. бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби маңызды қасиеттерінің психологиялық мазмұны [Мәтін] / В. А. Мазиллов, Ю.П. Вавилов // Ярославль педагогикалық хабаршысы - 2011 - № 4 - Том II.-Б.304-310.

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ҰШЫРАҒАН ӘЙЕЛДЕРДІҢ ПСИХОФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Мусирова Гүлім Бақытовна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. В данной статье автор рассматривает проблему методов изучения психофизиологических особенностей женщин, подвергшихся насилию. Проведена диагностическая работа по определению реального состояния психо-эмоционального состояния женщин. Предлагается программа диагностических методик определения причин насилия.

Ключевые слова. Психофизиологические особенности, диагностические методики, домашнее насилие.

Annotation. In this article, the author examines the problem of methods for studying the psychophysiological characteristics of women who have been subjected to violence. Diagnostic work has been carried out to determine the real state of the psycho-emotional state of women. A program of diagnostic methods for determining the causes of violence has been proposed.

Keywords. Psychophysiological features, diagnostic techniques, domestic violence.

Арқалық қаласы бойынша зорлық-зомбылыққа душар болған әйелдердің психофизиологиялық ерекшеліктерін анықтау мақсатында зерттеу жұмыстары жүргізілді. Жұмысымызға арқау болып отырған әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық мәселесінің туындау себептерін анықтауға, растауға мүмкіндік мол. Егер, қоғам әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың себебін анықтап, оларды болдырмау және шешу жолдарын үнемі қарастырып отырса, онда әйелдерге қатысты зорлық болмас еді, демек әйелдерге қатысты қарым-қатынас пен психологиялық ахуал да үйлесімді болуына мүмкіндік мол.

Зорлық-зомбылық жағдайын диагностикалау үшін, яғни келесі мәселелерді анықтау керек:

-оның пайда болуының негізгі себебі, зорлық-зомбылықтың биографиясы (неден басталып, қалай дамығанын анықтау);

- қатысушылар;

- оның орын алуына себепші болған адамдар;

- зорлық-зомбылықтың қайнар көзі болған объективті және субъективті жақтары, пікірлердің, жағдайлардың, қажеттіліктердің және қызығушылықтардың бір-біріне қайшылас келуі;

- зорлық-зомбылыққа түскен әйелдердің қарым-қатынасы мен ұстанымдары; зорлық-зомбылыққа түскен әйелдердің шешімге келе алуы.

Диагностикалау жағдайында зорлық-зомбылықтың субъективті және объективті жақтарын бір-бірінен ажырату қиын, бірақ оның жолын психолог табуы керек. Сонда кеңес беру кезінде зорлық-зомбылыққа қатысты мәселелерді шешу жолын анықтау оңайырақ болады. Осыған байланысты

бірнеше мәселелердің негізін ашуға бағытталған зерттеу жұмыстары ұйымдастырылып өткізілді. Осыған орай зерттеу әдістері іріктеліп алынды. Диагностикалық жұмыстар мен түзетуге арналған әдістемелер. Арқалық қаласы «әйелдерге, жасөспірімдерге және балаларға арналған әлеуметтік бейімдеу орталығы» ММ мен әлеуметтік қамсыздандыру бөліміне қарасты әйелдермен жүргізілген болатын. Мұнда «а» тобы-ТӘЖ\Т (қатысушылар саны-23), ал, «б» тобы - БҚ\Т (қатысушылар саны-23) болды. Сондай-ақ әйелдер мен балаларға қатысты туындаған зорлық себептерін анықтау мақсатында төмендегідей диагностикалар қолдандық:

- 1.«Түсіністік,эмоционалдық және бедел»тесті
- 2.«Некеде талаптану мен рөлдік күту» (әйелдерге арналған нұсқа)тесті
- 3.«Баланы ата-ана тәрбиелейді. Ата-ананы кім тәрбиелейді?» тест
- 4.«Отбасында сенің рөлің» тесті (Э.Г.Эйдемиллер және В. Юстицкий)
- 5.«Мен зорлық-зомбылықсыз өмірді қалаймын.....» эссе жазу.

Мысал ретінде төменде бір екі тест мәтінімен берілді.

"Түсіністік,эмоционалдық және бедел?" тесті

Авторы:А.Н.Волков,1995

Некедегі адамдардың өзара қарым-қатынасын анықтауды көздейді.Ерлі-зайыптылардың агрессияны түсіністікпен жеңу,эмоционалдықты сабырға жеңдіру жағдайлары қарастырылған.

Орындау ережесі: Әрбір жауап "иә" немесе "жоқ" деген бір сөзбен берілуі керек.

1. Мен оның ойын тез оқимын
- 2.Мен оның көңіл-күйін тез табамын
- 3.Оның жағдайға байланысты өзін қалай ұстайтыны туралы мен кейде айта алмаймын,үрейленемін
- 4.Мен оны жақсы түсінбейтін сияқтымын.
- 5.Мен оның кемшіліктерін жақсы білемін
- 6.Оның бет-әлпеті жағымсыз

Осы типтес жалпы 13 сұрақ әзірленіп қатысушылармен өткізілді.

Зерттеушілер тест жауаптарының мәнін ескеріп қана қоймай, соңында отбасындағы қарым- қатынастың тиімді жақтарын қарастырып оны жүзеге асырудың жолдарын да ұйымдастырады.

Алынған нәтижелерді өңдеу: әрбір сұраққа берілген жауаптың шынайылығына, нақтылығына қарай қарым-қатынас деңгейлері анықталынды.

Тест нәтижесі бойынша жоғары деңгей ЭК\Т-та 43%, Б\Т-та 43%; орташа деңгей ЭК\Т-та 26%, Б\Т-та 34%; төмен деңгей ЭК\Т-та 30%, Б\Т-та 21% көрсетті.

«Некеде талаптану мен рөлдік күту»

Мақсаты: Әдістеме ерлі-зайыптылардың отбасы өміріндегі маңыздылығын, әрқайсысының бір-бірінің алдындағы жауапкершілігін, серіктесінің сыртқы моральдық және эмоционалды тұрақтылығын,отбасына қатысты агрессияның болмауын,бір-біріне сәйкестігін зерттеуге арналған тесті жүргізілді.

Орындау ережесі: Ұсынылған сұрақтарды мұқият оқып шығып, оларға ашық жауап беруге тырысыңыз. Тест тәжірибелік және эксперименттік топтарына жүргізілді.

1.«Некеде талаптану мен рөлдік күту» (әйелдерге арналған нұсқа) тесті. Берілген жауап бойынша әйелдердің жұбайларымен қарым-қатынасы анықталады.

Алынған тест нәтижесі бойынша жоғары деңгей ЭК\Т-та 39%, Б\Т-та 43%; орташа деңгей ЭК\Т-та 47%, Б\Т-та 26%; төмен деңгей ЭК\Т-та 13%, Б\Т-та 30% көрсетті.

«Баланы ата-ана тәрбиелейді. Ата-ананы кім тәрбиелейді?» әдістемесі
Мақсаты: отбасындағы балаға деген ата-ананың қатынасының стилін анықтау.

2.«Отбасында сенің рөлің» тесті.

Тест тәжірибелік және бақылаушы топтарға жүргізілді(әйелдерге арналған нұсқасы).

Мақсаты: Берілген сұрақтарға жауап бере отырып әйел өз отбасындағы өз беделін, олармен қарым-қатынасын анықтай алады.

Арқалық қаласы әлеуметтік қамсыздандыру бөлімінің көмегімен және бейімделу орталығындағы зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдермен «Мен зорлық-зомбылықсыз өмірді қалаймын.....» шағын эссе жаздыру түріндегі практикалық сабақ ұйымдастырылды.

Мақсаты: Әйелдердің зорлық-зомбылықсыз өмір туралы қандай пікірде екенін, көзқарастарын анықтау. Жүргізілу барысы: Тақырып қатысушыларға алдын-ала хабарланды.

Алынған нәтижелерді өңдеу: эссенің мазмұнына көңіл бөлініп, әйелдердің аз да болса тақырыптарды ашуда ұтымды ойлары ескерілді. Біз осы жазылған шығармалардың ішінен маңыздыларына тоқталсақ.

Тәжірибелік топтағы - Тамара: Бәрінен бұрын өзінді ұнатып, сүйіп қосылған жұбайымның мені, балаларды ұрып-соғып, ақша бермей қинағаны күйдіреді. Егер менен және балалардан кешірім сұрап келсе отбасымның барлық жағдайын жасап, ұзақ өмір тілеп, татулық орнатар едім.

Бақылаушы топтағы Айнұр: менің өмірімді және баламның өмірін бұзды күйеуім және оның туыстары, ішсе асқа, кисек киімге жарымадық, оның сыртында, ұрып соғудан көзімді ашпадым, себебі мені іздейтін туыстарым жоқ еді, мен болашақта баламның өмірінің осындай болып қайталанғанын қаламаймын...(әйелдердің орфографиясы, мазмұны сақталған). Әйелдердің жазғандарының мазмұнын талдай отырып, біз әйелдерге және балаларға, жасөспірімдерге қатысты зорлықтың бар екенін байқадық.

Шығарма нәтижесі бойынша жоғары деңгей ЭК\Т-та 31%, Б\Т-та 34% ; орташа деңгей ЭК\Т-та 43% , Б\Т-та 47%; төмен деңгей ЭК\Т-та 22% , Б\Т-та 17% көрсетті.

Әйелдерге қатысты зорлықты анықтауға арналып жүргізілген 5 диагностиканы қорытындылай келе, анықтаушы экспериментте мынадай көрсеткіштер анықталды.

Анықтаушы экспериментті тәжірибелік(А), бақылаушы (Б) топтарында жүргізілді. Тәжірибелік(А)-23 адам, келесі (Б) тобында-23 адам.

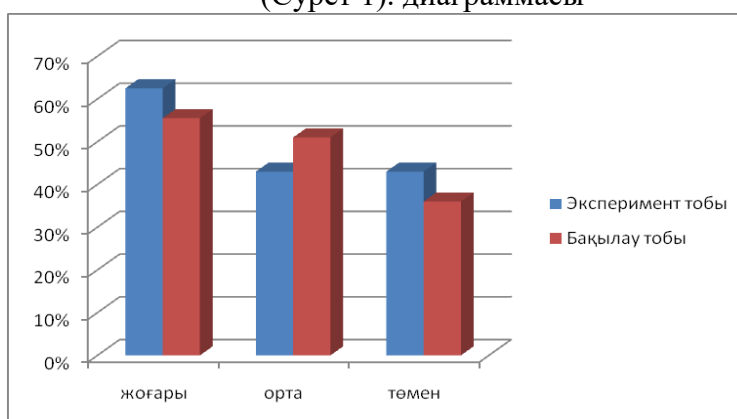
Зорлық-зомбылықтың шығу себептерінің пайыздық өлшемі төменде көрсетілген (Кесте 2).

Кесте 2 - Анықтаушы эксперименттің көрсеткіші

№	Зорлық-зомбылықтың шығу себептерінің пайыздық көрсеткіші	Эксперимент тобы				Бақылау тобы			
		Қатысушылар	жоғары	орта	төмен	Қатысушылар	жоғары	орта	төмен
1	«Түсіністік,эмоционалды қ және бедел»тесті	23	10	6	7	23	10	8	5
			43%	26 %	30 %		43%	34 %	21 %
2	«Баланы ата-ана тәрбиелейді. Ата-ананы кім тәрбиелейді?» әдістемесі	23	9	8	6	23	8	8	7
			39%	34 %	26 %		34%	34 %	30 %
Орта есеппен			19	14	13		18	16	12
			62,5 %	43 %	43 %		55,5 %	51 %	36 %

Ерлі-зайыптылардың арасындағы туындайтын зорлықтың көрсеткіші (Сурет 1).

Сурет 1 Ерлі-зайыптылардың арасындағы туындайтын зорлықтың көрсеткіші (Сурет 1). диаграммасы

Қоғамдық санада жанұядағы зорлық – зомбылық проблемасы «арнайы жағдайдағы қорқыныштың» трансформаланған түрі ретінде көрсетіледі. Қоғамымызда зорлық-зомбылық әйелдерге,балаларға қатысты екендігі және үнемі сондай жағдайлы жанұялардың бар екендігі бүгінгі күннің ащы да болса шындығы. Зорлық- зомбылықтан кейін пайда болатын бұзылыстар адамды жеке тұлғаның адамгершілік функциясының бұзылуына әсер ететін өзгерістеріне алып келеді. Қоғамдағы әйелдердің әлеуметтік,психологиялық жағдайы қай ғасырда болса да, қандай жағдайда өмір сүрсе де өзінің ерекше өзекті мәселелер қатарындағы маңызы айқындала түспек.Зерттеуіміздің алға қойған мақсатын дәлелдеуде төмендегідей қорытынды жасауға мүмкіндік берді:

1. «Зорлық-зомбылық» ұғымының мәнін ашып, берілген анықтамалар мен тұжырымдарға мазмұндық сипаттама жасау.

2. Әрбір адамда оның жұбайы, туыстары ұнатпайтын қылықтары болады, бірақ сабырмен, ақылмен, өзін-өзі ұстауын, әйелге қатысты күрделі фактор зорлықты шешу.

3. Жанұя мүшелерінің өзара қарым-қатынасындағы үйлесім, тұлғалар арасындағы сыйластық қалыпты қарым-қатынастың қалыптасуына әсер ететін фактор десек қателеспеген болар едік. Әйелдерге махаббат, жүрек жылуы, оны жанұяның ұйтқысы деп таныса осы тақырыпқа арқау болып отырған зорлық-зомбылықтың алдын алу шарттарын орындау қажет.

4. Зорлық адамдарды бір-бірінен алыстатуы немесе жақындатуы мүмкін; олар қаруланған күреске немесе терең түсінушілікке әкелуі мүмкін. Осы тақырыптың зерттеуі әйелдерге қатысты күнделікті жанжалдары мен әйелдің өзін қаншалықты қорғаулы сезіну қатынастарын ашты.

5. Әйелдердің құқығын құрметтеу – бұл олармен қарым-қатынаста әдептілік көрсету, сөйлесе білу және тыңдай білу, ұстамды болу оның адамдық құқын аяққа баспай, оның орнына бір сәтке өзінді қойып көру, мәселені қалай шешуді бірлесіп шешу, әйелдің жанын, тәнін жараламайтындай болуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алешина Ю.Е. Гозман Л.Я., Дубовская Е.М. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений: 45с
2. Неке және отбасы туралы ҚР заңы
3. Халитова І. Әлеуметтік педагогика, Алматы, 2007жыл
4. Нұрмұхамбетова Т.Р. «Тәжірибелік психология» 4 том Шымкент 2009 ж

ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДА МОТОРЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІҢ ДАМУЫ

Мұханбетжанова Ардақ Абузаровна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Бакетова Макпал Аленовна

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы

Жакупова Алтынай Жұмабекқызы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы

Аннотация: потребность в двигательной активности у детей очень высока. Они много и по-разному двигаются, действуют по-разному и всегда делают что-то активное. Структурно-функциональное созревание теменных отделов коры головного мозга обеспечивает пространственное расположение тела и контроль компонентов движения,

Ключевые слова: дети, двигательная активность, потребность, разнообразная деятельность,. Кора головного мозга, теменные отделы, структурная, функциональная зрелость, тело, пространство, компоненты движения.

Abstract: the need for motor activity in children is very high. They move a lot and in different ways, act in different ways and always do something active. Structural and functional maturation of the parietal parts of the cerebral cortex provides the spatial location of the body and control of the components of movement

Keywords: children, motor activity, need, various activities,. Cerebral cortex, parietal divisions, structural, functional maturity, body, space, components of movement.

Туғаннан 7 жасқа дейінгі барлық балалық шақ бірқатар жас кезеңдеріне бөлінеді, олардың әрқайсысының сапалық ерекшеліктері бар. Әр түрлі зерттеушілер әртүрлі жіктеуді ұсынады. Біздің елімізде физиологтар, психологтар мен мұғалімдердің көпшілігі (Н.М. Щелованов, Ю.А. Аршавский, Д. А. Эльконин, А. А. Люблинская, С. М. Громбах және т. б.) өмірдің алғашқы үш жылын ерте балалық шақ деп аталатын ерекше кезеңде ажыратады[1]

Ерте балалық шақ кезеңінің басты ерекшелігі-дамудың қарқынды қарқыны. Физикалық даму тез жүреді, ал бала неғұрлым аз болса, соғұрлым қарқынды болады. Сонымен, бірінші жылы баланың өсуі 25 см артады, баланың салмағы үш есе артады. Дененің барлық функциялары, соның ішінде ми қыртысының шартты рефлексстік белсенділігі жақсарады, ішкі тежелудің барлық түрлері, динамикалық стереотиптер қалыптасады, ал 1-ші жылдың аяғында екінші сигнал жүйесі дамиды.

Балаларда мотор белсенділігінің қажеттілігі өте жоғары. Олар көп және әр түрлі қозғалады, әртүрлі әрекет етеді және әрдайым белсенді нәрсе жасайды. Ми қыртысының париетальды бөлімдерінің құрылымдық және функционалды жетілуі дененің кеңістіктегі орналасуын және қозғалыс компоненттерін бақылауды қамтамасыз етеді, бұл кеңістіктік бағдарлауды жақсартуға көмектеседі. Осы жас кезеңіндегі ең маңызды неоплазма-бұл баланың қоршаған ортамен тәуелсіз танысу мүмкіндігін едәуір кеңейтетін түзу.

Өмірдің алғашқы жылдарында физикалық және психикалық дамудың өзара тәуелділігі мен бірлігі үлкен. Егер бала аз қозғалса немесе көбінесе теріс эмоционалды күйде болса, оның белсенді әрекеті үшін жағдай болмаса, физикалық тұрғыдан жақсы дами алмайды. Күшті, физикалық тұрғыдан толық дамып келе жатқан бала ауруға аз сезімтал ғана емес, сонымен бірге психикалық тұрғыдан жақсы дамиды, ал көңілді, мобильді балалар психикалық жағынан ғана емес, сонымен бірге физикалық жағынан да дамыған және төзімді.

Баланың еркін моторикасын қалыптастыруда сөйлеу нұсқаулары маңызды бола түсуде. 3 жасында бала барлық негізгі қимылдарды (жүру, жүгіру, өрмелеу, нысанаға лақтыру, би қимылдары) және саусақтардың нәзік қимылдарын игереді.

Ерте жастағы мидың функционалды ұйымдастырылуындағы өзгерістер ми қыртысының одан әрі прогрессивті жетілуіне байланысты. Бұл манипуляциялық және аспаптық объективті әрекеттердің дамуын қамтамасыз етеді. Бала тек заттарды ғана емес, сонымен қатар олардың әртүрлі қасиеттерін, соның ішінде салыстырмалы сипаттамаларын да біледі - мысалы, осы қасиеттерді дұрыс қолдана отырып, пирамида сақиналарының өлшемі (үлкенірек/кішірек). Бұл жастағы бала "аспаптық қозғалыстардың" көп мөлшерін игереді - шанышқымен және пышақпен тамақтануды, қайшымен жұмыс істеуді, тарақты, жөкемен (жөкемен) жууды үйренеді, графикалық қимылдарды орындауды үйренеді. Балалар үйренеді пайдалануға заттармен, сондықтан олар жай ғана жалғасы, олардың қолына, бірақ қолданылды сүйене отырып, логика өзінің нысанасын, яғни бұл оларға жақсы жасауға болады.

Сонымен, қасықпен қазып, мазмұнын бір контейнерден екіншісіне құйып, сорпа бар және басқа да қару-жарақ әрекеттерін жасауға болады. Сонымен қатар, қару-жарақ әрекеттері белгілі бір дәрежеде балалардың зияткерлік дамуының көрсеткіші болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн, ал пәндер олардың оқу дәрежесін, ересектермен байланыстың кеңдігін көбірек көрсетеді[2]

1-1,5 жаста бала әлі де белгілі бір нәрсені бейнелеуге тырыспайды, ол қолдың қозғалыс процесінің өзінен эмоционалды күшейтуді алады және үлкен қызығушылықпен "сурет сала" алады. Осы жастағы баланың қозғалысы әлі де тұрақсыз, жиі өздігінен жүреді. Үш жасқа қарай аспаптық қозғалыстар анағұрлым айқын, аз шашыраңқы болады. Соңында осы жастағы бала орындауға қабілетті үйлестірілген іс-қимылдарды екі қолмен, ала қалыптасқан кубиктер, мозаика, кигізеді.

Психикалық дамуда сөйлеуді игеруге ерекше мән беріледі: бала туылған кезде бірде-бір артикуляциялық дыбыс шығара алмай, 1 жылға қарай 10-ға жуық сөз қолданады және көптеген әрекеттер мен заттардың атын түсінеді, ал 3 жасында оның сөздігінде 1000-нан астам сөз бар. Ол көптеген нұсқаулық командаларды, соның ішінде "ойыншықтарды алып тастау" жалпыланған түрлерін түсініп, жүзеге асыра алады.

Өмірдің алғашқы жылдарында сөйлеуді түсіну де, баланың белсенді сөйлеуі де жақсарады, ауызша интеллект қалыптаса бастайды. Сөйлеу басқалармен қарым-қатынас құралы және таным құралы болады. 3 жыл ішінде бала сөйлеудің барлық функцияларын, сонымен бірге танымдық қабілеттерін дамытады.

Танымдық саланың мүмкіндіктерін кеңейтуде объектілерді тану және түсіру операцияларының дамуына ықпал ететін визуалды қабылдау жүйесі маңызды рөл атқарады. Бұл жастағы бала таныс нақты заттарды ғана емес, сонымен қатар суреттегі суреттерді де тани алады. Бұл жаста объектінің әртүрлі сенсорлық белгілері бар бұрыннан қалыптасқан стандартқа сүйене отырып, тану тек сенсорлық кірістердің бірі, негізінен визуалды, тактильді немесе есту арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Ерте жаста баланың объектілерді анықтау мүмкіндігі қалыптасады.

Сөйлеу функциясының дамуы қалыптасады. Тақырыпты бір уақытта атау арқылы көрсету сөзді түсінудің дамуына әкеледі. Алдымен ол белгілі бір нақты тақырыппен байланысады, содан кейін өмірдің екінші жылында сөзбен белгілеу біртекті заттарға таралады (нақты қуыршақ немесе машина емес, қуыршақтар мен машиналар). Бала бір сөзбен белгіленген әртүрлі заттарды анықтауға және оларды мақсатына сай басқаруға үйренеді. Нәтижесінде ойлау дамиды. Ерте жаста ойлаудың негізгі түрі (және осы жастың соңына дейін) баланың объектілермен тікелей байланысын және сынақтар мен қателіктер арқылы мәселенің дұрыс шешімін табуды көздейтін визуалды тиімді болып табылады. Ерте жастан бастап, өткен тәжірибемен байланысты қарапайым мәселелерді шешкен кезде, балалар объектілермен сынақ әрекеттеріне жүгінбестен дереу бағдарлай алуы керек, яғни бейнелі ойлау негізінде мәселелерді шешу. Осы кезеңдегі баланың ойлауының тән ерекшелігі-оның синкретизмі, яғни бөлінбеу-бала ондағы жеке параметрлерді бөлектемей, мәселені шешуге тырысады, бірақ жағдайды тұтас сурет ретінде қабылдайды, оның барлық бөлшектері бірдей мәнге ие. Сондықтан ересек адамның көмегі, ең алдымен, жағдайдағы жеке бөлшектерді талдауға және бөлуге бағытталуы керек, одан кейін бала (ересек адамның көмегімен де болуы мүмкін) негізгі және екінші ретті ажыратады[3]

Ерте жаста визуалды-тиімді ойлаудан басқа, визуалды-бейнелі қалыптаса бастайды. Ойлау объектілер арасындағы байланыс пен арақатынаста бағдарлауды қамтитынына сүйене отырып, Запорожец пен Венгер зерттеулері баланы жағдайға бағдарлау тәсілдерін анықтады.

Бұл бағдарлау объектілермен тікелей әрекеттермен, оларды визуалды зерттеумен немесе ауызша сипаттаумен байланысты болуы мүмкін, осылайша ойлау түрін анықтайды - визуалды-тиімді, бейнелі, схемалық, ауызша-логикалық. Көрнекі тиімді ойлау өмірдің бірінші жылының соңында пайда болатындығы және 3,5-4 жасқа дейінгі ойлаудың жетекші түрі екендігі анықталды көрнекі-бейнелі ойлау 2,5-3 жаста пайда болады және 6-6, 5 жасқа дейін жетекші болып табылады.

Ерте балалық шақтағы ойлау процестерінен басқа, әртүрлі танымдық функциялар бастапқы формаларында тез дамиды: сенсорлық, қабылдау, есте сақтау, назар. Жетекші-кеңістіктік визуалды жады, ол өзінің дамуында бейнелі және ауызша болып табылады. Сөздерді жаттаудың ерікті түрі пайда болады. Осы уақытта балада байқалған коммуникативтік қасиеттері, қызығушылығы, адамдарға, ортаға бейімделгіш, еліктеу қалыптасады бастапқы нысандары сана.

Эмоционалды белсендіру басым. Тұлғаның эмоционалды негізі қаланады: балалар бәріне әр түрлі жауап береді, айналасындағыларға әр түрлі көзқарас қалыптастырады-олар бір нәрсені ұнатады, күлкі, қуаныш тудырады, екіншісі ашуланады, жылайды.

Баланың мінез - құлқында сіз адамға тән көптеген эмоциялардың көріністерін көре аласыз-қуаныш, ашу, қорқыныш, ұялу, қанағаттану, эстетикалық сезім, ұялшақтық, реніш және т.б. оның эмоциялары мен осы уақытта пайда болатын сезімдер, заттар мен адамдарға деген қарым-

қатынасты көрсетеді. әлі бекітілмеген және жағдай өзгерген кезде өзгертілуі мүмкін. Басқа оң ынталандыру пайда болған кезде тыйым салу, жаңа ойыншыққа жағымды эмоционалды реакцияның болмауы эмоционалды саланың дамуында ғана емес, сонымен бірге осы жаста жалпы психикалық дамуда да ауытқудың маңызды көрсеткіштері болып табылады.

Баланың дамуы мен мінез-құлқында баланың эмоционалды жағдайы және оның қоршаған ортаға эмоционалды қатынасы үлкен мәнге ие. Кішкентай баланың барлық мінез-құлқы, оның іс-әрекеті, зейіннің тұрақтылығы, жұмыс қабілеттілігі негізінен оған ұнайтындығына, қызықты ма, жоқ па, оған байланысты. Тек бала қызығушылықпен қабылдаған нәрсе жақсы нәтиже береді[4]Егер тәрбиеші өткізген сабақ оған қызықты болса, ол ұзақ уақыт айналысады, оның іс - әрекеттері мен сөздерін мұқият қадағалайды, егер жоқ болса, скучно немесе түсініксіз болса, онда балалар алаңдатады, тыңдамайды және мұндай әрекеттің пайдасы жоқ. Эмоционалды жағдайдың жетекші мәні ерте балалық шақта сақталады-бұл 3-5 айлық бала үшін де, 2-3 жастағы бала үшін де бірдей маңызды.

«Әр түрлі етіп көрсет» ойыны.

Мақсаты: Балаларға биік-аласа, жылдам-баяу, ауыр-жеңіл ұғымдарын меңгерту.

Жүру барысы: Биік-аласа. Бұл ойынға топпен қатысуға болады. Балалар шеңбердің бойымен жүреді. Тәрбиеші былай дейді: «Қазір сендер қақпа арқылы өтесіндер, егер мен қақпа биік десем, осы қалыптарыңмен жүресіндер, ал егер аласа десем еңкейесіндер». Балалардың барлығын қатыстырып әрі қарай жылдам – баяу, ауыр-жеңіл сияқты қарама-қарсы сөздерді қолдана отырып, жалғастыруға болады.Ойын нәтижесінде балалар затты балама түрде қабылдап қимыл-қозғалыс жасау арқылы көлем туралы ұғымдарды ойын арқылы меңгереді.Ойынның айқын біртіндеп дамиды жүйесін пайдалана отырып,тәрбиеші балалардың дене құрылысы дамуының тиімділігін арттырады.

Ол ойында балалардың шат, сергек көңіл күйін туғызады, ал эмоциялық ахуалдың дұрыс болуы баланың дене құрылысы мен нерв-психика жағынан толыса дамуының кепілі

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Камышанова К.И. Ребёнок от рождения до трёх лет. - Ярославль: Академия развития, 2001. - 140 с.
2. Нечаева И.Ю. Система сенсорного развития детей. - Ж-л "Справочник ст. воспитателя"№1, 2010. - с.58
3. Поддьяков Н.Н.Способы сенсорного воспитания в детском саду.М.1965.392с.
4. ПлехановА.,Морозова О., Манасейна М.М. Сенсорное развитие и воспитание детей дошкольного возраста - Ж-л "Д /в", 1995, №7. с.31-35.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ПӘНДІК-КЕҢІСТІК ДАМУЫ ОРТАСЫНДА БАЛАНЫҢ КРЕАТИВТІ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Омарова Динара Қанатовна
Жандилдина Роза Есентаевна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Қапан Арайлым Мүшелбайқызы

Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 3 курс студенті

Аннотация: закладываются основы развития личности в дошкольном детстве и создаются креативные кабинеты. эта способность качественно влияет на развитие других способностей. создание условий для реализации индивидуального творчества дошкольников в различных видах деятельности является основой развития ребенка.

Ключевые слова: дошкольник, личность, развитие, креативные способности, индивидуальное творчество, разнообразная деятельность.

Abstract: the foundations of personality development in preschool childhood are being laid and creative classrooms are being created. this ability has a qualitative effect on the development of other abilities. creating conditions for the realization of individual creativity of preschoolers in various types of activities is the basis of child development.

Keywords: preschooler, personality, development, creative abilities, individual creativity, diverse activities.

Мектепке дейінгі балалық шақта жеке тұлғаның дамуының негіздері қаланды және креативті креативті қабілеттер құрылады. Қызметтің бір түрінде көрінетін қабілет басқа қабілеттердің дамуына сапалы әсер етеді. Осыған байланысты мектеп жасына дейінгі балалардың жеке шығармашылығын әр түрлі іс-әрекетте жүзеге асыру үшін жағдай жасау баланың дамуының негізі болып табылады. Жеке тұлғаны қалыптастыру-әр балаға өмірлік мақсат туралы білім қалыптастыруға мүмкіндік беретін педагогиканың маңызды міндеттерінің бірі.

Бала қоршаған ортаның бейнесін жасайды және оны шындықпен бейнелейді, еліне сәйкес қайта құрылады. Мектепке дейінгі ұйымның міндеті-балаға өзінің креативті қабілетін көрсетуге, әлем бейнесін қайта құру принциптерін тануға және өнер тілін түсінуге, танымдық-эстетикалық және мәдени-коммуникативтік қажеттіліктерді еркін таңдауды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін әлеуметтік мәдени-дамыту ортасын құру[1].

Тәрбиешінің міндеті-балалардың құзыреттілігіне сүйене отырып, креативті іс-әрекеттің дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру, алған білімі мен дағдыларын қолдана отырып, тәуелсіздікке белсенді түрде тәрбиелеу, ойлау мен мақсаттылықты қалыптастыру. Оларды мектепке дейінгі ұйымдарда дамыту орталығы-мектепке дейінгі білім берудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Мектепке дейінгі ұйымдарда пәндік-кеңістік дамыту ортасын құрудың шарты бірқатар шарттарды іске асыратын тұлғааралық өзара іс - қимыл моделіне сүйену болып табылады:

- мүшелер мен қажеттіліктерге құрмет көрсету;
- бос орын және бос уақыт, зерттеу еркіндігін беру.

Мектеп жасына дейінгі балаларға тән іс-шаралар: қарым-қатынас, пәндік және көркемдік белсенділік, ойын, еңбек, оқыту мазмұны бай тәрбиелік әлеуетті қамтиды. Мектепке дейінгі орталықтағы топ балалары екі-үш баладан тұратын шағын топтар үшін жеке орындарды қызығушылықпен пайдаланады. Ересектер үшін көп функциялы кеңістікті (театр, музыка және әдеби) модельдеу, танымдық, ойын, мотор, коммуникативті, шығармашылық және жеке қажеттіліктерді дамыту мақсатында көп деңгейлі ойын кестелерін құру маңызды болып келеді. Мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, креативті қабілеттерін қалыптастыру міндеттері.

Оларды төрт топқа біріктіруді бастау керек:

Бірінші топқа қабылдау қорын, қоршаған әлемнің нақты бейнелерін, эмоцияларды, сезімдерді, қажеттіліктерді, қатынастарды, мүдделерді қалыптастыруға бағытталған міндеттер кірді.

Екінші топтың міндеттері балалар санының элементтерін қалыптастыруды қамтамасыз етеді (оқушылар мен білім көлемі, талқылау және баған). Мұны істеу үшін балаларды қоршаған ортаға дұрыс көзқараспен және әдетті түсінумен, әдепті немесе мінезді, күлкі мен жанашырлықты дұрыс анықтаудың әртүрлі стандарттарымен таныстыру қажет[2].

Бұл әртүрлі стандарттар: сенсорлық (заттардың салмағы мен сапасы - пікір, түс, дыбыстар), эмоционалды (қуаныш, алаңдаушылық, қайғы, таңдау, қайғы), өнер тарихы (өнердің түрлері мен жанрлары, экспрессивтілік құралдары, кейбір суретшілер мен композиторлардың аттарын білу), эстетикалық (әдемі, тартымсыз, күлкілі, батырлық).

Үшінші топ балаларды белсенді әрекетке тартуға көмектеседі:

- а) көркемдік қабылдауды дамыту;
- б) орындаушылық көркемдік қызметтің бастапқы біліктері мен дағдыларын қалыптастыру;

б) балалардың креативті дағдылары мен дағдыларын тәрбиелеу, әскери элементтерді өмірге, табиғатқа, сыртқы келбетіне, адамдармен қарым-қатынасқа белсенді қосу.

Төртінші топқа әр баланың жалпы және арнайы Шығыс қабаттарын қалыптастыруға бағытталған міндеттер кірді. Жалпы кабинеттер-бұл сенсоримоторлы даму, эмоционалды жауап беру қабілеті, шығармашылық қиял. Креативті қиял, көрнекі қабылдау, арнайы қабырғалардағы кеңістіктік және түсетін қатарларды толық және оңай қабылдау, визуалды атаудың жақсы дамуы, қол шеберлігі, эмоционалды эмоционалдылық көңіл-күйді сақтайды. Бұл мәселелерді дұрыс ұйымдастырылған пәндік-кеңестік даму ортасында ғана шешуге болады..

Мектепке дейінгі ұйымдар топтарындағы пәндік-кеңістік даму ортасының ерекшеліктері. Балаларды креативті белсенділігі үшін топтастырылған жағдай балалардың өзіндік іс-әрекетін дамытуға және қалыптастыруға бейім. Заттық-кеңістік даму орталығының болуы балалар креативті орталығына айналуы үшін оның жай-күйі мен жақындығына назар аудару керек, атап айтқанда:

- шығыс аймақтың орналасуы: қол жетімділік, эстетика, жанжал, қозғалыс;

- безендіруде балалар дизайнын пайдалану;

- ойында кейіпкердің болуы;

- материал: біліктілігі, жас талаптары, қол жетімділігі, сақтауға және пайдалануға жарамдылығы;

- жұмыс орнын тазалауға арналған сурет салуға, түсіндіруге, жабуға арналған жабдық, шөміш және шұбар қырлы;

- түстермен жұмыс (көрнекі оқу материалы, дидактикалық ойындар);

- аға (ойлар, халық кәсіпшілігіне, шағын музейлерге арналған шығыстар);

- қол еңбегі (маталар, тігістер, жібек, лента үлгілері, кесте тігу үшін кесте аралық, түрлі-түсті майлықтар және т.б. материал).

Балаларды өнер әлемімен таныстыру, қоршаған орта объектілерінің эстетикалық белгілері туралы идеяларды қалыптастыру, қызығушылықты дамыту, табиғаттың әсерін көру қабілеті, сонымен қатар мектепке дейінгі жастағы бейнелеу іс-әрекетінде алғашқы техникалық дәрежелер мен білімдерді қалыптастыру[3].

Бейнелеу дәстүрлері мен дағдыларын дамыту бойынша барлық жұмыстарды екі кезеңге бөлуге болады:

I кезең ересек пен баланың бірлескен іс-әрекеті негізінде құрылады. Алдымен тәрбиеші дауыстап сөйлеп, суреттің бөліктерін өздері тартады. Әр баланың суреттерінің сюжеті мен бөліктерін түсіндіру. Жанды және эмоционалды байланыс сурет салуға деген қызығушылықты арттырады.

Осы кезеңде арнайы ойындар мен оқырмандар өткізіледі: "бұл не сияқты?", "Бұл Ұшпа затты тап", "сіз дақтардан не көрдіңіз?». Сенсор, пайдаланушылардың қозғалысын дамыту үшін хаттар жүргізеді, мысалы, "басқа бояуларға ақ гуашь қосу және оны табуға көмектесу".

Нәтиже-жарқын түс. Балаларды негізгі түстің рейтингісімен таныстырады. Біртіндеп қызғылт, көк гүлдер алуға дағдыланды.

Балалар түрлерді тартады, қандай түс негізгі болғанын, қандай түс қосылғанын және қандай мөлшерде болғанын айтады. Сурет салуға деген ынтаны ояту үшін бала оқуға қатысады және қиын жағдайда кейіпкерлерге көмектеседі, мысалы, "қоянға жол табуға көмектесу".

- 1 - кезең- алған әсерлерін жинақтау;

- 2-кезең- шығармашылық бастаманың кенеттен көрінуі;

- 3 - кезең шығармашылық шешімдерді іздестіру;

- 4 - кезең- балалардың дербес іс- әрекеті;

- 5 - кезең- жеке және ұжымдық шығармашылық.

Балалардың креативті қиялын және қабілеттерін дамыту, олардың практикалық дағдыларды игеруі нәресте кезеңінен басталады. Балалар тілді игеріп, заттар, олардың қасиеттері, белгілері туралы білімді игере бастайды.

Мектеп жасына дейінгі балалар топтың ұйымдастырылған іс-әрекетінен тыс, ойынға бөлінген уақытта сурет сала алады. тәрбиеші алынған сурет салу дағдыларын қолдануда баланың креативтілігін қолдауға мүмкіндік жасауы керек.

Жалпы, біз бейнелеу өнерін стандарт бойынша үш топқа бөлеміз.

Әдіс-тәсілдері. Осыған байланысты біз ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде балалардың креативтілігін дамытуда әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолданамыз.

- * Құммен сурет салу;
- * Бір басылым;
- * Түйме;
- * Нүктелі сызықпен сурет салу;
- * Әр түрлі заттарды қолдана отырып, ерін далабымен сурет салу;
- * Бір тамшы сиямен саусақпен сурет салу.
- * Тіс пастасы " жіп " графика

Бейнелеу өнері балалар жұмыстың жанында білік және дағдыларын үйренеді, талдау заттар мен құбылыстар қоршаған әлем. бейнелеу қызметін іске асырылуда әр түрлі тараптар тәрбиелеу: сенсорлы умственный, эстетикалық, адамгершілік. Бала ақыл-ой операцияларына сүйене отырып, өз жұмысының нәтижесін ақылмен елестетеді, содан кейін әрекет ете бастайды.

Жұмысқа кіріспес бұрын, олар өздерінің қалыптасқан идеяларына сүйене отырып, ақыл-ойдың міндеттерін шешу үшін оны жүзеге асырудың жолдарын іздейді. Баланың креативті қабілеттерін дамыту одан педагогикалық басшылықты қажет етеді. Оның қалай құратынын және қарапайымнан күрделіге, қарапайымнан күрделіге қалай өту керектігін көзбен қарастырыңыз. Сурет салу кезінде бала әртүрлі сезімдерді сезінеді: қуанады, ашуланады, егер ол өзін тастамаса және т.б. Кейбіреулер жетістікке ұмтылады, ал кейбіреулері қызығушылық танытады. Сурет салу кезінде бала үйренеді, әлемді терең түсінеді. Бұл баланың психикалық дамуында үлкен маңызға ие. Яғни, бір тақырыпты бейнелегенде, бала оның сюжетін жасайды, ол туралы өзінің сезімдерін көрсетеді. Мұнда Аристотельдің келесі сөзін есте сақтау қажет. Сурет салу Баланың жан-жақты дамуына жағдай жасайды.

Мектеп жасына дейінгі баланың креативтілігі-сурет салу, модельдеу, ойын, би, бейнелеу қимылдары, дауыс ырғағын салу. Өнердің бұл түрлерінде баланың өзіндік белсенділігін дамытуға ерекше назар аудару керек. Балалар креативтілігін дамыту үшін олар шеберлікті қалыптастыруы керек. Яғни, сурет сабақтарында мектеп жасына дейінгі балалар көркем материалды мұқият қолдануға үйренеді[4].

Тәрбиеші балалардың эмоционалды жағдайын қалыптастырады, өз жұмысында бейнені өз бетінше жеткізуге деген ынтаны оятады. Мысалы, қысқы кезеңнің суретін салмас бұрын, алдымен қыс туралы суретке қарап, қыс туралы өлең немесе өлең айтуға болады. 2-3 жастағы балалардың

суреттерінде алдын-ала ойластырылған бейнелер де пайда болады. Еркін шығу формалары-бір затты құрайтын сызықтар мен әртүрлі формалар (үй, ұшақ, доп және т.б.).Егер бейнелеу әрекеті жаңа немесе дәстүрлі емес жағдайларда жүрсе, балалардың қызығушылығы артады.

Бірінші кезең-бұл пайда болу, даму, ойға келген нәрсені бейнелеуге деген ұмтылыс кезеңі. Ол толмаған балада орындаушылық тілек. Үш жастағы балалардың тек 30-40 пайызы өз ойларын алмастыра алады және айтқандарын бейнелей алады. Қолына қарындаш алғаннан кейін, ол мұны істей алмайтынын біліп, бас тартады. Бала есейген сайын оның мінезі тұрақтанады, бай тәжірибе жинақталады.

Екінші кезең - бейнелеу процесінің пайда болуы. Алаласыз тақырыбында тапсырмалар, ықпал ету қажет, сонымен қатар, бала өзі таппады бағыты-сурет. Осы кезеңде бала өз қабілеттерін тәуелсіз басқаруға, жұмыс құралдарын (щетка, қарындаш, түрлі-түсті бояулар) қолдана білуге тырысады.

Үшінші кезең алдыңғы екі кезеңмен, яғни жалғастыру және аяқтау қабілетімен тығыз байланысты. Баланың жұмысын талдау, қарастыру, оны өзіне тарту арқылы бағалау, оларға сенімділік пен белсенділікті дамыту. Дәл осы үш кезең арқылы балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту қажет. Сурет салу барысында біз балалардың ойлау қабілетін жақсарт аламыз, яғни дидактикалық ойындар арқылы да дамыта аламыз.

Көркемдік талғамды арттыру, бейнелеу өнерінің, зейін мен танымның мәнерлілік құралдарын балалардың оңай игеруі.

Егер кіші топтарда түстерді тақырыптың белгісі ретінде қарастыратын болсақ, онда біз қандай түсті бояуға болатындығын айтамыз, содан кейін жоғарғы топтарда,мысалы:"жасыл бояумен не бояуға болады?"тапсырмалары бар ойындар. Бала тікелей сурет салады. Осы әрекетке байланысты үлкен топтағы балалар бос уақытында өзі жақсы көретін ойыншықтарды немесе өзі жақсы көретін топтағы балаларды бояуды ұсына отырып, баланың психикалық көңіл-күйіне байланысты түсін қалай қабылдайтынын анықтауы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как психологический аспект изучения творчества.-М., 1983.-С. 182-195.
2. Рубинштейн Л.С. Основы психологии. – СПб: Питер, 1999:-216с.
3. Сусоколова И.А. Популяционное выявление креативности // Наука-педагогу.- 2006.-№2.-С.6-10.
4. Әбдібекқызы Қ. Балалардың көркем шығармашылық қабілетін дамыту. Тәрбиешіге арналған көмекші құрал.Әдебиет пәні. 5-8 кл.А: Рауан,1994 ж. 78 б.

ӘЛ-ФАРАБИ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ ГУМАНИСТІК КӨЗҚАРАСТАР

Сарипбекова Айгүл Тұрысбекқызы

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

Аннотаци. В статье описаны философские взгляды великого ученого, просветителя, философа своего времени аль-Фараби. В педагогических воззрениях мыслителя аль-Фараби были затронуты проблемы воспитания подрастающего поколения, которые не теряют актуальности и по сей день.

Ключевые слова: педагогические взгляды, философия, ученый, наука, взаимосвязь наук, воззрения ученого, воспитание.

Abstract. The article describes the philosophical views of the great scientist, enlightener, philosopher of his time al-Farabi. In the pedagogical views of the thinker al-Farabi, the problems of raising the younger generation, which do not lose their relevance to this day, were touched upon.

Key words: pedagogical views, scientist, science, interrelation of sciences, scientist's views, education.

Шығыс ойшылдарының педагогикалық көзқарастары жүйесіне тән ерекшелік жеке тұлғаның үйлесімді дамуына ерекше назар аудару болды. Тұлғаны дамыту процесіндегі жан мен тән үндестігіне байланысты мәселелердің кең ауқымын зерттеуге нағыз энциклопедиялық білімі бар ойшылдар өз еңбектерін арнады. Олардың қатарына Кинди, Фараби, Бируни, Авиценна, Аверроес, Туси, Ибн Халдун және басқа да ғалымдар жатады. Олар педагогикалық мәселелерді абстракті теория тұрғысынан емес, адамзат дамуының тіршілік процесінің бөлігі ретінде қарастырды. Бұл тәсіл шығыс ойшылдарының кейінгі дәуірлердегі еуропалық ағартушыларға айтарлықтай әсерін көп жағынан түсіндіреді. Ортағасырлық Шығыстың мәдени орталықтары рухани білім беру мекемелері - медреселер болды. Ондағы оқыту жоғары ғылыми деңгейімен ерекшеленді; философ-энциклопедистер тек сабақ беріп қана қоймай, оқытуды жетілдіруге ықпал ететін оқу құралдарын құрастырды.

Өз тұстастары тамаша ғалым және философ Әбу Насыр ибн Мұхаммед әл-Фарабиді (870-950) Аристотельден кейінгі екінші ұстаз деп атады. Ол Аристотельдің шығармалары туралы тамаша пікірлер айтты. Өзінің философиялық көзқарастарымен тығыз байланысқан жастардың ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық және дене тәрбиесі мәселелерін, педагогикалық еңбек мәселелерін егжей-тегжейлі зерттеген.

Атап айтқанда, Фараби ислам идеологиясы фанатизмінің дәйекті қарсыласы болды. Ол Аристотельдің «Этикасына» пікір айта отырып, ең жоғарғы жақсылықтардың бәрі осы әлемде, тек ессіздер ғана оны басқа дүниеде деп ойлайды деп жазды. Тәрбие мәселесі Фараби үшін оның философиялық жүйесінің маңызды және күрделі бөліктерінің бірі болды. Тәрбиенің басты мақсаты, оның тұжырымдамасына сәйкес, игілікті істерді орындаудан тұратын ізгілікті игеру арқылы адамды бақытты ету. Бірақ шынайы игі істерді орындау үшін адамгершіліктің қалыптасуына көмектесетін білім қажет.

Фараби трактаттарында таным құралдарымен ізгілікке тәрбиелеудің нақты әдістері ұсынылады. Фараби оны «жұмсақ» және «қатал» деп бөлді. Егер тәрбиеленушілердің өздері ғылымды игеруге, еңбекке және жақсы істерге деген ұмтылысын көрсетсе, онда бұл талпынысты нығайтуға көмектесетін жұмсақ тәрбие беру әдістері орынды. Егер тәрбиеленушілер ызақор, бағынбайтын, жалқау болса, оларға «қатал әдістерді», яғни мәжбүрлеуді қолдануға болады. Сонымен бірге мұндай әдістерді қолдану тәрбиеленушінің өзінің адамгершілік деңгейімен анықталуы керек. Демек, тәрбиелік қызмет, тәрбиеленушінің бақылауы мен тәжірибесімен үйлескен тәрбиешінің кең білімі мен жоғары адамгершілік қасиеттерін қажет етеді.

Шығыс философтары тәрбиелеудің мақсаты мен құралдары мәселелерін қарастыра отырып, көбінесе Аристотельдің «адамгершілік адамның психологиялық және биологиялық қасиеттері сияқты мұраға қалдырылмайды, ол жоспарлы жаттығулар мен әдеттердің нәтижесі болып табылады» деген идеясына сүйенді.

Шығыс ғалымдарының ежелгі грек ойшылдарының идеяларына деген терең құрметіне қарамастан, олардың көпшілігі күмән тудырып та отырды. Мысалы, Фараби Аристотельдің адамгершілік ережелері мен олардың кодекстерінің трактовкасы тек әмбебап және абсолютті сипатта деп санады. Шындығында кез-келген бейімділік қиын жағдайда да өзгере алады. Әлі нақты моральдық көзқарастары, тіпті рухани қасиеттері қалыптаспаған, жаны потенция ретінде ұсынылған бала үшін оған тиімді әсер ететін жағдайлар жасалуы керек. Адамның адамгершілік бейнесін қалыптастыруда, Фарабидің айтуы бойынша, шешуші фактор - бұл белгілі бір қоғамдағы адамдардың қарым-қатынасы және адам еркі болып табылады.

Ғылыми білімдердің мазмұны мен әдісі туралы өзінің көзқарастарын ұсына отырып, Фараби кез-келген ғылымды зерттеу кезінде үш міндетті шартты сақтауды талап етті: нақты қағидаларды басшылыққа алу, осы ғылымға қатысты алынған эмпирикалық мәліметтерден қорытынды шығару және басқалардың пікірлеріне сыни көзбен қарау. Шығыста орта ғасырларда білімнің беделі өте жоғары болды және оны басқаларға беру қабілеті көптеген себептермен, оның ішінде энциклопедист - ғалымдардың іс-әрекеті арқасында өте жоғары бағаланды. Өздері өте білімді және адамгершілікті болғандықтан, олар адамдардың екі түріне - білімді қаскөйлер мен тақуа надандарға қарсы тұрды. Білімдері бар, бірақ адамгершілігі жоқ азғындар өз іс-әрекеттерімен ғылымның өзін жаман көрсетсе, ал тақуа надандар ақымақтықтың таралуына ықпал етеді деп есептеді. Бірақ бұл әлемде де адам «әмбебап ақылмен» қосылу арқылы бақытқа қол жеткізе алады, яғни белгілі бір интеллект деңгейін жинақтап, өзін адамгершілік жетілдіруге ықпал етеді.

Фараби жазғандай, мұғалім қызметінің мақсаты - бақытқа жету жолдарын табуға көмектесу. Мұғалім бәрін көре, ести білуі керек, көрегенді ақыл-ойға ие, принципті болуы керек, өз ойын жеткізе білуі керек, ғылымды меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар өз білімін және білімге деген сүйіспеншілігін оқушыларына бере білуі керек. Мұсылмандық орта ғасырлардағы энциклопедист - ғалымдар Гегельдің айтуы бойынша,

зияткерлік мәдениеті бойынша Батыс әлемінен озып, өз тұжырымдамаларын дамыта отырып, ежелгі дәуірлердің әр түрлі қайнар көздеріне - еуропалық антикалық, үнді философиясына, ежелгі Қытайдың қайнар көздеріне және басқаларға жүгініп отырды.

Шығыстың ортағасырлық ойшылдарының педагогикалық идеялары, олардың білім, адамгершілік, баланың қалыптасуындағы отбасы мен мұғалімнің рөлі, тәрбие түрлері туралы ортақ ойлары олардың философиялық дүниетанымынан туындайды. Олардың адам тұжырымдамасын жасауға және оның Жердегі орнын түсінуге қосқан үлесі баға жетпес. Адам табиғатына деген гуманистік көзқарастарымен бөлісе отырып, шығыстың энциклопедист - ғалымдары жалпыадамзаттық бақытқа жетуге тырысты. Олардың идеяларының едәуір бөлігі еуропалық Қайта өрлеу, Ағартушылық және одан кейінгі барлық дәуірлердің педагогикалық теориялары үшін іргетас болды.

Ортағасырлық ойшылдардың ұлы еңбегі олардың гуманизм, ағартушылық және өзара сыйластық идеяларына негізделген жалпы адами, қоғамдық және мемлекеттік даму туралы ойларын білдіруінен тұрады. Бұл ғалымдар жоғары академиялық ұтқырлықпен ерекшеленді және Шығыстың әртүрлі елдерінде ғылыми білімдердің қалыптасуында, аймақтар мен континенттер арасындағы өзара алмасудың кеңеюінде және жалпы әлемдік өркениеттің дамуында маңызды рөл атқарды. Әл-Фараби философиясы - Шығыс пен Батыс идеяларының синтезі. Оның идеяларын терең зерттеу және өзектендіру Шығыс пен Батыс арасындағы диалогты толық және тұтастай түсінуге ықпал етеді. Қазақстан шығыс пен батыс мәдениеттерінің қиылысында, ұзақ жылдар бойы өзара әрекеттесіп, ынтымақтастықта, өзара байытылған тарихи кеңістікте орналасқан. Ұлы ойшылдың жеке өмірбаянының түркілік тегі, философиялық ойдың ислам мәдениеті топырағында дамуына мүмкіндік беруі оның абыройын нығайтты, өйткені әл-Фараби мұрасы философиялық ақыл-ойдың полисемантикалық ой кеңістігінде жұмыс жасау қабілетінің белгісі болды [1].

Біз философтың «ақыл ізгілігіне» үлкен мән беретіндігін түсінуіміз керек. Атап айтқанда, философ ең жетілдірілген ақыл-ой қасиеті ұзақ уақытқа есептелген халыққа, адамдарға және қалаларға қамқорлық жасау деп санайды. Одан кейін әр өнер түріне, әрбір үйге, жеке адамға күнделікті өмірде қолданылатын ақыл-ой қасиеттері жалғасады. Бақыт, адамның адамгершілік тұрғыдан кемелденуі, оған жетудің жолдары мен тәсілдері туралы мәселе ұлы ғалым әл-Фараби дәуіріндегі проблемалық мәселелердің бірі болды. Бүгінгі күні бұл мәселе өзектілігін жоғалтқан жоқ. Муаллимус Соняның айтуы бойынша бақыт- адам инстинкті түрде ұмтылатын жетілудің бір түрі. Атап айтқанда, ол игіліктер арасында «бұл адам ең алдымен ұмтылатын ең ірі бақуат және ең мінсіз мақсат» деп жазады. Фарабидің пікірінше, адамның кемелденуі, оның ізгіліктерінің қалыптасуы бүкіл өмір бойы жалғасатын және өліммен тоқтайтын процесс. Философ адамгершілік қасиеттер санатына темперамент, батылдық, жомарттық және әділеттілікті жатқызады. Бірақ Фараби толық кемелденуге ақылға қонымды ізгілік болған кезде ғана қол жеткізуге болады деп санайды.

Сонымен, ойшыл әдептілік пен ойшылдық, адамгершілік пен парасаттылықтың байланысын атап көрсетеді, оны мойындамайтындарды сынайды. Осы ұғымдардың бірлігі мен олардың өзара байланыстылығынан шыға отырып, ол кемел адам мен ізгілікті қоғамның гуманистік мұраттарын түсіндіреді. Бақытқа жетелейтін шынайы адамгершілік кемелдік пен білімнің көрінісі - Фараби философиясының негізгі идеясы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Усманова У.С. Вклад среднеазиатского ученого Абу Насра аль-Фараби в развитие мирной философской мысли. // Молодой ученый. № 3, 2018.

БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЛСЕНДІЛІГІН ДАМУШЫ ОРТА АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Темирханова Қымбат Шашубаевна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: В этой статье рассказывается проблемы формирование социальной активности детей через развивающую среду. С точки зрения педагогики, анализируются фундаментальные исследования ученых. А также рассматривается о роли воспитателя в социализации детей дошкольного возраста.

Annotation: This article describes the problems of formation of children's social activity through a developing environment. From the point of view of pedagogy, the fundamental research of scientists is analyzed. It also discusses the role of the educator in the socialization of preschool children.

Елімізде білім беруді дамыту тұжырымдамасында айқындалған негізгі мақсат - мектепке дейінгі білім беруді жетілдіру жолымен балалардың білім алуына бастапқы мүмкіндіктерді қамтамасыз ету. Осыған орай, балалардың бойында оқу қызметін меңгерту, белсенділігін қалыптастыру, дамытушы ортада баланы ынталандыру басты бағыт болып саналады. Білім берудің түрлі деңгейлеріне қарай жаңа әлеуметтік сұраныстарының пайда болуы шығармашылық қабілеті бар, саналы, әрі өз іс-әрекетін анықтайтын және осы мақсатқа жету үшін өзін басқара алатын белсенді жеке тұлғаны қалыптастыруды қажет етіп отыр. Бұл талаптарды орындау үшін мектепке дейінгі ұйымның педагогикалық үрдісінің, ең дұрыс бағыты белсенділікті іс-әрекеттік тұрғыдан дамыту болып табылады. Бұл төмендегідей мәселелерді шешуге мүмкіндік береді: баланың қызығушылығын қалыптастыру, ойлау қабілетін дамыту, оқу дағдысын игерту, мәдени мінез-құлқын, мақсат қою біліктілігін және шығармашылығын тәрбиелеу. Қоғамдағы өзгерістер адамдардың әлеуметтік белсенділігіне тікелей байланысты болып келеді. Әлеуметтік белсенділік адамның әлеуметтік позициялық көрінісі.

Әлеуметтік белсенділіктің өндірістік, қоғамдық-саяси, мәдени-танымдық, тұрмыстық, т.б. түрлері бар. 1980 жылы баланың әлеуметтік белсенділігін қалыптастыру және дамыту мәселесі бойынша шет елде мектепке дейінгі және кіші мектеп жас кезеңі көптеген зерттеушілердің назарын аударды (Ш.А.Амонашвили, С.П.Баранов, Е.А.Ануфриев, Р.Г.Казакова, В.И.Логинова, В.С.Мухина және тағы басқалар). Мектепке дейінгі кезеңнен бастап әлеуметтік белсенділікті қалыптастыру бойынша қажырлы еңбектеніп, мақсатқа бағытталған жұмыстар жүргізілуі керек. Осы кезеңнен бастап болашақ тұлға ретінде өзіне, адамдарға, қоршаған ортаға көзқарасы қалыптаса бастайды. Әлеуметтік ережелер мен қағидаларды меңгере отырып бала дамиды. Әрине, әлеуметтену процесі баланың қоршаған ортамен белсенді өзара әрекеті нәтижесінде жүзеге асады. Субъектінің әлеуметтік белсенділігінсіз оның танымы да, шығармашылығы да, іс-әрекеті де дамымайды. Сондықтан балалық шақтан бастап белсенділік әлеуметтік маңызды сипатқа ие болуы керек.

Біздің қоғамымызда адам жанын алаңдататын мәселелер көптеп кездесуде. Бүгінде бала тәрбиесі мен қазіргі өмір ағыны бір-бірімен қабыспай отыр. Олай дейтін себебіміз жастардың қоғамдық орындардың тәртіп ережелеріне бағынғысы келмеуі, қоғамдық мүлікке жанашырлықпен қарау, үлкендермен қарым-қатынаста сыпайлық, елгезектік сияқты мәдени-танымдық қасиеттерді танытпауы күнделікті өмір ағынында көрініс беруде.

Балабақшадағы жаңа келген балаларда бұларды қалыптастыру біршама қиындықтарды тудырып жатады, олар әлі де болса моральдық жағдайларды біржақты қабылдайды, оларға талдау жасауға қиналады, жасы өсе келе бұл жастағы балалардағы бағалаулар біршама бейімделіп, адамгершілік нормаларына қатысты ережелер негізделі бастайды.

Соңғы жылдары жарияланған еңбектерде «әлеуметтік белсенділік» деген термин жиі айтылып жүр. Біз осы терминнің мағынасын ашу үшін ең алдымен «белсенділік» ұғымына анықтама беріп кетсек, «Белсенділік» - деп жеке адамның мінез-құлқының дамуына ықпал жасайтын әлеуметтік қатынас, олардың көп қырлы іс-әрекеттері.

Әлеуметтік белсенділік – мәселелерді шешуге саналы түрде бағытталған іс-әрекет. Әлеуметтік белсенділік арқылы жеке адамның мәдени дәрежесіне, білім деңгейі мен икемділігіне, қоршаған ортамен қарым-қатынасына баға беруге болады. Әлеуметтік белсенділіктің төмендігі адамдардың қоғамдық ортақ іс-әрекеттерден тыс қалғандығын, білімсіздігін және жігерсіздігін көрсетеді. Қоғамдағы өзгерістер адамдардың әлеуметтік белсенділігіне тікелей байланысты болып келеді.

Баланың белсенділігі іс-әрекеттің әр алуан түрлерінде көрінетіні психологияда дәлелденген, өмір барысында қарым-қатынас, таным белсенділіктері, өзін-өзі жетілдіру мен қоршаған өмірді түрлендіру, өзгерту белсенділіктері дамиды. Кішкентай баланың өзі де пассивті емес түрде өмірдің жағдайларына бағынады. Ол өзінің талаптарын орындатқанда (үлкендерге) белсенді, ол қоршаған адамдарға қатысты өз түзетулерін енгізеді. Ол адамға деген (ұнату, ұнатпау) және заттарға деген (керек, керек

емес, жақсы көретін, жақсы көрмейтін) өзіндік жеке тұлғалық қатынасын көрсетеді. Бұл қатынастар оның іс-әрекетінде жеке тұлғаның өзгешелігін жасай отырып пайда болады.

Педагогикалық-психологиялық зерттеулер ересек топ балаларының белсенділігін қалыптастырудың тиімді құралы дамытушы орта екендігін дәлелдеп отыр. Ж.Ж.Руссоның философиялық-педагогикалық көзқарастарында даму ортасы ерекше орын алады. Ол тәрбие үрдісі тиімді өту үшін, әр тұлғаға оның шындықтағы мүмкіншіліктері мен табиғи сұраныстарының арасында тепе-теңдік орнататындай ерекше даму ортасы құрастырылуы керектігін атап көрсетті. Бұл ортада тұлға әзір білімді алмайды, ол сол білімді өзі тауып, тірі табиғатты бақылай отыра өзінің тәжірибесінің негізінде үйренеді. Ж.Ж.Руссоның пікірінше, тұлға дамуының негізгі кайнар көзі білімнің көлемі емес, сол білім көлемін өздігінен еркін пайдалана білуінде. Осылайша «табиғи саналылықтың» тәрбиесінде дамыған тұлға өз қасиеттерінің ішкі әлем дүниесінің еркіндігін сақтап қалуға мүмкіндік береді.

Әлеуметтендіру мәселесін көтерген О.Нұсқабаевтың ойынша, іс-әрекет өскелең ұрпақты әлеуметтендірудің негізгі саласы болып табылады. Өйткені кез келген адам, ең алдымен, еңбек үстінде өзінің өмір сүру ортасынында, өзін де өзгертеді деп көрсетеді. Бұдан заттық-дамытушы ортамен іс-әрекеті тұлғаны әлеуметтендірудің негізгі шарты және қоғамның маңызды қызметі деп түсінуге болады. Мектепке дейінгі баланың әлеуметтенуі тұлғаның қажетті өмір тәжірибесін жинақтап, қоғамдағы тәртіп нормалары мен ережелерін игеруі.

Заттық-дамытушы орта - педагогикалық үрдісті жүзеге асыруға қажетті уақыт пен кеңістік жағынан жүйелі ұйымдастырылған, қажетті заттармен, ойын құралдарымен жабдықталған эстетикалық, психологиялық-педагогикалық шарттардың жиынтығы. Бұндай ортада бала белсенді танымдық, шығармашылық іс-әрекетке қосылады, қызығушылығы дами түседі, қиялы, ақыл-ой және бейнелік қабілеттері, қарым-қатынас жасау дағдысы дамиды, ең бастысы, үйлесімді тұлға дамуы жүзеге асады.

Дамытушы орта баланың өзіне деген сенімділігін арттыруға, оны бойына сіңіруіне септігін тигізеді, мектеп жасына дейінгі балаға өз қабілеттерін сезіну және қолдануға мүмкіндік береді, өз қабілетін, шығармашылық шешімдер қабылдай алу дағдыларын дамытады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік белсенділігін қалыптастыруда «әлеуметтік орта» білім беру саласындағы педагогикалық процеске белгілі бір талаптар қойылады.

Мектепке дейінгі ерте жас (1 жастан бастап 3 жасқа дейін): ересектермен және құрдастарымен ынтымақтастық жағдайын құруды көздейді; мінез-құлықтың қарапайым ережелерін сақтауға, ересектердің тапсырмасын орындауға ықпал етеді; бейімделу үдерісіне ықпал етеді.

Мектепке дейінгі кіші жас (3 жастан бастап 5 жасқа дейін) балаларды айналасындағы әлеуметтік ортамен таныстыруды қарастырады, эмоционалдық дамуына ықпал етеді.

Мектепке дейінгі ересек жас (5 жастан бастап 6 жасқа дейін): құрылымдық өзара іс-әрекет дағдыларын, даулы жағдайларды шешу тәсілдерін игеруді қарастырады; әлеуметтік ойын технологиясына құрылған; балалардың қамқорлық, ықылас, өзара көмек көрсетуге ынталандыратын ізгілік бағытындағы жағдайларды құруды қарастырады; басқа білім беру салалары арқылы әлеуметтік даму жағдайларын қарастырады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік белсенділігін қалыптастыру стандартта қойылатын талаптарға негізделіп жүзеге асырылады. Сонымен қатар, жоғарыда айтылғандай әлеуметтік белсенділікті қалыптастыруда заттық ортаның ықпалы аса маңызды болып келеді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік белсенділігін қалыптастыру мақсатын көздейтін «Әлеуметтік орта» білім беру саласында тәрбиешілерге де белгілі талаптар реті қойылады. Яғни тәрбиеші: даулы жағдайлардың оң шешілуі дағдыларын меңгерген; баланың қоршаған ортаны оң қабылдауын қалыптастыра алатын; ұтымды әлеуметтік қатынастар құруда еліктеу үшін үлгі бола алатын; бала пікірін құрметтеп, жол, эмпатия көрсететін; әр баланы құрдастарымен қатынас жасата білетін; эмоционалдық қолайсыздықты жеңудің нақты тәсілдерін білетін және үйрете алатын; қазақтың және басқа да халықтардың салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын білетін және насихаттайтын болуы тиіс. Тәрбиешілерге қойылатын талаптардың жүзеге асырылуы балалардың тиімді әлеуметтенуі мен әлеуметтік белсенділігінің қалыптасуының негізі болады.

Балаларының әлеуметтік белсенділігі олардың шынайы жағдайларды түсініп, бағалай білуінде, ересектермен, құрбы-құрдастарымен, өзінен кішілермен қарым-қатынаста өз іс-әрекетін саралай білуінде, өзін-өзі бағыттай отырып, әлеуметтік ортада белсенді тұлға болып қалыптасуына негіз болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Халитова И.Р., Сұраншиева М.Қ. Әлеуметтік педагогика. –Алматы.-2020
2. Кирабаева Ш. А. Формирование социально-ориентированного поведения младших школьников в учебно-воспитательном процессе. Автореф. дис.канд.пед.наук. –Алматы, 2003.
3. Мулько И.Ф. Социально-нравственное воспитание дошкольников 5-7 лет. –М.: 2004.
4. Жиенбаева С.Н., Кусбаева А.Н. Мектеп жасына дейінгі балалардың қарапайым этикалық мәдени мінез-құлқын қалыптастыру. Мектепке дейінгі білім. №6. 2006.

II СЕКЦИЯ

**Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайындағы
Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеяларының сабақтастығы
(Жаратылыстану-математикалық және техникалық ғылымдар)/
Преемственность педагогических идей И.Алтынсарина в условиях
обновленного содержания образования
(естественно-математические и технические науки)**

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННІҢ ОРЫС ДОСТАРЫ

Абаева Айбану Абайқызы

«Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 3 курс студенті

Ғылыми жетекші: аға оқытушы, магистр Айдарова Г.К.

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. В данной статье рассматриваются мнения русских друзей просветителя И.Алтынсарина

Ключевые слова: просветитель, педагог, инспектор, ученый, письмо.

Summary. This article discusses the opinions of Russian friends of the educator I.Altynsarin

Keywords: enlightener, teacher, inspector, scientist, letter.

Ұлы ағартушы Ы.Алтынсариннің педагогикалық көзқарасының қалыптасып, дамуында орыс достарының ықпалы зор болды. Осыған орай педагогикалық тағылымы жөнінде профессор С.Қалиев «Ы.Алтынсариннің педагогикалық көзқарасынан да бүкіләлемдік тәлім-тәрбиенің алтын діңгегі гуманистік көзқарас, яғни шәкіртке жылы жүректі болу, мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық принциптері айқын аңғарылады. Ағартушы бүкіл өмір жолын мектеп ашуға, қазақ балаларын оқуға тартуға, дүние ғылымдарын үйретуге және соған оқу құралдарын жазып шығаруға арнаған және өнегелі ұстаз-тәлімгер даярлауға, оларға күнделікті ғылыми-әдістемелік басшылық жасауға көңіл бөлген. Алтынсарин шығармаларын қазақ халқының XIX ғасырдағы қоғамдық өмірінде болған саяси-әлеуметтік мәселелерді жан-жақты қамтып жазуға жұмсады. Ол кез келген шығармаларында шәкірттерді адал, шыншыл, еңбексүйгіш, өнегелі, өнерлі азамат болуға, зиянды іс-әрекеттен, ұрлық-зорлық, жатып ішер жалқаулық сияқты жаман әдет, жат мінезден бойын аулақ ұстауға шақырады....»- деп тұжырым жасаған. Орыс достарының арасында екі шығыстанушы ғұлама ғалым В.В.Григорьев пен Н.И.Ильминский орны ерекше болды.Өйткені алғаш білім нәрімен сусындауына көп көмегін тигізген ғалым В.В.Григорьев, ағартушы ориенталист-ғалым Н.И.Ильминский .

Ғалым Н.И.Ильминский былай деп жазады: «В.В.Григорьевтің жұмыс орнына келсем, онда қазақ мектебін алғашқы бітіргендердің бірі Ибраһим отыр екен.... Сонымен мен Алтынсаринмен В.В.Григорьевтің жұмыс кабинетінде кездестім». Міне, Алтынсарин мен Ильминский арасындағы достық пен ынтымақтастық осылай басталып, ағартушының орысша, европаша білім алып, ой-парасатының тереңдей түсуіне Н.И.Ильминскийдің тікелей жәрдемі де, белгілі дәрежеде ықпалы да болған. [2, 80 б]

Қазақ халқының барлық болмысын орыс достарының бірі ғалым Н.И.Ильминский қазақ халқымен жақын араласып, тілінде жақсы түсініп, аса жоғары баға берген. Ыбырайдың өзінің күнделікті қызметінен бос уақытында өнер-білім жолындағы түсінбеген мәселелер мен сұрақтарына ерінбей-жалықпай жауап беріп, оның ғылым-білімнің дамуына баулыған. Н.И.Ильминский ағартушы жайындағы мына пікірінде «Шындықты айтпауға болмайды,-дейді ол,-Алтынсарин менің көп сөзділігіме асқан төзімділік білдіруші еді. Аса сүйкімді жігіт Алтынсарин сөйтіп менің семьямның тұрақты да қадірлі қонағы болып сіңісіп кетті» деп өз ойын ашық көрсетіп, орыс тілін толық меңгеруіне отбасының көп жәрдемі болғанын және көркем шығармаларды дауыстап оқығанда, қате айтқан сөздерін түзеткенін атап көрсетеді. Ағартушының екінші ақылшы досы Василий Владимирович Катаринский. Оған дәлел ретінде мына хатта жазылған «Аса қадірлі Василий Владимирович» деп басталып «Сізге шын берілген бағынышты пендеңіз», не «шын қадірлейтін», «өзіңізге берілген қызметшіңіз!» -болып аяқталатын соңғы хатында жазылған. Ол хатта «Егер тәуір болсам тамыз айының аяғынан бастап облысты аралап қайтпақшымын. Ал егер сіз тамыз айының ортасына шейін, не 20-лары шамасында келсеңіз, онда біз Торғай, Ырғыз арқылы Орынборға дейін аралаған болар едік» -деп жазылған. Орыс досы В.В. Катаринскийдің ұсынысымен ағартушы Бөкей ордасындағы қазақ мектептерінің инспекторы болып Никандр Муравьевті тағайындап, Торғай халық училищелерінің айырықша инспекторы болып Н.И. Ильминский мен В.В. Катаринскийдің қолдауымен Ыбырай Алтынсаринді ресми бекіткен. Ағартушы 1879-1889 жылдар арасында Торғай халық училищелерінің инспекторы ретінде тындырған еңбегінің нәтижесінде орыс досы В.В. Катаринскийдің қолдауымен жүзеге асады оқу жүйесінің, педагогикалық ой-пікірлерінің қалыптасуына, демократиялық сипат алуына ықпалын тигізеді.

Ағартушының Н.И.Ильминскийге жазған бір хатында былай деген: «Балалар әлемі» маған өте ұнап кетті, өйткені, онда менің ауырмақ болып жүрген нәрселеріме жарамды мақалалар көп екен. Молдалардың оқытып жүрген татар, араб, парсы тілдеріндегі кітаптарының бәрі де адам баласын дұрыс ойдың бәрінен адастырады, кері кетіреді. Ал басқа халықтар сияқты қазақтарға да олардың өздеріне түсінікті тілде жазылған, оқығанда ақыл беріп, ой түсіретін кітаптар керек. Бар күшімді жинап мен «Балалар дүниесінен» бір мақаланы аударып көргелі отырмын. Тірі болсам оны сіздің шолып шығуыңызға жіберемін», - дейді [1.13 б].

Ағартушының осы хатынан балаларға арнап аударған бірнеше шығармалары мен оқу құралдары «Қазақ хресоматиясын» және «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралын» жазылып, қазақ-орыс мектептеріне тәлтіма оқулық ретінде ұсынылған. Хрестоматия оқу құралында қазақ халқының ауыз әдебиетінің асыл үлгілерін, балаларға арналған нақыл әңгімелер мен мысал өлеңдерін аударып енгізілген. Хрестоматиясының екінші бөлімінде жаратылыстану, жағрапия, тарих, физика, сондай-ақ техника саласынан түсінік беруді көздейтінін айтқан. Оқу- тәрбие процесін ұйымдастыруда ағартушы Ушинский, Руссо, Каменский , Толстойдың гуманистік идеяларын басшылыққа алады.

Ағартушының аға тұтып сыйласқан орыс достарның бірі ғалым Алексей Александрович Бобровников. Жолдаған хаттарының бірінде «Аса қайырымды Алексей Александрович пен Наталья Моисеевна! ...Орынбор бекінісіне келгелі ... оқиын десем кітап жоқ, қазақ балаларын оқытайын десем мектеп салынбаған және оған ешбір қаражат та жоқ»-деп жазады [1, 68 б]. Осы хатының соңында «Өткен жылы Орынбордан кетерімде жол қаражатын алған жоқ едім, оны осы күнге дейін ала алмай отырмын» - деп Алексей Александровичтен осы мәселені шешуге жәрдемдесіп жіберуді сұраған.

Ыбырай Алтынсариннің 1861 жылдың 14 қыркүйегінде жазған «Құрметті Алексей Александрович!» деп басталатын хаты Қазан қаласында В.И.Ленин атындағы университет жанындағы Лобачевский атындағы ғылыми кітапхананың қолжазба қорында сақтаулы. Ол хатта қаңтар айынан бері еңбек ақы алғаным жоқ, осыны почта арқылы тез жіберудің амалын қараңызшы?.. аса сыйласатын Николай Иванович (Ильминский) маған хат жазып Қазан қаласына кел, университетке оқуға түс деп кеңес берген. Оқығым-ақ келеді, бірақ семья жағдайы да, жұмыс бабы да оған әзір ырық бере қоймас...Сізге шын берілген И. Алтынсарин» деп жазған. Бұл хатта А.А.Бобровников пен Ыбырай Алтынсарин арасындағы достығының тағы бір айғағы екені сөзсіз. Орынбор өлкесінің басқару орны Торғай бекінісінен қазақ балалары үшін бастауыш мектеп ашуға рұқсат бергеннен кейін, Ыбырай Алтынсарин мектепке оқытушы боп тағайындалады. Осы жылдың шілде айында Торғайға келіп, мектеп ашуға бірден мүмкіндіктер бола қоймайды да, бекініс комендатурасында уақытша тілмаштық жұмыс атқара береді. Ыбырай қол қусырып қарап отырмай, өз үйіне бірнеше оқушы қабылдап, оларды оқыта бастайды. Оны орыс достарын Н.И.Ильминскийге хатында Ыбырай былай дейді: «Тәжірибе барлық ғылымның бастамасы ғой, кем-кемдеп өзіміз де үйреніп, балаларды да оқыта берейік, мүмкін сөйте келіп, мақсатымызға да жетерміз» - деп жазады. [3,30 б]

Торғайда бір кластық мектеп ашу ісін ұйымдастыруда әскери комендант Яков Петрович Яковлев ұлы педагогтың жергілікті халыққа деген ықыласын, әр қазақты қабылдап, өз тілінде сөйлесіп, шаруа-жайымен танысып, ақыл-кеңесін беретініне барынша разы болып, оның адамгершілік қасиеттерін үлгі тұтатын, реті келген жерде ол туралы, бір жақсы сөз айтпай қалмайтын. Ыбырай Алтынсариннің мектеп үйін салуына «ел аралап қаражат жинауына», оның игілікті талабын «бұқара халық қарсы алып, үй басына 15

тиыннан 1 сомға дейін орталарынан қаражат жинап беруіне», оның атқарған ресми әкімшілік жұмысы да азды-көпті әсерін тигізгені анық.

Ыбырай Алтынсарин мен орыс достары туралы өмірбаяндық, педагогикалық және творчестволық материалдарды сарапқа сала келгенде басты мәселелерге назар салайық. Қазақ-орыс достығының бастауындағы екі халықтың оқу-ағарту ісіндегі қарым-қатынасының алатын орны және Ыбырай Алтынсариннің педагогика саласындағы алып тұлғасының орыс достары арқылы даралана, тұлғалана түсуі.

Ыбырай Алтынсариннің осындай орыс достары арасында зор беделге ие болуы оның аса дарынды тұлға болғандығын көрсетеді.

Ы.Алтынсарин өз заманының ақыл-ойшылы, ірі қоғам қайраткері. Оның жарқын бейнесі мен іс-әрекетінен қазақ халқының мәдени-экономикалық дамуын, қазақтың ұлт болып бірігуін, жаппай сауатты, мәдениетті, оқыған ел болуын көксегенін біртуар асыл азаматты көреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ламашев Ә. «Ыбырай Алтынсарин және оның орыс достары мен ізбасарлары»: Алматы, «Қазақстан» 1988ж
2. Ахметова П.А., Шаумен Г.С. «Ыбырай тағылымы», Арқалық 2008 ж.
3. Бижанова Ғ.Қ. «Ыбырай танымының: кешегісі мен бүгінгісі», Арқалық, 2010 ж.

МЕКТЕП ГЕОМЕТРИЯ КУРСЫНДАҒЫ ТІРЕК ЕСЕПТЕРІ

Абдрахманова Мейрамкул Турганбаевна

Аға оқытушы, жаратылыстану ғылымдарының магистрі

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. В этой статье рассматриваются решения опорных задач в школьном курсе геометрии. Отражает важные свойства геометрических фигур, демонстрирует различные методы решения геометрических задач.

Ключевые слова: треугольник, медиана, биссектриса, высота.

Annotation. This article discusses the solutions of support tasks in the school course of geometry. Reflects the important properties of geometric figures, demonstrates various methods for solving geometric tasks.

Keywords: triangle, median, bisector, height.

Мектеп курсындағы геометриялық есептердің оқушыларға шығару жолдарын, әдіс-тәсілдерін үйрету, оқушылардың логикалық ойлауына, кеңістіктік елестету қабілеттерін дамытуда маңызды орын алады. Геометрия курсының теориялық бөлімінде негізгі теремалары оқытылып, есептер шығару барысында осы теоремаларды қолданудағы оқушылардың білім, білік, дағдылары қалыптасады.

Геометриялық есептерді шығаруда, мектеп геометрия курсындағы негізгі теоремаларды жақсы біліп, түсіну, қолдану ерекше маңызды. Есептер шығару барысында көбірек қолданылатын теоремаларға сәйкес шығарылатын

есептер жиі кездеседі. Бұл есептерді шығару барысында қолданылған әдістерді басқа есептер шығару барысында да негізге алу қажеттігі туындайды. Осы есептер мектеп геометрия курсына тірек есептері деп аталады.

Мектеп курсынағы тірек есептерін шығару барысында үшбұрыштың медианасының қасиеттеріне тоқталып өтелік.

1. Үшбұрыштың медианасы осы үшбұрышты тең екі үшбұрышқа бөледі.

2. Үшбұрыштың медианалары бір нүктеде қиылысады және үшбұрыш төбесінен бастап осы нүктеге дейін 2:1 қатынасына бөледі.

Үшбұрыштың медианаларының қиылысу нүктесі, осы үшбұрыштың ауырлық центрі болады.

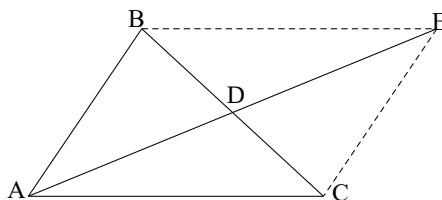
Енді осы медиананың қасиеттерін пайдаланып, есептер шығару мысалдарынан тоқталайық.

1-мысал. Үшбұрыштың екі қабырғасы белгілі, оның медианасының ұзындығын есептеп табу керек.

Шешуі. Берілген есепті қосымша салулар әдісі арқылы шешеміз.

Айталық ABC үшбұрышында, $AB=c$, $BC=a$, $AC=b$ екендігі белгілі болсын. AD медианасын m_a арқылы белгілесек, осы медиананың ұзындығын табуымыз керек.

AD сәулесінің созындысынан D нүктесінен кейін $DE=AD$ кесіндісін алып, E нүктесін B және C нүктелерімен қосамыз, сонда $ABEC$ төртбұрышы пайда болады. Пайда болған $ABEC$ төртбұрышының диагональдары қиылысу нүктесінде қақпа бөлінгендіктен, осы $ABEC$ төртбұрышының параллелограмм болатындығына көз жеткіземіз [1].

1-сурет. Үшбұрыш медианасын табу

Косинустар теоремасынан шығатын салдар бойынша:

$$AE^2 + BC^2 = 2(AC^2 + AB^2)$$

немесе

$$(2m_a)^2 + a^2 = 2(b^2 + c^2);$$

осыдан:

$$m_a = \frac{\sqrt{2(b^2 + c^2) - a^2}}{2};$$

3. Тікбұрышты үшбұрыштың тік бұрышынан гипотенузаға түсірілген медиана гипотенузаның жартысына тең болады.

1-мысалды басқаша қосымша салулар жүргізу арқылы шығаруға болар еді. Ол үшін ABC үшбұрышын қосымша салулар арқылы $ABEC$

параллелограммына дейін толықтырып, AD медианасын параллелограммның AE диагоналіне дейін созамыз. Бірақ есепті шығару барысында оқушылар бұл әдісті AD биссектрисса немесе биіктік болған кезде пайдалу арқылы қате жіберуі мүмкін.

Есеп шығару барысында ең бастысы косинустар теоремасынан шығатын салдар бойынша пайдаланылған қосымша салуларды еске сақтаған жөн. Бұл осы тірек есептерін шығару барысындағы маңызды роль атқарады.

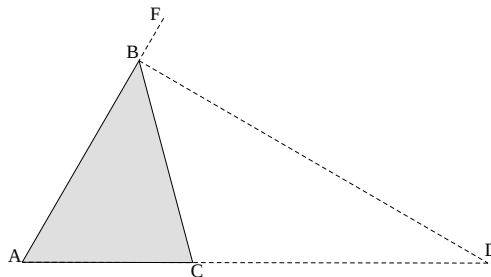
Үшінші тұжырымдамадан тікбұрышты үшбұрыштың гипотенузасының ортасы осы үшбұрышқа сырттай сызылған шеңбердің центрі болып табылатындығы шығады.

Сонымен қатар егер үшбұрыштың медианасы сол жүргізілген қабырғаның жартысына тең болса, онда ол тікбұрышты үшбұрыш болатындығы шығады.

Келесі мысалдарды шығару барысында үшбұрыштың биссектрисасының қасиеттері тоқталамыз.

2-мысал. Егер ABC үшбұрышының B төбесіндегі сыртқы бұрышы AC түзуін D нүктесінде қиятын болса, онда $DA \div DC = BA \div BC$ қатынасы орындалатындығын дәлелдеп көрсетіңіздер.

Шешуі.

2-сурет. Үшбұрыш биссектрисасын табу

Синустар теоремасы бойынша ABD және CBD үшбұрыштарынан келесі теңдіктерді аламыз:

$$\frac{BA}{\sin BDA} = \frac{DA}{\sin ABD};$$

$$\frac{BC}{\sin BDA} = \frac{DC}{\sin CBD};$$

$$\angle CBD = \angle DBE;$$

$$\sin \angle ABD = \sin \angle DBE = \sin \angle CBD.$$

$$\frac{BA}{DA} = \frac{\sin BDA}{\sin CBD} = \frac{BC}{DC};$$

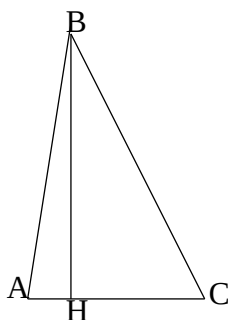
$$\frac{DA}{DC} = \frac{BA}{BC}.$$

Келесі есепті шығару барысында оқушыларға үшбұрыштың биіктігі туралы анықтамалар мен формулаларды еске түсіріп, қайталай отырып, есептеп табады.

3-мысал. ABC сүйір бұрышты үшбұрыштың қабырғаларының ұзындығы белгілі. Осы үшбұрыштың B төбесінен түсірілген биіктіктің ұзындығын есептеп табу керек.

Шешуі.

Есептің шарты бойынша ABC үшбұрышының қабырғаларының ұзындығы белгілі. Қабырғаларын келесідей белгілеп аламыз: $AB = c$, $BC = a$, $AC = b$. Үшбұрыштың B төбесінен түсірілген биіктікті келесідей белгілеп аламыз: h_b

3-сурет. Үшбұрыш биіктігін табу

Ең алдымен үшбұрыштың AH қабырғасын есептеп табайық:

$$AB^2 - AH^2 = BC^2 - (AC - AH)^2;$$

$$AH = \frac{b^2 + c^2 - a^2}{2b};$$

Сондықтан:

$$h_b = \sqrt{AB^2 - AH^2} = \sqrt{c^2 - \left(\frac{b^2 + c^2 - a^2}{2b} \right)^2};$$

Түрлендірулер жүргізу арқылы келесі түрдегі теңдікті аламыз:

$$h_b = \frac{\sqrt{(a+b+c)(a+b-c)(a+c-b)(b+c-a)}}{2b};$$

Бұл мысалды шығару барысында, үшбұрыштың сүйір бұрышты үшбұрыш екендігін ескеріп отырмыз. Есептеу барысында алынған формула кез келген үшбұрыш үшін орындалады [2].

Оқушыларға геометриялық есептерді шығаруға үйрету арқылы, олардың бойындағы оқу-танымдық қызметін ұйымдастырып, зерттеушілікке, іскерлікке, жауапкершілік пен тиянақтылыққа тәрбиелейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Гусев В.А., Гусаев В.А., Орлов В.В, Панчишина В.А. и др. Методика обучения геометрии.- М.: Академия, 2004.
2. Осипенко А.А., Стацевичуте Е.А. Опорные задачи планиметрии.- Иркутск, 2010.

ЖАЛПЫ ЖӘНЕ МУЗЫКАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАДАҒЫ ОҚЫТУ ПРИНЦИПТЕРІ

Оқытушы Абдрахманова Р.С.

Аға оқытушы, магистр Кауметова Д.Р.

Музыка және бейнелеу өнері кафедрасы

Ы.Алтынсарин атындағы педагогикалық институты

Аннотация. Сегодня стремление создать эффективные критерий процесса модернизаций музыкального образования является особенно важным вопросом в интеграций методов музыкального образосания студентов и версий программ.

Annotation. Today, the desire to create an effective criterion for the process of modernization of music education is a particularly important issue in the integration of student musical education methods and program versions.

Оқыту дегеніміз – үлкен өнер.Өзіндік ерекшелігі мол, қыры мен сыры бар, нәзікте күрделі өнер деп айтуымызға болады. Әрине, мектепте бұл үрдіске мұғалім мен оқушы қатысады. Оқытудың нәтижесі оқушының білім сапасы мен даму дәрежесінен көрінеді.

Әрбір жаңа ұрпақ өткен ұрпақтардың тәжірибелерін үйренеді және де ғылымдағы, техникадағы, қоғамдық өмірдегі жаңа жолдарды іздестіреді. Оқытудың аса маңызды міндеттерінің бірі – жас ұрпақты біліммен қаруландыру.

Оқыту – оқушыға білім беру, дамыту, тәрбиелеу мақсатында жоспарланған іс-әрекет.

«Оқыту» ұғымы педагогика ғылымында кең және тар мағынада қарастырылған.Тар мағынада бастауыш сыныптардағы мұғалімнің іс-әрекеті, сол сияқты кез келген ғылым саласындағы маман оқытатын яғни орта және жоғары сыныптардағы пән мұғалімнің іс-әрекеті қолдалынады.

Осы тұрғыда, пән мұғалімінің «оқытуы» деген түсінік оқытудың бірнеше басқа сипатын береді. Кең мағынада қолдалынатын «оқыту» өзіне мұғалім қызметі – сабақ беруді, оқушы қызметі – білім алуды қамтиды. Яғни, мектептің алдына қойылған көптеген міндеттерді шешуге бағытталған оқушылардың мұғалімнің басшылығымен іс-әрекеті ретіндегі оқуы жатады. Мысалы, балалар мұғалімнің басқаруымен жұмысқа кіріседі: бірнеше музыкалық шығармаларды тыңдай отыра салыстырады, шығарманың сипатын ажыратады, жанр түрлерін ажырата біледі, кейбір оқушылар қателесіп жатып жолдастары дұрыстап түзетеді ал мұғалім түсіндіріп береді. Басты мәселе ешкімнің де іші пыспайды, яғни мұғалім де оқушы да алдарына мақсат қойып жұмыс істеуде көздеген мақсатқа жетеді оқытудың сапасын жақсы нәтижелерін көрсетеді. Негізгі оқыту функциясы оқушыларды нақты білім, іскерлік және дағдылар жүйесіне бағытталған.

Білім – адамзаттың жинақтаған тәжірибесі, заттар мен құбылыстарды табиғат пен қоғам заңдарын тану нәтижесі. Білімді жеке адамның игілігіне айналдыру үшін ойлау операциясы – талдау, салыстыру, жинақтау, жіктеу арқылы терең ұғыну қажет. Ойлау операциясына сүйеніп өз білімін

шындыққа айналдырады. бұл оқушылардың іс-әрекетін дамыту, оларды өз бетімен ізденуге, зерттей білуге жаңа білімді игеруге үйрету.

Іскерлік – алған білім негізінде оқушылардың практикалық әрекеттері іске асырылады, білімсіз іскерліктің болуы мүмкін емес. Ойналатын шығарманың сипатын ашып ойнау, яғни, тыңдаушыға жеткізу үшін музыка өнерінің сан қырлы теориялық ережелерінен хабардар болуы керек.

Дағды – бұл қайта-қайта орындалатын практикалық әрекетке машықтандыру. Мысалы, музыкалық шығарманың қиын фразаларын орындау ұзақ жаттығу нәтижесінде жүзеге асырылады. Білім, дағды мен іскерліктің өзара байланысы, оқушылардың таным қабілетінің дамуына мүмкіндік туғызады. Сонымен, оқытудың өзіне тән функциялары бар: оқытудың тәрбиелік, білім беру, оқытудың дамыту функциялары.

Оқытудың білім беру функциясы – оқушыларды білім байлығымен қаруландыру және білім алуына іскерлік дағдыны игертуге даярлау. Білімді толығымен игерту үшін төмендегідей талаптарды ескереміз:

- білім жүйелілігі, үйлесімділігі;
- білім толықтығы – ғылым негізіне сай оқушыларды қағида түсініктермен, заңдылықтарымен қаруландыру;
- білім ұғымдылығы – оқушылар өз бетінше іздене отырып, білімді меңгеру үшін олардың ойын дамыту;
- білім әрекеттілігі – жаңадан білім алуы үшін бұрынғы білімді шеберлікпен пайдалануға мүмкіндік жасау.

Келесі маңызды оқытудың қоғамдық қызметі – тәрбиелік функциясы. Оқыту барысында теориялық білім жүйесімен қамтамасыз ете отырып, жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастырып дамытады. Сонымен қатар тәрбиенің мақсаты мен міндеттері және де амал-тәсілдері анықталады. Оқыту кезінде оқыту мен тәрбиенің байланысы біржақты қарастырылмайды керісінше бірлікте қолдалынады. Демек, тәрбиелей отырып оқыту, оқушылардың дүниетанымы мен сеніміне айналуын сипаттайды, мінез-құлықты игеруіне әсер етеді. Білім алушыға білім бере отырып оны тәрбиелейміз, тәрбиелей отырып білім береміз. Оқушыларды өмірге, білім алуға тәрбиелейміз, ақыл-ойын, ой-өрісін дамытамыз, адамгершілік қасиеттерін қалыптастырамыз. Сөйтіп, тәрбие дұрыс ұйымдастырылса, оқытуға қолайлы ықпал жасалады соның негізінде оқуға деген қызығушылығы арта түседі. К.Д. Ушинскийдің, И.Ф. Герbartтың, Ф.А. Дистербектің еңбектерінде оқытудың тәрбиелік функциясы жөніндегі идеясы кеңінен қарастырылған.

И.Ф. Герbart – адамгершілік тәрбиесінсіз, оқыту мақсатсыз құрал деп тұжырымдады.

Н.И. Пирогов пен К.Д. Ушинский педагогика тарихында оқыту сипатын оның ғылыми мазмұнына тәуелді деді.

К.Д. Ушинский педагогикалық теориясында оқыту және оқу тәрбиенің күдіретті құралы деп айтылған. Тәрбиелей отырып дамытып оқыту, яғни, адамның байқағыштығын, ойын, қиялын дамытып, оны әлеуметтік және еңбек іс-әрекетіне дайындау.

Оқушыларға мектепте теориялық білім беру тәрбие үрдісінде тығыз байланыста өткізіледі. Мәселен, алтыншы сыныптағы музыка сабағы «Қорқыт – музыка, тарих және әдебиет әлемінде» деген тақырыппен өткізілгенде, түркі тілдес халықтарға ортақ болған Қорқыт мұрасымен таныстыру, оның күйлерін тыңдату арқылы музыкалық білім беру, ал Қорқыт шығармаларын таныстыру барысында балаларға адамгершілік, патриоттық тәрбие беру көзделген.

Қазіргі кезеңдегі оқыту – өз дәуірінің талабы мен қажеттілігіне тұрарлық, қоғам мүддесін қорғай алатын, рухани және материалдық құндылықтарды жасай алуға қабілетті тұлғаны қалыптастыру. Осы орайда оқытудың тәрбиелік және білімдік функциялары бір-біріне жүзеге асырылмайды, олар күнделікті педагогтың іс-әрекетінде ұштасып отырады, өзара әрекетте болады.

Оқытуды жүзеге асыратын маңызды тағы бір функция – танымдық күштер мен оқушылардың қабілеттерінің, шығармашылық ойлау, жаңа білімдерге жету іскерліктерінің дамуы, сонымен, оқытудың үшінші қызметі – дамытушылық функция.

Психолог Л.С.Выготский мен С.Л. Рубинштейннің ұсынған тұжырымдамалары бойынша тұлға тәрбие мен оқыту кезінде жетіледі. Ал, даму тәрбие мен оқытудың соңынан пайда болады. Оқыту барысында тәрбиелеу мен білім беру тұлғаның сана-сезімі, ақыл-ойы, шығармашылық қабілетінің т.б., дамуына, қабілеттіліктерінің артуына әсер етеді. Даму қызметінің ерекшелігі өзінше жеке жүзеге асырылмайды, ол оқытудың білім беру мен тәрбиелеу қызметінің жалғасы. Сондықтан да дамудың қарқыны жан жақты да терең болуы, білім беру мен тәрбиенің қандай күйде болуына байланысты іске асырылады. Оқытудың негізі болып білім мен тәрбиелеу қызметі саналады, даму өзінше олардың қызметінің нәтижелі болуына ықпал жасайды.

Дамытушылық қызметке бала бойындағы халықтың көне мұраларына деген қызығушылығын арттыру, әдебиет, тарих пәндерінде алған мағлұматтарды байланыстырып ой қорытындысын жасай білу, музыканы тңдай отырып қиялдарын дамыту.

Дамытып оқыту – оқушылардың іс-әрекеттерін дамыту, ой-өрісін дамыту, өз бетімен жаңа білімді іздеп табуға оны еркін игеруге үйрету.

Білім беру мен оқытудың теориялық мәселелерін, оның формалары мен әдістерін педагогиканың бір бөлігі болып табылатын дидактика зерттейді.

Дидактика – ұғымы ежелгі грек тілінен алынған, оқыту немесе үйрету деген мағынаны білдіреді.

Дидактика – білім беру мен оқыту мәселелерін зерттейтін педагогика ғылымдарының саласы. Ол оқыту теориясы деп те талады.

Дидактиканың зерттеу пәні – оқу мен оқытудың себептері, нәтижелері, барысы. Осыған орай дидактика жалпы және жеке болып бөлінеді. Жалпы дидактика оқыту заңдылықтарын, принциптерін қарастырады. Жеке дидактика жеке оқу пәнінің мазмұнын, барысын, әдістері мен түрлеріне қарап оқыту әдістемесі деп аталады. Мысалы, музыкалық білім беру әдістемесі тарихты оқыту әдістемесі.

Педагогиканың саласы ретінде дидактиканың шешетін мәселелері:

1. Оқытудың мақсаты мен міндеттері мәселелерін қарастырмастан бұрын дидактика оқытудың басқа мәселелерін шеше алмайды.

2. Дидактикалық принциптер мен заңдылықтар негізінде оқу үрдісі жүзеге асырылатындығы жөніндегі мәселелер. Мектепте оқытудың мазмұны және оны ұйымдастыру мәселесінде теория мен практиканың бастапқы күйін анықтау – дидактика шешетін ереже.

3. Не үшін оқыту керек? Оқушыларға техника, мәдениет ғылымның даму талабына сәйкес болатындай қандай білім беру қажет?

4. Қалай оқыту керек? Оқушылардың ой іс-әрекеті тәсілдерін, қажетті білім, іскерлік пен дағдыларды меңгеріп алуға қабілетті болу үшін оқу жұмысының тәсілдері қандай болу керек? Білімді меңгеру барысында оқушының жеке тұлғасын қалыптастыру мен үйлесімді дамытуды және оның мотивтері мен мұқтаждықтарын, белгілі құндылықтар жүйесін жүзеге асыру үшін қалай оқыту керек? Қазіргі кезде оқу мазмұнын жаңарту жетілдіру, дамытып оқытуды жүзеге асыру керек.

5. Оқу жұмысының, ұымдық нысандары мен әдістерін жетілдіру мәселесі педагогикалық теория мен тәжірибенің назарын аударуда. Қазіргі таңдағы дидактик жете зерттейтін және оның мазмұнын құрып жасайтын негізгі мәселелер осылар.

Адамның миында сыртқы дүниені бейнелей алатын байланыстағы түсініктер жүйесі қалыптасқанда білім толық болады, оқу материалдарын нақты жеткізгенде оқушы санасындағы ғылыми білім жүйесі қамтамасыз етіледі.

Оқушылар аспапты меңгеру шеберліктерін дамытуды, нота сауатын саналы ұғып, оқу, концерттік репертуарды іріктеуде жүйелік принципті сақтаудың ролі зор. Музыка сабағын әдебиет, табиғаттану, тарих, бейнелеу өнері арқылы халқымыздың мәдениетінен мағлұматтар алады. Осы байланыстар арқылы танымдық көзқарастар дамып отырады. Сабақтың жүйелі өткізілуі мұғалімнің біліміне, музыкалық сауаттылығына іскерлігіне байланысты. Оқыту барысында барлық бағдарламалар, жоспарлар осы принциптерге сүйенеді.

Оқыту жүйесінде Я.А. Коменский көрнекілік принципін оқу материалдарын меңгеру материалы ретінде қарастырып, дидактиканың алтын ережесі деп атаған. Оқушылардың дүниетанымы негізінен көрнекілік арқылы жүзеге асырылады: олар заттардың өзін немесе бейнесін, көлемін тікелей көріп, байқап таниды. Бұл принципті соңғы ғылыми жетістіктерде дәлелдеді.

Дидактикалық көрнекілік – дыбыс бейнелерін әдебиет шығармаларының үзіндісін көркем оқудың магнитті таспасындағы жазуларды, шет тіліндегі жазуды еске түсіру үшін қолдалынатын құралдарды қарастырады. Аралас дауыс көзбен шолу құралдарына кинофильмдер мен бейнетаспалар жатады. Музыка сабағында көрнекілік принципін қолдану оқушылардың музыканы терең әрі саналы игеруінің басты құралы болып табылады.

Мектепте оқушыларды сыныптан және мектептен тыс уақытта нақты объектілермен (жануарлармен, өсімдіктермен, минералдармен, т.б) таныстыруға бағытталған (экскурсия, табиғатқа шығу, т.б. кездерде) көрнекіліктің түрлі түрлері қолданылады. Оның бір түрі болып нақты (мысалы: химиялық реакциялар, электр разряды құбылысы және т.б) болған тәжірибеде немесе эксперимент жүргізу барысында оқушыларды профессор мен құбылыстармен таныстыруда байқалатын эксперименталдық көрнекілік есептеледі. Нақты өмірді (фото, суреттер, көріністер, диафильмдер, диапозитивтер, мылқаулық кинофильмдер) бейнелеуде суреттік-динамикалық көрнекілік қолданылады.

Оқыту сапасын, тиімділігін жақсарту үшін оқушылардың білімдерінің берік болуы даусыз. Білім беріктілігі оқушының мұғалімге, оқу пәніне, жалпы оқуға деген қатынасына тәуелді; оқытудың ұйымдастырылуы, түрі, әдістері, уақыты арқылы қамтамасыз етіледі; қызықты әрі маңызды материалдар ұзақ әрі берік есте сақталады.

Ғылыми принцип – дүниені танып білуге, ғылымның күннен күнге өсуіне байланысты адам өмірінде оның қажет екендігіне көз жеткізеді. Ғылыми принцип оқытудың мазмұны мен іс-әрекеті арқылы жүзеге асады. Бұл принцип музыкалық білім жүйесінің құрылымында негіз ретінде қолдалынады. «Музыка» пәніндегі бұл принцип материал мақсатын, мазмұнын жүзеге асыруын негіздеуде көрінеді.

Саналылық пен белсенділік принципіне негіз болатын заңдылықтар: тек өз ақылымен қабылдаған сапалы да саналы білімінің шынайы өзегі болады.

Сәкестік принципі – ғасырлар бойы жинақталған педагогикалық тәжірибеге негізделіп, оқушыларға жеке-дара қарауға талап етеді. Бұл оқушының бойындағы білім, білік, дағды деңгейіне сай ақпаратты ғана меңгере алады.

Философияның «Тәжірибе – танымның ішкі бұлағы» қағидасына негізделген теория мен тәжірибенің байланыстылығы принципі. Оның түбінде көптеген заңдылықтар жатыр: оқытудың сапасы мен тиімділігін тәжірибе ақиқаттың көрсеткіші; теория мен тәжірибе байланысы оқу мазмұнын, әдістеріне, түрлеріне тәуелді; оқушыларды мамандыққа бағдарлау сапасы жоғары болса, олар заманау өндіріске тез икемделеді. Оқу пәндерінде оқу шеберханаларындағы, тікелей өндірістегі, ауылшаруашылық жұмыстарына қатысты оқудың ұжымдық нысандарында көрініс табады.

Мектепте музыканы оқыту әдістемесі негізіне музыканы тыңдау, қабылдау барысында оқушылардың психологиясына, физиологиялық үрдістеріне өнердің кешенді әсер етіп, олардың бүкіл музыкалық-шығармашылық қабілеттерін дамыту міндеті жатқызылады. Кез келген музыка сабағы өте қызықты өткізілу керек, қызық емес сабақ ішті пыстырады яғни музыка жоқ деген сөз.

Музыка сабағы өнер сабағы болғандықтан оның барлық компоненттерінің көркем болуы керек. Бұл тыңдалатын музыка мен айтылатын әнге ғана қатысты емес, орындалатын жаттығуларға да қатысты. Музыкалық дыбыс әдемі де көркем болуы керек. Олай орындау үшін еңбектену керек, материалмен техникалық жұмыстар жүргізіледі.

Қазіргі таңдағы дидактика басты міндеттер деңгейінде оқу пәндерін нақтылауды талап етеді. Бұл оқушылардың нақты даму жолдарын ашу негізінде оқыту үрдісінің тиімді педагогикалық басшылығына өте қажет.

Оқыту мазмұнында көрсетілген музыкалық білім жүйесінің дидактикалық өзгешелігі осы ұғымдардың әр қайсысының тікелей және жанама түрдегі өмірмен байланыстары жүйесінде қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика. Алматы: Дарын, 2004
2. Жәрдемалиева Р.Р. Жаңа программа жайында / Музыкальное образование в Казахстане. Алматы, 2004
3. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Алматы, 2004
4. Ұзақбаева С. Өміршең өнер өрісі: Оқушыларға музыкалық эстетикалық тәрбие беру. Алматы, 1988.

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ РЕФОРМАЛАР

Абилхаиров Оразхан Есенбаевич

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

П.ғ.к., профессор Есиркепов Ж.М.

Халықаралық туризм және меймандостық университеті

Түркістан қаласы

Аннотация. Креативность педагога – это способность и навыки, реализуемые в процессе обучения и позволяющие педагогу из имеющихся ресурсов содержания образования проявлять инициативу в жизни, способствуя поиску учеником нового, формировать со школьной скамьи принципы открытости к инновациям, востребованным у людей в XXI веке, совершенствовать их в дальнейшем.

Annotation. The creativity of a teacher is the ability and skills realized in the learning process and allowing the teacher to take the initiative in life from the available resources of the educational content, contributing to the student's search for new things, to form from the school bench the principles of openness to innovations demanded by people in the XXI century, and to improve them in the future.

Инновациялық оқыту жағдайында педагогтердің креативтілігін дамытуға бағытталған зерттеу жұмысы, білім беру ұйымдарының және оларды басқару жүйесінің қызмет атқаруын, дамуы мен өзін-өзі дамытуын түбегейлі өзгертуге және жетілдіруге бағытталған жаңашыл өзгерістер енгізу жүйесі.

Білім берудегі реформа – білім беру сапасын жақсарту және өзгеріс енгізу мақсатында білім беру жүйесін, оның мақсаттары мен мазмұнын, құрылымы мен жұмыс тетіктерін өзгертуге бағытталған іс-шаралар кешені ретінде қарастырады.

Білім беруді жаңғырту – білім беру қызметтерін жаңарту, олардың қолжетімділігі мен сапасын жақсарту, білім беру ұйымдарының тиімділігін арттыру, білім беру саласын басқаруды жетілдіру мақсатында білім беру жүйесін жетілдіруге бағытталған ұзақ мерзімді, орта мерзімді және жедел шаралардың кешенді жүйесі [1].

Жаңартылған білім беру мазмұнына сәйкес педагог зерттеуші, жоба жетекшісі ретінде рөл атқарады және нәтижеге жетуге бағытталған тапсырмалар әзірлеп, оқушыларды оқу-тәрбие процесінде ересек пен оқушының бірлескен іс-әрекетін тиімді ұйымдастыруды көздейді. Педагог оқушылармен бірлескен іс-әрекетін ұйымдастыруда оқушының өз бетінше әрекетіне және оған бақылау жүргізумен қатар, оның қоршаған ортаны танып білуі үшін өз деңгейінде зерттеу, эксперимент жүргізу, талқылау, топтама жинау, жобаларды жүзеге асыру секілді тиімді тәсілдерді қолдана отырып оқушыны әрі қарай дамытуға басымдылық береді. Білім беруде үш парадигма басым: дәстүрлі, рационалистік және феноменологиялық.

Дәстүрлі парадигма (Ж.Мажо, Л.Кро, Ж.Капель, Д.Равич, Ч.Финн және т.б.) - жүйелі академиялық білім беру моделі болашақ ұрпаққа өткен өркениеттің әмбебап элементтерін жеткізу тәсілі ретінде. Бұл, яғни адамның жеке дамуына, сондай-ақ қоғамдық тәртіпті сақтауға да ықпал ететін білімнің, білік және дағдылардың, идеалдар мен құндылықтардың әртүрлі екендігін білдіреді.

Рационалистік парадигма (П.Блум, Р.Ганье, Б. Скиннер және т. б.) білім алушылардың білім, білік және дағдыларды игеруін және қазіргі әлеуметтік жағдайларға тәжірибелік тұрғыдан бейімделуін қамтамасыз ететін білім беру ұйымын білдіреді.

Білім берудің феноменологиялық парадигмасы (А.Маслоу, А.Комбс, К.Роджерс және т.б.) білім алушылардың жеке-психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың жеке сипатын, олардың мүдделері мен қажеттіліктеріне ұқыпты және құрметпен қарауды көздейді.

Қазіргі білім мазмұны келесі тәсілдерге негізделген:

1) Жүйелік-әрекеттік тәсілдеме. Жүйелік-әрекет тәсілі ұғымы кері байланыс болған жағдайда ғана нәтижеге қол жеткізуге болатындығын көрсетеді. Сапалы білім беру нәтижелерін қалыптастыру оқушыларды тәуелсіз оқу-танымдық іс-әрекетке жүйелі түрде қосқан кезде ғана мүмкін болады.

2) Интерактивті тәсілдеме оқу процесін ұйымдастыруды білдіреді, онда барлық оқушылар таным процесіне қатысады. Интерактивті ("Inter" – өзара, "act" – әрекет ету) өзара әрекеттесуді, сұхбат режимінде, біреумен диалог құруды білдіреді.

3) Тұлғалық-бағдарлы тәсілдеме. Тұлғалық-бағдарлы тәсіл бүкіл білім беру жүйесінің ортасына өзінің мүмкіндіктерін барынша іске асыруға ұмтылатын, жаңа тәжірибені қабылдауға ашық, әртүрлі өмірлік жағдайларда тәуелсіз және жауапты таңдау жасай алатын оқушының тұтас, ерекше тұлғасын қояды. Ол әр оқушының ерекше мәнін және оның оқу траекториясының даралығын тануға негізделген.

4) Құзыреттілік тәсілдеме. Ақпараттық дәуірде дәл және терең білім түлектердің нақты өмірде кездесетін көптеген мәселелерін сәтті шешуге мүмкіндік бермейді.

Педагогтің креативтілігін дамыту мәселесі педагогтің оқу-тәрбие процесінің нәтижелілігін қамтамасыз ету үшін ерекше идеяларды табу, бар жағдайды жаңаша шығармашылықпен бейімдеу, оны ұсыну және практикада жүзеге асырумен байланысты.

Жалпы креативтілік мәселесін көптеген шетелдік ғалымдар әр қырынан зерттеген. Отандық ғалымдардың еңбектеріндегі креативтілік мәселесіне тоқталсақ, оны зерттеген ғалымдарды қарастырсақ, бұл қатардағы жетекші ғалымдар Б.А.Оспанова, А.С.Швайковский, К.М.Нағымжанова, аталған ғалымдардың ғылыми еңбектері болашақ мамандардың креативтілігін қалыптастыру мәселесіне ғылыми зерттеу жұмыстарын арналған. Студенттердің креативтілігін қалыптастыруда инновациялық технологияларды пайдалануға Г.Қ.Нұрғалиева, болашақ шет тілі мамандарының акме-креативтілігін қалыптастыру бағытындағы зерттеуді И.И.Сагадуллаев зерттеген.

Креативтілік ұғымына қатысты ғалымдардың пікірлері негізінде креативтілік дегеніміз проблеманы шешуде жаңа қырын айқындау, жаңа өнімдер әзірлеу ықпал ететін қабілеттілік, ерекше ойлаудың жасампаздығы деп түйіндеуге болады, креативтілікті бастамашылдық, жасампаздық пен қабілеттіліктің өзара интеграциялануы [2].

Педагогтің креативтілігі оқыту процесінде жүзеге асырылатын және педагогтің білім беру мазмұнындағы бар ресурстардан оқушының бар нәрседен жананы іздеп табуына ықпал ете отырып, өмірде бастамашылдық білдіре алатын, адамдардан талап етілетін жаңашылдыққа ашық болу принциптерін мектеп қабырғасынан бастап қалыптастыруға, әрі одан әрі жетілдіруге мүмкіндік беретін қабілеттігі мен дағдысы деген ой тұжырымдадық.

Инновациялық оқыту жағдайында педагогтердің креативтілігін дамытудың іс-шаралары мен олардың сипаты: каллибрация, коучинг және коллаборация [3].

Каллибрация педагог тәжірибесіндегі қиындықтарын анықтау мен оны түзету бағытын таңдау жұмыстарын жоспарлау арқылы жүзеге асырылады. Каллибрация сөзінің этимологиясына назар аударатын болсақ, бұл межелену дегенді білдіреді. Демек, педагог тәжірибесіндегі креативтілікті дамытудағы негізгі проблеманы нақты қойып алуға ықпал ететін әдіс.

Инновациялық оқыту жағдайындағы кеңес беру педагогтердің креативтілігін дамытуда білім берудің жалпыға міндетті стандарты мен үлгілік оқу бағдарламасын жүзеге асыруда педагог креативтілігінің орны және оны тәжірибеге жүзеге асыру мүмкіндіктері туралы педагогтер арасындағы әріптестік кеңес берумен байланысты. Бұл әріптестік педагогтердің педагогикалық қиындықтары туралы жетік білетіндіктен, оны жақсартуда да тиімді кеңес бере алатындығы туралы стратегияға сүйену негізінде жүзеге асады.

Коучинг – (ағылш. coaching) сөзбе-сөз аударғанда тәлім ету, дайындау, жаттықтыру дегенді білдіреді. Бұл – әріптестердің (коуч пен әріптесі) белсенді және жасампаз өзара әрекеттестік процесі. Кең мағынада коучинг – бұл адамдар қызметінің тиімділігін арттыру, әлеуетін барынша ашу және тиімді іске асыру

мақсатында олардың дамуына ықпал ететін принциптер мен тәсілдер жүйесі. Коучинг барысында қолданыстағы оқыту тәжірибелерін бірлесіп ойластыру, идеялар алмасу, коучтің рефлексиялық диалогке педагогті тартуы арқылы екінші педагог өз қызметінің жекелеген салаларын жетілдіріп, оларды тереңірек дамытып, анағұрлым жоғары сапалық деңгейге көтеру және іске асыру жөнінде шешім қабылдау мақсатында кәсіби білімін, игерген дағдылары мен тәжірибесін жетілдіреді.

Коллаборация сөзінің шығу тегі бірлесіп әрекет ету, ынтымақтасу дегенді білдіреді. Білім беру саласында коллаборация екі немесе оданда көп педагогтер арасындағы біліммен, жетістікке жету жолдарымен бөлісу тәжірибесі, бұл ең бастысы оқушының білімбі табысты меңгеруне жағымды ықпал етсе, екінші жағынан педагогтер арасында өзара әріптестік қарым-қатаныстың шығармашылық бағытты ұстанып, тиімді жүзеге асуына ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

1. Нағымжанова К.М. Университет студенттерінің педагогикалық креативтілігін инновациялық білім беру ортасында қалыптастырудың ғылыми негіздері: пед. ғыл. док. ... дис. - Алматы, 2010. - 345 б.
2. Сагадуллаев И.И. Формирование акме-креативных качеств у будущих учителей. – Алматы, 2015 ж. – 206 б.
3. Нұржанова С. А. Жоғары кәсіптік білім беру жүйесінде болашақ мамандардың креативті ойлауын қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық негіздері: автореф... дис. пед. ғылым. канд. - Астана, 2010.

БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ГЕНЕТИКАЛЫҚ БІЛІМДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Абылқасым Мөлдір Бақбергенқызы

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., қауымд.проф м.а. Сартаева Ақмарал Алтынбековна
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Аннотация: Генетика является одной из биологических наук, которая развивается в настоящее время. Знания о генетике - играют большую роль в формировании биологического мышления учащихся. В статье отражены важность и методические основы генетического образования при изучении биологии в школах.

Ключевые слова: генетическое образование, мутация, наследственность.

Abstract: Genetics is one of the biological sciences that is currently developing. Knowledge about genetics plays an important role in the formation of biological thinking of students. The article reflects the importance and methodological foundations of genetic education in the study of biology in schools.

Keywords: genetic education, mutations, heredit.

Қазіргі таңда биология-болашағы үлкен ғылымдардың бірі. ХХІ ғасыр - биология ғасыры. Бұл ғылымның дамуына орасан зор материалдық және зияткерлік ресурстар салынуда. Клондау, мутация, ДНҚ сияқты нақты ғылыми терминдер қоғамда танымал және танымал болып қалады. Бірақ адамдардың көпшілігі бұл терминдермен нақты таныс емес. Мектептегі биология пәнінен алынған білім қоғамда революциялық болып жатқан заманауи биологиялық жаңалықтарды түсінуге мүмкіндік бермейді. Сондықтан мектепте биологияны оқытудың жаңа тәсілдері қажет.

Бүгінде Қазақстанның ғана емес, әлемдік білім берудің де өзекті міндеті-білім сапасын, жалпы және кәсіби білім деңгейін жақсарту. Оқушылар зерттеуде үлкен қиындықтар туғызатын жалпы биология тақырыптарының бірі-генетика. Бұл ғылым арнайы терминологияның, арнайы заңдылықтардың, әдістердің, міндеттердің көптігімен сипатталады. Генетиканың ғылыми пән ретінде қалыптасуы ХХ ғасырдың басына жататыны белгілі. Мендель заңдары қайта ашылған кезде ген, фенотип, мутация ұғымдары пайда болды. Содан кейінгі 20-30 жыл ішінде көптеген университеттерде генетика кафедралары пайда болды, мектептерде осы пәнді оқыту басталды, мерзімді басылымдар, монографиялар, оқулықтар жарық көрді. 1920-1940 жылдар кезеңі генетикада тұқым қуалаушылықтың хромосомалық теориясы дамығандығымен ерекшеленеді, оның аясында гендер сызықтық орналасқан хромосомалардың компоненттері ретінде қарастырылады. Гендердің негізгі қасиеттері олардың өзін-өзі дамыту қабілеті, сондай-ақ тұқым қуалаушылық белгілерінің ұрпақтан-ұрпаққа берілуін қамтамасыз ету болып саналады. Генетика теориясы мен әдіснамасындағы жетістіктер бұл ғылымның зерттеу көлемін күрт кеңейтті. Генетиканы объектілер мен зерттеу деңгейлері бойынша құрылымдау басталды. Бірте-бірте олар жеке бөлімдер ретінде адам генетикасын, өсімдіктер генетикасын, микроорганизмдер генетикасын, сонымен қатар биохимиялық генетика, жасушалық генетика, популяциялық генетика және т.б. болып бөліне бастады. Осылайша, генетиканы жас зерттеушілерге өмірді тану, таным көкжиегін кеңейтуге бірегей мүмкіндік беретін ерекше перспективалы биологиялық ғылым ретінде сенімді түрде қарастыруға болады [1].

Генетика - бұл өте үлкен және қызықты ғылым, оны зерттеу үшін көп уақыт пен күш қажет. Бала қоғамда өсіп, дамиды, соның арқасында ол айналасындағы әлемді таниды. Әрине, дамып келе жатқан бала үшін жан-жақта «ақпараттар» көзі өте көп болу себепті олар жаңа нәрсені тез қабылдайды. Ерте жастан бастап «Мен кімге ұқсаймын, анама әлде әкеме?» немесе «Неге менің көзім анамдікіне, ал шашым әкемдікіне ұқсас?» - деген сияқты және осыған ұқсас көптеген сұрақтар пайда болады, оларға бірден жауап беру оңай емес. Өсе келе ата-анадан балаларға берілетін тұқым қуалайтын аурулар, генетикалық патологиялар, әртүрлі қасиеттер мен белгілерді беру принциптері және т.б. сұрақтар туындайды. Бала неғұрлым есейген сайын, терең мағынасы бар сұрақтар соғұрлым оларға маңызды болады.

Генетика - бұл өте абстрактылы ғылым. Егер ботаникада, зоологияда сезіну, жанасу, көру немесе нақты елестету мүмкін болса, онда генетикада бұл әлдеқайда қиын, барлық процестер, механизмдер микроскопиялық

деңгейде жүреді, оларды елестету және қол тигізу мүмкін емес. Генетика, кез - келген басқа биологиялық ғылым сияқты, оқулықтарда ұғымдар түрінде ұсынылған. Оқушылардың биологиялық терминдерді игеруі генетика ғылымының әртүрлі және өте күрделі мазмұнын түсінуге көмектеседі, сондықтан генетика орта мектептен бастап оқуға ұсынылады. Биологиялық білімнің мазмұны туралы дұрыс түсінік мұғалімнің жұмысындағы маңызды нұсқаулық болып табылады. Білім беру мазмұны тек білім мен дағдыларға ғана қатысты болмауы керек, өйткені оларды сәтті игеру барлық оқу мақсаттарына қол жеткізуді қамтамасыз ете алмайды. Мектеп бағдарламасының теориялық мазмұнын жеткілікті түрде жақсы меңгерген оқушылар (оқушылардың білімі мен дағдыларына қойылатын талаптарға сәйкес) әрқашан тәуелсіз, шығармашылық ойлауға қабілетті бола бермейтіні белгілі. Сонымен қатар, тіпті жақсы оқитын білім алушыларда танымдық іс-әрекет процесіне бейтарап немесе тіпті теріс көзқараспен қарайды.

Биологиялық білім беру мазмұнында оқушылардың білуі тиіс келесі компоненттерді бөліп көрсетуге болады:

- 1) әлем туралы білім;
- 2) қызмет тәсілдері (іскерліктер мен дағдылар);
- 3) шығармашылық қызмет тәжірибесі;
- 4) әлемге эмоционалды және құндылық қатынасы тәжірибесі.

Білім мазмұнының бірінші компоненті - бұл білім. Олар мектеп оқулықтарында заңдар, тұжырымдамалар, идеялар, теориялар, фактілер, ұғымдар түрінде ұсынылған.

Мектеп оқушылары жалпы биологияны, атап айтқанда оның генетика бөлімін білуі керек:

- негізгі генетикалық терминология және символизм;
- айқасу түрлері;
- тұқым қуалаушылық заңдары және олардың цитологиялық негіздері;
- тұқым қуалаушылықтың хромосомалық теориясы;
- генетиканың селекция мен медицина үшін маңызы;
- модификациялық және мутациялық өзгергіштіктің себептері;
- табиғи органның мутагендермен ластануы;
- темекі шегудің, алкогольді тұтынудың және есірткі заттарының адамның тұқым қуалаушылығына зиянды әсері.

Биологиялық білім мазмұнының екінші компоненті - дағдылар мен іскерліктер (қызмет әдістері). Жоғары сынып оқушыларының генетика негіздері бойынша дағдыларына қойылатын негізгі талаптар, оқушылар білуі тиіс:

- тұқым қуалаушылық заңдылықтары туралы білімді қолдану;
- қазіргі генетика тұрғысынан темекі шегудің, алкоголь мен есірткі заттарының зиянын негіздеу;
- бастапқы формалар мен ұрпақтарды салыстыру және ажырату;
- оқулықтың барлық компоненттерімен өз бетінше жұмыс жасау, рефераттар құрастыру.

Биологиялық білім мазмұнының үшінші компонентін оқушыларға берудің негізгі формасы - шығармашылық іс-әрекет тәжірибесі, сабақта

қолданатын шығармашылық міндеттер, оларды өз бетінше шешу барысында оқушылар мәселені шешудің жолдарын іздеуде тәжірибе жинайды. Әдетте, проблемалық сұрақтарға жауап іздеу және шығармашылық мәселелерді шешу оқушыларға қызығушылық пен түрлі жағымды эмоциялар тудырады.

Биологиялық білім мазмұнының төртінші компоненті - оқушылардың табиғатқа, адамға және генетиканы зерттеу процесіне эмоционалды - құндылық қатынасы тәжірибесі. Оқушылардың білім процесіне эмоционалды және құндылық қатынасы тәжірибесін жинақтау жеке тұлғаның білім беру іс-әрекетінің қажеттіліктері мен себептерін нақты анықтаумен тікелей байланысты. Оқушылар генетиканы зерттеуге эмоционалды және құндылық тұрғысынан тәжірибе жинамай, осы пән бойынша оқу процесін толық деп тануға болмайды. Биологиялық білім мазмұнының осы компонентін ассимиляциялау әдісі тәжірибе, сезім белсенділігі, оқу материалын қабылдау болып табылады.

Биологиялық білім мазмұнының барлық төрт компоненті бір - бірімен тығыз байланысты және бірыңғай оқу процесінде ажырамас бөлігі болып табылады. Оқушылардың сабақтардағы білім мазмұнының барлық компоненттерін жан-жақты меңгеруін ұйымдастыруға тырысу керек [2].

Генетика бойынша кез - келген тақырыпты зерттегеннен кейін немесе зерттегенде енгізілген генетика міндеттері теорияның маңызды ережелерін тереңірек түсінуге және берік игеруге ықпал етеді, оның практикалық қолданылуының алуан түрлілігін айқын көрсетеді, пәнге деген қызығушылықты едәуір арттырады. Дұрыс әдістемелік көзқараспен генетика мәселелерін шешу пәнді жетік түсінуге айтарлықтай көмектеседі.

Қазіргі кезеңде биологиялық білім беру инновациялық білім беру моделін қалыптастырудың стратегиялық векторларының бірі ретінде танылды. 90-шы жылдардан бастап пәнаралық оқыту және сабақтастық идеялары, яғни мектеп - бакалавриат - магистратура - докторантура сияқты әр сатыда үздіксіз биологиялық білім беруді қамтамасыз ету ерекше өзектілікке ие болды.

Жаңғыртудың маңызды бағыттарының бірі фундаменталдық - білім беру жүйесін әмбебаптылық жағына дамыту, кәсіптік даярлаудың үздіксіздігі және білім беру траекториясын таңдау мүмкіндігі болып табылады.

Генетиканы оқыту процесінде сабақтастық, қолжетімділік, қарапайым тақырыптардан күрделіге қарай реттілік, жүйелілік сияқты педагогикалық қағидаттар іске асырылады - барлық тақырыптар өзара байланысты, генетиканы оқытудың жалпы логикасын ұстанады.

Генетика тілі өте ерекше, генетикалық материалды ұсыну логикасы өзіндік өзгешелігімен ерекшеленеді, генетикалық заңдылықтарды түсіну қиын. Генетика курсы бойынша педагогикалық процестің бұл ерекшеліктері оқу материалын зертханалық және семинарлық сабақтарда генетикалық тапсырмалар түрінде бекітудің ерекше рөлін анықтайды.

Генетикалық мәселелерді шеше білу - оқушылардың биологиядан жалпы дайындық деңгейін, логикалық ойлау қабілетін және алған білімдерін тез қолдана білуді бағалауда жақсы нұсқаулық.

Осылайша, биологиялық білім берудің негізгі принциптері пәнаралық, сабақтастық, тұтастық, интеграция болып табылады. Генетиканы зерттеу оқушыларда биологиялық мәдениеттің негізгі кәсіби маңызды компоненттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді, нақты мысалдармен негізгі биологиялық пәндердің генетикалық компонентін анықтайды. Генетика бойынша міндеттер білім сапасын арттыруға ықпал ететіні көрсетілген, генетика бойынша көп деңгейлі дамушы міндеттерді пайдалану ойлауды дамытуға және білім, білік, дағды сапасын бақылау жүйесін жетілдіруге бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Иманкулова С.К., Кенжебаева З.С., Шалабаев К.И. Роль генетических знаний как ключевого звена в подготовке биологов // Фундаментальные исследования. - 2012.
2. Шикин С.С. Генетика человека на рубеже веков. // Биология в школе, 2000.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННІҢ ШЫҒАРМАЛЫНДАҒЫРУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Алигулова Айнур Молдасариевна

№141 мектеп

Алматы қаласы

Аннотация: Стаття посвящена 180 летию великого просветителя XIX века Ыбыраю Алтынсарину, с целью изучить духовное наследие как ценность, актуальность которых не потеряна. Учитывая нынешнее поколение Z, которые уже далеки от национальных идей и самосознания, выступает необходимость пропаганды идей великого просветителя. Основной задачей является самые актуальные проблемы воспитания и отношение ребенка с отцом и матерью, поколениями. Качества воспитания актуальны как никогда, поэтому казахстанские дети могут не только развивать интеллектуальные способности, но и быть конкурентноспособны в любой сфере жизни, при этом впитывая самые важные человеческие ценности.

Abstract: The article is dedicated to the 180th anniversary of the great enlightener of the XIX century, Ybyray Altynsarin, in order to study the spiritual heritage as a value, the relevance of which is not lost. Considering the current Z generation, which are already far from national ideas and self-awareness, there is a need to promote the ideas of the great educator. The main task is the most urgent problems of upbringing and the relationship of the child with the father and mother, generations X. The quality of education is more relevant than ever, so Kazakhstani children can not only develop intellectual abilities, but also be competitive in any sphere of life, while absorbing the most important human values.

Ключевые слова: человеческие ценности, национальное самосознание, поколение Z и X, конкурентноспособность, образование.

Key words: human values, national consciousness, Z and X generation, education.

Қазіргі ХХІ ғасырда Z және Y ұрпақтарының алдындағы дәстүрлі құндылықтар көмескіленіп жаңа құндылықтар алға басуда. Жаһандану бұл процесті жеделдетіп отырғанын мойындауға мәжбүрміз. Шындығында бірінші ұрпақ емес, екінші «ұрпақ қандай құндылықтарды қабылдап, болашақта кімді тәрбиелеп, не күтеміз?» деген сұрақ әрбір ұстаздың алдында туындайды. Осы кезекте ХІХ ғасырдың ІІ жартысындағы ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсариннің де алдында осыдан екі ғасыр бұрын туындаған мәселе екеніне көз жеткіземіз. Ақпараттық қоғамның басты құндылығы ұлттық сана-сезім емес, құнды ақпарат, жаңа білім мен үнемі даму болса, ғасырлар өткеніне қарамастан оның сипаты ғана өзгерген сыңайлы. Әр заманда бала ұлт болашағы болған! Қандай ұлт болмасын ертеңін ойласа ұрпағына сапалы білім беріп, оның заман талабына сай болуына алаңдайды. Қазіргі ұстаздардың алдында да осындай міндет тұр. Бала ұстаздан алға шығып дамып, ұстаздар мамандығының 70 жылда жоғалып кету қаупін америкалық ғалым Каку бекерге айтып отырған жоқ. Осы мәселелерден туындайтыны, бүгінгі күні Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ұстанымдары қаншалықты құнды?!

Бұл сұраққа жауап беру үшін Ыбырай Алтынсариннің сол заманның басты талабы білім екенін көрсеткенінде – «өнер-білім бар елдер, тастан сарай салғызды», демекші алдыңғы қатарлы елдерден артта қалмау мақсатында кәсіп-білімді дамытуды басты талап деп қараса, «Қыпшақ Сейітқұл» әңгімесінде егіншілікті дамыту арқылы кәсіпті меңгеріп, кіріптар болудан құтылуды уағыздаған.

Ертеңгі күніне елінің көзін ашып, бәсекеге қабілетті ел қатарына шығуды мақсат еткен ағартушы «Кәсіпті дамытуды» оқу-біліммен қатар қойған. Кәсіп меңгеру қазіргі кездегі экономикалық тұрғыдан қарағанда қай заманда да өзекті мәселе болғандығы көрініп ақ тұр.

«Қыпшақ Сейітқұл отыз үйлі тобырымен, жұрттың тегіс аттаныс барымтасы бар уақытта, бұл отыз үй кедейді қалайынша етсем байытып, халық қатарына қосамын деп ойға қалды. Сауда етуге мал жоқ барымтамен мал алсам, бір күндерде жау да бізден қуып алады, ақырында бұрынғылардың айтып кетуінше, жортуыл басы жолда қалса керек. Соның бәрін де шамалап қарап, ақыр бір қиялға түсіп, Сейітқұл әуелі мекен еткендей бір орын іздеді. Көп жерлерді кезіп жүріп, ақырында Торғай тересіндегі Қабырға деген өзен-судың бойына тоқтады. Мына жақта Үргеніш, Қоқаннан, мына жақта қалмақтан шетірек және жаманшылық болса, қалың Қыпшақ деген руға жақынырақ екен деп, сол жерді ұнатып қайтқан соң, қысты өткізіп, жаздың жылы уақытында кедейлерді жалаңаш-жалпы көшіріп, Қабырға бойына алып келді. Сейітқұлдың бір ағасы бар еді, жол жүріп, ұрлық, барымтаны әдет еткен. Інісінің қанша айтқан ақылына болмай, үш-төрт үймен жалғыз-ақ сол көшпей, ескі орны Түркістан жағында қалды.

Қабырғаның бойына келген соң Сейітқұл қолына кетпен алып, отыз үйлі кедейіне де кетпен беріп, жер тегістеп, егін егуге кірісті. Түркістан жағында көрген үлгісімен судан арық қазып шығарып, егінге су жіберді. Егіні піскен соң орып, жиып алып, артығын төңірегіндегі көшпелі елге сатып, мал етті. Жаңа мекен еткен жеріне орныққан соң, Сейітқұл егінді жылдан жылға

күшейтіп, арық басына шығыр салып, суды шығырмен айдап, астықтың (ол күнде бидай, тары, арпа егеді) артығын төңіректегі елге малға айырбас етумен, бұлардың малдары көбейіп, бай болды. Мұны көріп, әрбір көшпелі елдегі жарлы-жақыбайлар да келіп, Сейітқұлға қосылып, бес-алты жылда Сейітқұл елі деген төрт жүз үйге таянды дейді.»

Осы әңгіменің төркіні Қазақстанның стратегияларында қарастырылған бизнесті дамытудың бастамасы екеніне дау жоқ деп ойлаймын. Қазақ әдебиеті пәнінде Ыбырай Алтынсариннің еңбектерін оқытып қана қоймай, бүгінгі күн талабымен астасып жатқанын да тілге тиек етіп отыру маңызды. Қазақ баласының барлығын қамтуға шамасы келмесе де мұхитқа құйған тамшыдай елінің болашағына керемет үлес қосқан тұлғаның идеялары бүгінгі күні де маңыздылығын жоғалпағаны анық.

Ыбырай Алтынсариннің білім берумен шектелу ұстаздың кәсібіне жат екенін, тәрбие қашанда бірінші болу керек екенін өзінің шығармаларында көрсеткен.«Талаптың пайдасы» әңгімесіндегі І Петр патшаның талаптанған баланың болашағына себепкер болып, Матвеев атты атақты суретшіге айналуы – әңгіменің астарының баланың ізденіп, бойындағы жасырын қабілетін шығаруға ықпалдасу әркімнің де қасиетті борышы екенін көрсетті. Қазақта «бұлақ көрсең-көзін аш» деген мақал осыған айтылғандай.

«Шие» әңгімесінде мәселе тек жалқаулықта емес, баланың болашағындағы құндылықтарды қалыптастырудағы әкенің ролін көрсетіп отырғанын да шетке тастап кете алмайтын «тәрбие басы тал бесік», қазіргі заманда ақсап отырған отбасы тәрбиесінің өзектілігі екенін жоққа шығармаймыз.

«Асыл шөп» әңгімесін оқығанда екі түрлі ойда боламын, сабырлық сол заман құндылығы ма, қазіргі заманға «қанағат ету, сабыр» құндылық емес, жағдайдан шығу жолын іздеу ме деген дуалистік ой мазалайды. Соған қарамастан, қашанда ашу арындап тұрғанда, сабыр баяндайтын шешім маңызын жоғалтқан емес.

Тәрбие мәселесін терең түсінетін Ұлы ұстаздың «бақша ағаштары» туралы әңгімесінің қай заманда да анық теңеу екеніне дау жоқ. Себебі баппен өспеген баладан да болашақты жасайтын ұрпақ қайдан шықсын. «Ел болам десең-бесігіңді түзе» дегеннің синонимі. Қазіргі таңда интернет пен ақпараттар легінің сансыз шұбыруы, баланың жан-жағынан келіп жатқан ақпараттарды толық сіңіре алмауы емес негізгі мәселе, ақпараттың ішіндегі құндысы, керегі, дұрысын таңдай алу проблемасы туындап отырғанда. Ыбырай ұстаздың «Алтын шеттеуік» әңгімесі еріксіз еске түседі. Сырты алтын жаңғақтың бос болуы, сырты жарнамамен көмкерілген ақпараттың тәрбие мен құндылықтарға қалай әсер ететіні ұлт ұрпағы үшін қауіпті екені анық.

Ұлттық болмыс пен ұлттық сана-сезімнің иісі Ыбырай Алтынсариннің еңбегінде қашанда аңқып тұрған. Соның бір дәлелі: «баланың тәрбиесі ата-ана, туысы мен жолдасын сыйлауды үйренуден басталуы керек» дегені. Мына қымқуыт заманның алары бар, алмасы бар кезең, ата-ана мен туыс, жолдасты сыйлаудың өз мүддесінен төмендеп кеткені көрініп ақ тұрғандықтан, бұл идеясы ұлт болашағы үшін маңызды деп ойлаймын.

«Адамгершілікке тәрбиелеу құралы-еңбек пен ата-ана үлгісі» дегені, жеңіл табыс пен жеңіл білім болмайтыны, нарықтық экономика секілді тез гүлденіп, тез құлайтынын сол кезде тауып айтқан.

Ежелгі Спарталықтар тәрбиесіндегі «қысқа және шындық» айтуды да өз идеясында Ұстаз «мылжыңның сөзінде шындық аз болады» деп көрсеткен екен. «Әр нәрсенің сыртына қызықпай, асылы ішінде» екенін табуға меңзейтін ұлт ұстазының ғибраты, мол мұрасы бүгінде өз құндылығын жоғалпағанын дәлелдегендей.

Сөзімді қорытындылай келе«Ыбырай ұстаздың мына өлеңіндене айтқысы келді? Қандай құндылықтарды жоғалпау керек екенін басшылыққа алды?» – деген сұраққа жауап іздеуді болашақтың еншісіне қалдырдым.

Азған елдің хандары,
Тақ үстінде отырғандары.
Жарлыданалыпбайларға,
Сыйлар берсе керек- ті.
Азғанелдіңқожасы,
Қыдырыпкелересікке.
Бұлүйдекім бар екендеп,
Көзінсалартесікке.
Балаларынбастырып,
Қатындарынсастырып,
Төргеқарайұмтылып,
Тамақүшінқылғынып,
Дуақылсакерек- ті.
Азғанелдіңмолдасы,
Үлкенболарсәлдесі.
Аса бауырқылмаңыз,
Оның рас емесолдасы.
Көрмей - білмейбіреуге,
Куәлік берсе керек-ті.
Азғанелдіңбиінің,
Барарболсаңалдына.
Алым берсеңтамағына,
Қарармаолсеніңәліңе?
Қорадағымалына,
Төре берсе керек- ті.
Азғанелдіңбайлары,
Ұлықтұтарбасын - ай.
Қайдадәулеттіадамболса,
Берерсоғанасын - ай.
Көзінсүзіпбіркәріп,
Төгіпкелсежасын - ай,

Бермектүгел, бейшараны
Масқарақылсакерек- ті.
Береке кеткенелдерде
Күнқысқарсакерек- ті.
Алатаудайатаға,
Ұлқышқырсакерек- ті.
Бала, бала, бала деп,
Түндешошыпоянған.
Түнұйқысынтөртбөліп,
Түндебесіктаянған.
Аялықолдаталпытқан,
Қаймақтысүттейқалқытқан
Суықболсажөргектеп,
Қорғасыноқтайбалқытқан.
Айналасына ас қойып,
Айдындыкөлдейшалқытқан.
Қолынқаттытигізбей,
Кірлікөйлеккигізбей,
Иісінжұпараңқытқан.
Сондайсорлыанаға,
Қызқышқырсакерек-ті.
Азғанелдіңадамына
Айтсаңтіліңдіалмаған.
Кетсешарлапжияалмағай.
БірТәңірдейұялмағай,
«Бүгінтобақылайын.
Қашантобақылғанымша.
Үзіп - жұлқыпалайын», - деп,
Өлшепбергенөмірін
Зияқылсакерек - ті...(1)

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ы.Алтынсарин. Шығармалар ынағы. Алматы; 1980.

БҮГІНГІ ОҚУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННІҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ІСКЕ АСУЫ

Алиева Гулим Сабитхановна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. В статье анализируется вклад пламенного патриота И.Алтынсарина в формирование системы образования в Казахстане, который впервые взялся за народное просвещение и на этом пути непрерывно трудился до конца своей жизни. Великий сын казахского народа Ибрай Алтынсарин, осуществляя просветительскую деятельность на казахской земле, став первым народным просветителем, неустанно боролся за перемены в обществе, показал пример самоотверженного труда на благо народа.

Ключевые слова: просветительская работа, учебно-воспитательная, первичная, просветительная, мысль, воспитание поколения, основные принципы, система образования.

Abstract Relenance: The article analyzes the contribution of the ardent patriot I. Altynsarin to the formation of the education system in Kazakhstan, who first took up public education and worked continuously on this path until the end of his life. The great son of the Kazakh people, Ibrai Altynsarin, carrying out educational activities on the Kazakh land, becoming the first national educator, tirelessly fought for changes in society, showed an example of selfless work for the benefit of the people.

Keywords: educational work, education, the first, educator, thought, education of generations, basic principles, education system.

Қазіргі қазақ зайырлы ұлттық білім беру мектебінің іргетасы XIX ғасырдың екінші жартысында Ы.Алтынсариннің қажырлы еңбегінің арқасында қаланды.

Егер сіз бүгінде әлем таныған Тәуелсіз Қазақстанның гүлдену тарихына көз жүгіртсеңіз, XIX ғасырда "алыс және жақын" жолын тандаған Үш бәйтерек ретінде пайда болған Шоқан, Ыбырай, Абай сияқты адамдардың данышпандығына, көрегендігіне, ұлылығына тамсана аласыз. Профессор Т.Тәжібаевтың "Қазақстандағы педагогикалық ойдың пионері" деген бағасы әділ баға болып табылатынына күмән жоқ. "Мен білмеймін, - деді ол, - бірақ мен білмеймін, білмеймін, білмеймін, білмеймін, білмеймін, білмеймін, білмеймін, білмеймін, білмеймін, білмеймін, білмеймін, білмеймін. Сонымен бірге Ыбырайды XIX ғасырдағы барлық қазақ ойшылдары мен зиялыларынан ерекшелейтін ерекше аспектіні атап өткен жөн. Бұл әсіресе оның білім беру қызметінде байқалады. Сондықтан оның замандастары да, келесі буын өкілдері де Ыбырайды ұлы ұстаз, қоғам қайраткері, жаңа типтегі мұғалім, инновациялық әдіскер, этнограф ғалым, ақын, жазушы, қазақ балалар әдебиетінің негізін қалаушы, орыс графикасы негізіндегі алғашқы Қазақ ғылыми құралдары мен оқулықтарының негізін қалаушы, қазақ зайырлы мектеп жүйесінің негізін қалаушы деп таниды.

Ресей мектебінің білім беру міндеттері халықтың қажеттіліктерін ескере отырып анықталды. Оның пікірінше, мектеп қоғам өмірінде лайықты орынды, мәдениеттің жоғары деңгейін және өз халқының өкілі ретінде адамның адамгершілік қасиеттерін қамтамасыз ететін нақты білім беруі керек. "Мектептер қазақ білімінің басты қайнар көзі болып табылады", - деп жазды Ыбырай Алтынсарин... олар үшін, әсіресе, қазақ халқының болашағы бар деген үміт бар". Алтынсарин қазақ мектебінің негізгі мақсаттары мен міндеттерін нақты тұжырымдап, оларды өзінің барлық практикалық қызметінің негізіне алды [4, б.28].

Ғалым мұғалім баланы біржақты ақпаратпен шаршатпау керек, бірақ оның қызығушылығын үнемі ояту, қозғау және жандандыру қажет екенін атап өтті. Ақыр соңында, жай қызығушылықсыз түсіндірілетін ақпарат тез ұмытылады және жан-жақты ойлау немесе үлкен қызығушылықпен келетін білім баянды болады, санада сақталады және басқа білімнің пайда болуына негіз болады [5, б.53].

Қазіргі заманғы сабақтардың көптеген әдістері мен әдістері бар, әсіресе дәстүрлі емес. Қайсысын таңдасақ та, педагогикалық ғылымның даму тарихында дәлелденген негізгі дидактикалық талаптар мен сабақ құрылымы сабақ барысында қатаң сақталуы керек. Жаңа технологияларды қолданудың ерекшелігі-бұл стандартта қарастырылған білімді игеру ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның танымдық қабілеттерін қалыптастыруға, шығармашылық икемділікті дамытуға және студенттің тәуелсіз іздеу жұмысын жүйелі түрде орындай білуге бағдарлау. Мектеп-педагог-тәрбиешінің басты міндеті нақты білімді берумен байланысты ғана емес, сонымен қатар әртүрлі құбылыстарды тәжірибелі зерттеу кезінде оқушылардың білімді көрнекі игеруіне қол жеткізуге тырысты. Ол мектепте жаратылыстану ғылымдарын оқытуды өте құнды деп санады. Осыған ұқсас құбылыс қазіргі қазақстандық мектепте де байқалады, онда жаратылыстану-математикалық бағыттағы пәндерді зерделеуге, сондай-ақ оқушыларды кәсіптік және мамандандырылған даярлауға басты назар аударылады. Ыбырай Алтынсариннің мектептегі кәсіби бағдар, өнерді таңдау, мамандыққа сәйкес келетін қасиеттер туралы көзқарасы, тек оның жұмысынан ғана емес, ол ашқан мектеп пен училищеде өз оқушыларын түрлі мамандықтармен таныстырып, олардың ғылыми және практикалық маңыздылығын көрсетті.

Оқу процесін ұйымдастырудағы бірінші дәрежелі рөлді мұғалім Ы.Алтынсарин оқу-тәрбие процесінің мақсаттарын іске асырудағы әлеуметтік және адамгершілік миссиясына берді. Мектептің жетістігі, халықтың болашағы мұғалімге байланысты: "мұғалім-білім берудегі ең маңызды адам. Ең жақсы оқулықтар, Үкіметтің Қаулылары және қатаң инспекциялық бақылау мұғаліммен салыстыруға келмейді. Сондықтан мен үшін жақсы мұғалім әлемдегі барлық зергерлік бұйымдарға қарағанда қымбат". Алтынсариннің айтуынша, педагогикалық жұмыста - "мұғалімнің санасында оқудың және балалармен дұрыс қарым-қатынас жасаудың ең жақсы тәсілдерін іздеу". Ыбырай Алтынсарин мұғалімнің имиджіне қатты алаңдады. Халық даналығы: "мұғалім ұлт пен қоғам құрады"дейді. Бүгінгі

таңда әділеттілікті сақтаған осы ежелгі және дана сөзде педагогикалық жұмыстың әлеуметтік және гуманистік мәні жатыр. Шын мәнінде, мұғалім елдің өндіргіш күштерінің, оның әлеуметтік прогресі мен шығармашылық әлеуетінің даму көзі болып табылады. Мұғалімсіз кейіпкер де, ақын да, саясаткер де, ғалым да жоқ. Мұғалім мамандығының жоғары мақсаты оның жеке басына жоғары талаптар қояды [2, б.18].

Ыбырай Алтынсариннің мұғалімдерге қоятын ең маңызды талаптарының бірі-олар курстастарының, озық мұғалімдердің білімдену тәжірибесінен туындайтын идеяларды қабылдап, оларды өз жұмыстарында пайдаланады. Тәрбиеші мұғалімдерді даярлаумен белсенді айналысты. Ол адамгершілік мұғалім-тәлімгерді дайындауға, олардың күнделікті ғылыми және әдістемелік басшылығына назар аударды. Бүгінгі таңда мектеп қызметін жетілдірудегі және оқушыларды оқытудың сәттілігін қамтамасыз етудегі басты тұлға-мұғалім. Кәсіби өсуге және кәсіби білім алуға ықпал ететін барлық жағдайлар жасалған [1, б.32].

Ы.Алтынсариннің сабақ кезінде оқуды және сыныптан тыс оқуды біріктіруді ұсынғанына ерекше назар аудару керек. Ғалым мұғалім баланы біржақты ақпаратпен шаршатпау керек, бірақ оның қызығушылығын үнемі ояту, қозғау және жандандыру қажет екенін атап өтті. Ақыр соңында, жай қызығушылықсыз түсіндірілетін ақпарат тез ұмытылады, ал жан-жақты ойлау немесе үлкен қызығушылықпен келетін білім баянды болады, санада сақталады және басқа білімнің пайда болуына негіз болады.

Қазіргі заманғы сабақтардың көптеген әдістері мен әдістері бар, әсіресе дәстүрлі емес. Қайсысын таңдасақ та, педагогикалық ғылымның даму тарихында дәлелденген негізгі дидактикалық талаптар мен сабақ құрылымы сабақ барысында қатаң сақталуы керек. Жаңа технологияларды қолданудың ерекшелігі-бұл стандартта қарастырылған білімді игеру ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның танымдық қабілеттерін қалыптастыруға, шығармашылық икемділікті дамытуға және студенттің тәуелсіз іздеу жұмысын жүйелі түрде орындай білуге бағдарлау.

Белгілі әдіскер-педагогтардың оқыту әдістерін батыл және шебер қолдануы нәтижесінде Алтынсариннің балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі тәжірибесі өсті, оның дидактикалық тәсілі қалыптасты. Баланың мектепте алатын білімі өмірдің талаптарымен тамаша үйлеседі. Қазіргі уақытта білім беру жүйесіндегі функционалдық сауаттылық тұжырымдамасы мұғалім-тәрбиеші ұстанымының көрегендігін тағы да дәлелдейді.

Студенттің жетістігін дамытудың бір шарты-өзін-өзі жүзеге асырудың шексіз мүмкіндіктерін ашатын іс-шараларға қатысу. Қазіргі мектептің басымдықтары қоғамның мүшелері ретінде оқушылардың өзін-өзі анықтауға, олардың қазақ, орыс және ағылшын тілдерін біле отырып, үздіксіз білім алуға бағдарлануына ұмтылуда көрінетін тұлғаның әлеуметтік-прогрессивті түрін қалыптастыру болып табылады. Алтынсарин бұл туралы өзінің жазбаларында айтып өтті, бұл қазіргі мектепке қойылатын талаптарға сәйкес келеді.

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарасы тұрғысынан біз білім берудің әмбебап, алтын дінгегі гуманистік көзқарасты, яғни оқушыға деген шынайы қарым-қатынас, мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық принциптерін бейнелейтінін көреміз. Мысалы, 2-ші сынып жетекшілеріне жазған хатында: "егер балалар бір нәрсені түсінбесе, мұғалім оларды кінәламауы керек, бірақ оларға түсіндіре алмайтын өзін кінәлауы керек. Ынтымақтастық принциптері сөздерде көрініс табатынын атап өтеміз: "сіз ашуланбауыңыз керек, жұмсақ сөйлеңіз, шыдамды болыңыз, бәрін дайын, анық түсіндіріңіз, орынсыз сөздерді, терминдерді балаларыңызбен сөйлескендей қолданбаңыз [6, б.61].

✓ Ыбырай Алтынсарин өзінің педагогикалық және ұйымдастырушылық қызметінде бірнеше маңызды қағидалары бар әдістерге де сүйенді.

✓ ол оқытуды әліпбиден бастауды ұсынды. Алфавит – бұл танымның қарапайым кезеңі, оны жіберіп алмау керек. Қазақ халқы енді ғана оқи бастады, сондықтан оларды оқу алдымен әліпбиден басталуы тиіс. Ақыр соңында, ешкім белгілі бір дайындықсыз күрделі нәрсені бірден түсіне алмады. Әр жолы қарапайымдылықтан күрделілікке, қашықтыққа жақын, төменнен жоғары қарай тілек болуы керек. Бұл сонымен қатар маңызды дидактикалық принцип деген тұжырым жасалды.

✓ білім беруде жүйе үнемі сақталуы керек, және бәрі бірдей өздері білетін сабақтарды өткізе алмайды. Мұндай жағдайда оқу-тәрбие жұмысын жүргізу жүйесі болмайды. Ол жүйе жоқ жерде нәтижелі қызмет жоқ екеніне сенімді болды. Қазіргі уақытта кез-келген пәнді оқытуда белгілі бір жүйенің, жалпы қабылданған стандарттың болуы өте маңызды талап болып табылады. Осы қағиданы негізге ала отырып, Ы.Алтынсарин сол кездегі мектептердің жұмысына талдау жасады.

✓ білім беру саласында теориялық презентация мен практикалық тәжірибенің үйлесуіне ерекше назар аударылды.

✓ білім берудегі этникалық ерекшеліктерге үлкен мән береді. "Қазір қырғыз антологиясының екінші бөлімін дайындап жатырмын... қырғыз халқының тарихынан алынған материалдарды тарихи деректерге арналған бөлімге енгізу керек, бірақ мен мұндай материалды қайдан алу керектігін білмеймін... Мен туған халқыма қырғыз тілінде жалпы білім беретін, дәлірек айтқанда, ғылыми деректерге негізделген тағы бір жұмыс ретінде қызмет еткім келеді".

✓ тәрбиелеу кезінде баланың жыныстық қасиеттерін ескеру қажет. Отбасы мен қоғамда қыз бен баланың өз орны мен ерекшеліктері бар. Олардың әрқайсысының табиғи ерекшеліктеріне сүйене отырып, балаларға бастауыш мектептерде Ағаш өңдеу өнерін, ал қыздарға қолөнер шеберлігін үйрету жоспарланған болатын. Бұл принцип мектеп істерін ұйымдастыруда жүзеге асырылды. Алтынсарин – өте көреген, көреген мұғалім екенін көрсетеді [3, б.35].

✓ Ы.Алтынсарин білім беру үдерісінің адамгершілік сипатын анықтайды. Білім адамды рухани байытады, жан дүниесін сергітеді, оны жақсылыққа жетелейді, көңіл-күйін көтереді, рухын нығайтады және ерік-жігерін нығайтады. Ы.Алтынсариннің педагогикалық ізденістерінде тілді

меңгеру бойынша көптеген идеялар бар. Әрине, сол кездегі стильге сәйкес ол орыс тілін үйренуге көп көңіл бөлді. Бірақ ол өзінің ана тілін толық меңгергеннен кейін баланы орыс тілімен таныстыруға мүмкіндік алды. Бұл пікірді сол кездегі алдыңғы қатарлы орыс зиялылары да қолдады. Басқа тілді үйрену "балалар ана тілін үйренгенге дейін басталмауы керек" деп жазды К.Д. Ушинский [7, б.23].

Б.Алтынсариннің негізгі қағидалары ХІХ ғасырдың соңында педагогикалық қызметінде ХХІ ғасырға аяқ басқан және бәсекеге барынша қабілетті елдердің бірі болуға ұмтылған Қазақстанның қазіргі заманғы рухани-мәдени дамуында өз өзектілігін жоғалтқан жоқ.. Керісінше, олар жаңа қарқын алып, уақыт өте келе дамиды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Жарықбаев К.Б., Қалиев С. Қазақ тәлімінің тарихы. – Алматы: Санат, 1995. – 32б.
2. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық мәселелері және тарихы. – Алматы: Білім, 2004. – 18б.
3. Қалиев С., Молдабеков Ж., Иманбекова Б. Этнопедагогика. – Астана, 2005. – 35б.
4. Қожахметова К.Ж. Халық педагогикасын зерттеудің кейбір ғылым және теориялық мәселелері. – Алматы, 1993. – 28б.
5. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы: Санат, 2001. – 53б.
6. Игнатъев Е.И. Психология в беседах с учителями. – Санкт-Петербург, 2001. – 61с.
7. Қоянбаев Б.Ж. Педагогика. Оқу құралы. – Алматы: Рауан, 1992. – 23б.

ВОСПОМИНАНИЯ ОБ ИБРАЕ АЛТЫНСАРИНЕ

Арыстанова С.А., Хамитова К.К.

Аркалыкский педагогический институт им. И.Алтынсарина

Аннотация. «Біз Ыбырайды білеміз бе? Ұлы ұстаз жайлы 50 сұрақ және 50 жауап ». Халық мұғалімі Ыбырай Алтынсариннің қызметі туралы не айта аласыз? «. Кітап авторлары - біздің жерлестеріміз және ҚМПИ әріптестері К.Т. Орманов, Қ.А.Құсайынова, М.И.Кудрицкая. Біз осы мақалада авторлардың кітабынан кейбір үзінділерді таңдадық ... Негізгі сөздер: шығармашылық, ұлт-ұстазы, мұғалімнің рөлі, ұлттың мақтанышы.

Annotation: In our article we have selected some excerpts.... from the book “Do We Know Ibrah. Altynsarin? 50 questions and 50 answers ”. What can you say about the activities of the people's teacher Ibrai Altynsarin? ". The authors of the book are our fellow countrymen and colleagues from KSPI K.T. Ormanov, K.A. Kusainova, M.I. Kudritskaya.

Key words: creativity, people's teacher, the role of the teacher, the pride of the nation.

К 175-летию со дня рождения (1916г) великого педагога основоположника казахской грамматики и литературы, историка, первого журналиста, поэта и просто человека с большой буквы, была издана книга Знайте ли вы И. Алтынсарина? 50 вопросов и 50 ответов. (на казахском,

русском и английском языках). Авторы книги наши земляки и коллеги из КГПИ К.Т. Орманов, К.А. Кусайнова, М.И. Кудрицкая. В сборник входят отдельные труды деятелей науки Казахстана об И.Алтынсарине и ответы на вопросы студентов и учащихся о Алтынсарине и его времени. Книга знакомит нас с жизнью и педагогической деятельностью Ибрая Алтынсарина.

Также юбилейная книга излагает нам очень много интересных ответов о творчестве И.Алтынсарина. Хотелось бы поблагодарить от имени читателей наших коллег, которые сумели опубликовать такое издание в честь 175-летия И.Алтынсарина.

Что можно сказать о деятельности народного учителя Ибрая Алтынсарина ? В юбилейной книге освещается деятельность Алтынсарина, в нашей статье мы приводим некоторые выдержки из данной книги

В своем вступительном слове ректор КГПИ К.М. Баймурзаев пишет: «Подводя итоги деятельности народного учителя Ибрая Алтынсарина можно сказать: он был первым учителем, первым исследователем, первым историком, первым журналистом-публицистом, основоположником казахской грамматики, языка и литературы, поэтом и переводчиком, ознакомившим казахских читателей с произведениями русских классиков Л.Н.Толстого и И.А. Крылова. Он же является автором первого казахского алфавита, созданного на основе кириллицы. Своим трудом он показал образцы служения народу. Его руками прозвенел великий колокол, озаривший небосклон казахской степи. Потому и русские учёные, в частности. Н.И. Ильминский назвали его «апостолом казахского просвещения» [165с].

Руководитель научного центра по изучению наследия И.Алтынсарина Кусинова К. А. пишет : «Всю свою жизнь и деятельность Алтынсарин посвятил служению своему народу. Проникнутый глубокой любовью к народу, стремившийся быть ему полезным... Убеждённый в необходимости просвещения своего народа, он вёл большую педагогическую работу». [205с.]

«Обращение к педагогическому наследию И.Алтынсарина сегодня как никогда актуально. В наше время необходимо обращение к исторической основе воспитания, ибо без осмысления исторического педагогического наследия невозможно приобщение подрастающего поколения к человеческим идеалам. Жизненный и творческий путь Ибрая Алтынсарина, отдельные страницы его биографии, отдельные аспекты его философских и педагогических воззрений вызывают особый интерес и способствуют духовно – нравственному развитию современной личности. Судьба Ибрая Алтынсарина – нравственный пример для всех, кто жил и живёт после него. Это пример служения своему народу. Его педагогические идеи используют лучшие учителя области, его стихи и проза любимы». [207с.]

Да, с данным выражением мыслей нельзя не согласиться, мы должны приобщить молодое поколение к человеческим идеалам, т.е воспитывать духовно- нравственные качества личности.

Большое место в творчестве Алтынсарина отводится вопросам воспитания и обучения детей. Об этом хорошо сказал член – корреспондент АН Каз.ССР Б.С. Сулейменов. Он пишет: « В педагогической деятельности Алтынсарин большое место занимают вопросы воспитания и обучения детей. Он придавал огромное значение роли учителя как главного двигателя всего учебного и воспитательного процесса в школах. «Для народных школ, - писал он, - учителя составляют всё; с ними не могут сравниться ни прекраснейшие педагогические руководства... ни тщательный инспекторский надзор». Он считал, что учителя должны любить своих учеников и быть любимы своими учениками и их родителями. И только тогда можно будет достигнуть поставленных целей стоящих перед образованием и воспитанием». [192с.]

Говоря о нравственном воспитании, мы стремимся воспитать в учащихся гуманность, честность к труду, патриотизм и любовь к Родине. Педагогическая мысль Алтынсарина о нравственном воспитании, ярко проявляется в его трудах. Он писал: «Стараюсь всеми силами, – чтобы подействовать ещё на их нравственность. Чтобы они впоследствии не были взяточниками». [193с.]

Он по праву считается основоположником педагогической мысли в дореволюционном Казахстане. Нам хорошо знакомы продолжатели дела Ибрая Алтынсарина, среди них можно с гордостью назвать: Ахмета Байтурсынова – ученого, духовного вождя казахского народа. Миржакыпа Дулатова – писателя и поэта, одного из организаторов партии «Алаш», народных учителей Нургали и Назипу Кулжановых – это семейная пара, достойные ученики Алтынсарина. Нургали Кулжанов – родом из Торгая, учился в первой школе И. Алтынсарина. Их с гордостью можно назвать педагогами от бога. Сегодня в честь Назипы Кулжановой назван наш Торгайский гуманитарный колледж г. Аркалыка.

О социально-философских идеях Ибрая Алтынсарина интересно выразился д.ф.н., профессор С.А.Колдыбаев. Цитируем его высказывания.

«Ибрая Алтынсарина прежде всего и главным образом знают как просветителя, педагога, который выпустил немало педагогических, новаторских работ, многое сделал в практическом плане для распространения и развития образования в казахских степях. Но исходной общей основой и идеей просветительства и педагогической практики И.Алтынсарина явилась его система социально – философских воззрений. В произведениях Алтынсарина нет сложных философских умозаключений, метафор, трудных для усвоения ибо и в творчестве и практических действиях он стремился быть понятным простому человеку. Далее С.А. Колдыбаев. пишет: « Интерпретация творчества Алтынсарина сегодня – задача непростая, поскольку стереотипы и поныне существуют в отечественном историко - философском дискурсе. Однако, значимость его творческого наследия в условиях современных образовательных реформ приобретает колоссальное значение. Во-первых, потому что философия образования Алтынсарина содержала в себе национальную концепцию

Просвещения, поскольку ставился вопрос и о национальной идентичности, и о том, как сбалансировать национальные и всеобщие интересы в теории и практике образовательного дискурса. Возможно ли было сохранение национальной традиции в образовательном тотализирующем дискурсе той современности, когда жил и творил великий Алтынсарин? Сам он стремился к осуществлению такой сбалансированной образовательной концепции, в которой национальное - традиционное содержание (этическое) придаёт самому образовательному процессу нравственное величие: человек понимает образование как становление и осуществление своей человеческой самости.» [197с.]

«Во-вторых, своевременность его концепции заключается в том, что образовательная парадигма должна включать в себя воспитательное содержание. За последние десятилетия уже нашего времени образовательный процесс утратил этот наиболее важный компонент – воспитание. Теперь уже в высших учебных заведениях процесс воспитания заменен самостоятельным самовоспитанием, и это неправильно, поскольку утрачивается глубинный пласт общения преподавателя и студента как личности».[200с.]

Наше мнение по данной концепции: Живя в современном обществе наша молодёжь стремиться к современному образу жизни и не интересуется ценным наследием своих предков, для них это просто история прошлого. Вообще народность воспитания мы думаем начинается с семьи, где мы рождаемся, живём, познаём с молоком матери свой родной язык и где нам должны всегда рассказывать о обычаях и традициях наших предков. Самостоятельное самовоспитание? Конечно здесь есть свои плюсы и минусы. Где наш национальный патриотизм? Он конечно есть в каждом из нас, но некоторая часть нашей молодёжи не знает родного языка, а родители обучают их в русских школах. В воспитании молодёжи нам не хватает национальной педагогики и этому мы должны учиться. В основе воспитательной работы молодёжи должны быть истоки народной педагогики. И эти истоки должны в первую очередь начинаться в семье.

«Идеи И.Алтынсарина и в наши дни не теряют своей актуальности, когда школа развивается в условиях новых реалий суверенного Казахстана. Почти полтора столетия назад талантливый сын казахского народа И.Алтынсарин предвидел значение естествознания и обучения русскому и казахскому языку. Именно сегодня актуален этот вопрос, когда говорится об утверждении полиязычия в нашей стране». [208с.]

Да в условиях новых реалий суверенного Казахстана вопрос полиязычия стоит остро. **Полиязычное образование – это действенный инструмент подготовки молодого поколения к жизнедеятельности в условиях взаимосвязанного и взаимозависимого мира.**

Каких же высот мы достигли со времен И. Алтынсарина? Как мы воплощаем его идеи? Прочитав эту замечательную книгу мы задали себе этот вопрос и наверно каждый из нас задумывается над этим вопросами.

В книге задаётся этот №30 вопрос «Мы сегодня достигли тех высот о которых мечтал когда то Алтынсарин»? Ответ там протой. «Сказать нет, не могу... Ибрай мечтал о всеобщем образовании казахской

молодёжи...Сегодня мы все образованные, имеем дипломы, но не имеем работу...Кто виноват? Конечно сами, но и правительство, которое не может регулировать учёбу и работу молодёжи. Возможно не так я выражаюсь. У нас до сих пор не налажена связь между учёбой и производством, не учитывается необходимость подготовки необходимых государству специалистов.....» [264с.]

Да мы воплотили идеи Алтынсарина, сейчас современная молодёжь образованна, имеет дипломы, но не имеет работы. Возникает большой вопрос. Почему? Сказать очень трудно, но всё - таки мы тоже согласны с данным мнением. Правильно, нет налаженной системной связи между учёбой и производством. Нет сети производств: фабрик, заводов и др.хозяйств, поэтому и возникает безработица. Также, мы думаем, что современная молодёжь должна работать сразу после окончания учёбы, чтобы не терять квалификацию и обеспечить себе нормальную жизнь. Но к сожалению это не так, молодые специалисты остаются без работы, а это приводит к различным правонарушениям. И все наши педагогические идеи остаются им просто не нужными и молодёжь теряет нравственные качества. Хочется завершить нашу статью на поэтической основе Ибрая Алтынсарина.

«Алтынсарин – поэт в своём поэтическом творчестве пропагандировал, прежде всего, значение народного образования, научной мысли. Он призывал юношей и девушек овладеть наукой, ...»

Учение даст вам счастье,
Оно озарит как свет,
Каждое ваше желание.
Яркий оставит след..... [194с.]

Эти высокие строки звучат как призыв к светлому будущему для молодёжи они не утратили своего звучания и в наши дни.

Хотелось бы, чтобы произведения Алтынсарина находили каждого читателя, а самое главное, чтобы молодое поколение с гордостью и благодарностью изучало творчество талантливого просветителя, поэта и переводчика и воплощало в жизнь его прогрессивные идеи. И чтобы наше молодое поколение всегда излучало свет и озаряло нас знаниями, успехами и победами на благо своей Родины, а не терялось в догадках о счастливой жизни.

Список использованной литературы:

1. Орманов, К.А.Кусайнова, М.И.Кудрицкая. Знайте ли вы И.Алтынсарина? 50 вопросов и 50 ответов (на казахском, русском и английском яз.) Сборник трудов деятелей науки Казахстана., 192, 193,194, 197,200, 205, 207, 208,264с..

БАЛАЛАРДЫҢ ЕРТЕ ЖАСТАН ДАМУЫ

Атигаев Жасулан Мейрамбекович, Толегенов Талант

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. Биологический спрос растущего организма, если спрос не будет удовлетворен, ребенок не сможет правильно расти и развиваться. Они способствуют развитию всех систем организма. Не только улучшается здоровье, но и развивается эмоциональная, свободная познавательная сфера ребенка. Чем разнообразнее жест, тем больше информации поступает в мозг.

Annotation. The biological demand of a growing organism, if the demand is not met, the child will not be able to grow and develop properly. They contribute to the development of all body systems. Not only improves health, but also develops the emotional, free cognitive sphere of the child. The more diverse the gesture, the more information enters the brain.

Қазіргі таңда нашар экология, тұрақсыз әлеуметтік жағдай зардаптарынан, балалардың денсаулық мәселесі өзекті болып тұр. Бұл маңызды мәселені баланың алғашқы және жауапты өмір кезеңінде шешу қажет. Себебі, дәл осы жасөспірім кезеңінде адам денсаулығы қаланады. Белгілі физиологтардың дәлелі бойынша, денсаулықты сақтап қана қоймай, оны қалыптастыруға, ұлғайтуға, қайта өндіруге болады.

Баланың негізгі қалыптастырушы себепкер шарты, қозғалыс белсенділігі болып табылады.

Өсіп келе жатқан ағзаның биологиялық сұранысы, егер сұраныс қанағаттандырылмаса, бала дұрыс өсіп жетіле алмайды. Олар ағзаның барлық жүйесін дамытуға себепкер болады. Денсаулық жақсарып қана қоймай, баланың эмоционалды, еркін танымды саласы дамиды. Қимыл әр түрлі болған сайын, соғұрлым көп ақпарат миға келіп түседі. Ол баланың ой өрісін жақсарта түседі. Дұрыс ұйымдастырылған қозғалыс белсенділігі, баланың жеке тұлға ретінде қалыптастыруға өз үлесін қосады. Баланың өмірін ұйымдастыру маңызды, себебі оның қозғалыс белсенділігі қанағаттандырылу тиіс. Бір тәулік ішінде бала қаншалықты қозғалу тиіс? Ол баланың өсіп жатқан ортасы мен жасына, жынысына, уақыт тәулігіне, жылына, жеке ерекшелігіне байланысты болады. 2-3 жастағы балалар тәулігіне 2,5-3 км шақырым жерді жүре алады. Ұл балалар көбірек қимылдайды. Жаз мезгілінде қозғалыс белсенділігі арта түседі. Бір тәулік ішінде қозғалыс белсенділігі сағат 9.00 ден 12.00-ге дейін, 17.00 ден 19.00-ге дейін арта түседі.

Қозғалыс белсенділігіндегі маңызды ролді, ұйымдастырылған физикалық күн тәртібі ерекше орын алады. Жаттығу таңдау да ерекше назар аудару керек. Ол үшін баланың анатомды-физиологиялық, психологиялық жас ерекшелігіне мән беру керек. Балалардың бұл ерекшеліктерін ескере орай, қозғалыстың дұрыс дамуын басқару қажет. Жасөспірімдердің физикалық тәрбиесі жөніндегі зерттеушілердің (Т.И.Осокина, С.Я.Лайзане, В.А.Шишкина т.б) ескеруі бойынша, балалардың ерте жас кезеңінде олардың

ерекше қабілеттерін дамытпай, керісінше бұлшық етті топтарын нығайту қажет. Бұл жаста ірі бұлшық етті топтардың көмегімен қозғалысты меңгере алады. Бірнеше рет қайталанған қозғалыс, қолдың, аяқтың, дененің координациялық қозғалысын дамытып, тұрақты теп-теңдікті сақтайды. Балалардың қозғалысы өзіндік әдеттігідей жүрісімен қалыптасады. Жастың толық жетілмеуіне байланысты, жүріс толығымен қалыптастпаған соңғы төменгі бұлшық еттердің әлсіздігі, жоғары ауырлықтың жамбас үстінде орналасуы, жүйке жүйесінің толық дамымағанына байланысты теп теңдіктің болмауы, сондықтан қол мен аяқтың қозғалысы жеткіліксіз. Жүрістің толық иемденуі, баланың мінез құлқын өзгертіп қана қоймай, оның ортаға деген қызығушылығын артады. Бұл баланың өзгеруіне үлкен әсерін тигізеді. Баланың бұл жасөспірім кезеңінде, басты қозғалыстары қалыптасып, оған жүгіріс пен секіру көмектеседі. Баланы жүгіріс пен өрмелеуге жаттықтырып, оны түрлі қиындықтардан өткізу қажет (таяқ үстінен аттау, шектелген жолдармен, тақталармен, баспалдақтармен жүргізу). Бұл жасөспірім кезеңінде үлкен рольді заттық қозғалыс алады. Ол баланың моторикасын дамытуға көмектеседі. Заттармен іс-әрекет жасай отыра, бала түсті, салмақты, пішінін ажырата алады. Кішкене моторика дами бастаған уақытта, ми жетіле бастайды. Балалардың майысқыш бұлшық етті реңі тынымсыз жұмыс істейтін бұлшық етті реңін игереді. Балаға эмоциональды әсер ету үшін, үлкен роль имитацияға бөлінеді. Қимылды қабылдау үшін сөзбен белгілеу қажет.

Сонда сөз бен іс арасында байланыс пайда болады. Демді шығарда балалармен сөз бен дыбыс қатар шығады. Тез шаршататын іс-әрекет жиі ауысымды қажет етеді. Бір сәтте бала 1,5-2 мин қозғала алады. Жаттығуды ауыстыру барысында, бұлшық еттер босап, бала демала алады. Бала өз қозғалысын ақырындап басқа балалардың қозғалысымен үйлестіреді. Үлкен орынды қозғалмалы ойындар алады. Эмоциональды тонусты құрастыру маңызды. Жақсы эмоция-баланы қозғалысқа шақыратын басты стимул. Қозғалысқа сұраным әр балада әр түрлі. Баланы дамытарда оның қозғалыстық белсенділігін ескеру қажет (кішкене, орташа, үлкен).

Жоғары қозғалысты бала-әбігер, тұрақсыз, олар тез шаршайды, бірақ оны байқамайды. Жүйке жүйесі әлсіреп, жүрек соғысы бұзылады. Оларға қозғалысты бірден тоқтатуға болмайды. Өз қозғалысын басқара алу қажет. Мысалы: тар жолмен жүгіріп, қиындықтардан еңбектеп, жаттығуларды өлеңнің ырғағымен орындау қажет. Ал аз қозғаламалы балаларда өзіне деген сенімсіздік әлсіз. Оларды мәжбүрлеп қозғалтуға болмайды. Тек оларға сенімділікті оятып, қызығушылығын арттыру қажет. Баланың физикалық дамуы оның шарттарынан, дұрыс ұйымдастыра алынған ортасына да байланысты болып келеді. Қозғалмалы іс-әрекет жылдық, айлық, апталық өтетін, білім, денсаулықты нығайту, тәрбиелік тапсырманың жоспарымен ұйымдасу қажет. Физикалық даму күні бойы дамиды (таңғы гимнастика, жаттығу, қозғалмалы және аз қозғалмалы ойындар т.б.). Ең алдымен денсаулықты нығайту мәселесі шешіледі. Бұл мақсатпен аса танымал демді, қолды, коррекциялық гимнастика (ол өрмелеу, коррекциялық жүгіріс, майтабанды алдын ала алатын жаттығулар) өзіндік массаждар,

психоэмоционалдық күшті түсіруге арналған жаттығулар(бұл көбінесе секірістер, батуттан секірістер т.с.с) Денсаулықты нығайтатын жаттығуларды көңілді күймен және жақсы эмоцияда ойын түрінде өткізу қажет. Анатомды-физиологиялық ерекшеліктерді ескере отыра, жаттығуларды жасөспірімнің жасына сай етіп таңдау қажет. Жаттығу орындау барысында, баланың денсаулығына зиян келтірмеу үшін, қауіпсіздік техникасын біліп, тиым салынған жаттығуларды орындамай, жоғарыда айтылған шарттарды қатал түрде қадағалау қажет. Талаптарды тек мектепке дейінгі жерде орындап қана қоймай, ата-анасын ақпараттандырып, оларды денсаулықты нығайтатын іс-әрекетке бірлесіп шақыру қажет. Мұғалімнің өзі үлгі бола алатындай болу қажет. МДО-да «бір-бірімізге қарсы кездесу» атты денсаулықты нығайтатын тренингтерді әжелері, аналары, әкелері, аталары қатысады. Дәл осындай іс-шараларда, балалардың бойындағы қиындақтарды талқылап, олардың шешу жолын бірге анықтауға болады. Мектепке дейінгі орындар мен үйде дұрыс қозғалыс белсенділігі жүрсе, бала өз жасымен дұрыс дамып, өседі. Балада дұрыс тамаққа деген тәбеті, қозғалысы, ұйқысы қалыптасады. Оның іс-әрекеті әртүрлі және жас талапына сәйкес болып келеді.

Қозғалыс-бұл баланы дамытуға көмектесетін құралдардың бірі, қозғалыс-ол денсаулық, қозғалыс-ол өмір!

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. А.С.Галанов «Баланың 1 жастан 3 жасқа дейінгі психалық және физикалық дамуы», М., АРКТИ, 1999, 64б.
2. Н.В. Полтавцева, Н.А.Гордова «Мектепке дейінгі дене шынықтыру», М., Просвещение, 2008, 142б.
3. Н.Б. Кочетова «Жасөспірім арасындағы физикалық тәрбие», М., Просвещение, 2005, 112б.
4. С.О. Филиппова «Мектепке дейінгі дене шынықтырудың теориясы мен әдістемесі», СПб, ВВМ, 2004, 514 б.

ОБУЧЕНИЕ ИНФОРМАТИКЕ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Байзакова Сауле Связхановна

Аркалыкский педагогический институт имени Ы.Алтынсарина

Аннотация: Бұл мақалада инклюзивті оқыту, инклюзивтік білім беру, инклюзивті бағыт мәселелері туралы айтылған. Инклюзивті аудиторияда информатика сабағын әзірлеу кезінде жалпы білім беру міндеттері қарастырылған.

Түйінді сөздер: Инклюзивті оқыту, қашықтықтан оқыту, интерактивті компьютерлік тақта, Мүмкіндігі шектеулі балаларға қашықтықтан білім беру.

Annotation: The article deals with the issues of inclusive education, inclusive education, inclusive orientation. The general educational tasks in the development of informatics lessons in an inclusive class are considered.

Key words: inclusive education, distance learning, interactive computer board, distance learning for children with disabilities.

Международная политика и законодательство о правах людей с ограниченными возможностями решительно поддерживают детей с ограниченными возможностями, получающих образование в инклюзивной, а не изолированной школьной среде. Дети с различными потребностями, в том числе с ограниченными возможностями, являются ценными членами школьного сообщества. Учителя могут создать в школе благоприятную среду, которая уважает инклюзивность и предоставляет равные возможности детям с особыми способностями, из разного социального происхождения и различных образовательных потребностей. Таким образом, инклюзивный класс способствует обучению всех детей с особыми способностями, с различным социальным происхождением и с различными образовательными потребностями. Нынешняя система утверждает, что по возможности дети с ограниченными возможностями размещаются в инклюзивных школах. Это способствует рентабельности и ведет к более инклюзивному обществу. ИКТ - одна из многих опор, которые могут способствовать реализации и внедрению инклюзивного образования. ИКТ призваны сыграть важную роль в том, чтобы дать органам управления образованием, учителям, учащимся и родителям возможность перейти к более инклюзивной системе образования.

Когда мы рассматриваем возможность использования ИКТ для учащихся с особыми потребностями, очень важно убедиться, что технология может быть ими использована. Значит, он должен быть доступен. Доступные ИКТ - это широкий спектр вспомогательных и основных технологий и форматов, которые могут позволить учащимся с ограниченными возможностями получать инклюзивное образование. Доступные ИКТ также включают вспомогательные технологии (АТ), которые можно определить как «часть оборудования, продуктовую систему, аппаратное обеспечение, программное обеспечение или любую услугу, которая используется для увеличения, поддержания или улучшения функциональных возможностей людей с ограниченными возможностями». Способность человека использовать технологии может быть нарушена из-за различных физических, сенсорных, эмоциональных или когнитивных нарушений. Одной из общих черт доступности является небольшой тактильный узел, или «точка», который находится на кнопке «5» на большинстве клавиатур для компьютеров и телефонов. Нажав кнопку «5» на ощупь, любой может найти другие цифровые клавиши, не глядя на нее. Доступные ИКТ обладают потенциалом, позволяющим учащимся с ограниченными возможностями получать образование и становиться независимыми в социальной и экономической жизни своих сообществ. Более того, они предоставляют равные возможности для обучения, позволяя общаться с учителями и

однокурсниками. Они также предоставляют доступ к учебным материалам, так что студенты могут выполнять курсовую работу, задания и появляться на экзаменах. В целом доступные ИКТ:

- обеспечивают большую автономию учащихся;
- раскрыть скрытый потенциал для людей с трудностями в общении;
- дать возможность учащимся продемонстрировать достижения способами, которые могут быть невозможны с использованием традиционных методов; и
- позволяют адаптировать задачи к индивидуальным навыкам и способностям.

В настоящее время доступно большое количество доступных ИКТ, которые могут помочь преодолеть снижение функциональных возможностей. Таким образом, доступные ИКТ включают:

- Основные технологии - например, компьютеры, которые содержат встроенные функции доступности;

- Доступные форматы, также известные как альтернативные форматы, такие как доступный HTML (язык гипертекстовой разметки), книги DAISY (цифровая доступная информационная система), но также включают «низкотехнологичные» форматы, такие как шрифт Брайля.

- Вспомогательные технологии (ВТ) - такие как слуховые аппараты, устройства чтения с экрана, адаптивные клавиатуры и т.д. ВТ - это «часть оборудования, продукта, системы, оборудования, программного обеспечения или услуги, которая используется для увеличения, поддержания или улучшения функциональных возможностей людей с ограниченными возможностями. Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании выделяет 3 основные роли для использования доступных ИКТ в образовании:

- Компенсационное использование - техническая помощь, которая позволяет активно участвовать в традиционных образовательных мероприятиях, таких как чтение или письмо;

- Дидактическое использование - общий процесс использования ИКТ для преобразования подходов к образованию. Многие ИКТ можно использовать в качестве дидактического инструмента для создания более инклюзивной среды обучения;

- Коммуникационное использование - технологии, обеспечивающие коммуникацию - часто называемые альтернативными и дополнительными коммуникационными устройствами и стратегиями. Мета-исследование использования доступных ИКТ, проведенное Британским агентством образовательных коммуникаций и технологий (ВЕСТА, 2003), показало следующие преимущества для всех заинтересованных сторон, участвующих в образовании, включая учащихся, учителей и родителей.

Особые преимущества для учащихся:

- Компьютеры могут улучшить независимый доступ учащихся к образованию.

- Учащиеся с особыми образовательными потребностями могут выполнять задания, работая в своем собственном темпе.

- Слабовидящие учащиеся, используя Интернет, могут получать доступ к информации вместе со своими зрячими сверстниками.

- Учащимся с серьезными и множественными трудностями в обучении легче общаться.

- Учащиеся, использующие средства голосовой связи, обретают уверенность и социальный авторитет в школе и в своих сообществах.

- Повышенное доверие учащихся к ИКТ побуждает их использовать Интернет дома для учебы и досуга.

ИКТ обладают огромным потенциалом для поддержки обучения на протяжении всей жизни для всех групп учащихся, включая тех, кто имеет особые потребности. Применение ИКТ повышает независимость, интеграцию и равные возможности для таких людей и, таким образом, способствует их включению в общество в качестве ценных, уважаемых и вносящих вклад членов. Инклюзивный класс или школа являются очень важным компонентом инклюзивного общества.

ИКТ, в принципе, могут быть полезны для всех учащихся, но на самом деле они не полностью доступны для большого числа людей с особыми ограниченными возможностями. Кроме того, ему не хватает полной совместимости с доступными вспомогательными технологиями. Следовательно, большинство встречающихся проблем остается нерешенными. Использование таких образовательных продуктов (которые не полностью доступны) в классах не позволяет учащимся с особыми потребностями использовать те же материалы, что и их одноклассники. Это также ограничивает их образовательные возможности и, в конечном итоге, способствует их «исключению». Выбор подходящего образовательного программного обеспечения и соответствующих вспомогательных технологий представляется жизненно важным, чтобы избежать различий между ролями учащихся и учителей. Делая этот выбор, вам следует: помните, что образовательные ресурсы должны удовлетворять потребности всех без исключения учащихся. Сейчас доступно несколько программ, гаджетов и веб-инструментов, которые упрощают процесс обучения в инклюзивном классе.

Технология также учитывает необходимость охватить широкий спектр контента за короткий промежуток времени, сводя к минимуму необходимость медленного изучения учебной программы. Учащиеся с особыми потребностями могут извлечь выгоду из технологий, которые помогают им, а также позволяют им идти в ногу со своими сверстниками. Например, ученик с дислексией, который обычно борется с отрывком для чтения, может извлечь пользу из чтения текста во время прослушивания аудиозаписи через наушники. Предоставляя звуковую, визуальную поддержку или поддержку концептуального картирования при введении новых концепций, учителя сокращают потребность в проверке и исправлении после начального обучения. Есть несколько технологий, которые можно использовать в инклюзивном классе. Некоторые из них обсуждаются здесь:

электронные учебники, электронные книги, и Аудиокниги. Цифровые учебники (как онлайн, так и на компакт-дисках) предлагают варианты доступа к одному и тому же контенту на разных уровнях сложности.

Цифровые учебники на компакт-дисках, предоставляемые издателями учебников, предлагают множество функций, включая руководства по произношению, преобразование текста в речь и поддержку словарного запаса, а также функции, которые позволяют читателю изменять форматирование текста для улучшения читаемости. цифровые учебники позволяют студентам слышать текст.

Ежедневно большинство из нас независимо друг от друга занимается широким кругом важных и приносящих удовлетворение дел. В большинстве случаев мы выполняем эти действия с легкостью, не задумываясь о шагах, необходимых для их выполнения. Для человека с ограниченными возможностями эти действия могут быть трудными, требующими много времени, а иногда даже невозможными без личной помощи или «вспомогательных технологий». В таких случаях большую роль могут сыграть вспомогательные технологии. Предлагаю следующие четыре утверждения:

- учащийся с ограниченными возможностями,
- который хочет выполнять какую-либо деятельность,
- использует технологию или устройство,
- в контексте или окружающей среде. Технология или устройство с этими четырьмя компонентами называется «вспомогательной технологией (АТ)».

Многим учащимся с ограниченными возможностями требуются «вспомогательные технологии», чтобы участвовать в их образовательных программах и получать от них пользу. Доступен ряд вспомогательных технологических решений для поддержки успеваемости, успеваемости и независимости учащихся в следующих областях:

- преподаватели и учебные пособия,
- помощь в повседневной жизни,
- вспомогательные слуховые и экологические средства для слабослышащих и глухих,
- дополнительное общение,
- доступ к компьютеру,
- досуг и отдых,
- сидения,
- позиционирование,
- мобильность, и
- зрение.

Другой формой для получения качественного образования детьми с ОВЗ является домашнее обучение, реализуемое, в том числе и с помощью дистанционных технологий.

Дистанционное обучение – это «обучение, при котором осуществляется целенаправленное взаимодействие обучающегося и преподавателя на основе информационных (компьютерных) технологий независимо от места проживания участника учебного процесса».

Дистанционный урок – форма организации дистанционного занятия, проводимая в определенных временных рамках, при котором процесс обучения основан на использовании информационно-коммуникационных технологий с целью получения знаний, умений и навыков. Отрезок времени может быть равным одному астрономическому или академическому часу.

Урок может проводиться как с группой учащихся, так и с одним учеником.

Во время занятия могут присутствовать ведущий урок дистанционный учитель и помогающий детям в случаях затруднения локальный координатор.

Дистанционные уроки выделяют следующих видов: урок, размещенный на сайте, видеоурок, урок с использованием форума, чата, видеоконференций.

При дистанционном обучении учащихся с ограниченными возможностями здоровья существуют достоинства и недостатки.

Достоинства:

1. Содействует обучению людей с физическими и психическими недостатками, регулирует психологические проблемы обучающихся, обогащает коммуникативную сферу учеников и педагогов, устраняет проблемы удалённости от учебных заведений и временные и пространственные ограничения.

2. Гибкость, индивидуализация и адаптивность обучения. Занятия проходят в удобном графике и темпе. Это не только повышает качество образования, но предоставляет возможность виртуального общения в компьютерной сети, помогает ребятам реализовать себя в социуме с помощью Интернет технологий.

3. Урок может проводиться в режиме онлайн с применением программы Skype, которая позволяет работать с учащимися удаленно, демонстрировать экран, проводить голосовые и видеозвонки, обмениваться учебными файлами, мгновенными сообщениями.

Недостатки:

1. Невысокий уровень владения компьютером большинством детей с ограниченными возможностями, особенно младших школьников.

2. Низкая скорость сети Интернет, перебои с подключением. Таким образом, развитие инклюзии предоставляет каждому ребенку возможность удовлетворить свою потребность в получении образования независимо от его физических и умственных особенностей. Ресурсы дистанционного обучения почти неограниченны, виртуальное пространство способствует преодолению условных границ. Дистанционное обучение детей с ОВЗ – не просто одно из направлений информационного общества, это исключительная возможность для таких детей устроиться в жизни и в будущем получить нужную профессию.

Список использованной литературы:

1. Моргачева Е. Н. Зарубежный опыт инклюзивного обучения и возможности его использования в отечественной практике //Дефектология. - 2018. - № 3. - С. 59-65.
2. Бреннер, Д. А., Сафонова, Т. В. Актуальные вопросы развития инклюзивного образования// Практическая дефектология. - 2017. - № 2 (10). - С. 3-7.
3. Пасторова А. Ю. Инклюзивное образование: исследования и практика в Санкт-Петербурге- СПб. : Издательский дом СПб. ун-та, 2012. – 96 с.

МЕКТЕП ШЕБЕРХАНАСЫНДА АҒАШТЫ ӨНДЕУДІҢ ҚАЗІРГІ ТӘСІЛДЕРІ

Байсеңгіров М.Қ. Жарасқанов Қ.С.

*Музыка және бейнелеу өнері кафедрасының аға оқытушылары
Б.І.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Арқалық қаласы*

Аннотация: В данной статье рассматривается технология обработки дерева в мастерской. Обсуждаются способы грунтования и покраски дерева. Также существуют способы резьбы, лакировки, эмалирования, глазуирования дерева. Полностью описаны методы окраски и полировки дерева.

Abstract: This article discusses the technology of wood processing in the workshop. Methods of priming and painting of wood are discussed. There are also ways of carving, varnishing, enameling, glazing wood. Methods for painting and polishing wood are fully described.

Ключевые слова: дерево, материал, технология, обработка, орнамент, полирование, мастерская

Key words: wood, material, technology, processing, ornamentation, polishing, workshop

Шеберхана жағдайында ағашты көркем өңдеудің алуан түрлі тетіктері бар. Ағаш – ауыл шаруашылығында қолданылатын бағалы шикізат, табиғи байлығымыз. Ол су ресурстары мен жануарлар дүниесін сақтауда шексіз роль атқарады. Ағаш шеберханасында жұмыс жасауда біз ағашты орынды қолданып, онан жасалған бұйымдарға күтіммен қарауымыз керек. Сонда ғана оны ысырапсыз, дұрыс пайдалана аламыз. Енді шеберханада ағашты көркем өңдеу тәсілдерінің бірсыпырасына тоқтала кетейік.

Ағаш бұйымды бояу үшін материалды қараңғы түске бояйды (әдетте кара-қоңыр не қызыл-қоңыр түске), оған ағашқа арналған суда езілетін бояулардың 2 – 3 %-тік ерітіндісін қолданады. Ағаш түктері болса бояу барысында тазалайды. Боялған бет кепкен соң аздап зімпаралайды да нитроцеллюлоза лагымен не балауыз құрамымен жабады. Балауыздан мастика дайындау үшін ара балын қолданады. Балауызды еріткен соң 1: 2 мөлшерде еріткіш не скипидар қосады. Ыстық мастиканы материал бетіне қылқаламмен жағып, мұқият тегістейді де артығын алып тастайды. Қапталған бет кепкен соң 1,5 – 2 сағат ішінде шұғамен не жұмсақ қылқаламмен бетін жалтырағанша ысқылап сүртеді. Бір сәткеден соң операция қайталанады. Балауыз мастика ағашты жақсы тегістейді, оған жібек тәрізді жұмсақ жылтырлық береді. Атмосфера әсерінен қорғау үшін жабылған қабатты спиртті (шеллак лагы) лакпен көмкереді. Нитролакты бұл мақсатта қолдануға болмайды. Балауызбен көмкеруді үлкен көлемдегі жұмыстарға (қабырға панелдері, рама, мүсін), терең бедерлік оймыштарға еменде не ірі түтікшелі ағаштарда қолдануға болады. Ал өрнек суретін

мөлдір қағаз арқылы түсіреді. Қағазға басылған суретті материал бетіне бекітіп, бастырып алынған контурды түсті қарындашпен бастырып шығады не бізбен сызады. Өрнекті қиғаш жүзді пышақпен кеседі. Қисық сызықтарды біртіндеп пышақты материалдан алмай алдымен контурдың сыртқы, сонсоң ішкі жағынан кеседі. Бұраландарды күшейту үшін пышақ өкшесін материал бетінде көтере түседі. Контурлық оймыш әр түрлі сызықтармен ғана шектелгенімен көркем көріну үшін кесілген сызықтар кеңдігін және тереңдікті өзгерту тәсілімен өрнек формасын дұрыс көрсетіп шығару керек. Неғұрлым ірі формаларды терең де кең сызықтармен ояды. Өрнектің жоғарғы және төменгі сызықтарының айырмасын бақылау керек, алдымен жоғарғы сызықтарды ояды, бұл оның шекарасы үзіліссіз болуы үшін керек. Онан соң төменгіні ояды. Егер сызық фонмен жүргізілсе оны тереңірек кеседі, ал өрнектің басқа формасымен өтсе тайыздау ойылады. Контурлық оймышты орындауда оймыш сызықтары таза болғаны дұрыс, ал фон шеттері мыжылмауы керек. Ағаштың табиғи түсі боялған фонмен қарама-қайшы көрінгені дұрыс. Кейде контурлық оймышты акварельмен бояйды. Ол үшін материалда контурларды белгілеп, оның элементтерін бояйды, сонсоң оймыштайды. Қазіргі кездегі көркем бұйымдарда контурлық оймыш техникасы түр жағынан өзгерген, ішкі жақ контуры күрт түсіп кеседі, ал сыртқысын көлбете кеседі. Бұл суретті неғұрлым көркем көрсетеді. Кейде контурлардың ішкі шекарасын сәл жұмсартады. Бұл да оймыштың көркемдік көрінісін күшейтеді. Сызықтық сурет шеңбер, овал, жапырақ т.б. түріндегі ойықтармен толықтырылады [1, 36 б.].

Ал ағашты әрлеудің көркемдеуден басқа лактау, эмальдау, жалатпалау сияқты тәсілдері де бар. Бірақ оның бәрі дәстүрлі қолөнерімізге келе бермейтін бұралқы әдістер. Ұлттық шеберлеріміз ағашты үйкелеп жалтыратпаған. Көбіне ағаштың өз реңін, өңдік өрнегін сақтаған. Не құралдың ізін қалдыру арқылы оюлы заттың көркемдігін арттыра білген. Кейде ағашқа сүйек қондырып әсемдеген. Ағаш бұйымдарға күміс те шапқан. Сандық, кебеже сияқты жиһаздарды өрнекпен нақыштағанда сүйекті өрнек төсегіне қызыл, қара түсті масатыны фонға пайдаланған. Қысқасы, жасандылықтан табиғилықты артық көрген. Қына, жоса, томар бояу секілді табиғи бояғыштарды қолданған. Біразы тарих толқынында ұмытылғанымен бізге жеткені де бар. Мәселен, жосаны бір сөтке жылы суға шылап ерітіп барып ағашқа жаққан, соңынан ірі қараның бауырымен ысқылаған. Бояу берік жабысып, көшіп кетпеуі үшін жосаға, томар бояуға ашудас қосқан. Жосамен боялған ағаш қызыл-қоңыр түске еніп, тартымды реңге ие болған. Қына мен жоса лак секілді жалтылдап, көзді қарып тез жалықтырмайды [2, 27 б.].

Қазіргі кезде суға езілетін (темпера, гуашь, акварель, тушь, анилин бояулары) не майлы бояулармен қолдан өрнектер салу ағашты әдемі, көрнекті етіп көрсетеді. Ағаш сәндеуге кез келген сюжетті алуға болады. Мұны алдымен гуашьпен жасаудан бастаған оңай. Ол үшін нұсқа сызылып, табиғи шамасындағы суреті салынады және өрнектелетін ағаш дайындалады. Ағаштың ой-шұқыры тығындалады. Бұл үшін арнаулы ұнтақты желімге еземіз. Бұған шырынды желімдер: сүйек желімі, шел желімі не ПВА желімі

керек. Толықтырғыш ретінде бор ұнтағын қосуға болады. Қойыртпақ 4-6 сағат кебеді. Операция қайталанады. Өйткені жағылған ұнтақ кепкен соң төмен түседі. Екінші қабаттан кейін жазықтық бетін тазартқыш майда қағазбен талшықтарын қуалай ысқылайды. Қағазды ағаш кесегіне орап алған дұрыс. Желімді бояулардың астына грунтты манағы желімдер қоспасымен жасайды. Оны екі-үш рет жүргізеді. Әр қабат кептіріліп, ысқыланып тегістеліп отырылады. Екі-үш қабат грунттан соң әшекейлеуге кіріседі. Грунтталған жазықтыққа саусақ тигізбеу керек. Фонды № 10-16 дейінгі ірі қылқаламмен жазады және кейін сурет бетін осы шамадағы қылқаламдар арқылы лакпен көмкереді. Ішкі өрнектерді жазу үшін № 1-8 мөлшердегі жалпақ және жұмсақ ұшты дөңгелек қылқаламдар керек.

Гуашь бояуларына бірнеше тамшы казеин желімі мен қоспалы спирт қосып мұқият араластырамыз, қоспалар бояумен фонның мықты байланысуына керек. Сондай-ақ кепкен бояулар жұқпайды. Басқа қоспа жоқ болғанда ПВА желімінің бірнеше тамшысымен де шектелуге болады. Гуашь бояуының жағылған қабаты бөлме температурасында 8-12 сағат кебеді. Онан кейін оны түссіз лакпен көмкеру керек. Желімді бояулармен орындалған әшекейді лакпен емес олифамен көмкеруге болады. Әшекейлеуге анилин, темпера, акварель бояулары да жарай береді дедік. Бұлардың да технологиясы әлгі қарастырғанымыздай, бірақ бұларға қоспалы спирт пен казеин, ПВА желімдерін қосуға болмайды. Қазір ағаштың өңін өзгертіп, ылғалға шыдамдылығын арттыруға морилка, анилин, темпера, кей жағдайда майлы бояуды да қолдануға болады. Темперамен боялса ағашқа міндетті түрде лак жағуымыз қажет. Өйтпесе темпера суға езілетіндіктен сыртқы орта әсерінен өңсізденіп, түсіп қалуы да мүмкін.

Майлы бояумен өрнектеудің де өз ерекшеліктері бар. Ағаш тегістеліп ойықтары бітеледі (бағанағыдай). Мұнда сылайтын ұнтақ құрамына аздап олифа қосады. Жазықты грунттау олифамен бір-екі қабат жүргізіледі. Кейде алғашқы қабат кепкен соң тазартқыш майда қағазды сулап жазықтық бетін өңдеп алып барып екінші қабатты жағады. Олифа екі күндей кебуі керек. Жазықтықты майлы бояумен жабу керек болса (мыс. фонды) жалпақ қатты қылқалам қолданылады. Ұсақ бөлшектерді жазуға шағын дөңгелек жұмсақ не қатты қылқаламдар керек. Столға қойылған таза әйнекте бояуды керекті түске дейін араластырады. Шыны астына ақ парақ қоюға болады. Бұл жағдайда барлық реңктер анық көрінеді. Кепкен жазбаны майлы шайырлы лакпен көмкереді. Мысалға ПФ-283 немесе ПФ-231.

Ағашқа бояумен өрнек салу қолөнерінің өте етреден келе жатқан түрінің бірінен саналады, ол еліміздің көптеген халықтарына тән. Сол көнедегі тәсілдердің ішінен қазір де қолдануға жарамды түрлерін қарастыра кетейік:

- Түсті фонға жазба жүргізе отырып шеберлер мысалы гүл ішінде фонның боялмаған жерін қалдыра кеткен. Ал әлгі гүл жан-жағынан бірнеше гүлдермен қоршалып кеткен.
- Егер жазба анилинді бояумен жазылатын болса, онда грунт ағаш бетіне крахмалды желіммен жүргізіледі.

- Егер грунт крахмал желіммен жүргізілсе қылқаламмен бояу жаққанда бір орынды көп үйкелеуге болмайды, грунт сүртіліп кетуі мүмкін.

Желімді бояулар кепкен соң жылтыр емес болып көрінеді. Оған жылтыр өң беру үшін ертеде шеберлер бояуға тальк (силикаттар класының минералы) қосатын болған (1 л балауызға 5 грамм).

Анилинді бояуларды жұмыртқа белогында езіпағаш, металл және керамика бұйымдарға қолдануға болады. Орал халық кескіндемесі шеберлерінің кейбір мынадай тәсілдері болған:

Фонға көптеген бір типті өрнек жазу керек болса шеберлер саңырауқұлақтан кішкене білік (валик) дайындап (қайың бойындағы саңырауқұлақ) бояу жағып үлгі түрінде соны қолданған. Гүлдер мен жапырақтар жазарда шебер саусағымен қосымша өрнектер жазып, бояуды сүртіп, болашақ суреттің жобасын жасаған. Ал қылқаламды ақтық кезеңде ұсақ бөліктерді жазуда қолданған. Қайың қабығынан қорап жасағанда шеберлер бояумен қатар ыстау тәсілін де қолданған. Ол үшін бояуы кеппеген қалпында қабықты еппен айналдыра отырып майшам отына ыстаған [3, 49 б.].

Енді жазбаның қазіргі технологиясына тоқталайық. Ресейдің Львов облысының шеберлері ақ нитробояуға анилин бояуларын араластыру арқылы үнді бояулар шығарып қолданады. Акварель мен гуашь қосып эмульсиялы бояуларды да кең қолданады. Түрлі-түсті тушьпен боялған ағаш фонға да жазады. Контурларын күйдіру аппаратымен жүргізіп, ішіндегі бос жердің әр бөлігін әр түрлі бояумен жүргізсе жарасымды көрінеді.

Ағаш бетін жылтырату жұмысы ағашқа өң беріп, ерекше түрге ендіріп, тартымды көрсетеді. Жылтырату үрдісі жеңіл, бірқалыпты қимылмен асығыс кетпей жүргізілуі керек. Бұл жағдайда әр айналым алдыңғы айналымды бір бөлігін ала басып отырғаны дұрыс. Сонда бір-бірін жауып отырады. Осы тәсілмен бар жазықтық жылтыратылады. Анжы жұмыс жағдайында жабыса бастаса, тоқтай берсе оны бұйым бетінен айналмалы қозғалыспен шығарып алу керек те тағы политура жұқтырып алу керек және бірнеше тамшы май тамызу керек те тағы қырындата жылжытып анжыны жазықтық бетіне шығару керек. Бұйым бетіне жағылған әр қабат 20 – 30 минуттан кептіріліп отырылады. Жылтырату үрдісі осындай үш кезеңнен тұрады. Алғашқы кезең – бұйымның бетін түгелдей грунттау. Бұл қабат 2 – 3 күн кебуі керек. Сонсоң оны май сіңдірілген тері кесегімен тегістеп өңдейді. Бұл үрдісте май не жермай қолданылады. Екінші кезеңде жазықтық шаңын сүртіп айнадай жалтырағанша келесі қабатты жүргіземіз. Кепкен соң және жеңіл жылтыратудан кейін сұйық политурамен үшінші кезең жүргізіледі. Бұйым бетінде қалған май дақтарын ішуге жарамсыз спирт жағылған жұмсақ матамен сүртіп алады. Бұл жылтырату жұмысы айтарлықтай еңбекті, дағдыны қажет етеді. Бұл үрдістің ерекшелігі анжының үздіксіз жылжытылуына байланысты. Оны тоқтатып қалсақ сол жерде политураның кепкен талшықтары пайда бола қалады, ал оны кетіру оңайға соқпайды.

Қорыта айтқанда жоғарыда келтірілген ағашты көркем өңдеу тәсілдері оқушылардың Көркем еңбек пәніне қызығушылығын арттырып, шабытына шабыт қосатыны анық. Соның нәтижесінде олардың омирге құштарлығын

күшейтіп, еңбекке қызығушылығын арттырады. Ағашты көркем өңдеу, түрлі бояуларды қолдану, ағаш бетін жалтырату жұмыстары оқушыларды шыдамдылық пен еңбекті сүйеге, қоршаған ортадағы табиғатқа сүйіспеншілігін күшейтуге қозғау салады деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Э.В. Рихвк. Обработка древесины в школьных мастерских. М., 1984 г.
2. Л.Д. Рондели. Народное декоративно-прикладное искусство. М., 1984 г.
3. Л.Н. Дорогова «Декоративно-прикладное искусство», изд. «Знание» Москва 1970 г.

**АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ
САБАҚ БАРЫСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМ-ТҮСІНІГІН
ТЕРЕҢДЕТУДЕГІ КӨМЕГІ**

Байсеңгіров М.Қ., Жарасқанов Қ.С.

*Аға оқытушылар, тарих және өнер факультеті,
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты,
Қазақстан Республикасы, Арқалық қаласы*

Аннотация: В статье описывается современное преподавание с учетом опыта прошлых эпох. Указана цель обучения предмету художественного творчества в школе. Также рассматривается роль компьютерных технологий на уроках искусства. Учитываются также особенности народных прикладных искусств.

Abstrakt: V stat'ye opisyyayetsya sovremennoye prepodavaniye s uchetom opyta proshlykh epokh. Ukazana tsel' obucheniya predmetu khudozhestvennogo tvorchestva v shkole. Takzhe rassmatrivayetsya rol' komp'yuternykh tekhnologiy na urokakh iskusstva. Uchityvayutsya takzhe osobennosti narodnykh promyslov.

Ключевые слова: художественный труд, урок, компьютер, инновация, технология, знание, ученик.

Key word: artistic work, lesson, computer, technology, knowledge, student

Көркем еңбек пәнін мектепте оқытудың негізгі мақсаты қоршаған ортадағы әсемдікті көрнекі түрде түсіндіру, оқушыларға эстетикалық тәрбие беру, көзбен қабылдау қасиеттерін қалыптастырып, көркемдік жұмыстарды өз бетімен орындай алуға үйрету, шығармашылық қабілеттерін жетілдіру болып табылады. Қазақ халқы өнер мұраларына өте бай, сол өнерін ұрпақ санасына құйып, атадан балаға беріп, өнерлі де тәрбиелі ұрпақ өсіре білген. Қазіргі күні жас буынды шеберлікке, өнерге баулу, ұлттық тәрбиеге үйрету көркем еңбек пәнінің мұғалімдеріне жүктелген. Жастарды еңбек тәрбиесіне баулу арқылы өз ұлтымыздың ұлттық қолөнеріне үйрету – оқу-тәрбие ісінің өзекті мәселесінің бірі. Қолөнерге баулу оқушының елін, жерін, халқын сүйеге, салт-дәстүрін қадірлей білуге жетелейді. Қолөнер бұйымдарын жасап шеберлігімізді байыту арқылы жан-дүниеміз, ақыл-ойымыз, қиялымыз, шеберлігіміз бен ептілігіміз, тапқырлығымыз, талаптылығымыз бен

еңбекқорлығымыз, ұқыптылығымыз бен байқағыштығымыз артып, дағдыланамыз. Қазақтың ұлттық қолөнерін көптеген танымал ғалымдарымыз зерттеп жарыққа шығарған, кітаптарға түсірген. Көркем еңбек сабақтарында халқымыздың қолөнерін оқушыларға үйрету арқылы оларға ұлттық дәстүрдегі тәрбие берудің артықшылығы көп. Қолөнерге үйрету, шығармашылықпен ұштастыра білім беру еңбек етуге баулумен қатар ата-бабаларымыздан қалған салт-дәстүрге тәрбиелеу қазіргі заман талабы. Қолөнерге оқушыларды қызықтыру үшін кез келген бұйымның жасалу кұпиясын, тарихын ашып көрсетсек, әдебиеттерден де қосымша мағлұматтар берсек қайталанбас ерекшеліктерге толы жасалу жолдарымен таныстырсак оқушының шығармашылық ізденісіне қозғау салары сөзсіз [1. 20 – 21 б.].

Халқымыздың қолөнері көркем мәдениетіміздің бір бөлігі болып табылады. Қол өнері алғашқы қауымдық құрылыстан басталып күні бүгінге дейін тұрмыста қолданылып келеді. Қазақтың ұлттық қолөнерімен таныстыру негізінде оқушы айналадағы дүниенің алуан түрлі құбылыстарын түсінеді. Баланың үнемі өнер туындыларымен байланыста болуы рухани әрі эмоционалдық дамуының және шығармашылық мүмкіндіктерінің ашылуы мен қалыптасуының негізін салады, дүниетанымы қалыптасады.

Еліміздегі оқушыларымыздың көркем мәдениетін қалыптастыруда ұлттық қолөнердің ерекшеліктері төмендегідей міндеттерді алға тартады:

- Қолданбалы және бейнелеу өнерінің көркемдік тілін меңгеру арқылы қоршаған ортаға эстетикалық қатынасты қалыптастыру;
- Қоршаған ортаны эстетикалық тұрғыда бағалай алуға қажетті білім дарыту;
- Көркем еңбек сабақтарында оқушының шығармашылық іс әрекетінің мүмкіндіктерін жетілдіру;
- Оқушылардың ұлттық өнерге деген мақтаныш сезімі мен елжандылығын қалыптастыру.

Балаларға халық шеберлері мен олардың айналысқан кәсіптерінің, өнерлерінің түрлерін таныстыра отырып, олардың жасаған бұйымдары туралы мағлұмат беру балалардың білім деңгейлерін жетілдіре түседі. Олай болса «Ата көрген оқ жонар» деген халық даналығын басшылыққа ала отырып жас ұрпақты тәрбиелеуде және қалыптастыруда халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан дін, тіл, үлгі-өнеге, қолөнері сияқты тәрбие құралдарын орнымен пайдалану бүгінгі күні өте өзекті де маңызды мәселе.

Еңбек арқылы адамның көзқарасы, денесі, ақыл-ойы мен эстетикалық деңгейі дамып жетіледі, еңбектің мәні мен құндылығын ұғынады. Балалар мен жастардың еңбек тәрбиесі ежелден ақ ата-ананың парызы, онымен қоймай бүкіл халықтың міндеті болды [2.14-15 б.].

Егеменді ел болып, іргемізді бүтіндеп отырған кезде болашақ еліміздің көсегесін көгертетін жас ұрпақтың ой-санасын жетілдіріп, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыру – біздің парызымыз. Адамзат қоғамын алға апаратын күдіретті күш – білім. Ал жана мемлекетіміздің болашағы – бүгінгі мектеп оқушылары. Оларға бірдей талап қойып, олардың табиғи қабілеттерін, нақты мүмкіндіктерін анықтап, соған негіздеп оқыту – бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Ол үшін мектеп ұжымдары, әр мұғалім күнделікті ізденіс арқылы барлық жаңалықтар

мен өзгерістерге батыл жол ашарлық қарым-қатынас жасаулары керек. Оқыту түрлерін, әдістері мен құралдарын одан әрі жетілдіріп, тиімді тәсілдерді нәтижелі қолданудың жолдарын іздестірулері қажет.

Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі. Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту білім беру мекемелерінің басты міндеті болып отыр. Ол бүгінгі білім беру кеңістігіндегі ауадай қажет жаңару оқытушының қажымас ізденімпаздығы мен шығармашылық жемісімен келмек. Сондықтан да әрбір оқушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуы қажет.

Ұстаз – мектеп жүрегі. Шәкірттерді білім нәрімен сусындатып, оның құпиясын аша білу – күрделі де қиын іс. Осы білім теңізінде шәкіртін еркін жүздіру – мұғалімнің іс-әрекеті. Мұғалімнің бір-біріне ұқсамайтын ерекше сабақтары келер ұрпақты заман талабына сай инновациялық технологияны меңгеріп қана қоймай, оны күнделікті өз сабағында қолдана білуі – бүгінгі заман талабы. Яғни бүгінгі заман оқытудың технологияларын тиімді қолдануды қажет етеді. Орыс педагогы К.Д.Ушинский айтқандай, қазіргі заман талабына сай, әр мұғалім өз білімін жетілдіріп, ескі бір сарындыдан гөрі жаңа талапқа сай инновациялық технологияларды өз сабақтарында күнделікті пайдаланса, сабақ тартымды да мәнді, қонымды, тиімді болары сөзсіз. Демек, бүгінгі таңда мектеп оқушыларын тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы – инновациялық технология. Инновациялық үрдістің негізі – жаңалықтарды қалыптастыру, қолдану, жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Сәл ертерек кездің өзінде белгілі қолданылып жүрген идеялар жаңа бағытта ұсынылса, мұның өзі инновациялы деп аталған. Осыларды негізге ала отырып, инновацияны «жаңалық», «жаңа әдіс», «өзгеріс», «әдістеме», «жаңашылдық», ал инновациялық үрдісті «жаңа әдістеме құралы» деп түйіндейміз.

Мектептегі білім сапасын арттыру және оның тиімділігі төмендегідей инновациялық әдістер және технологиялар арқылы жүзеге асады:

- ✓ Әр сабақта интерактивті әдістер қолдану;
- ✓ Жаңа ақпараттық технологиямен жұмыс;
- ✓ Әр оқушының психологиялық ерекшеліктерін ескеру;

Міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, оқушылардың мүмкіндік деңгейлерін ашу;

Инновациялық технологияларды яғни, заманауи әдіс-тәсілдерді сынау арқылы сабақтың тиімділігін арттыру, оқушыларды мектеп жағдайына бейімдеу.

Мұғалімдер өз сабақтарында оқушылардың тілін дамытуда, өзіндік жұмыс жасау, өз дағдыларын қалыптастыруда оқушылардың өз ойларын еркін жеткізе алуларына баулулары қажет. Заман талабына сай технологияларды қолдану ауқымы өзгеріп отырады. Бірақ, ең басты технологияларды тиімді, жүйелі қолдану керек.

Ұтымды пайдаланылған инновациялық технологиялардың нәтижелері:

- Түрлі әдістерді пайдалану сабақтың нақты мәнін терең ашуға көмектеседі;
- Оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туады;
- Оқушылардың әрқайсысының деңгейін анықтай аласың.
- Оқушылардың барлығын бағалауға мүмкіндік аласың.
- Оқушыларды ізденіске баулып, өз бетімен жұмыс істеуге үйретеді.

Оқушылардың қабілеттері, ұйымшылдығы, шығармашылық белсенділігі артады. «Заманауи әдіс-тәсілдерді» ұғымы және оның оқу үрдісіндегі рөлі (Тақырыптың ғылыми-теориялық негізі.) Заманауи әдіс-тәсілдер (инновациялық) білім беру саласында өткен ғасырдың сексенінші жылдары кеңінен тарала бастады. Әдетте инновация бірнеше өзекті мәселелердің түйіскен жерінде пайда болады да, берік түрде жаңа мақсатты шешуге бағытталады, педагогикалық құбылыстар үздіксіз жаңғыртуға жетелейді.

Инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдануда оқытушы сабақты дайын күйінде бағалайды, әрбір білім алушының өзі ізденіп ғылыми негіздерін өз бетінше игеріп, ғылыми зерттеуді көздейді, ал оқытушының негізгі міндетіне білім алушының іс-әрекетін бақылау жатады.

Инновациялық үрдістің негізі – жаңалықтарды қалыптастыру, жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады.

Білім сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технологияларды оқып, үйреніп сараптай келе, мынадай тұжырым жасауға болады:

- білім алушылардың білім, білік сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технология түрлері сан алуан, оларды таңдау және одан шығатын нәтиже оқытушының кәсіби біліктілігіне тікелей байланысты;
- жаңа инновациялық технологияларды енгізу жүйелі әрі мақсатты түрде жүргізілгенде ғана жетістікке жетуге болады;
- жаңа инновациялық оқыту технологияларын енгізу барысында әрбір оқу орнының материалдық-техникалық базасында бүгінгі талапқа сай еместігі, әрі жетіспеуі, кадрлық әлеуметтің төмендігі көп кедергі жасайды [3.2 б.].

Қолөнер бұйымдарын жасауда оқушыларға ақпараттық технологиялар арқылы бұрынғы және қазіргі тарихымыздан деректер беріп отыру оқушылардың қызығушылығын арттырып, танымдық қабілеттерін дамытады. Әрине, қолмен жасалатын тәжірибелік жұмыс ең бастысы, дегенмен көзбен қабылданатын көріністерді көптеп көрсету өте пайдалы болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбдіғаппарова Ұ.М. Оқушыларды тәрбиелеуде қазақ ұлттық ою-өрнек өнерін пайдалануға студенттерді даярлау. Алматы, 1998.
2. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері. Алматы, 1995.
3. Ғаламтор материалдары. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Бірінші деңгей. «Ұстаз» газеті. /№5-6/,//7-8/.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ Ы.АЛТЫНСАРИНА – ЦЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ОРГАНИЗАЦИИ ТЕХНИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА В VUCA МИРЕ

Бежина Виктория Валерьевна

Костанайский региональный университет им.А.Байтурсынова

Аннотация. Данная статья посвящена раскрытию трансформации педагогических идей просветителя Ы.Алтынсарина в эпоху глоболизирующегося мира VUCA. Авторы рассматривают ценностные основания подготовки будущих учителей к реализации технического творчества учащихся через систему гипотетических воздействий. В статье описаны основные аксиологические составляющие подготовки будущих учителей к организации технического творчества на основе паритетности и гибкости имеющихся педагогических инструментов.

Ключевые слова: подготовка будущих учителей, техническое творчество, мир VUCA, техносфера, педагогические ценности

Annotation. This article is devoted to the disclosure of the transformation of the educational ideas by the educator Y. Altynsarin in the era of the globalizing VUCA world. The authors consider the value foundations of future teachers training for the implementation of technical creativity of students through a system of hypothetical influences. The article describes the main axiological components of future teachers training for the organization of technical creativity based on the equality and flexibility of the available pedagogical tools.

Keywords: preparation of future teachers, technical creativity, VUCA world, technosphere, pedagogical values

Данная статья подготовлена в рамках исследования по проекту AP09261048 «Формирование готовности будущих педагогов к развитию технического творчества школьников с использованием дистанционных образовательных технологий» по договору № 186/36-21-23 на реализацию научных, научно-технических проектов по грантовому финансированию Министерства образования и науки Республики Казахстан от 15.04.2021 года.

Введение

Роль и место творчества Ы. Алтынсарина находит постоянную репрезентацию в аспекте подготовки будущих учителей в эпоху глоболизирующегося мира VUCA.

VUCA (volatility - нестабильность, uncertainty - неопределенность, complexity – сложность, ambiguity - неоднозначность) мир как антипод мира SPOD (steady – постоянный, predictable - предсказуемый, ordinary – простой, definite – определенный) непременно связан с формированием глобальных компетенций в период перемен [1].

Подготовка будущего учителя к техническому творчеству занимает значимое место в общей системе подготовки в рамках образовательных программ современной гибкой траектории развития и становления личности педагога.

Вопросы подготовки будущих учителей в общих аспектах профессиональной деятельности с учетом аксиологического компонента раскрыты в трудах А.Г. Абдушиновой, А.А. Акбарова, Э.З. Бабаева (практический аспект), Г.А. Бакулиной, Т.Ф. Белоусовой, А.И. Блиновой (организация педагогической практики), З.М. Большаковой (теоретический аспект подготовки будущих учителей), Г.Я. Гревцевой (воспитание гражданственности), Н.В. Ипполитовой (аспект подготовки к патриотическому воспитанию), Н.М. Уриновой (социальный аспект), Н.П. Шитяковой (концептуальные основы подготовки будущих учителей к духовно-нравственному воспитанию).

Техническое творчество как вид творчества строится на глобализированном понимании его как «разрешении противоречий, проявляющихся в ходе производства искусственных органов человеческой деятельности» [2, с.53]. Техносфера – результат развития технического творчества и его способ существования «и преобразования существующей действительности, в отличие от иных видов интеллектуальной деятельности» [4, с.67], переводя искусство в прогностический образ будущего современного общества, окруженного новыми орудиями труда, техническими изобретениями, макетами и моделями возможного будущего.

Методы и дискуссия

В данном аспекте именно техническое творчество способно представить многовекторность разворачивания сценариев будущего в технологическом ключе.

Каким образом глобализированное будущее мира VUCA отражает ценности профессиональной подготовки будущего учителя к техническому творчеству через педагогические идеи Ы.Алтынсарина?

Данный этап исследования предполагает поиск ответов на следующие гипотетические вопросы (Г):

Г1 – Какова взаимосвязь подготовки будущего учителя к техническому творчеству с глобальными трендами мира VUCA?

Г2 – В чем заключается роль педагогических взглядов Ы. Алтынсарина в ценностном аспекте подготовки будущих учителей к техническому творчеству?

Г3 – Какие идеи могут быть положены в основу аксиологического компонента системы подготовки будущих учителей к техническому творчеству в мире VUCA?

Метафоричное исследование наследия великого просветителя Ы.Алтынсарина строится на использовании жизненных уроков его творчества. Так, второй урок подчеркивает, что «творческий подход педагога-новатора к образованию учит нас непрерывному педагогическому поиску инноваций, эффективных методических технологий в учебно-воспитательном процессе» [3, с. 6].

Примечательна также позиция исследователя Ткаченко Т.Е. на предмет современного осмысления учения Ы.Алтынсарина. Идеи репрезентации педагогических идей Ы.Алтынсарина нашли отражение в сравнительно-сопоставительной таблице основных ценностей образования.

Так, идеи преломления педагогических идей через призму глобализации в современном образовании [4] с привнесением ценностного компонента в предмет исследования представлены следующим образом (Табл.1):

Таблица 1. Преломление педагогических идей Ы.Алтынсарина через призму глобализации образования в ценностном аспекте технического творчества (по Ткаченко Т.Е.)

Педагогические идеи Ы.Алтынсарина	Идеи Ы.Алтынсарина через призму глобализации образования	Ценностный аспект преломления педагогических идей в подготовке будущих учителей к техническому творчеству
Равенство: национальное, социальное и гендерное	Толерантность	Равный доступ к техническому творчеству
Развитие высоких нравственных качеств учеников	Воспитание патриотизма, активной гражданской позиции	Отражение нравственных ценностей при моделировании, проектировании результатов технического творчества
Взаимосвязь образования и воспитания с общей жизнью страны: умение мыслить глобально, быть «человеком мира».	Интеграция, евразийство, глобализм	Отражение глобальных ценностей в техническом творчестве и его реализации
Умение использовать в жизни полученные знания, возможность раскрыть свои таланты и позитивно воспринимать процессы цивилизации.	Конкурентоспособность	Использование ценностей-средств ДОТ, цифрового образовательного пространства, СММ-технологий в продвижении результатов технического творчества
Приобретение профессиональных навыков и умений в рамках образовательного процесса	Профессиональная направленность образования, разнопрофильные школы и классы	Базовые профессиональные ценности в выборе траектории индивидуального развития учащихся, формирование ценностного отношения к трудовой деятельности как базового компонента профессиональной сферы
Обучение с учётом особенностей национальной культуры.	Обучение с использованием регионального и республиканского компонентов	Отражение национальных ценностей в результате технического творчества, учет особенностей различных культур Республики Казахстан

Заключение

Представленное исследование направлено на раскрытие основных направлений подготовки будущих учителей к техническому творчеству через реализацию ценностного компонента спектра педагогических идей просветителя Ы.Алтынсарина. Именно ценностный/аксиологический аспект играет важную роль с процессе формирования готовности будущих учителей

к реализацию технического творчества как особой формы изменения образа продукта в современном обществе.

Универсалии, представленные в творчестве Ы.Алтынсарина, имеют тенденцию к гибкому применению в условиях современного образования в эпоху мира VUCA.

Таким образом, ценности в подготовке будущих учителей к техническому творчеству могут сводиться к следующим аспектам:

- ценности-средства в подготовке будущих учителей к техническому творчеству должны отражать их гибкий характер при неизменной константе ценностей-целей;
- техническое творчество должно рассматриваться как процесс реализации ценностного отношения к самой деятельности и ее материальному результату;
- взаимодействие и преобразование материального мира через техническое творчество может быть интенсифицировано применением обновленных средств цифрового образовательного пространства как источника формирования новых ценностей и отношений.

Статья подготовлена в рамках исследования по проекту AP09261048 «Формирование готовности будущих педагогов к развитию технического творчества школьников с использованием дистанционных образовательных технологий» по договору № 186 / 36 - 21- 23 на реализацию научных, научно - технических проектов по грантовому финансированию Министерства образования и науки Республики Казахстан от 15.04.2021. Оплата произведена за счет средств Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Рязанова, Н.Е., Моргун, Д.В., Аргунова, М.В. Формирование глобальных компетенций для VUCA-мира: зачем, чему и как учить? // Наука и школа. 2021. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-globalnyh-kompetentsiy-dlya-vuca-mira-zachem-chemu-i-kak-uchit> (дата обращения: 5.10.2021).
2. Комаров, А.И. Техническое творчество: сущность, генезис, развитие // ЭСГИ. 2014. №3-4 (3-4). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehicheskoe-tvorchestvo-suschnost-genezis-razvitiye> (дата обращения: 05.10.2021).
3. Досбенбетова, А.Ш., Аманкелды, Г., Бауыржан, С. Актуальность педагогических взглядов Ибрая Алтынсарина в период модернизации школы [Электронный ресурс: <http://www.rusnauka.com/pdf/287883.pdf>]
4. Минеев В.Е., Исмаилов Г.М., Исмаилова С.С. Особенности развития навыков научно-технического творчества у будущих педагогов по предмету "Технология" // Профессиональное образование в России и за рубежом. 2018. №4 (32). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-razvitiya-navykov-nauchno-tehnicheskogo-tvorchestva-u-buduschih-pedagogov-po-predmetu-tehnologiya> (дата обращения: 05.10.2021).
5. Ткаченко, Т.Е. Современный взгляд на педагогические идеи Ибрая Алтынсарина // Педагогическая наука и практика. 2016. №1 (11). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyy-vzglyad-na-pedagogicheskie-idei-ibraya-altynsarina> (дата обращения: 05.10.2021).

СТУДЕНТ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ КӘСІБИ ТҰРҒЫДАН ҚАЛЫПТАСУЫН ТАЛДАМАЛАУ

Бейсенбаев Сундетбай Куандыкович,
Байзаков Аян Булегенович,
Култанов Дастан Темиржанович.

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: Творческое использование преподавателем на Университетском этапе цифровых, интерактивных, мультимедийных образовательных ресурсов проявляется в глубине и многогранности информации, которую он получает об особенностях развития своих учащихся, уровне формирования медиаобразования, концептуальных основах содержания и организационных форм системы образования; быстро меняет свою деятельность.

Ключевые слова: Модульность, Параллельность, Рентабельность

Annotation: The creative use of digital, interactive, multimedia educational resources by a teacher at the University stage is manifested in the depth and versatility of the information he receives about the peculiarities of the development of his students, the level of formation of media education, the conceptual foundations of the content and organizational forms of the education system; he quickly changes his activities.

Keywords: Modularity, Parallelism, Profitability

Оқытушының жалпы қабілеттерінің деңгейінің көрсеткіші орта мектеп пен педагогикалық оқу орындағы сандық интерактивтік мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі табыстылығы. Егер шеберлікті білім беру жүйесінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының тұжырымдамалық негіздері меңгеру ең басты ереже болатын болса, онда педагогикалық оқу орындарында үздік оқығандар өз бетінше педагогикалық әрекетте табысты болады деген пікір туындайды. Бірақ тәжірибеде адам педагогикалық оқу орынында табысты оқыса да, педагогикалық әрекетте өздік жұмысты сандық интерактивтік мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі төмен. Керісінше жағдайлар да жиі кездеседі: студент нашар оқиды, өздік жұмыста педагогикалық шеберлікті тез меңгереді де, теориялық білім қорын толықтырады. Демек, кәсіпті табысты меңгеру үшін арнаулы қабілеттер қажет.

Оқытушының университеттік сатысында сандық, интерактивтік, мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың деңгейі, сандық, интерактивтік, мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігінің білім беру жүйесінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының тұжырымдамалық негіздері өз оқушыларының даму ерекшеліктері туралы алатын ақпаратының тереңдігі мен жан-жақтылығынан көрінеді; өз әрекетін жылдам ауыстырады.

Барлық педагогикалық қабілеттер екі жақты қарым-қатынасты талап етеді: оқушыға және педагогтің өзіне бағдарламалық қорлар арқылы оқытудағы әрекетін жасады. Олардың барлығы гностикалық элемент жинақтайды – оқушы психологиясын тану және шығармашылық біліктілігі - өз білімін арттыру мен өзін-өзі тәрбиелеу негізінде өз әрекетін қайта құра алу біліктілігі.

Арнайы қабілеттерге неғұрлым сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігіне кеңірек тоқталайық. Оларға жатқызуға болады:

- өз бетінше сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігінің оқу материалын таңдау, білім берудің тиімді құралдары мен әдістерін анықтау қабілеттілігі;
- бір оқу материалын сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігін түсінуі мен меңгеруі .

Икемділік. Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың көп жағдайда дәріс, семинар түріндегі сабақтарға қатыспайды. әркім өзі таңдап алған мамандықты білім беру жүйесінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының тұжырымдамалық негіздері қажетті деңгейде игеру үшін өзіне ғана керекті мөлшерде білім алады сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігін игереді.

Модулділік. Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың негізіне модулдік принцип салынады. Студенттер игеретін әрбір пән немесе пәндер жүйесі білім беру жүйесінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының тұжырымдамалық негіздері белгілі бір ғылым саласы туралы тұтас ұғым қалыптастырады. Ал, мұның өзі бір-біріне тәуелсіз оқу курстарынан жеке немесе топтық талаптарға жауап беретін оқу жоспарын құруға мүмкіндік береді.

Параллелдік. Оқыту үрдісі университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі негізгі кәсіби қызметтің оқумен қатар жүруіне мүмкіндік береді, яғни, өндірістен қол үзбеуге жағдай жасайды.

Алыстан қызмет көрсету мүмкіндігі. Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың мен білім беретін мекеме арасындағы қашықтық білім беру жүйесінің сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының тұжырымдамалық негіздері (байланыс жүйелері жұмысының сапалылығы жағдайында) тиімді білім беру үрдісіне кедергі болмайды.

Қамту. Бұл ерекшелікті кейде «көпшілікті қамту» деп атайды. Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың жүйесінде оқытындар сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі саны шектеулі параметрге жатпайды. Олардың

көптеген оқу ақпараттары көздеріне білім беру жүйесінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының тұжырымдамалық негіздері (электрондық кітапханалар, ақпарат базалары) ену мүмкіндіктері бар, сондай-ақ олар бір-бірімен және оқытушымен байланыс жүйелері немесе басқа да ақпараттық технологиялар сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі құралдары арқылы байланыса алады.

Рентабелдік. Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың білім берудің бұл ерекшелігі оның экономикалық білім беру жүйесінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының тұжырымдамалық негіздері тұрғыдан тиімділігімен айқындалады.

Жаңа ақпараттық технологиялар. Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастыру сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі жаңа ақпараттық технологиялар (компьютерлер, аудио-бейнетехника, телекоммуникациялардың жүйелері мен құралдары т.б.) қолданылады.

Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың үрдісінде сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі келесі оқыту құралдары қолданылады:

- сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігінің баспалық шығарылымдар;
- сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігінің оқу-ақпараттық бейнематериалдар; электрондық кітапханалар;
- expertтік оқыту жүйелеріне негізделген сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі дидактикалық материалдар;
- геоинформациялық жүйелерге негізделген сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі дидактикалық материалдар - қашықтан жүргізілетін лабораториялық практикумдар;
- электрондық басылымдар;
- кәдімгі және мультимедиалық варианттардағы компьютерлік оқытушы жүйелер;
- сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану қажет оқу-ақпараттық аудиоматериалдар;
- алыстан қол жеткізілетін білімдер мен ақпараттар базалары;
- компьютерлік жүйелер.

Синхронды оқу жүйелері бағдарламалық қорлар арқылы оқытудағы оқу үрдісіне сандық интерактивтік мультимедиалық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі оқушы мен оқытушының бір мезгілде қатысуын қарастырады. Бұл жүйелерге:

- компьютерлік телеконференциялар;
- IRC;
- MUD;
- интерактивті теледидар;
- бейнеконференциялар;
- MOO жатқызылады.

Интерактивтік мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі оқытуда бағдарламалық қорлар арқылы оқытудағы сандық интерактивтік мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі мұндай жүйелерге баспалық материалдар негізіндегі, аудио және бейнетаспалардағы, электрондық почталардағы, W W W, FTR курстары жатады.

Асинхронды оқу жүйелері бағдарламалық қорлар арқылы оқытудағы оқушы мен оқытушының оқу үрдісіне бір мезгілде қатысуын талап етпейді. Оқушы сабақтың уақыты мен жоспарын өзі таңдайды. Қашықтан оқытуда, сондай-ақ, синхрондық жүйенің де, асинхрондық жүйенің де элементтерін пайдаланатын сандық интерактивтік мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі аралас жүйелер де қолданылады.

Телеконференциялар – бұл екі немесе одан да көп қатысушылардың өзара қарым-қатынасын ұйымдастыру үшін байланыстың электронды каналдарын пайдалану үрдісі. Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың телеконференция үрдісінде бағдарламалық қорлар арқылы оқытудағы дыбыс, бейне немесе компьютерлік сандық интерактивтік мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі ақпараттар жеткізіледі. Телеконференцияға жіберілетін хабарлар жаңа әлеуметтік даму білім беру жүйесінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының тұжырымдамалық негіздері жағдайында оның барлық қатысушыларына бірдей жеткізіледі де, сол арқылы бағдарламалық қорлар арқылы оқытудағы бұл үрдісті дөңгелек стол айналасындағы сұхбат алмасуға ұқсатып отырады. Әрбір конференцияға тематиканың, этикеттің бұзылмауын қадағалап отыратын координатор басшылық етеді.

Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың телеконференция – аудиоконференция, бейнеконференция және компьютерлік конференция сияқты сандық интерактивтік мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі түрлі технологияларға қатысты айтылатын жалпы термин.

Бейнеконференциялар – университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың бұл қажетті білім беру жүйесінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының бағдарламалық қорлар арқылы оқытудағы тұжырымдамалық негіздері ақпараттық-бағдарламалық кешендермен қамтамасыз етілген екі немесе одан да көп нүктелер арасында бейнекөріністермен немесе дыбыстық ақпараттармен алмасу сандық интерактивтік мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі әдісі.

Аудиоконференциялар – қатысушылар дауыстық коммуникацияға түсетін телеконференцияның бір түрі. Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың аудиоконференцияларды жаңа әлеуметтік даму жағдайында бағдарламалық қорлар арқылы оқытудағы сандық, білім беру жүйесінің мазмұны мен ұйымдастыру формаларының тұжырымдамалық негіздері сонымен қатар аналогтық байланыс жүйелерінде ұйымдастыруға болады. Аудиоконференциялар біржақты бейнеқатынастарда, спутниктік телевидениеде, сондай-ақ селекторлық кеңестер ұйымдастыруда кеңінен қолданылады.

Компьютерлік конференцияларға – жүздеген және мыңдаған Internet жүйесін пайдаланушылар қатыса алады. Университеттік білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану медиақұзыреттілікті қалыптастырудың конференцияға қатысу технологиясы өте қарапайым – адресін теріп алсаңыз болды. Конференцияға қатысушылардың компьютері экранында оған қатысушы өзге мүшелердің пікірлері мен айтқан сөздері ккрініп тұрады. Хабарламалар мен пікірлер экранда жаңа әлеуметтік даму жағдайында сандық интерактивтік мультимедиялық білім беру қорларын шығармашылықпен қолдану құзыреттілігі өте тез пайда болғанымен телеконференцияларды синхронды құралдар қатарына толықтай қосуға болмайды. Бұл технология өте үлкен көлемді хабарландырулар тақтасын еске түсіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Таубаева. Ш.Т. Білім берудің қазіргі технологиялары / Ш.Т.Таубаева. Б.Т.Барсай. -Бастауыш мектеп. – Алматы, 1999.-№3.-Б.3-8.
2. Көшербаев Қ.Е. Қазақстан республикасында жоғары білімді дамыту стратегиясы / Қ.Е.Көшербаев, Ә.Қ.Ахметов, А.Е.Әбілқасымова, Х.М.Рахымбек.. –Алматы: «Білім», 1998.-Б.8-15.
3. Шәкілікова С., Білім берудегі компетенттілік тәсіл / С.Шәкілікова, Д. Қазақбаева, Ш. Кәрібаева, Қ. Жұмағұлова. - Қазақстан мектебі. 2004.-№4.Б.14-1

БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ОТБАСЫЛЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫ ЖАҢҒЫРТУҒА ЫҚПАЛ ЕТЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ДЕТЕРМИНАНТТАР

Булшекбаева Асем Исаевна

Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор м.а.

Қыяқбаева Ұлбосын Қозыбаевна

Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

Каримова Разия Елеупановна

Педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы қаласы

Жалпы, қылмыстық заңнама, Қазақстан Республикасындағы және шет елдердегі ресми криминалдық статистика отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстарын толық көлемде талдау үшін жеткілікті негіздемелер бермейді. Алыс және таяу шет елдерінің оң тәжірибесін қолдана отырып, қазақ отбасының ұлттық ерекшеліктері туралы ұмытпау керек екенін ерекше айта кету керек.

Детерминация ұғымы (лат. т. *determinare* - анықтау) ғылыми әдебиетте анықтау, шарттау үдерісін білдіреді. Орыс тілінде детерминизм деп барлық заттардың, объектілердің, құбылыстар мен үдерістердің жалпы өзара байланысы, өзара әрекеттесуі түсініледі және заңтануда детерминизм себептілікке негізделген. Заңтанушы В.Н. Кудрявцевтің пікірінше, «себептілік - детерминацияның ішкі мазмұны, оның мәні» - деп көрсетеді [1].

Әлеуметтік іс-әрекет – бұл детерминанттар, іс-әрекеттің мақсаттары мен мотивтері оның нәтижесін анықтайтын функционалды жүйе. Демек, отбасылық зорлық-зомбылық әлеуметтік әрекеттің девиантты нысаны ретінде түсіндіріледі, алайда бұл құбылысты әлеуметтік әрекетке жатқызу қазіргі қоғамдағы барлық нәрсені анықтау қажеттілігін анықтайды және ақпараттық дәуірдің сын-қатерлеріне, балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықты анықтайтын жүйеге жауап бере отырып, оның алдын-алудың тұжырымдамалық моделін құру үшін маңызды өзгерістерге ұшырайды.

Балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың детерминант жүйесі мынадай элементтердің жиынтығынан тұрады:

- 1) өркениеттік, діни, құндылық, мифологиялық және білім беру компоненттерінен тұратын әлеуметтік-мәдени детерминанттар;
- 2) әлеуметтік-экономикалық детерминанттар;
- 3) Әлеуметтік-психологиялық детерминанттар;
- 4) құқықтық детерминанттар;
- 5) ақпараттық-коммуникативтік детерминанттар.

Балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың детерминанттарының тұжырымдамалық жаңа жүйесін сипаттау арқылы ғылым талдау және синтез әдістерін қолдану қажет болады.

Біздің ойымызша, қоғамның постиндустриалды (ақпараттық) түріне көшу балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықты қолданудың салдарын күшейтіп қанақой май, осы әлеуметтік мәселені макроәлеуметтік деңгейге көтерді. Сонымен қатар, балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық детерминанттарының мәнін өзгертті,

Балаларға қатыгездікті қолданудың салдары ғана емес, сонымен бірге оның себептері де өзгерді және үлкен қоғамдық қауіпке ие болды, яғни, деструктивті әлеуметтік құбылыстың алдын-алу әдістері мен әдістерін түбегейлі қайта қарауды қажет етеді.

Балаларға отбасылық зорлық көрсету, бұл бүкіл әлемдегі мәселе болып табылады. Осы проблеманы шешу тетіктері, зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл мәселелерін өзектендіру қоғамның даму деңгейіне, осы құбылыстың маңызды әлеуметтік проблема ретінде хабардар болу дәрежесіне, құқықтық сананың даму дәрежесіне, азаматтық белсенділік пен жауапкершілікке және өңірлік ерекшеліктермен айқындалатын басқа да көптеген факторларға тікелей тәуелді

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, Еуропада физикалық зорлық-зомбылық салдарынан 14 жасқа дейінгі төрт бала күн сайын қайтыс болады, бұл ретте ТМД елдерінде көрсеткіш Еуропалық Одақ елдеріне қарағанда үш есе жоғары. ЮНИСЕФ жүргізген сауалнамаға сәйкес Еуропа және Орталық Азия елдеріндегі балалардың 60% - ы ата-аналары немесе оларды алмастыратын адамдар тарапынан тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырайды.

Осыған қарамастан, 1962 жылы алғаш рет сипатталған «ұрып-соғылған балалар синдромы» медициналық қоғамдастықтың жаһандық проблемасы ретінде балаларға қатысты отбасылық зорлық-зомбылық әшкерелейді [2].

Балаларға қатысты зорлық-зомбылық пен немқұрайдылықтың алдын алу жөніндегі халықаралық қоғам 58 елдің заңнамасында балаларға қатысты зорлық-зомбылық анықтамаларына салыстырмалы талдау жүргізіп, айтарлықтай ұқсастықтар тапты.

Деректерді жалпылау арқылы ДДҰ-ның балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын-алу жөніндегі кеңесінде: "балаға қатыгездік немесе жамандық жасау – бұл физикалық және/немесе эмоционалды теріс пайдаланудың барлық түрлері, жыныстық зорлық-зомбылық, қамқорлықтың болмауы, немқұрайдылық, сауда немесе қанаудың басқа түрлері, баланың денсаулығына, оның өмір сүруіне, дамуына немесе қадір-қасиетіне нақты зиян келтіру мәселелері» жайында әрбір мемлекеттіктің жауапкершілігін арттыру қажеттігін тұжырымдайды. Көптеген заманауи ғалымдардың пікірі бойынша, осы тұжырымдаманы жеделдету бүкіл әлемде тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресудің тиімділігіне жауап беруге үлкен қадам жасады.

Қоғамның белгілі бір мәдени түрінің ерекшеліктерімен, діни сенім жүйесінен туындаған жағдайлар мен алғышарттармен, қоғамның білім деңгейімен, моральдық нормалардың қолданыстағы жүйесімен және олардың негізінде мифтер мен стереотиптер жүйесімен тұжырымдалған өркениеттік детерминанттарды ескеру қажет.

В.В. Силкиннің ғылыми көзқарасы қазіргі қоғамдағы отбасылық қарым-қатынаста зорлық-зомбылық қолдану мәселесі бойынша қалыптасқан стереотиптер жүйесімен расталады. Яғни, бұл күнделікті әлеуметтік өмірдің қалыпты және тіпті еріксіз "серігі" ретінде зорлық-зомбылыққа төзімділік стереотипі. Бұл күнделікті тұрмыста таралған, "балалардың өздері зорлық-зомбылықты тудырады және оған лайық", жақсы қоргеннен «ұрып – соғып, тәрбиелеп» жатырмыз дегенді білдіреді.

Бұл бала тәрбиесіндегі үлкен қателік. Ата-ананың беделі немесе көбінесе деструктивті әлеуметтік стереотиптерді дамыту негізінде қолдау көрсетілетін отбасы басшысының беделі ата-ана билігінің заңдылығын нығайтуға ғана емес, сонымен қатар көбінесе отбасының жойылуына әкеледі [3].

Мемлекет алдында тұрған маңызды міндет-бүгінде қоғам санасында отбасылық-адамгершілік құндылықтардың басымдығы атмосферасын насихаттау және нығайту, сондай-ақ отбасылық өмір салтының беделін қолдау.

XXI ғасырдағы қазақ отбасының негізгі міндеті – қоғамдық, топтық және жеке қажеттілікті қанағаттандыру. Қазақстан мемлекетінің әлеуметтік ұясы болғандықтан, отбасы бірнеше маңызды талаптарды орындауды мойнына алады. Сондай-ақ, отбасының әрбір мүшелерінің ортақ мүддесін басты міндет етіп алсада, қоғамда күнделікті келеңсіз жайттар көбейіп барады.

Осылайша, психикалық, психологиялық, сондай-ақ гендерлік, Виктимологиялық және жеке ерікті аспектілерді қамтитын детерминанттардың әлеуметтік-психологиялық блогы деструктивті, зорлық-зомбылық компонентімен отбасылық қатынастар моделінің маңызды элементі болып табылады. Осыған байланысты криминогендік және виктимизация сияқты психологиялық ауытқулардың пайда болуының алдын алу әдістерін әзірлеу, зорлық-зомбылық құрбандары мен агрессорлардың өздерін психологиялық бейімдеу мен оңалтудың тиімді жүйесін құру балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бағдарламасының өте маңызды элементі болып табылады.

Осыған орай, отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық нысандары әр түрлі болуы мүмкін екенін айтуға болады:

- күш көрсету зорлық-зомбылығы;
- психикалық (психоэмоциялық) зорлық-зомбылық;
- жыныстық зорлық-зомбылық;
- экономикалық (қаржылық) қысым көрсету.

Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықтың қарқынды өсуіне бет алу латенттілікке (табиғи және жасанды) көмектеседі, оларға мынадай факторларды жатқызуға болады: зорлық-зомбылық құрбандарының құқық қорғау органдарына деген сенімсіздігіне байланысты, туысқандар мен таныстар біліп қойса ұят деп санауына, зорлықшы жазаланса, кейін оның тарапынан кек алуынан қорқуына байланысты жүгінуге ниетсіздігі. Жәбірленушінің денсаулығы үшін залал салдарлары шамамен мынадай түрде болып келеді:

1 Психикалық денсаулық: депрессия, қорқу сезімі, алаңдаушылық, өзін-өзі төмен бағалау, жыныстық бұзылу, тамақтанудағы қиындық, ұйқының бұзылуы, зақымнан кейінгі стресс, өз-өзіне қол жұмсау.

2 Дене денсаулығы: өлім, еңбекке ішінара немесе толық жарамсыздылық, жарақат алу, бас аурулары, астма, алкогольді немесе есірткіні пайдалану, денсаулыққа едәуір зиян келтіретін мінез-құлық (темекі шегу, сақтау құралдарын қолданбай жыныстық байланыстарға түсу).

3 Репродуктивті денсаулық: жоспарланбаған жүктілік, гинекологиялық қиындықтар, жынысты жолмен берілетін аурулар, түсіктер, салмағы төмен балалардың тууы, жамбас жанындағы қабыну процестері, ана өлімі, ана аурулары.

Эмоционалдық әсер ету көріністері сөзбен қорлау, күш қолдану, денеге зақым келтірумен қорқыту, ұрып-соғу, балаларды ұрлау болуы мүмкін. Кейбір деректер бойынша, соңғы онжылдықта психикалық бұзылулармен зардап шегетін әйелдер саны өскен [4].

Отбасы ішіндегі күш көрсету зорлық-зомбылығы ұрып-соғу, шапалақ беру, тұншықтыру, шашынан тарту, тебу, улы заттармен уландыру, тамақ бермеу, байлап қою, шымшу, күйдіру, кескіш заттарды немесе қаруды қолдануда байқалуы мүмкін. Қауіпті сипаттағы күш көрсету зорлық-зомбылығының көріністері Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінде тыйым салынған қылмыстық әрекет сипатына ие. Атап айтқанда, зорлық-зомбылықтың аталмыш түрі кісі өлтіруде, өзін-өзі өлтіруге итермелеуде, денсаулыққа келтірген зақым ауырлығының түрлі дәрежесінде, ұрып-соғуда, азаптауда, түсік жасатуға мәжбүрлеуде байқалуы мүмкін [4].

Бүгінгі таңда орын алып отырған зорлық-зомбылықтың мынадай түрлері жыныстық зорлық-зомбылық болып табылады, олар: жыныстық қарым-қатынасқа мәжбүрлеу, серіктесіне тек қана жыныстық құмарлық объектісі ретінде қарау; түсік жасауға мәжбүрлеу; репродуктивті функциясын бақылауда ұстау және т.с.с. [5].

Басқа кез келген қылмыстық әрекет сияқты, отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қоғамдық қауіпті әрекетпен (әрекет және әрекетсіздік нысанында) себептік байланыста болатын түрлі қоғамдық қауіпті салдардың болуымен сипатталады, сол уақытта әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық күйзелістік жай-күйге алып келетін фактор болып табылады, ол психикалық үдерістердің жүруіне байланысты өзгерістерге, эмоционалдық ауытқуларға, қызметтің мотивациялық құрылымының өзгеруіне, сөйлеу және қозғалыс жүріс-тұрысының бұзылуына алып келуі мүмкін.

Жанды жаралайтын ахуалдың ұзақ уақыттық ықпалы физиологиялық өзгерістермен қатар, жеке өзгерістерге әкеп соғуы мүмкін. Әсіресе түрлі ықпалдарға балалар психикасы сезімтал болып келеді. Зорлық-зомбылықтың құрбаны немесе куәсі болған балада үрейлілік, түрлі қорқыныштар, тұйықтық немесе аса қозғыштық, ұйқының бұзылуы, аллергия, нейродермиттер, тұтығу дамуы мүмкін. Бұдан басқа, нақ осындай отбасылардың ішінде бала өзін-өзі ұстаудың, жүріс-тұрыстың үлгілерін, әке мен ананың рөлін, өмір сүру салтын игереді және көбінесе, ұл балалар үлкейген кезінде зорлықшыл, ал қыз балалар – агрессивті ер адамдардың құрбандары болады.

Психикалық жарақаттың ең көп тараған симптомдары: ашуланғыштық, әлсіздік (жеңіл азғындықпен үйлесе отырып, қозғыштық, эмоциялардың тұрақсыздығы, көңіл-күйінің төмендеуі, оның жиі ауысуы) болып табылады. Мұндай хал-жағдайды жеңудің мүмкін еместігі, мәдениет пен дінде өзін-өзі өлтіруге қатаң тыйымға қарамастан, өзін өзі өлтіру әрекеттеріне алып келуі мүмкін. Бұл секілді жанкетік әрекеттерге өмір мәнінің жоғалуы, кінәлілік сезімі (әдетте, жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйел туралы «өзі кінәлі - арандатты» деген сөз тарайды), өзіне және айналасындағыларға сенбеуі әкелуі мүмкін.

Қазіргі ақпараттық қоғам адам өмірінің сапасын жақсартуға бағытталған технологиялардың тұрақты дамуына жағдай жасайды. Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар мен ақпараттың рөлін асыра бағалау мүмкін емес. Көптеген ғылыми еңбектер мен зерттеулер бұқаралық ақпарат құралдары мен интернеттің қоғамдық сананы қалыптастырудағы маңыздылығын көрсетеді. Ақпараттың қол жетімділігінің артуы, барлық адамдарға ыңғайлы және оңай қол жетімді ақпарат тарату арналарының, ақпараттық технологиялардың пайда болуы сияқты артықшылықтармен қатар, қазіргі заманғы қоғам бірқатар елеулі қауіп-қатерлерге ие. Осындай маңызды қауіптердің бірі-ақпараттық зорлық-зомбылық.

Бала біздің қоғамның ең аз қорғалған субъектісі ретінде көптеген көздерден ақпараттық зорлық-зомбылықтың құрбаны бола алады. Алайда, бұл зорлық-зомбылықтың салдары балаға отбасының зорлық-зомбылық көзін уақытында жоюға және жоюға уақыты болмаған жағдайда ғана түзетілмейтін зиян келтіреді. Егер балаға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық ақпараттық зорлық-зомбылықпен бірге жүрсе, зиянды әсерлер экспоненциалды түрде артады. Демек, отбасындағы балаға ақпарат құралдарының әсері:

Бұқаралық ақпарат құралдарында және Интернетте агрессия әрекеттерін көрсету. Зорлық-зомбылықты қолдануды негіздейтін және мадақтайтын телешоуларды, фильмдерді, бейне роликтерді, блогтарды, компьютерлік ойындарды көру зорлық-зомбылықтың симулярлары болып табылады және баланың осы мінез-құлық үлгілерін конформды ретінде қабылдауға қолайлы жағдай жасайды, яғни олар қоғамдағы зорлық-зомбылықтың көбеюіне ықпал етеді.

Сонымен, отбасы ішіндегі қатынастарда зорлық-зомбылық компонентінің пайда болуына ықпал ететін детерминанттар жүйесін талдау қазіргі кезеңде отбасы бір жағынан мәдени, экономикалық мәселелермен байланысты барлық мәселелермен бетпе-бет келуі мүмкін деген қорытынды жасайды. Әлеуметтік хронотоптың психологиялық, құқықтық, коммуникативті мәселелері, екінші жағынан, әр отбасына тән ерекше проблемалар.

Балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өршуі ақпараттық ғасырдың қиындықтарынан туындаған жаңа құндылық модельдерінің әсерінен айтарлықтай өзгеріске ұшыраған бірқатар детерминанттарға байланысты. Балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықты анықтаушылар жүйесі өркениеттік, діни, құндылықтардан тұратын әлеуметтік-мәдени детерминанттар сияқты элементтер жиынтығынан тұрады

Әрине, материалдық әл-ауқаттылық бірінші орында тұрған қоғамда, рухани, идеологиялық мәдениет зардап шегеді. Газет, телебағдарлама материалдарының көпшілігі сынға назар аударады, қылмыстық оқиғаларды пессимистікпен немесе ерекше ынтымамен суреттейді. Иmandылық пен әдептіліктің шектерін бұзу үрдісі қалыптасып жатыр.

Әлеуметтік шиеленіс отбасында күнделікті жанжалдардың себебі болды. Әлеуметтік-психологиялық мазмұндағы елеулі криминогендік факторларға мыналар жатады: халықтың көп бөлігінің жалпы мойындаған адами идеалдарды жоғалтуы, халықтың қылмыстық заңнамамен ынтымақтасуының төмен деңгейі, төмен құқықтық мәдениет, құқықтық сана-сезімнің жеткіліксіз деңгейі, құқық қорғау органдарына сенімнің төмен деңгейі, криминалдық қосалқы мәдениеттің таралуы. Бүкіл қоғамның имандылық пен рухани-идеологиялық мәдениетінің төмендеуі микротоптарда, оның ішінде отбасы ішінде де көрсетіледі, онда қарым-қатынастар түрлі сипаттамаларға – өзара құрметтемеу, қаталдық, сенімсіздік, шыдамсыздық, арсыздыққа ие болады.

Демек, отбасы біздің қоғамымыздың маңызды буыны ретінде барлық ауыртпалықтар мен проблемаларды, оның барлық материалдық және рухани қиыншылықтарын өз басынан кешіреді. Отбасы жаһандық экономикалық дағдарыс пен үрейлі үміттердің салдарының қазіргі көріністерін түсінеді. Тұлғаның рухани деформациясы қылмысты жасағанға дейінгі қоғамға қарсы мінез-құлықта туындайды. Тежейтін рухани және моральдық ұстанымдардың жоқтығы тұлғаның қоғамға, отбасына және тұрмыстық қатынастарға қойылатын талаптарға қарсы тұра алмайтынын көрсетеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Ағыбаев А. «Жасөспірімдер қылмысына не себеп?». Заң, №5, 2004.
2. Малкина-Пых И.Г. Кризисы подросткового возраста (Справочник практического психолога). – М., 2004. - 41 с.
3. Степанов В.Г. Психология трудных школьников: Учеб. Пособие для учителей и родителей. – М.: ИЦ «Академия», 1997. – 320 с.
4. Колесникова Г.И., Котова А.Б., Петрулевич А.И. Девиантное поведение. – Ростов-на Дону, 2007. - 163 с.
5. Никитина В.А. Социальная педагогика /Под ред.. –М., 2000. - 15 с.

ҰЛЫ ҰСТАЗ ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ДІН МӘСЕЛЕСІ

Елеусов Баубек Аймаханұлы

Ыбырай Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: В данной статье рассматривается взгляды Ибрая Алтынсарина на религия, и ее влияние и роль в обществе

Ключевые слова: Ислам, религия, духовенство, воспитание, нравственность

Abstract In this article the religious views of Ibray Altynsarin is watched, and its influence and role in society.

Key words: Islam, religion, clergy, upbringing, moral.

Биыл Қазақ елі ХІХ ғасырда қазақ даласына ағартушылық ілімдерімен танымал болған, қазақ балаларын оқытып, білім дәнін еккен ұлы ұстаз Ы.Алтынсариннің 180 жылдығын тойлау кең қарқынмен жүруде. Арада екі ғасырға жуық уақыт өтсе де Ыбырай ілімдері өзінің өзектілігін қазіргі таңда да жойған емес. Қайта Ыбырай ілімдері қазіргі өтпелі дәуірде жас жеткіншектерді оқытып-білім беруде таптырмас оқу құралдарының бірі екендігіне көзіміз жетіп отыр.

Бүкіл ғұмырын қазақ даласында мектеп ашып, бала оқытуға арнаған Ыбырайдың өмірі біз ойлағандай оңай болмаған сияқты. Қазақ даласына ентелей кірген Ресей империясының ықпалы күн санап өсіп, ол өз кезегінде қазақ халқының саяси, мәдени, әлеуметтік өміріне барынша ықпал ете түсті. Екі жақты талауда болған қазақ халқының күн көруі қиындай түсті. Міне осындай қиын кезеңде қазақ балаларына білім нәрімен сусындатқан ұстаз ол Ыбырай болатын. Ол тек білім беріп қана қоймай, олардың тәрбиесіне де ерекше назар аударды.

Алға қойған мақсатына жетпей тынбайтын, Ыбырай Торғайда 1864жылы жатып оқитын мектеп ашып, онда 14 бала оқитын болды. Ол туралы Н.И.Ильминскиге жазған хатында былай дейді: «Осы жылы қаңтардың 8-күні менің көптен күткен арманым орындалып, мектеп ашылды. Оған 14 қазақ баласы кірді, бәрі де жақсы, есті балалар...Қазақтар мектепке балаларын беруге ынталы екенін көрсетіп отыр. Оларға ең алдымен мемлекеттің заңын үйрет деп өтініш жасап жүр. Сондағы ойлары кейін олардан законшіктер, демек өсекші- шенеуніктер шықсын дегені ғой. Олардың көздегені осы. Мен әзірге оларға бұл жөнінде ешнәрсе айтқан жоқпын... мен балаларды оқытуға қойға шапқан аш қасқырдай өте қызу кірістім. Кейін парақор болып шықпаулары үшін оларға адамгершілік жағынан әсер етуге бар күшімді салып отырмын...» Әрине, халқына адал ұстаз өзі оқытқан шәкірттерінің парақор, қу құлқыны үшін қызмет жасайтын жандардың болуын қаламады. Бар күшін жас балалардың бойында адалдық, тазалық, адамгершілікті қалыптастыруға арнады[1, 35.]. Ұлы ұстаздың шығармашылығы Ресей империясының қазақ халқын барынша діннен

бездіру саясаты өршіген тұспен қатар келді. Ол тек қана білім емес, рухани тұрғыда діннің де халыққа өте керек екенін түсіне білген ағартушылардың бірі. Ұлы ұстаз дінді бүлдіру, елді бүлдіруге алып келетін апат екенін ертерек ұғынған болатын. Ресей империясы бірлігі мықты, татулығы қалқан болып тұрған қазақ халқын өз боданына айналдырудың ең төте жолы ғасырлар ұстанған дінінен қалайда жерітіп, христиан дініне кіргізу, шоқындыру. Бұл саясат кешенді түрде жүргізілді. Нешеме миссионерлер қазақ даласына қаптап кеткені белгілі. Қазақ халқын тілінен, дінінен айыру озбыр саясаттың құралы болатын. Миссионерлер дін атын жамылып, орыс алфавитін қазақ мектептеріне енгізіп, өз мақсаттарына жетуде қара халықты өз қолымен көсеу арқылы да өз мүдделеріне мысық табандап жақындап отырды.

Дегенмен, өз мүддесінен гөрі ел мүддесін жоғары қойған Ыбырай, оның мектебін бітірген шәкірттері миссионерлердің айдауымен жүрмей, өз халқының болашағы үшін ерен еңбек еткен болатын. Ол түгілі тіпті, Кеңес дәуірінде Ыбырай ұстазды өз қазағына жау етіп, оны ислам дініне қарсы қойып, барып тұрған атеист етіп көрсетуге еңбектер жазылған болатын.

Ұлы ұстаздың қазақ жазба әдебиетінің тамаша туындысы «Қазақ хрестоматиясы» алғаш 1879жылы орынбор қаласында жарық көрген болатын. Патша үкіметінің түрлі тексеріс, цензурасынан толықтай өтіп, сол дәуір үшін ең көп тираж – 2000 данамен, орыс алфавиті негізінде басылып шықты. Белгілі ыбырайтанушы Әсет Ламашев бұл оқиға туралы: «Ыбырай Алтынсарин жазып шығарған оқулық тек Бөкей ордасы Орал және Торғай облыстары мектептері үшін ғана емес, Түркістан өлкесі мен Батыс Сібір қазақтарына арналған. Олар да оқу-білімге талпынып отыр ғой» деп жазды.

Алайда мектеп ашып, бала оқыту сол кезеңдегі үстем тап өкілдеріне, мұсылман дінінің имам, молдаларына ұнай қоймады. Молда, ишандар Ыбырайды Алтынсаринді «шоқынған, құранға қырсы шыққан кәпір», деп айыптады. Бірақта, ағартушының тәрбиесін көрген жас қауым, қазақ оқығандары ұлы ұстазды қашанда қорғап, оның ілім-білімге деген көзқарастарына өз сүйіспеншілігі мен қолдауын білдіріп, көрсетіп отырды.

Ыбырай Алтынсарин «Қазақ хрестоматиясын» жазудағы мақсаты «татар тілінде жазылған кітаптардан құтылу үшін жаздым деп мәлімдейді. Мұныңда өзіндік себебі бар болатын. Жалпы отаршылдық жүйе қазақ даласын ислам дінін арқылы бағынышта ұстауды көздеген болатын. Бұл жерде қазақ даласында татар молдалары мен татар тілінде жазылған діни кітаптар елеулі рол атқарған болатын. Ыбырайдың татар тілінде жазылған кітаптарға сынмен оны құртудың өзегі, татар тілінде жазылған діни кітаптарды қоғамдық ортадан шығарып тастау, сол арқылы өзіміздің қазақ ұлттық тіліміздің беделін көтеруді көздегені мәлім. Аталмыш хрестоматия бастапқыда екі кітап болып, шығарылуға жобаланған болатын. Алайда екінші кітап толық аяқталмай, кейбір тараулары ұлы ағартушы көзі кеткен соң, қолжазба жоғалып кеткен еді.

Ыбырай Алтынсариннің «Мұсылманшылықтың тұтқасы» атты еңбегі Қазан қаласында 1884жылы араб әрпімен басылып шығып, кейін қайта басылған емес. Ыбырай ұстаздың бұл еңбегі мұрағаттың қоймасында

сақталып келді. Ол еңбекпен Кеңес дәуірі кезінде айналысқан ешкім болмады. Жетпіс жылдан аса атеизммен уланған кеңестік дәуірдің ықпалында болған қазақ мектептері діни білімге теріс қарап келсе, Ыбырай ұстаз өз еңбегінде білім беру ісін дінтанудан, мұсылмандық тәрбиеден бөлген жоқ. Қайта Ыбырай мектеп те дін сабағының дұрыс та, сауатты жүргізілуіне ыждақаттылықпен қарап, оны бақылап отырды.

Сондай-ақ «Мұсылманшылықтың тұтқасы» атты кітабын дін оқытушыларына әдістемелік құрал ретінде ұсынған болатын. Ыбырай Алтынсарин бұл кітапты шығаруда орыс миссионерлері тарапынан түрлі кедергілерге ұшырап отырғаны мәлім. Бұл кітапты жарыққа шығаруда Ыбырай орыс миссионерлер тарапынан талай тосқауылға тап болды. Ресей империясы мектептерінде оқытылатын дін сабақтарына оқулық себінде жазылған бұл еңбекті де Ильминский «Қазақ хрестоматиясы» тәрізді оры әріпімен бастырып шығару керек дейді. Алайда оған Ыбырай ұстаз батыл қарсы келіп, орыс жазуымен мүмкін емес өйткені бұл дін кітабы, іші шарифат тұрғыларына сай құрастырылғанымен, сыртқы жағынан мұсылманша болмауы қалың қазақ арасында сенімсіздік тудыратынын атап өтеді. 1991 жылы тура бір ғасырдан кейін Ыбырай Алтынсариннің «Мұсылманшылықтың тұтқасы» атты еңбегі Қазақстан баспасынан басылып шықты. Бұл кітапта Ыбырай Алтынсарин кезінде өзінің жазған түсініктемесінде кітаптың негізгі мақсаты мыналарды көрсетеді:

«Біріншіден, қазақ жастарының дін жөніндегі түсініктері теріс бағытқа түсіп кетпеуі үшін, ал екіншіден қазақ жазба тілінде татар тілі орынсыз етек алуына жол бермеу үшін соңғы соңғы кезде Мұхамбет шарифатын үйрене бастап...осы оқу құралын құрастыруға кірістім». Осы жерде ұлы ұстаз өз елінің жағдайын, халқының тұрымысын бағамдай отырып, діннің қоғамда алатын орнына ерекше мән беріп, жастардың теріс бағытқа түсуіне барынша қарсылық білдіреді.

Жалпы, Орта Азия халықтарының мәдениетіне ислам мәдениетінің ықпалы жоғары болғанын атап өту керек. Ислам мәдениетінің төркіні мұсылмандық наным-сенімнен бастау алса, Орта Азия халықтары үшін оның мазмұны Матуриди ақидасы болған. XIX ғасырдың ұлы ағартушылары Ы.Алтынсарин, Абай Құнанбайұлының көптеген шығармаларында иманды жан, толық адам, адамгершілік, мораль, ар-ұждан мен мақтаулы адам...» сияқты қағида-тұжырымдары құндылықтар әлемінің, жалпы руханияттың шам-шырағы іспетті келтіріледі. Келтірілген бұл терминдердің негізі «Аллаға сенім», «Иман» мәселесіне келіп тоғысады, Ислам діні қазақ даласына кең тарап, орныққаннан бері халқымыз құқықтық салады Әбу Ханифа мәзһабын, имам Матуриди ақидасын толық ұстанып келеді. Одан халқымыз ұтпаса ұтылған жоқ.

Иман – дін құндылықтарының ішіндегі ең маңыздысы десек, қателеспейміз. Бұларсыз екі дүниенің бақытына жету әсте мүмкін емес. Сондықтан Ы.Алтынсарин, А.Құнанбайұлының еңбектерінен «Иман» ұғымы жайында мынандай ұстанымда болғанын байқау қиын емес.

Атақты ағартушы ғалым жалпы «Иманның екі мағынасы бар: бірі – тіл мағынасы. Тіл мағынасы дегеніміз – әркім тілмен айтып растамақ. Мысалы, мұсылманшылығымызға бас куәлік – сөзіміз немесе араб тілінде

шәһәда (тун) – имнымыз ашһаду анна лә иләһа иллә Алла уа ашһаду анна Мухаммадан аб – дуһу уа расулуһу болса керек. Яғни, «куәлік беремін:жоқты бір Құдайдан бөтен Құдай және куәлік беремін, Мұхаммед оның құлы һәм елшісі екендігіне деп, шариғат мағынасы расталғанда о лиманды көңілмен растамақ»[2, 189б.], деп – «Иман терминінің түп мәнікөңілмен растаған сенімді тілмен жария ету деп түсіндіреді.

Мұсылмандар арасында әйгілі ғалым Әбу Ханифаның көзқарасы бойынша, «Иман жүрекпен мақұлдап, растау. Ал тілмен «кәлима шәһәданы» айту иманның шарты. Сондай – ақ дүние істеріне үкім беруде «кәлима шәһәда» сөзін тілмен айту арқылы мұсылман өзге дін өкілінен ажыратылады»[3, 135б.] деп, тағаттың басы иман келтіруде екендігін айтса, имам Матуриди бұл пікірді одан әрі қуаттап, үзірі жоқ адамның өмірінде бір реет болса да тілімен куәліксөзін айтуы керектігін тағаты қабыл болатын мұсылман қатарына қосады, адамның зәрулік жағдайында шынайы сезімін көңіліне жасырып, күпірлік сөзін айтуға дінде жеңілдік барын жекізеді[4, 473б.].

Осы тұста айта кетер нәрсе, Ы.Алтынсарин «Иман» терминінің түп мәні көңілмен растау деуі, А.Құнанбайұлының «істің басы» - яғни, мұсылмандықты иманмен өлшеуі имандылық ілімін «Иманшарт» еңбегінен алғанын сөз етуінің бәрі дәстүрлі Ислам ақида ғұламаларының пікірімен үндес, сәйкес келіп отырғандығы. Демек барлығы, мұсылманшылықтың басы, құлшылықтың қабыл болуының шарты иманды болмақ керек дегенді қуаттап, қолдайды.

Ал кәміл мұсылмандық мәселесінде Ы.Алтынсарин , «Бұл растамақ (иман ету) дегеніміз, жалғыз Құдай тағала бар, Мұхаммед хақ пайғамбар деп айту ғана емес, пайғамбарды хақ деп болып һәм ол пайғамбарымыз алейһи – с – саламның Алла тағала жанбуан (жанынан) алп келгенше қанша парыз бұйрықтары болса, мәселен, намаз, руза рәуішті, осылардың бәрін де тілмен рас деп айтып һәм шын көңілмен растығына сенбек. Парық құлшылықтардың парыздығына күмәнмен қарау адамның сеніміне селкеу түсірмек. Парыз құлшылықтарды толық мойындап, алайда орындауға келгенде енжарлық таныту адамды иманынан ажыратпағанымен, пасық мұсылмандық дәрежеге түсіреді.

Қорыта айтар болсақ, ұлы ағартушы Ы.Алтынсариннің «Иман төңірегіндегі білімі мен таным түсінігі» имам Әбу Ханифа мен имам Матуриди ақидасымен өте тығыз байланысты екенінін көреміз. Яғни дін туралы тек естігенін білу емес, ол жайында дін саласының білгірлерінің біліміне сай дүниетаным мен көзқарасты ұстану. Содан да болар ұлы ұстаз Ыбырай атамыз нағыз мұсылман дінін ұстанып, ол дінді насихаттай білген екендігін, баса айту керек. Рас ол дүмшелікке, дінбұзарлыққа қарсы болды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Жарықбаев Қ., Қалиев С. «Қазақ тәлім-тәрбиесі», Алматы, «Санат», 1995.
2. Ыбырай Алтынсарин, Өмірі мен шығармалары/ құраст. Ардақ Мұқашева. – Алматы: «Рауан» баспасы, 2013. – 384 бет.189б.
3. Әли Абдулфаттах әл-Мағриби, Имами әһлис сүнна уәл жәмаға Әбу Мансур әл – Матуриди уә әраһүл кәләмия, «Мәктаба уаһба»баспасы. – Қаһира: 2009, – 455 бет. 135 б.
4. Әбу Мансур әл - Матуриди, Китәбут таухид. «Дәру садыр» баспасы, - Бейрут: 2007, - 538 бет. 473б.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ АЯСЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ОҚЫТУДЫҢ ТҮЙІНДІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ершатов Қайрат Битибаевич,
Абилхаиров Оразхан Есенбаевич

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: Цифровая социализация-это мера восприятия обществом технологических новшеств, отношения к инновациям, проблемы цифрового гражданства и цифрового неравенства. Интерактивный подход подразумевает организацию учебного процесса, при котором все учащиеся участвуют в процессе познания. Интерактивный ("Интер" – взаимный, "акт" - действенный) подразумевает взаимодействие, диалог в режиме интервью, с кем-то. Креативность педагога-это способность и навыки, реализуемые в процессе обучения и позволяющие педагогу из имеющихся ресурсов содержания образования проявлять инициативу в жизни, способствуя поиску учеником нового, формировать со школьной скамьи принципы открытости к инновациям, востребованным у людей в XXI веке, и совершенствовать их в дальнейшем.

Annotation: Digital socialization is a measure of society's perception of technological innovations, attitude to innovation, problems of digital citizenship and digital inequality. The interactive approach implies the organization of the educational process, in which all students participate in the process of cognition. Interactive ("Inter" – mutual, "act" - effective) implies interaction, dialogue in the interview mode, with someone. The creativity of a teacher is the ability and skills realized in the learning process and allowing the teacher to take the initiative in life from the available resources of the educational content, contributing to the student's search for new things, to form from the school bench the principles of openness to innovations demanded by people in the XXI century, and to improve them in the future

Қазіргі заман техника мен технологияның қарыштап дамыған кезеңі, жаңартылған білім беру мазмұнының басымдылықтары мен білім беру құндылықтары. Ғылымдағы жаңа жетістіктер өмірдің бір қалыпта тұрмайтындығын, үнемі алға қарай даму үшін адамдардың бәсекелестікке қабілеті болуының маңызды екендігін айшықтай түсті.

Әлемді жайлаған пандемия жағдайы елімізде барлық уақытта да сұранысқа ие болатын, әрі адамзат үшін орны ерекше мамандықтарды нақтылай түсті десек те қателеспейміз. Себебі, қазіргі орын алған жағдайда, еліміз үшін, халқымыз үшін ғалымдар, дәрігерлер, педагогтер аса қажет екендігін көрсетті. Әрине, педагог мамандығы қай уақытта болса да еліміздің жарқын болашағы үшін аса құнды, ерекше құрметке лайық мамандық екені сөзсіз. Себебі еліміздің ұрпағының сауаттылығы, бәсекеге қабілеттілігі ұстаздар қауымына тәуелді. Халық даналығында да «ұстазы мықтының, ұстамы мықты», - деп бекер айтылмаса керек.

Білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында педагогтердің мәртебесін көтеру мен педагогикалық білімді жаңғырту мақсатында біршама жаңа міндеттер жүктелді. Педагогтердің үздіксіз кәсіби дамуын жетілдірудің маңыздылығы нақты көрсетілді. Бұл педагогтердің кәсіби құзыреттілігін жетілдіру өзекті мәселелердің бірі екендігінің дәлелі [1].

Мемлекеттік бағдарламада педагогтердің кәсіби беделін арттыру мен ынталандыру мәселесіне де аса мән берілген. Демек, педагогтердің креативтілігін дамыту арқылы білім сапасын арттыруға болары сөзсіз.

Джон Дьюи: «егер біз бүгін балаларды дәл бүгінгідей оқытатын болсақ, онда біз олардың ертеңін ұрлаған боламыз», - деген екен. Шынымен де, осындай қарқынды өзгерістер педагогтің күнделікті ізденісін, инновациялық әдіс-тәсілдерді оқу процесіне енгізудегі белсенділігін қажет етеді. Педагог креативті болғанда оқу процесіне инновация табысты енеді.

Қоғам өмірінің әлеуметтік, экономикалық және өндірістік салаларындағы жаһандық өзгерістері мен жетістіктері қоғамға бастамашыл, сыни ойлай алатын және шығармашыл адамдарға деген қажеттіліктің артатындығы сөзсіз. Қазіргі еңбек нарығына назар аударсақ, жаңа мамандықтар, кейбір жаңа мамандықтардың атауына қарап оның немен айналысатынын болжауда қиын болатын сәттер кездеседі. Бұл дегеніміз, біз қазіргі кезеңде технологияның қарқынды дамумен қатар жүретін жаңашылдықтың үздіксіз жаңарып отыратын кезеңінде өмір сүріп жатырмыз. Демек, бұл болашағы белгісіз, дәл болжауы қиындау заман ағымында әр бала өз орнын табуы маңызды. Сол, үшін ХХІ ғасырда сұранысқа жауап бере алатын, тұлғаны тәрбиелеу оқытуды мектеп қабырғасынан немесе университет қабырғасынан емес, балабақшадан бастауымыз қажет. Осы тұрғыдан мектеп жасына дейінгі балалардың креативтілігін дамыту өзекті мәселелердің бірі.

Boston Consulting Group зерттеулерінде ХХІ ғасырда адам табысты болуы үшін меңгеруі тиіс дағдылар тізбесін әзірледі. Бұл тізбеге сәйкес балаға күнделікті өмірде міндеттерді шешуге көмектесетін дағдыларды меңгертумен қатар, күрделі міндеттерді шешуге ықпал ететін құзыреттіліктерді қалыптастыру қажет. Бұл құзыреттіліктерге, сыни ойлау, креативті ойлау, коммуникативтік дағдылар мен командада жұмыс істей білу дағдыларын қалыптастыру қажеттігін айтаған [2].

Ч.Фадель, М.Бялик, Б.Триллинг жариялаған «Білім берудің төрт қыры» («Четырехмерное образование») атты басылымында еңбек нарығына қажет дағдылар тізбесін де креативтілік мәселесіне назар аударылған.

Жапония елінің ғалымы И.Амагидің «Әрбір ел өзінің мектепте оқыту жүйесіне педагогикалық әдістер тұрғысынан да, мазмұны мен басқару тұрғысынан да реформа жүргізіп отыруы керек», - деген тұжырымына назар аударсақ әр кезеңде заман ағымына сай өзгерістердің болуы заңды екендігін және ол даму үшін маңызды екендігін меңзейді.

Қазіргі кезде «реформа» термині біздің өмірімізге толыққанды еніп, барлық салаларда кеңінен қолданыла бастады. Бұл сөздің этимологиялық төркіні латын тіліндегі *reformare* – өзгеріс енгізу деген сөзден тарайды, белгілі бір саланы өзгерту, қайта құру, жаңғырту деген мағынада қолданылады.

Педагогикалық сөздікте: «Білім беру саласындағы реформалар – білім беру ұйымдарының және оларды басқару жүйесінің қызмет атқаруын, дамуы мен өзін-өзі дамытуын түбегейлі өзгертуге және жетілдіруге бағытталған жаңашыл өзгерістер енгізу жүйесі», - деп анықталған.

В.А. Капранова білім берудегі реформа – білім беру сапасын жақсарту және өзгеріс енгізу мақсатында білім беру жүйесін (ішкі жүйелерін, деңгейлерін), оның мақсаттары мен мазмұнын, құрылымы мен жұмыс тетіктерін өзгертуге бағытталған іс-шаралар (заңнамалық, құқықтық, басқарушылық-қаржылық, кадрлық, ұйымдастырушылық-педагогикалық) кешені ретінде қарастырады.

Білім беруді жаңғырту – білім беру қызметтерін жаңарту, олардың қолжетімділігі мен сапасын жақсарту, білім беру ұйымдарының тиімділігін арттыру, білім беру саласын басқаруды жетілдіру мақсатында білім беру жүйесін (құрылымын, ұйымдастыру және басқару принциптерін, институционалдық ортаны) жетілдіруге бағытталған ұзақ мерзімді, орта мерзімді және жедел шаралардың кешенді жүйесі.

Қазақстандағы білім беру реформаларының негізгі мақсаты білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімдеу болып табылады. Жалпы алғанда, елдегі білім беруді дамыту бағдарламалық негізде жүзеге асырылады. Қазіргі кезеңде елімізде 2016 жылдан бері жалпы білім беретін мектептердегі білім беру мазмұн кезең- кезеңмен жаңарту жүзеге асырылды. Қазіргі таңда еліміздегі жалпы білім беретін білім беру толығымен жаңартылған білім беру мазмұны бойында оқытылады.

Д. Дэвид өз зерттеулерінде табысты оқыту үдерісінің дәлелдемесі ретінде стандарттарда қарастырылған және қол жеткізілген нәтижелерден гөрі әрбір баланың ойлау, сезіну, жасау, бейнелеу және өзінің эмоцияларын білдіру қабілеттерінің дамуы әлдеқайда маңыздырақ болып табылатындығына ерекше назар аударды. Білім беру үдерісінің аса маңызды сапасы оның мақсатқа бағытталуы және алдын ала болжау мүмкін бола бермеуі, жасампаздығы мен креативтілігі, білім берудегі мұндай тәсілдеменің нәтижесі баланың оқуға деген құштарлығы болып табылады. Оқытуды тар мақсатта қарастыруға болмайды, себебі оқыту үдерісі үздіксіз және кең ауқымды танымдық дамуға ынталандырушы болып табылады [3].

Гриффин және басқа авторлар жаңартылған білім беру стандарттары оқу бағдарламалары жаңартылған кезде ғана айқын байқалады деп санайды. Англия, Германия, Норвегия, Сингапур және Австралия сияқты елдерде оқу бағдарламалары бойынша оқу-әдістемелік кешендер құрастыру арқылы педагогтер мен балаларға арналған нақты белгіленген күтілетін нәтижелер бар. Бұл тәсілдеме Қазақстандағы барлық мектепке дейінгі және жалпы білім беретін мектептер үшін күтілетін нәтижелерді анықтауда қолданылған. Балалардың қандай білім мен біліктерді меңгеруі тиіс екендігін анықтауда

нақтылықтың болуы бүкіл ел деңгейінде тұрақты жоғары күтілетін нәтижелерді қамтамасыз етуге, сонымен қатар педагогтерге оқу бағдарламаларын тиімді жүзеге асыру және білім берудің сабақтастығы мен үздіксіздігін сақтауға көмектеседі.

Білім беру жүйесін жаңартуға арналған осындай бағыттағы жылдам өзгерістер ХХІ ғасырдағы маңызды бірқатар өзгерістердің орын алғандығын көрсетеді: өзара қарым-қатынастың арттыру арқылы коммуникативтілік дағдыларды дамыту; әлеуметтік өзгерістер негізінде адамдардың басқаларды қабылдауы мен өзгерістерге тез бейімделуі, мектеп оқушылары қазіргі заманда және болашақта табысқа қол жеткізу үшін бұрынғыға қарағанда біршама көп дағдыларды меңгеруі маңызды әрі қажеттігін көрсетеді.

Осы тұрғыда көптеген ғалымдар, оның ішінде Те Вельде (Willem te Velde) жаһандану дәуіріндегі сапалы білім берудің маңызды екендігін атайды. Демек, көптеген авторлар өмір ағымына сәйкес білім беру мазмұнын жаңарту бұл елімізде беріліп жатқан білімнің сапасын арттыруға ықпал ететіндігін туралы ой түйіндеуге болады. Сонымен қатар қазіргі кезеңде біздің азаматтарымыздың әл-ауқатын әрі қарай дамытып жетілдіру үшін және экономикалық өсім болу үшін білім ерекше маңызды рөлі бар екендігін бар әлем мойындауды. Осы тұрғыда бізде еліміздің болашағы үшін, басқа елдермен тереземіз теңесіп, басқа өзіміз сынды адамдармен қатар бәсекелестік ортада орнымызды алу үшін мектеп қабырғасынан, тіпті балабақшада берілетін білімнің маңыздылығы артатындығы сөзсіз [4].

Пайдаланылған әдібиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы ҚР Үкіметінің 27.12.2019 ж. № 988 қаулысы <https://clck.ru/U7BVb>.
2. WEF New Vision for Education / World Economic Forum in partnership with Boston Consulting Group. Білім беруге жаңаша көзқарас. Boston Consulting Group серіктестігіндегі Дүниежүзілік экономикалық форум, 2015
3. Дэвид, Д., Топпо, К. Дж. И Саини, К. A study to assess the knowledge of mothers regarding developmental milestones of infants International Journal of Current Research, 7524-7528, 2014
4. Mourshed, M. et al How the worlds most improved school systems keep getting better. <http://mckinseysociety.com/how-the-worlds-most-improved-school-systems-keep-getting-better/> , 2010

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНІҢ ЖӘНЕ ПЕЙЗАЖ ЖАНРЫНЫҢ МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА ҚОЛДАНЫЛУЫ

Жамитова Асия Абдигазиевна

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: Умение понять влияние эмоционального отношения к искусству-сложный процесс для школьников

Annotation: The ability to understand the impact of emotional attitudes towards a lawsuit is a difficult process for schoolchildren.

Мектеп қабырғасында бейнелеу өнері пәнін оқыту негізі оқу мен тәрбие үрдісінің органикалық бірлігі тұтастығында болып табылады: эстетикалық тәрбиелеу және көркемдік білім беру көркемдік іс-әрекеттердегі ілім, ілік, дағдыларды жүйелі баяндауға негізделген болуы керек. Дағдыларды меңгеру өзіндік мақсат болып табылмайды, сонымен қатар, шынайы болмысты көркемдік жағынан тану мен көрсете білудің, шынайы болмысқа деген эстетикалық қатынас қалыптастыру, оқушыларда белсенді өмірлік ұстанымдарды бекіту құралы болып табылады.

«Бейнелеу өнері» оқу пәнінің базалық мазмұны сәндік қолданбалы өнер материалы негізінде бейнелеу өнерін графикалық суретпен, сәулет өнерімен, сәндік-қолданбалы өнермен және еңбекке баулу пәндерімен байланыстыра отырып байытылған оқу мазмұнын жасауды қарастырады.

Оқу мазмұнын жүйелеу әдісінің негізіне көркемдік әрекеттердің бейнелеу, безендіру, құрастыру сияқты үш түрін дамыта оқыту ұстанымын қолдану идеясы басшылыққа алынды.

Бейнелеу өнері оқу пәнінің сабағы өзге пәндер сияқты лабораториялық-практикалық сипатқа ие. «Бейнелеу өнері» оқу пәнін өзге де мазмұндас пәндермен байланыста оқыту бүгінде мектеп практикасында іске асырылып жатыр. Үйретудің көрнекілік әдіс-тәсілдері ішінен суретші шығармасын пайдалануда төменгі сынып оқушысы жас ерекшелігіне байланысты картинаны көре отырып, жердің, аспанның орналасуы бір сызықтың бойында емес, үлкен белдеуде бейнеленетін заттар алыстаған сайын жоғары, жақындаған сайын төмен, қағаз бетінің шетіне таман орналасатынын өзі көреді.

Бірінші сыныпта бейнелеу өнері сабағы балалардың көркемдікке және бейнелеу жұмысына деген қабілеттілігін дамытуға бірден-бір себебін тигізетін байқампаздық пен көргендерін зердеде сақтау дағдыларын қалыптастыруға бағытталады. Оқушыларды айналадағы, табиғаттағы, қоғамдағы болмысты және бейнелеу өнерінің шығармаларын эстетикалық негізде қабылдай білуге баулу. Оларды өмір шындығына суретші көзімен қарауға үйрету, сонымен бірге өнер шығармалары арқылы туған халқының жарасымды әдет-ғұрыптарымен, мерекелерімен, кәсіби шаруашылық түрлерімен, халық өнерінің туындыларымен таныстыру. Әрбір сабақ бейнелеу өнеріне тән терминдерді, түсініктемелерді, туған халқының көрнекті суретшілерінің атын, кейбір

шығармаларын меңгере білу қабілеттерін қалыптастыруға бағытталуы қажет. Атаулар мен терминдердің ана тіліндегі бағдарламаларын меңгеру балалардың тіл дамытуына ықпалын тигізеді.

Айналадағы өмір шындығын және өнерді эстетикалық тұрғыдан қабылдау бағдарламада жеке бөлім ретінде берілгеніне қарамастан, әрбір практикалық сабақтар барысында да жүзеге асырылып отырылады. Практикадағы жұмыстары барысында оқушыларды көркемдік бейнелеу құралдарымен таныстыра отырып, біртіндеп, ол құралдарды бейнелеу жұмыстарында пайдалана білудің алғашқы дағдыларын меңгеруді жүзеге асыру – I сыныптағы оқу-тәрбие жұмысының негізгі мақсаты.

Екінші сыныпта, оқушылардың алғашқы сыныптағы жинақтаған көркемдік туралы түсініктерін және бейнелеу дағдыларының қалыптасу деңгейін ескере отырып, бейнелеу өнері сабағы, балалардың эстетикалық, көркемдік сезімдерін, бейнелеу дағдылары мен машықтарын одан әрі қалыптастыруға дамытуға бағытталған білім мен тәрбие мәселелерін жүзеге асыруды талап етеді. Мысалға,

біріншіден, көре білуге (қабылдау), байқампаздыққа баулу және бояу түстерінің бейнелілік ерекшеліктерін, түстер арқылы бейнелей білу дағдыларын меңгерту арқылы оқушылардың көркемдікке қызығушылық, эстетикалық әсерленушілік сезімдерін дамытуға тікелей қатыстыру;

екіншіден, оқушылардың шығармашылық ой-сезімін дамытуға, өз жұмыстарында көркемдік бейне жасауға талпынуын қамтамасыз ететін әдіс-тәсілдерін меңгертуге бағытталған практикалық бейнелеу жұмыстарын жүйелі түрде жүргізу;

үшіншіден, бояу түстері және түстердің сезімдік (эмоциялық) мазмұны туралы балалардың танымын дамыта отырып, практикалық жұмыстар барысында табиғат көріністерінің күй-жайын бейнелі түрде көрсете білуге дағдыландыру;

төртіншіден, ұлттық сәндік-қолданбалы өнердің түрлерімен, көркемдік бейнелеу және жасалу ерекшеліктерімен (дәстүрлі материалдарымен, пішін, бояу түстері, оюмен әшекейлеу) таныстыруды, сонымен бірге көркемдеу, әшекейлеу дағдыларына машықтандыра отырып, сәндік ою-өрнек композициясының жарасымдылығы мен тепе-теңдік (симметрия, ырғақ) үйлесімдігі туралы ұғымды жетілдіру;

бесіншіден, қоршаған өмір шындығымен таныстыру, заттар пішінін, құрылысын, ерекшеліктерін талдай білуге дағдыландыру, заттардың кеңістіктегі ортасы және өнердегі тепе-теңдік ұғымын меңгерту;

алтыншыдан, әрбір практикалық және арнайы қабылдау сабақтары барысында өнер түрлерімен, олардың бейнелегіш құралдарымен (салыстырмалы түрде), суретші жұмыстарының үлгілерімен таныстыру; өнерге тән терминдердің, атаулардың, түсініктемелердің ана тіліндегі бағдарламаларын игерте отырып, I сыныпта жинақтаған білім өрісін кеңейту және балалардың тіл дамытуына ықпал жасау.

Үшінші сынып. Қоршаған өмір шындығын, өнер шығармаларын қабылдау барысында оқушыларды туған халқының мәдени ескерткіштерінің, ұлттық өнері дәстүрлерінің және суретші шығармаларының мазмұнын талдау

барысында қазақ халқының өнегелі, тәрбиелік мәні бар дәстүр салтымен, әдет-ғұрыптарымен жарасымды мереке, ойын түрлерімен, халық ауыз әдебиеті (жыр, өлең, мақал-мәтел, ертегі) үлгілерімен, музыкамен оқушылардың сезіну, түйсіну шамасын ескере отырып таныстыруды жалғастыру, бұл пәннің **3-сыныптағы** оқыту үрдісінің бірден-бір мақсаты болып саналады. Бейнелеу өнері саласындағы оқушылардың практикалық икемділігі мен дағдысын, өнер туралы (түрлері, бір-бірінен айырмашылығы, бейнелегіш кеңістіктік т.б.) мағлұматын, сонымен бірге көркемдік тәрбие өрісін дамыту үшін 3 сыныптағы бейнелеу өнері сабағы мынандай оқу мәселелерін қарастырады;

1. Табиғаттағы кеңістіктік орта (заттар пішіні мен бояу түстерінің әр түрлілігі және үйлесімділігі, табиғаттағы көңіл-күйлік өзгерістер) туралы түсінікті дамыту;

2. Табиғаттағы және сәндік өнердегі пішін мен бояу түстері, реальды пішінді сәндік өрнекке айналдырудағы көркемдік әдістер мен талғам, сәндік композициядағы өрнектер мен түстер үйлесімі (ырғақ);

3. Сәндік-қолданбалы өнер мен графикалық дизайн өнеріндегі өрнектер мен символикалық белгілердің бейнелілігі;

4. Жазықтықта (қағаз бетінде), көлемді жұмыста (мүсіндеу, сәндік бұйымдар) және кеңістіктік (көркемдік конструкциялау немесе дизайн үлгілерін жасау) композиция құрастырудағы бейнеленетін объектілер элементтерінің өзара мәндік, мазмұндық байланысы туралы ұғымды қалыптастыру (заттар пішіні, бояу түстерінің нақтылығы, үйлесімділігі және заттардың кеңістікте мәнді орналасуы);

Бейнелеу өнерін оқытудың бірінші сатысы – оқушылардың өнер және көркемдік туралы алғашқы түсініктері мен икемділіктерін қалыптастыруға бағытталған оқу-тәрбие жұмысы 4 сыныппен аяқталады.

Оқу бағдарламасының мазмұны оқушылардың жас шамаларына физиологиялық мүмкіндіктеріне сәйкес, олардың алдыңғы сыныптарда (I-III) жинақтаған өнер туралы түсініктерін, білімдерін, практикалық бейнелілік икемдіктері мен дағдыларын одан әрі тереңдете түсуге, қалыптастыруға бағытталған. Сонымен бірге, оқушылардың оқып-үйрену машықтары мен шығармашылық ізденістерін ұштастыру арқылы оларды бейнелеу өнеріне баулудың негіздерін игерту жұмыстарына біртіндеп дайындау міндетін, көздейді. [18,38 б]

Төртінші сыныптағы Көркем еңбек пәннің оқу бағдарламасының негізгі мақсаты, мынадай оқу-тәрбие мәселелерін жүзеге асыруды талап етеді:

1. Сезім әсерлерін көркем бейнелей білуге баулу:
 - қоршаған өмір шындығы мен өнер шығармаларындағы көркемдіктің жасалу жолдарының әр түрлілігі туралы түсінікті қалыптастыру;
 - өз бетінше көркем бейне жасау құралдарын тандай білу, суреттегі ойдың мән-мазмұнын түстері арқылы айқындай білу икемділіктерін қалыптастыру;
 - бейнеленетін заттың пішінін, көлемін бояу түстерімен, сызықтарымен, түс дақтарымен жарасымды айқындау тәсілдеріне

меңгерту; жазықтық бетінде зат пішінін құрылысына үйлесімдік ерекшеліктеріне және көру нүктесіне байланысты кеңістікте орналасуына қарай композициялық үйлесімде бейнелей білу икемділіктерін дамыту.

2. Кеңістіктегі заттар мен денелердің өзара мағыналық, іс-әрекеттік байланысын композициялық жұмыста айқын көрсете білуге жаттықтыру.

3. Бейнелеу өнерінің түрлеріндегі көркемдік бейнелердің өзіне тән жасалау жолдарымен таныстыру:

- өнер шығармаларындағы көркемдік бейне туралы оқушы түсінігін бекіту;
- шығарманың сезімдік жай-күйін айқындаудағы түстердің мәні;
- суретшінің белгілі оқиғаны, ойды шығармада бейнелеу ерекшеліктерімен (портретте, натюрмортта, тарихи-әлеуметтік тұрмыс жанрларында) жүйелі таныстыру.

4. Туған жер табиғатының, адамдар өмірінің сұлулығымен таныстыру:

- республикасының әр аймағының табиғат ерекшеліктері – жер, су, жануарлар байлығы;
- пейзаж жанрындағы табиғат көріністерінің сұлулығын, шындық болмысымен салыстара білуге, сезінуге баулу;
- адамдар тұрмысы, күнделікті өмірі, еңбек процестері, мереке-тойлары;
- республика облыстарындағы экологиялық құбылыстары, адамдардың экологиялық зардаптармен күресі (Арал тағдыры, Семей полигоны, табиғат зілзалалардың адамдар өміріне әсері, ұқыпсыздық пен жауапсыздықтың зардаптары, т.б. туралы мағлұмат).

5. Халықтың көркемдік шығармашылығының өзіндік ерекшеліктері мен мәнерлілігі:

- халық қолөнерінің көркемдік құнын бағалай білуге баулу;
- туған халқының өнері, тарихи көркемдік мұраларын, халық шеберлерінің қолынан шыққан сәндік бұйымдарын бағалай білуге, сүйіспеншілікпен қарауға тәрбиелеу;
- қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері мен басқа өнер түрлерінің арасындағы ұлттық, дәстүрлі үйлесімділікті сезіне білуге баулу;
- әр түрлі сәндік бұйымдар үлгілерін, қағаздан, қатырма қағаздан, ағаштан, матадан, т.б. табиғи заттардан жасау білу икемділіктерін, машықтарын қалыптастыру.

Бастауыш сыныптардағы мазмұнында – өнер түрлерінің өзіндік ерекшеліктерін, кейбір жанрларының бейнелеу құралдарын эстетикалық тұрғыдан талдай және бағалай білуге үйрете отырып, өнердің адам өміріндегі, қоғамдағы мәні туралы алғашқы түсініктерін жеке және тұтас сыныппен жұмыс жүргізу түрлерінің үлгісі берілген.

Бастауыш сыныптарда оқушылар, бейнелеу өнері пәнінің мазмұнына сәйкес, көркемдік білім негіздерін: өнердің түрлері, жанрлары, өнердің қоғамдағы, адамдар өміріндегі орны, өнер түрлерінің өзіне тән негізгі бейнелілік құралдары туралы алғашқы мағлұматтармен қарулана отырып, бейнелеу жұмыстары барысында өнердегі көркемдік бейненің жасалу жолдарын, бейнелеу дағдыларын меңгеруі, машықтарын қалыптастыруы

тиіс. Бастауыш сыныптардағы көркемдік білім жүйесі – оқушылардың, өнердің мәні және көркемдік туралы алғашқы түсініктерін қалыптастыруға, өнер туындыларын қабылдай білуге баулудың негізгі сатысын құрайды.

Бұл жас кезеңінде оқушылардың бейнелеу өнерімен белсенді айналасуына мүмкіндік тұғызатын психологиялық, физиологиялық дамуы пісіп жетіле бастайды. Түрлі іс-әрекеттерді, белгілі сапалы деңгейге жеткізетін – көздің қызметі, қолдың икемделуі, орта құбылыстарынан жақсы мен келеңсізді ажырата білу сапасы, бояулар мен түстердің қасиетін, кеңістікті, зат пішіндерін, басқа да материалдық дүние объектілері мен құбылыстардың өз деңгейінде қабылдай білу дағдылары, ересек адамның қабілетіне біртіндеп жақындай түседі [16, 156].

Бастауыш мектеп оқушыларының көркемдік түсініктері нақтылы, санасына әсер етіп, көңілінде бекіп қалған фактілердің болмысымен байланысты. Қоршаған орта сұлулығын қабылдау арқылы балалардың танымдық түсінігін қалыптастыру, арнайы ұйымдастырылған сабақ арқылы жүзеге асыруды талап етеді.

Бастауыш сыныптарда, бұл мәселеге арналған сабақтар түрі – сыныптағы арнайы тақырыптағы, көрнекі құралдармен жабдықталаған сабақ, саябаққа, зообаққа, өндіріс орындарына, қырманға, ауыл маңындағы табиғат аясына, тарихи ескерткіштерге т.б. саяхат түрінде жоспарлануы, жүзеге асырылуы аса қажетті педагогикалық іс, талап саналады. Әрбір қабылдау сабақтары мазмұнында оқушылардың игерген білімдері, олардың, өз бетінше орындайтын практикалық бейнелеу жұмыстарында: бояулар мен түстер сұлулығы, заттар пішіні, жануарлар, жәндіктер, өсімдіктер әлемі бойынша суреттер салу т.б. жұмыстары арқылы бекітілуін көздейді.

Бастауыш сыныптарда оқушыларды бейнелеу өнері туындыларымен таныстыру, арнайы тақырыптағы қабылдау сабақтарында, практикалық бейнелеу сабақтарының мазмұнымен тікелей байланыста өткізілуі тиіс.

Педагогикалық тәжірибелерге сүйенсек, бастауыш сынып оқушылары өнердің бейнелі тілін қабылдауға, өз жас ерекшеліктері деңгейінде қабілетті, бірақта бұл саладағы белсенділігін арттыра, дамыта түсу үшін олардың қиялдау, елестету, бақылай білу қабілеттіліктерін, оларды әсерлендіре түсетін өнер туындыларын тиымды пайдалану арқылы көркемдік қабылдау деңгейінде дамыту қажеттігі туындайды.

Бастауыштағы көркемдік деңгейдегі қабылдау мынадай үш негізгі тәрбиелік міндеттерді жүзеге асыруда талап етеді:

1. Балалардың өнерге деген **ықыластылығын** дамыту;
2. Өнер туындыларына деген **эмоционалық қатынасынан** туындаған әсерлі ойы мен түсінігін жеткізе **пайымдай білу** қабілетін қалыптастыру;
3. Өнер туралы, жанрларының туындылары туралы, түсініктері мен білім аясын және өнерге тән атаулардың, анықтамалардың, терминдердің мәнімен танысу аясын біртіндеп кеңейте түсу.

Балалардың өнерге ықыластылығы, олардың, өнер - өмірді танып білудің негізгі құралы екенін, суретшінің бейнелейтін объектілерді тек көшіріп суреттемейтінін, сол объектіге көңіл бөлуден басталатынын танып

білу сапасы. Оқушылар, өнердің түрлері сан-алуан екенін, әр өнер түрінің жанрлары және олардың өзіне тән көркем бейнелілік құралы, әдістері бар екенін танып біледі. Шығарманың мазмұнын суретші сол өнердің түрі қажет ететін бейнелеу құралдарымен (бояулар, қарындаш, мүсіндеу құралдары, т.б.) айқындайтынынан мағлұмат алады.

Мұғалімнің басшылығымен, оқушылар, бейнелеу өнеріне қандай бейнелеу құралдары қажет екенін, сол құралдар шығарманы жасауда қалай пайдаланатыны туралы сабақтан-сабаққа, сыныптан-сыныпқа өткен сайын бірізділікпен игереді. Өнер туындыларын қабылдау сабағының мазмұнын, тек шығарма сюжетін айқындаумен, әңгімелеп берумен шектелмеуі тиіс. Ондай мәндегі сабақ оқушылардың өнер тілінің ерекшелігін, мәнін түсінуін, олардың жалпы көркемдік дамуын тежейді.

Пайдаланылған әдібиеттер тізімі:

- 1 Мұқашев М., Сейтімов А., Хамзин Н. Бейнелеу өнерінің оқыту әдістемесі. Фолиант баспасы, Астана, 2008.
- 2 Ералин Қ., Турикпенова С. Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі. Арқалық, 2008.
- 3 Уәлиев Б., Иманбекова Қ. Сурет. Фолиант баспасы. Астана, 2010.
- 4 Щипанов А.С. «Әуесқой жас суретшілер мен мүсіншілерге». Алматы, «Мектеп», 1989ж.
- 5 Әлемдік өнертану. Үш томдық 2- Бейнелеу өнері – Алматы: өлке, 2008.

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ КҮЙ ӨНЕРІНЕ БАУЛУ

Жунусов Саят Саруарович

Музыка пәні мұғалімі

*Б.Майлин атындағы №3 жалпы білім беретін мектебі КММ,
Арқалық қаласы*

Аннотация. В статье рассказывается о занятиях музыкой, о видах работ, проводимых для приобщения учащихся к искусству кюя и понимания красоты природы музыки, а также озвучиваются задачи работы с учащимися

Ключевые слова. Природа музыки, работа с учащимися, одаренный ученик, кюй төкпе, шертпе кюй.

Annotation. The article tells about music lessons, about the types of work carried out to introduce students to the art of kuy and understanding the beauty of the nature of music also the tasks of working with students are voiced.

Key words. Nature of music, work with a teacher, diffed student, tokpe kuy, click kuy.

Музыка табиғат сұлулығын, адамның жан тебіренісін сыртқы сұлулық пен ішкі жарасымдылықты асқан сезіммен суреттеп бере алатын құдіреті бар күрделі өнер. Ұлттық құндылықтарды сақтап, оларды дәріптеуге үйрету арқылы қазіргі жас бүлдіршіндерге халықтық асыл қасиеттерді сіңіру – кезек күттірмейтін іс. Шәкірт бойына халқымыздың сан ғасырлар бойы жасалып

келген сарқылмас асыл мұрасын ұғындыруды әр сабақ сайын, сыныптан тыс шаралар кезінде де үздіксіз жүзеге асыру керек.

Бұл орайда балалар мен жасөспірімдер арасындағы музыкалық-эстетикалық тәрбие жұмысын жетілдіру шараларын қолдану мәселесіне аса зор көңіл бөлінуде.

Мектеп қабырғасында сабақтан тыс жүргізілетін әр түрлі көркем өнер үйірмелері арқылы оқушылар заман талабына сай музыкалық-эстетикалық тәрбиенің негізгі мақсаты дарынды оқушыларды қалыптастыру, олардың өнерге деген сезімін ояту, қазақтың күйшілік өнерін тыңдай білуге дағдыландырып үйрету негізінен музыка сабығында мектептегі үйірме жұмыстарында іске асырылады. Оқушының музыкалық білімі мен ой-өрісін жан-жақты кеңейте түсу үшін оларды телехабардағы концерттерді көруге, радиодан берілетін ұнтаспалардан жазылып алынған туындыларды тыңдауға және сол шығармаларды өз беттерінше талдап үйренуге қызықтырып отырған жөн.

Мұғалімнің дарынды оқушылармен жұмыс жүргізудегі тәрбиелік және білім берушілік міндеттері:

- халқымыздың музыкалық және поэтикалық шығармашылығына балалардың сүйіспеншілігін оятып, оны құрметтеуге тәрбиелеу және өз халқының әдет-ғұрпымен, салт-дәстүрлері жөнінде түсініктерін қалыптастыру.

- балалардың әсемдікке, сұлулыққа деген сезімін дамыту, оларды халқымыздың музыкалық-поэтикалық және аспаптық шығармашылығынан эстетикалық ләззат, әсер алуға тәрбиелеу.

- музыканың өмірмен байланыстылығын түсіндіре отырып, халық шығармашылығының көне заман мен осы заманғы сабақтастық дәстүріне балалардың назарын аудару.

- оқушының музыкалық қабілетінің дамуына себепші болу, ырғақты сезіну, есті білу және есте сақтау қасиетін тәрбиелеу, музыканы тыңдау және ән айту барысында музыкалық сауаттылық элементтерінен білім беру.

- оқушы бойындағы суырыпсалмалық қабілеті халықтың поэтикалық өнерінің үлгісінде одан әрі дамыту.

- оқушыларды қазақтың ақындық, жыршылық, айтыстық және аспаптық өнеріне тарту, олардың мазмұнды да көлемді шығармаларға қызығушылығын арттыру [1,216].

Тікелей орындау немесе ұнтаспаға жазылған шығармаларды тыңдау арқылы әңгіме өткізу балаларға үлкен әсер қалдырады. Оқушылардың әңгімеге белсене араласуы әр баланың өзіндік ой-түйіндеріне, музыкалық шығарманы түсініп қабылдай білуге баулып оның эстетикалық талғамын айқындай түседі.

Мұғалім күй туралы әңгіме өткізе отырып, оқушылардың жауаптарына, ойларына қарай түрлі сұрақтар қою арқылы пікірталас тудырып отыру қажет. Мұғалім тек белгілі бір күй туралы айтып қоймай, соған байланысты ақын-жазушылардың кітаптарынан күй туралы жазылған көркем әдебиеттерден үзінділер оқып көрсетуі қажет.

Сабақ барысында ән-күйді үйретіп, тыңдатып қана қоймай, оларды әсемдікке, сұлулыққа, құштарлыққа, адамгершілікке, патриоттық сезімге тәрбиелейді. Оқушыларға күйді үйретер кезінде күй халықтың тұрмысын, сезімін жырлайтын аспаптық шығарма деп қана қоймай, оның шығу тарихына байланысты белгілі аңыз-әңгімені әсерлі түрде айтып беру оқушылардың эмоциялық сезіміне ерекше әсер етеді. Күйді талдау, сұрау кезінде балаларға қойылатын сұрақтар оның қысқа, түсінікті санаға қонымды жан-жақты бала сезіміне әсер ететіндей болу қажет. Мысалы:

1. Сипаты қандай?
2. Қандай күйге жатады? (төкпе не шерпе)
3. Осы күй арқылы бізге композитор қандай ойды білдіреді?
4. Қандай әсер алдыңдар?

Осындай сұрақтар қою арқылы баланы ойлануға, толық жауап беруге, тыңдай білуге үйретері сөзсіз. Оқушылардың алған білімдері тиянақты болуы үшін және олардың музыка сабағына деген қызығушылығын арттыру үшін көрнекі құралдардың, суреттер мен ұнтаспалар, ребустар мен кроссвордтар жазылған кестелер, дыбысты аспаптардың маңызы зор. Оқушыларға Құрманғазының «Сарыарқа» күйін тыңдатқанда Сарыарқа тек күй формасының шегінде қалып қоймайтын шығарма. Ол жай кең жазық даланың суреті емес. Сарыарқа еркіндік іздеген қазақ халқының жан-дүниесі тұлғасы сол халықтың аузынан шыққан жеңіс жыры. Сарыарқаның алай-дүлей ат шабысы жорықты суреттейтін ырғағы мен екпіні шын мәнісінде жалпы халықтың ат қойған жорығы еркіндік үшін аттанысы. Балалар күйден алған әсерлерін ортаға салады. Бірінші рет домбырада орындаудың әдістері жөнінде түсінік алады.

Құрманғазы –төкпе әдіспен орындаудың шебер күйшісі. Мұғалім төкпе тартыста күй - қолдардың буынымен ойналатынын түсіндіреді. Перне басатын екінші қол пернені басады. Сондықтан домбыра дауысы төгіліп шығады. Мұғалім ұнтаспадан күй тыңдатып оған қоса домбыра аспабында өзі көрсете білсе балаларға түсінікті де айқын болады. Оқушылар күйдің неге төкпе деп аталатынын өздері түсінеді. Осы жолмен балалар күйді орындаудың келесі бір әдісі шертпе күйлермен танысады. Шертпе әдіспен орындайтын күй мектебінің негізін қалаған қазақтың ұлы күйшісі – Тәттімбет болып табылады. Мұғалім шертпе әдісті өзі көрсетіп берсе оқушылардың екі күй әдісін олардың айырмашылығын білуіне жағдай жасайды [2,54 б.]. Екі түрлі әдістің өзара ерекшеліктерін байқайды. Шертпе күйлер көбінесе асықпай баяу, баппен орындауды домбыраның қос ішегін алма-кезек даралап шертуді пернедегі вибрациялық толқынды қажет етеді. Тек осы айтылған тәсілде ғана ұғымға жеңіл, жүрекке жылы, көңілге қонымды болып шығады. Мұғалімнің оқушыларға күйді тыңдату жұмысы салыстырмалы әдіс бойынша жүргізілуі керек. Оқушылар тыңдаған күйдің айырмашылығын, ұқсастығын, орындау ерекшеліктерін айыра білу қажет.

Тағы да күйлердің орындау әдісіне келер болсақ, төкпе күй өзінің құрылымдық ерекшелігіне байланысты бас, негізгі, орта буындармен, кіші және үлкен саға деп аталатын бірнеше бөлімдерден тұрады. Осыған орай

домбыра мойны да сондай бөліктерге бөлінеді. Бас буында күйдің кіріспесі мен ырғақтың жобасы, ал негізгі буында тақырып пен ырғақтың негіздері беріліп, орта буында одан әрі жалғасады. Кіші сағада аз даму сатысының шарықтау биігіне көтеріледі. Бұл дәстүрде қағыс негізінен сұқ саусақпен бармақ арқылы орындаушылығымен, күйдің бітім-болмысына, оның әр түрлі орындаушылық мектептеріне байланысты қолдың басқа саусақтарын пайдаланады. Қағыс кезінде қолдың білек буыны бүгіліп, немесе жазылып қағыс шеңбері де өзгеріп тұрады. Күй орындалу барысында дыбыс бояуы мен күшін өзгерту үшін оң қолымен ішекті домбыра бетінің әр тұсынан қағу тәсілі де кезігеді. Оң қол шынтағын тиектің артқы тұсынан қақпаққа тіреу немесе көтеру әдістері дыбыс күшін азайту немесе көбейту үшін қолданылады. Бұл дәстүрдегі перне басу кезіндегі негізгі заңдылықтарды әрдайым есте ұстаған жөн. Күйдің дәстүрлі мектептеріне, орындаушылық ерекшеліктеріне байланысты оң қолдың сұқ саусағымен қатар саусақтар басын біріктіріп қағу, немесе осы саусақтарды бірінен кейін бірін тізбектеп шерте қағу әдістері жиі кездеседі. Жоғарғы қағыс арақидік бас бармақпен де қағылады. Шертпе күйде сол қол саусақтарын пайдалану әдістері, көбінесе төкпе дәстүрдегідей болғанымен оның айтарлықтай өзгешеліктері де бар. Олар негізінен мыналар:

а) бұл дәстүрде 1-2-3 – саусақтар жиі қолданылады.

ә) 3-4 – саусақтармен ішектегі бір мезгілде қатар басу көп кездеседі.

б) бас бармақпен сирек пайдаланылады. Күйлердің орындаушылық ерекшеліктерін олардың екі үлкен мектепке бөлініп, шертпе күйлер, төкпе күйлер болып дараланылатынын сөз еткенде екі мектептің басында тұрған ұлы күйшілерді атамай болмайды. Олар XIX ғасырда өмір сүріп артына өшпес мұра қалдырып кеткен халық композиторлары Құрманғазы мен Тәттімбет. Бірі төкпе күйдің, бірі шертпе күйдің алғашқы негізін қалап қалыптастырып кеткен тұлғалар [3,42 б.].

Тәттімбет күйлері – шертпе күй үйренудің өз алдына бөлек мектебі болып табылады. Оның күйлері өз нақышында шертіп тыңдаушысын баули алған домбырашы қазақтың шертпе күйлерінің қандай да болсын түр-нұсқаларын орындай алатын шеберлікке қол жеткізеді. Шертпе күйлер домбыраның екі ішегін әр түрлі қағыстырмен қуа тартуды көтермейді. Тәттімбет күйлері көбінесе жеке ішекте шерту тәсілімен орындалады. Оның күйлері домбырада оң бұрауда да теріс бұрауда да кездесіп отырады. Мысалы, «Саржайлау», «Сылқылдақ», «Көкейкесті», «Қосбасар» күйлері оң бұрауда шертілсе, «Азамат», «Алшағыр», «Бестөре» күйлері теріс бұрауда орындалады. Бұл екі бұрау да шерту тәсілін қолданбаса күйдің мән-мазмұны ашылмайды. [4,28 б.].

Оқу-тәрбие негіздерінің бірі - ғасырлар бойына ұрпақтан-ұрпаққа жеткен халқымыздың рухани мұрасының бірі – аспаптық музыка күй өнері. Қазақтың қанымен бірге пайда болып, өмірінің ажырамас бөлігіне айналған күй өнері бүгінгі бала тәрбиесінде негізгі құрал болып отыр. Күйді тілсіз әңгіме деп бекер айтпаған. Балалар күйді тыңдай отырып екі ішекті домбыраның адам тілімен сөйлесе алатынына көздері жетеді. Күй тек

композитор ойын ғана білдіріп қоймайды, сонымен қатар оны бейнелі түрде жеткізе де біледі. Мысалы, күйде ат тұяғының шабысы, жорғаның сұлу аяқ алысы, желісі, үстіндегі ер тоқым мен шашбауларының сылдыр-сыңғыры, кісінеген дауысы әуенмен шебер бейнеленеді. Осының бәрі оқушылардың ой-қиялын ұштап, ынтасын оятады. Олардың алған білімін күнделікті өмірмен берік ұштастыра түсуіне қолайлы жағдай жасайды. Күй тыңдау барысында балаларға түрлі қимылдар жасатып, түрлі ойын элементтерін енгізуге де болады. Сонымен қатар күйдің тақырыбына сәйкес сөз буындарын ойластырып, оны дауыстап айтқызу, әсіресе бастауыш сынып оқушыларының шығарманы толық және әсерлі қабылдауына көп септігін тигізеді. Әдетте халық күйлері ұзақ орындалады. Сондықтан да оның әрбір көрінісіне балалармен бірге ойласа отырып кішкене шағын тақырыпшалар ойлап табу, күйлердің балалар жадында ұзақ сақталуына, ұмытылмауына өте ыңғайлы болады.

Бүгінде қазақ мектептерінде қанатын кең жайып, жаңа бағдарламамен, оның әдебиеттерімен, көрнекі құралдарымен толықтырыла бастаған музыка сабағы осындай қасиеттердің қалыптасуына әсерін тигізеді. Қазақтың күй өнері оркестрмен де эстрадалық ансамбльдермен де қосылып орындалып, дүние жүзіне танылуда қазақтың дәстүрлі күй өнері ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, мәңгі жасай бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Құлманова Ш., Оразалиева М., Сүлейменова Б. Музыка оқыту әдістемесі Алматы 1998.
2. Жайымов А., Бүркітов С, Ысқақов Б. Домбыра үйрену мектебі. Алматы 1992.
3. Құрманғазы. Жинақ. Алматы 1998.
4. Сейдімбеков А. «Қазақтың күй өнері» Астана 2002.

ARDUINO ПЛАТФОРМАСЫН БІЛІМ БЕРУДЕ ҚОЛДАНУ

Илубаев Медет Асхатович

БІ.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: В статье рассматриваются особенности Arduino. Дана краткая характеристика робототехнической платформы Arduino. Предложена модель использования данной платформы в элективных курсах с обучающимися в основной школе.

Ключевые слова: ардуино, робототехника, робототехника в образовании.

Annotation: The article discusses the features of Arduino. A brief description of the Arduino robotics platform is given. A model of using this platform in elective courses with students in primary school is proposed.

Keywords: arduino, robotics, robotics in education.

Қазіргі әлемде адам қызметінің әртүрлі салаларында роботтарды (микроконтроллер негізіндегі құрылғылар) қолдану аясы өте кең. Роботтар қазіргі қоғамда өз орнын тапты. Бейімделгіш технологиялар мен өндірісті автоматтандыруды жаппай ендірумен бейнелетін қазіргі заманғы өнеркәсіптік революция болды. Көптеген кәсіпорындар автоматтандырылып, өндіріс орындарының көптеген жұмыстарын роботтар арқылы ұйымдастырады.

Жаңа білім беру стандарттарының енгізілуімен информатика мектептегі білім берудің пәнаралық буынына айналуға. 80 жылдардың ортасында шыққан бағдарламаланатын калькуляторлардан бастап информатика курсы студенттерді ақпараттық қоғамдағы өмірге дайындаудың заманауи бағдарламасына өзгерді.

Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың дамуы жаңа техникалық жетілдірілген құрылғылардың пайда болуымен ғана емес, робототехниканың дамуымен де байланысты. Робототехника негіздері оқу бағдарламасының әлі де міндетті құрамдас бөлігі болып табылмайды, сондықтан бұл курсқа факультатив (элективті курстар) шеңберінде оқытуда оқыту мүмкін болады.

Arduino – стандартты дербес компьютерлерге қарағанда қоршаған физикалық ортамен тығыз қарым-қатынас жасайтын, электронды құрылғыларды жобалау құралы. Бұл платформа «physical computing» ашық бағдарламалық жасақтамаға арналған, қазіргі заманғы бағдарламалау ортасы бар қарапайым платаға негізделген. Arduino температура, қысым, ылғалдылық, жарық датчиктерінен, қашықтықты өлшеу, компас, GPS және ГЛОНАС навигаторларынан сигналдарды қабылдау мүмкіндігі бар электронды құрылғыларды жасау үшін қолданылады, сонымен қатар платформаға қосылуға болатын сымсыз желілердің барлық түрлері, сондай-ақ сұйық кристалды дисплейді, серво-электр қозғалтқыштарын, қадамдық қозғалтқыштарды басқаруға болады [1].

Білім беру мекемелері үшін осы платформаны қолдану тәжірибеде бағдарламалау дағдыларын дамытуға, сондай-ақ схемотехника негіздерін игеруге мүмкіндік береді. Робототехниканы зерттеу коммуникативті дағдыларды, шығармашылық ойлауды, стандартты емес шешімдер қабылдауды дамытады, өйткені роботтарды құрастырып, жинау топтық жұмыс.

Робототехниканың мүмкіндіктерін оқу пәні ретінде талдай отырып, басқа пәндер аясында дамыту қиын болатын кейбір құзыреттерді атап өтеміз:

Әр түрлі ғылыми, өндірістік және технологиялық мәселелерді шешуге бейімделу қабілеті.

Бағдарламалық-аппараттық кешендер мен жүйелерді жобалау кезінде заманауи ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану мүмкіндігі.

Математика, информатика және физика ғылымдарының (қиылысында) жігінде ойлау қабілеті.

Arduino бағдарламалық-аппараттық платформасы келесі дидактикалық мүмкіндіктері ие:

Макеттік тақтада әр түрлі сұлбалар құрау.

Түрлі механизмдер құрастырып оны бағдарламалау.

Arduino микроконтроллерлерін байланыстыру арқылы автоматтандыру жүйелерін құрау.

Arduino IDE ортасы немесе C++ бағдарламалау тілін қолдана отырып бағдарламалау.

Arduino-ның платформасының артықшылықтары:

Ашықтық және басқа платформалармен үйлесімділік;

Қолданудың жан-жақтылығы (жарықдиодты басқару жобаларынан бастап интернет көмегімен механизмдер мен датчиктерді басқаруға дейін)

Төмен баға.

Платформаның кемшіліктері:

Жоғары сынғыштық (қате қосылыстардан қорғанысы төмен ашық плата);

Параллельді процестерге қолданылмайды [2].

Оқыту процесінде бұл платформаны микроконтроллер бағдарламалау туралы көбірек білуге пайдалануға болады. Бұл платформаның мүмкіндіктері микроконтроллердің әр түрлі порттары арқылы басқару негіздерін білуге, жарық диодтарын басқаруға, қозғалтқышты басқаруды бағдарламалауға, әртүрлі датчиктерден деректерді өңдеуге мүмкіндік береді.

Робототехниканы оқыту саласында құзыреттілігі бар информатика мұғалімдері оқушыларды қызықтыруы, болашақта мамандық таңдауға әсер етуі мүмкін [3].

Бағдарламаланатын микроконтроллерлердің мүмкіндіктерін зерттей отырып, Lego - ны мектептерде және жоғары оқу орнының 1-2 курстарында робототехника негіздері пәні бойынша, ал Arduino платформасын жоғары оқу орындарында студенттер компьютерлік архитектураны (процессордың жұмыс принциптерін түсіну нәтижесінде) бағдарламалау тілдерін терең білетін кезде қолданған жөн деп тұжырымдаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Что такое Arduino. [Электронный ресурс]. <http://advocat-volodarsky.kiev.ua/chto-takoe-arduino.html> / (дата обращения 20.11.14)
2. 1. Бусова, С.Ю. Особенности внедрения образовательной робототехники в образовательном учреждении (из опыта работы МОУ СОШ № 54 г. Волгограда) / С.Ю. Бусова // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы IV междунар. науч. конф., Уфа, 20-23 ноября 2013 г. – Уфа: Молодой ученый, 2013. – С. 218–220.
3. 2. Вагнер, К.А. Внедрение основ робототехники в современной школе / К.А. Вагнер // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. – 2013. – № 74-2. – С. 17–19.

ОТАНСҮЙГІШТІК ТӘРБИЕСІНІҢ ТАНЫМДЫҚ ТАҒЫЛЫМЫ

Кауметова Динара Романовна

Абдрахманова Роза Султангалиевна

БІ.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: Вопрос патриотизма требует актуального и дальнейшего изучения. Сегодняшние радикальные изменения в стране, новые парадигмы требуют противоречий в поисках инноваций, а также способы преодоления роли воспитания молодого поколения. Широкая казахская степь очень богата народным наследием песни, которая порождает у студентов мировоззрение, чувство патриотизма, воспитывает нравственность, братство, дружбу и приобщает к подвигу.

Ключевые слова: Родина, патриотизм, музыка.

Annotation:: The issue of patriotism requires topical and further study. Today's radical changes in the country, new paradigms require contradictions in the search for innovation, as well as ways to overcome the role of educating the younger generation. The wide Kazakh steppe is very rich in the folk heritage of the song, which gives rise to a worldview among students, a sense of patriotism, educates morality, brotherhood, friendship and introduces to the feat.

Keywords: Homeland, patriotism, music.

Бүгінгі жаһандану заманында Қазақстан жастарын отансүйгіштік рухта тәрбиелеу Елбасымыздың жолдауындағы дамыған отыз елдің қатарына кіру туралы мақсат-арманнан және еліміздің елдігін сақтап қалу қажеттілігінен туындап отыр. Қазіргі таңда біз өмір сүріп жатқан қоғамда адамгершілік бастамасының рөлі күннен-күнге артып жатыр, әрбір адамның адамгершілік бейнесіне, мінез-құлқына қойылатын талап та күшейе түсуде.

Еліміздегі бүгінгі түбегейлі өзгерістер, жаңа парадигмалар мектептер мен жоғары оқу орындарындағы білім беру үдерістерін қайта қарауда инновациялық жолды іздестірудегі туындайтын қайшылықтарды, сондай-ақ оны жеңу жолдарын табу жас ұрпақты тәрбиелеудегі тәрбиенің рөлін көтеруді талап етеді.

Отанға деген сүйіспеншілік, туған жерге құрмет тұлғаның дамуындағы ең жоғарғы деңгейін сипаттайтын аса маңызды рухани игіліктердің бірі болып табылады. Ол адамның Отан игілігі үшін қызмет етуінен көрінетіні күмән тудырмайды.

Отансүйгіштікке тәрбиелеу, отансүйгіштік мәселелері қай уақытта болмасын өз мәнін жойған емес. Мемлекет ісіне берілгендік, Отанға деген сүйіспеншілік, ел игілігі үшін адал еңбек ету, студент жастардың адамгершілік тұрғыда даму үдерісінің негізгі бір саласы – отансүйгіштік тәрбиенің жүзеге асырылуының басты бағытын айқындауға ықпал етеді. Адамгершілік тәрбиесі барлық тәрбие үдерісінің негізі болып саналады. Ол халықтың сана-сезімінде және олар жасаған істерде көрініс алады. Жалпы адамдарды белсенді еңбек пен қоғамдық іс-шараларға баулитын адамгершілік сезімдерінің маңыздысы отансүйгіштік сезімі екені анық.

Қазақ совет энциклопедиясында «патриотизм – дегеніміз (грек сөзі patriotis – отандас, patrio-отан, туған жер) Отанға деген сүйіспеншілік бойындағы күш-қуаты мен білімін Отан игілігі мен мүддесіне жұмсау, туған жерін, ана тілін, елдің әдет-ғұрпы мен дәстүрін құрмет тұту секілді патриотизм элементтері ерте заманнан қалыптаса бастайды» - деп анықтама берілген[1].

Этикалық сөздікте «патриотизм – адамдардың өзінің еліне көзқарасын сипаттайтын қоғамдық және адамгершілік принципі, белгілі бір әрекеттерде және қоғамдық сезімдердің күрделі жинағында, әдетте Отанға деген сүйіспеншіліктен байқалады» [2], - деп түсіндіріледі. Бұл жерде патриотизмнің қоғамдық-адамгершілік саласының жетекші рөлі, оның әлеуметтік мәні көрсетілгенін байқаймыз. Принцип адамдардың қоғамдағы мінез-құлық ережесі секілді. Себебі оны осы қоғам мүшелерінің білуін және орындауын болжайды, сол себепті де анықтамада принцип адамдардың өзінің еліне деген көзқарасымен сипатталатыны мәлім. Анықтамадан байқағанымыздай, көзқарас адамдардың іс-әрекеттері мен сезімдерінің жиынтығы арқылы, соның ішінде, Отанға деген сүйіспеншілік арқылы байқалады.

Отан! Отан деген не? Отан деген жай дерексіз дүние емес. Оның мағынасы өте тереңде жатыр, ол ешқандай дүниеге алмастырғысыз, сол үшін жаныңды қиятын, өзіңнің кіндік қаның тамған, туып-өскен жерің. Біздің Отанымыз – Қазақстан Республикасы. Адамдардың бақытты өмір сүруі Отанға деген сүйіспеншіліктен, әрбір тасы үшін мойныға алған жауапкершіліктен басталады.

Қазақ Совет энциклопедиясында «Отан дегеніміз – туып-өскен жері, атамекені, ел жұрты, табиғи байлықтары, халқы, қоғамдық және мемлекеттік құрылысы, тіл, мәдениет, тұрмыс-салт және әдеп-ғұрып ерекшеліктері бар белгілі бір халықтың тарихи тұрағына айналған территориясы» [3], - деп берілген.

Академик М.Қозыбаев: «Отан – қазақта отбасынан шығады. Ол сенің үйің, ордаң, туған жерің, елің, халқың. Шын мәнінде Отан ананың құрсағында, нәрестені салған бесігінен басталса керек» [4], - деп атап өтті.

Қазіргі кезеңде отансүйгіштік ұғымы көпмағыналылық пен көпұғымдылықпен түсіндіріледі. Бұл ұғымның мазмұны Е.Е.Кравцова еңбегінде ақылға қонымды, тілге жеңіл етіп түсіндірілген. «Отансүйгіштік – өз Отанын, туған елін, ана тілін, мәдениеті мен ата-дәстүрін сүю, өз елінің жеткен жетістігіне қуану, халқы мен мемлекетінің ілгерілеп дамуын мақтанышпен қабылдау. Отансүйгіштік – өз Отанына шексіз шынайы берілгендік және оның тәуелсіздігін әрқашанда қорғауға дайын болу» [5].

Отаншылдық дегеніміз – өз Отанын, халқын, жерін шексіз сүю, бар күш-жігерін Отан мүддесі үшін арнайтын терең махаббат сезімі. Отансүйгіш азамат – өз елінің мүдделері мен тарихи тағдырына қамқор, ол үшін құрбан болуға әзір, өз елінің тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрыптарын, тілін-дінін құрметтейтін, өзінің туған жерін бар ықыласымен жақсы көретін адам.

Отансүйгіштік сезімнің объектісі – Отан десек, оның мазмұны, әрине, туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, туған өлкедегі тамаша киелі орындар, тарихи ескерткіштер болып табылады. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де

ерлік істердің қайнар көзіне айналуы отансүйгіштікке тәрбиелеудің арқауы екенін әсте естен шығармаған абзал. Қасиетті сезім ана сүтімен бірге келмейтіні анық, ол баланың бойында біртіндеп, ұзақ уақыт бойы қалыптасатын құдіретті сезім. Отансүйгіштік сезім тәрбие арқылы өсіп жетіліп, отансүйгіштік сана түрінде қалыптасады.

«Отансүйгіштік» сөзін жоғарыда келтірілген ұғымдардан кеңірек ұғым деп есептеп, мынадай анықтама беруге тырыстық: «Отансүйгіштік» сезімі дегеніміз – ең алдымен, адамның өз отбасына, ата-анасына, бауырларына, дос-жарандарына, табиғатқа, тіл мен дініне, туған елі мен жеріне деген сүйіспеншілік, соларды қорғауда, қолдауда үлкен жауапкершілік таныту.

Ұлы педагог К.Д.Ушинский: «Тәрбие дәрменсіз болмауы үшін ол халықтық болуы тиіс» [6], - дейді, яғни әрбір ұлттың өзіндік дәстүрін, салтын сақтап, сол рухта тәрбиелеуге баса назар аудару қажеттігін атап өткен. Сондықтан да біз жас ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеуде халқымыздың салт-дәстүрін, ерлік үлгілерімен сабақтастыра отырып, қазақтың ән өнері арқылы жүргізуді орынды деп есептейміз. Бұдан шығатын қорытынды, қазақтың ән өнері үлгілерінің кез келген жанрын студенттердің оқу-тәрбие үдерісінде пайдалану студенттердің дүниетанымын қалыптастырудың, оларды отансүйгіштікке тәрбиелеудің бірден-бір жолы болып табылады.

Отансүйгіштік әр адамның өзінен басталады, яғни Отанға деген махаббат –оның отбасына, қоршаған ортаға, өзінің қызметіне, елі мен жеріне, табиғатына деген махаббат.

Қ.Ә.Сыздықов өзінің «Мақал-мәтелдер арқылы бастауыш сынып оқушыларын отансүйгіштікке тәрбиелеудің педагогикалық шарттары» атты диссертациялық еңбегінде қазақстандық отансүйгіштік туралы ойларын былайша түйіндейді:

- қазақ ұлтын, ана тілін, туған жерін жанындай сүйу;
- еліміздің өсіп-өркендеуіне өзіндік үлес қосу;
- ұлтаралық ынтымақтастықты сақтау, бауырмалдылығы жоғары болу;
- отандық өнімдерді, ұлттық тағамдарды әрқашан тұтыну;
- халықтың салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын берік ұстану;
- тарихи жәдігерлерді қастерлеу және насихаттау;
- отансүйгіштікке бағытталған әндерді үнемі тыңдау;
- мемлекеттік рәміздерді қастерлеу және қорғау;
- отаншылдық ой-санасы жетілген, ар-намысы жоғары болу;
- халық даналықтарынан тағлым алу, батырларымыздың қаһармандық ерліктерін өнеге тұту[7].

Ұлттың болашағы ұрпағында болса, ұрпақтың тәрбиесі ұстаздың қолында екені даусыз. Демек, ұстаздың ұлы мақсаты – ақыл-ойы жетілген, сана-сезімі жоғары, толыққанды азамат тәрбиелеу. Толыққанды азамат қалыптастыру үшін ақыл-ой тәрбиесі, имандылық, еңбек, эстетикалық, отансүйгіштік тәрбиесі берілуі тиіс. «Ұлттық тәлім-тәрбие алмаған жастың ұлттық рухы болмайды» - деген қағиданы өн бойымызға берік сіндіріп, бүгінгі өмірге орнықтыруды қазақтың халық әндері арқылы жүзеге асыруымыз қажет. Себебі Отанға деген сүйіспеншілік сезімдерінің қайнар

көздері қазақтың халық әндерінде жатыр. Студентті отансүйгіштікке тәрбиелеуде адамдық және ұлттық құндылықтарды кеңінен пайдалану бүгінгі заман талабына сай келуі тиіс. Сол үшін әрбір студентті өз Отанын, яғни атамекенін, табиғатын, халқын, мәдениетін, салт-дәстүрін сүйіп, қастерлейтін етіп тәрбиелеуіміз керек.

Жас ұрпақты отаншыл, ұлтжанды азамат етіп қалыптастыру бағытында аса көрнекті ақын, қазақ әдебиетінің жарқын өкілі М.Жұмабаев: «...әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті» [8], - деп ұлттық тәрбиеге аса мән берген.

Ұлы ағартушы-педагог Ы.Алтынсарин адамгершілік тәрбиенің негізгі қасиеттеріне отансүйгіштік, гуманизм, адалдық, еңбек сүйгіштік, қарапайымдылық, әділеттілікті жатқызды. «Патриотизм және гуманизм – адамгершілігі мол адамның маңызды белгілері» [9], - деп атап өткен. Сонымен қатар ол әділетсіздікке, заңсыздыққа қарсы болып, халықтың сауатын ашып, өркениетті елдер деңгейінде көруді армандады. Жастардың Отанға, елге, жерге, әдет-ғұрыпқа деген сүйіспеншілігін, отансүйгіштік сезімін қалыптастыруға талпынды.

Жоғарыда көрсетілген қазақ зиялыларының ілімдеріне сай отансүйгіштік сезім дегеніміз – Отанын, өз елін сүю, Отан үшін күресу, еңбек ету.

Отансүйгіштік тәрбие мәселесі өзекті және әрі қарай зерттеуді талап етеді, себебі қазіргі таңда жас ұрпақтың, оның ішінде студенттердің нағыз отансүйгіштік қасиеттері мен сезімдерін дамыту міндеті өте маңызды рөлге ие болып отыр десек қателеспейміз.

Бүгінгі аса жылдамдықтағы даму мен өркендеу заманында студенттерге рухани-адамгершілік тәрбие беру мәселесін қоғамның сезіне білуі және өз бетінше өмір сүруге дайындауды ұғынуы тәрбиені ұйымдастырудың жаңа жолдарын табуға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, бүгінгі жаһандану кезеңіндегі тәрбие мәселесі бәсекеге қабілетті, рухани дамыған жеке тұлға тәрбиелеуде қоғамның талаптарын қанағаттандыру мәселесі құбылмалы жағдайда тез шешім қабылдай білетін, өз білімін, біліктілігін дұрыс жүзеге асыра алатын, кез-келген жағдайда іс-әрекетке дайын шығармашыл тұлғаны дамытуға бағытталған.

Тәрбие - халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, өмірге деген көзқарасын және оған сәйкес мінез-құлқын қалыптастыру. Соның ішінде отансүйгіштік тәрбиенің тірегі отаншылдық болып табылады. Отансүйгіштік тәрбие деген кең мағыналы, қасиетті ұғым. Халқымыз «Отан от басынан басталады», - деп айтады. Әрбір адамның отбасы, туған жері, өскен ортасы, ауылы, елі - оның Отаны.

Өмірге келген адамдардың бәрінде рефлексі түрде отансүйгіштік сезімі туа қалмайды. Патриотизм, отаншылдық сезімі ананың құрсағында жатқанда балаға берілетін биологиялық құбылыс емес, бұл психологиялық, саяси-әлеуметтік құбылыс.

Отанын адамның өзі тануы тиіс. Оны жете біліп, қадір-қасиетін ұққанда, тарихын, өткен жолын, қиындық меһнаттарын, рухын, тар жол, тайғақ кешулерін көз алдынан өткізіп, жанымен сезіне білгенде, елдің басын біріктірген, жат жұрттықтардан жерін, суын, даласын, тауын, қанын төгіп қайсарлықпен қорғап қалған ерліктерін сезіп білгенде ғана соған деген мақтаныш сезімі оянады. Адам бүгінгі өзі басып жүрген топырағының, суының қадір-қасиетін жете сезініп, өз еліне деген мақтаныш сезімі күшейе бастайды.

Отанымыздың бүтіндігін сақтау, елдігімізді сақтау, халықтың тыныштығын алатын лаңкестермен қарсы күрес, мемлекетімізге қауіп төндіретін әр алуан сыртқы және ішкі күштерге қарсы тұрудың өзі студенттерді отаншылдық рухта тәрбиелеу міндетін жүктейді. Осыған орай, отансүйгіштік тәрбие мәселесі адамзат тарихында ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат болғандықтан, студенттердің бойындағы Отанға деген сүйіспеншілігін дамытуда халқымыздың кейінгі ұрпаққа үлгі етіп қалдырып кеткен ғибратқа толы халықтық әндердің алатын орны ерекше. Біз бүгінгі өскелең ұрпаққа өз ата-бабаларымыздан қалған мол мұраны танытуымыз қажет.

Студенттерді отансүйгіштік сезімде тәрбиелеудің жолдары өте көп. Солардың негізгілерінің бірі – қазақтың халық ән өнері. Кең қазақ даласы студенттердің дүниеге көзқарасын, ой-өрісін, отансүйгіштік сезімін оятып қалыптастыратын, адамгершілікке, бауырмалдыққа, достыққа тәрбиелейтін және ерлікке баулитын халық ән мұрасына өте бай десек қате айтқандық емес.

Туған жерге деген ыстық сезім, Отанға деген ерекше құрмет пен қадір-қасиетті дала ойшылдары Қорқыт ата, Әл-Фараби, Ж.Баласағұни, М.Қашғари және т.б. айтып өткен.

Баяғы заманнан бізге мұра болып жеткен «Қорқыт ата кітабында» тағылымдық мәні зор қанатты сөздер көп кездеседі. Мысалы, «Жол қиындығын көрмеген, жабы мінген жігітке Кавказ арғымағын мінгізуден келер пайда жоқ. Қолына өткір қылыш алып соны жұмсай білмеген қорқаққа қылыш сермеп, күшінді сарп етпе. Батыр туған жігіттің садағының оғы да қылыштай кесіп түседі. Қолына ұстаған болат қылыштың мұқалмасын. Жауға атқан садағың өткір болсын. Атаның атын былғаған ақылсыз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырмалып тұмағаны жақсы. Ата даңқын шығарып, өзінің тегін қуған балаға ешкім жетпейді» [10], - деп Қорқыт ата жас ұрпақтың жаны мен қоса тәнінің шынығуына, елі мен жерін жан тәнімен сүйіп, қасықтай қаны қалғанша жаудан қорғайтын жаужүрек батыр болғанын аңсаған.

Қазақтың ұлы ақыны, ағартушы, философ, гуманист А.Құнанбаев еңбектерін зерделеп қарасақ, жастарды ерлікке, отансүйгіштікке баулып, намысын, ар-ожданын, адамгершілік қасиеттерін оятатын жыр жолдарын кездестіреміз. Оның «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» деген сөзі барша қауымды жауласу, кектесу секілді жаман қасиеттерді білмей, тату-тәтті өмір сүруге шақырады. А.Құнанбаев өз қызметін Отан мен халық алдындағы қасиетті борышым деп білді. Оның шығармалары ел тағдырына деген, оның

халқының болашағына деген қамқорлықтан туындаған. Оның отансүйгіштігі туған жерге, табиғатына, мәдениетіне, тіліне, озық дәстүрлері мен ұлттық мінездің жақсы жақтарына деген сүйіспеншілігінен көрініс тапқаны анық.

Қорыта келе, қарастырған «патриотизм», «Отан», «отансүйгіштік», «тәрбие», «қазақстандық отансүйгіштік» тәрбиелері қазіргі студенттердің отансүйгіштік тәрбиесінің маңыздылығын анықтауға зор мүмкіндік беретін қосынды болып табылады.

Отансүйгіштік тәрбие барысында студенттердің бойында Отанға деген сүйіспеншілік, азат өмір сүріп жатқан елдерге бауырмалдық, халық тағдыры үшін жауапкершілік, экономикалық дамуға үлес қосуға ниеттестік, туған жерін қорғау мақсатындағы әскери әзірлік, Отанын саяси, идеологиялық қауіптерден сақтауға бағыттылық, арам ниеттегі ішкі және сыртқы жауларға төзбеушілік секілді мінез-құлық қалыптасады және дамиды. Сонда дамыған елдер қатарына кіруіміздің басты тірегі – отансүйгіштік тәрбие деген қорытындыға келеміз.

Пайдаланылған әдібиеттер тізімі:

1. Қазақ совет энциклопедиясы. Алматы, 1973.
2. Словарь по этике / под. Ред. И.С.Кона.Москва, 1983.
3. Қазақ совет энциклопедиясы. Алматы, 1972.
4. Қозыбаев М. Тәуелсіздік даңғылы // Ақиқат.2001.
5. Кравцова Е.Е. Педагогика и психология: учеб. пособие для студентов несихол. фак., отд-ний и вузов / Е.Е. Кравцова. – Москва,2009.
6. Ушинский К.Д. Педагогические сочинение в 6-ти т.Москва,1988.
7. Сыздықов Қ.Ә. Мақал-мәтелдер арқылы бастауыш сынып оқушыларын отансүйгіштікке тәрбиелеудің педагогикалық шарттары.Атырау, 2010
8. Жұмабаев М. Педагогика. Алматы, 1998.
9. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалар. Алматы, 1995.
10. Қорқыт ата кітабы. Түрік тілінен аударған Б.Ысқақов. Алматы, 1994.

ФИЗИКА САБАҒЫНДА ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ЕҢБЕКТЕРІН ПАЙДАЛАНУ

Қожахмет Манат Сейдалықызы

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: В статье приведены методы использования трудов И. Алтынсарина на уроках физики. Показано значение трудов поэта в воспитании подрастающего поколения. В произведении Ы. Алтынсарина рассмотрены стихотворения, иллюстрирующие явления природы.

Ключевые слова: природа, явление, закон, творчество

Annotation: The article presents methods of applying the works of I. Altynsarin in physics lessons. The importance of the poet's works in the education of the younger generation is shown. In the works of I. Altynsarin, poems describing natural phenomena are considered.

Key words: nature, phenomenon, law, creativity.

Физика сабағында көркем әдебиеттен үзінділер келтіріп, оны сабақ барысында қолдану шығармашылық ойлауды физикалық ойлаумен ұштастырады. Оқушыларды физика пәніне қызықтырады, білім алуға ынталандырады, оқылған материалдан ой қорытуға итермелейді, ойлауға мәжбүр етеді, зерттелетін мәселелерді тез түсінуге, білімді мұқият игеруге ықпал етеді. Сондай-ақ әдеби шығармадан жақсы тандалған үзінді зерттелетін материалды меңгеруге себін тигізеді, тақырыпты жақсы түсінуге, физикалық құбылыстың маңызы мен мәнін көруге мүмкіндік береді. Физика - табиғаттағы құбылыстар мен процестерді зерттейтін және түсіндіретін нақты ғылым. Физика мен әдебиет табиғатпен, қоршаған әлеммен байланысты.

Сабақты тартымды, қызықты етіп өткізу – мұғалімнің шеберлігі, білімділігі, таланты. Егер, мұғалім сабақта бір тақырыпты оқытуда оқушыларды ойландыруға, ізденуге, тәжірибе жасап, істеген жұмысын қорытындылай білуге, сөйлеу мәдениетін дамытуға, ғылыми тілде сөйлей білуге назар аудартса, келесі сабақта берілген ұғым, түсініктердің тұрмыста қолданылуына көңіл бөлгізсе, оқушы сол арқылы танымдық мақсат қоя біледі. Осы орайда физика сабақтарында Ұлы ағартушы, педагог Ыбырай Алтынсариннің шығармаларын қолданып, пәнаралық байланысты жүзеге асырудың маңызы зор. Сонымен қатар Ы.Алтынсариннің бала тәрбиесіне баса назар аударғандығын және мектеп ашып, бала оқытып, халықтың сауатын ашу үшін орасан зор еңбек жасағандығын атап айту керек, себебі жас ұрпақты дұрыс тәрбиелеу өзекті мәселе екені анық. Сондай-ақ мұғалім оқушыларға білім беруде шыдамды болу қажеттігіне баса назар аударғандығын өзінің екі кластық мектептердің меңгерушілеріне жазған нұсқау хатында анық байқауға болады: «Егер балалар бірдемені түсінбейтін болса, онда оқытушы оларды кінәлауға тиіс емес, оларға түсіндіре алмаған өзін кінәлауға тиіс. Ол балалармен сөйлескенде ашуланбай жұмсақ сөйлесуі, шыдамдылық етуі керек, әрбір нәрсені де ықыласпен түсінікті етіп түсіндіру керек, орынсыз терминдерді қолданбау керек, мұндай сөздер оқушыларға түсініксіз болады да, жалықтырып жібереді. Оқушыларды бағалағанда олардың іске мәнді қатынасы жоқ сөздеріне қарап емес, олардың біліміне қарап бағалау керек» [1].

Ы.Алтынсарин мектептерде ана тілінде таза оқытылуына көңіл қойды және ұрпақ тәрбиесіне арналған әдеби шығармалар жазды. Мысалы, 7-сыныптың «Қозғалыстың салыстырмалылығы, Жылдамдық және орташа жылдамдықты есептеу» тақырыптарын, «Жер және Ғарыш» тарауын [2]; 8-сыныптың «Жылу құбылыстары» тарауындағы «Отынның энергиясы. Отынның меншікті жану жылуы» тақырыптарын [3], 11-сыныптың «Жарықтың интерференциясы, дифракциясы, дисперсиясы және полярлануы» тақырыптарын өткенде «Өнер білім бар жұрттар» деген өлең шумақтарындағы кездесетін физикалық құбылыстарды түсіндірген дұрыс. Енді өлең шумақтарына тоқталайық.

Өнер білім бар жұрттар,
Тастан сарай сағызды.
Айшылық алыс жерлерден,
Көзді ашып – жұмғанша,
Жылдам хабар алғызды.

Бұл жерде ақын өмірде болып жатқан өзгерістерді, олардың тұрмыстағы қолданылуына тоқталған. Ал осы кезде физика мен техниканың арасындағы байланысты қарапайым тілмен баяндап, қарапайым механизмдердің жұмыс жасау принципін түсіндірсе, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артары сөзсіз. Сонымен қатар жылдамдық, орташа жылдамдық ұғымдарын түсіндірген кезде де осы шумақтардан мысал келтіруге болады және сабақты тақырыпқа байланысты есептер шығарып қорытындыласа маңызы арта түседі, сондай-ақ алған білімдерін келешекте пайдалауға болатындығына көздері жетеді.

Есеп. Ат арба жолдың бірінші жартысын 20с уақытта 6 м/с жылдамдықпен жүрсе, ал екінші бөлігінде екі есе тездетіп жүрсе, арбаның орташа жылдамдығы неге тең?

Шешуі:

$$x_1 = 6 \text{ м/с} \cdot 20 \text{ с}$$

$$x_2 = x_1$$

$$t_1 = 20 \text{ с}$$

$$t_2 = 20 / 2 \text{ с}$$

$$g_{opt} = \frac{\sum x}{\sum t} = \frac{x_1 + x_2}{t_1 + t_2}$$

$$g_{opt} = \frac{2(20 \text{ с} \cdot 6 \text{ м/с})}{20 + 20 / 2} = 8 \text{ м/с}$$

Өлең шумақтарын әрі қарай жалғастырайық.

Аяғы жоқ арбаны
Мың шақырым жерлерге
Күн жарымда барғызды,
Адамды құстай ұшырды,
Мал істейтін жұмысты
От пен суға түсірді,
Отынсыз тамақ пісірді,
Сусыздан сусын ішірді [4].

Өлең шумақтарын физикалық тұрғыда түсіндіру кезінде ақынның кең көлемде ойлай білгенін, алдағыны болжай алған ұшқыр ойын анық байқататынын айту парыз. Бұл өлең шумақтарында ғарыш жылдамдығы, энергияның берілуі мен басқа түрге түрленуін маңызын ашып көрсеткен дұрыс. Қазіргі кезде жаңартылған білім бағдарламасында оқушылардың ой-өрісін даңу, білім сапасын арттыру үшін оқушыларды пәнге қызықтыра білу мағалім алдындағы жауапкершілік.

Орта мектептің 7-сыныбындағы «Физика – табиғат туралы ғылым», «Табиғатты зерттеудің ғылыми әдістері» тақырыптарын және 8-сыныптағы «Тірі ағзалардың тіршілігінде жылу құбылыстарының атқаратын ролі» тақырыптарына «Жаз» тақырыбындағы табиғаттың сұлулығы мен сан алуан құбылысты ұштастыруға мүмкіндік мол.

Өлең шумағынан үзінді келтіре отырып, бұл жерде айтылатын физикалық құбылыстар мен заңдылықтарға тоқталайық.

Сәуірде көтерілер рахмет туы,
Көрінер көк жүзінде қаз бен қуы.
Көктен жаңбыр, таулардан сулар жүріп,
Жайылар жер жүзіне қардың суы...
Ұшпақтан бір сәулесі жерге түсіп,
Өсірер жерден шөпті нұрдың буы [4].

Бұл шумақтарда табиғат құбылыстары сипатталады. Көктем мезгілінде қардың еруі, жауын-шашынның болуы, сондай-ақ күн сәулесінің табиғаттағы тірі ағзаларға тигізетін әсерін әсем сипаттаған.

Қорыта айтқанда Ыбырай Алтынсариннің қай өлең шумағын алсақ та ақының табиғат құбылыстарын терең түсініп, қарапайым тілмен, жатық баяндағанын көреміз. Өз елінің мақтанышы, ғұлама ағартушы, қазақ даласына мектеп ашып, тұңғыш қоңырау үнін әкелген Ыбырай Алтынсариннің еңбектерін қазіргі ұрпақтың бойына сіңу үшін физика сабағында пәнаралық байланысты негізге ала отырып білім берудің тиімділігі мол.

Пайдаланылған әдібиеттер тізімі:

1. Аймағамбетұлы Р. Алтынсарин еңбектерінің рухани құндылықтарды жаңғыртудағы ролі // Алтынсарин оқулары
2. Башарұлы Р., Қазақбаева Д., Токбергенова У. Физика және астрономия: Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, 2018
3. Башарұлы Р., Шүйіншина Ш., Сейфоллина К. Физика: Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, 2018.
4. <https://bilim-all.kz/olen/301-ZHaz>

ТЕҢДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІҢ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ МАҒЫНАСЫ

Мұхтар А.Қ., Таңатова А.Б.

Математика тобының 2-курс студенттері

Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы, магистр Узакова Б.З.

БІ.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: В этой статье рассматривается геометрический смысл уравнений и неравенств

Ключевые слова: аффинные, декартовы координаты, уравнения, неравенства, полярные оси, луч, радиус

Annotation: This article discusses the geometric meaning of equations and inequalities

Key words: affine, cartesian coordinates, equations, inequalities, polar axes, ray, radius

№1-мысал. Аффиндік координаталар жүйесінде мына теңдеумен $\frac{x}{|x|} + \frac{y}{|y|} = 2$ нүктелердің қандай жиыны берілгенін анықтайық.

Шешуі: Берілген теңдеуді x пен y –тің кез келген оң мәндері қанағаттандырады, өйткені мұндай мәндерде $|x| = x$, $|y| = y$, $x = 0$ немесе, $y = 0$ болғанда теңдеудің мағынасы болмайды.

Егер $x > 0$ және $y > 0$ болса, онда $\frac{x}{|x|} + \frac{y}{|y|} = 2$ яғни бұл мәндері де теңдеуді қанағаттандырмайды.

Егер $x < 0$ және $y < 0$ болса, онда $\frac{x}{|x|} + \frac{y}{|y|} = -2$ яғни x пен y –тің бұл мәндері де теңдеуді қанағаттандырмайды.

Сонымен, берілген теңдеу екі координатасы да оң барлық нүктелердің жиынын, яғни бірінші ширекте жататын барлық нүктелердің жиынын анықтайды.

№2-мысал. Тік бұрышты координаталарда O кесіндісін анықтайтын теңдеуді құрайық, мұнда $O(0;0)$, $P(1;0)$.

Шешуі: Берілген кесіндіні O және P нүктелерінің ара қашықтықтарының қосындысы бірге тең нүктелердің жиыны деп қарастыруға болады, яғни осы кесіндінің кез келген $M(x, y)$ нүктесіне және тек осы кесіндінің нүктелеріне сәйкес $|OM| + |MP| = 1$ қатынас дұрыс. Координаталарға көше отырып мынаны табамыз: $\sqrt{x^2 + y^2} + \sqrt{(1-x)^2 + y^2} = 1$

№3-мысал. Центрі тік бұрышты декарттық координаталар жүйесінің басында жататын, радиусы 1-ге тең дөңгелекті анықтайтын теңдеуді жазайық.

Шешуі: Дөңгелектің нүктелеріне сәйкес $x^2 + y^2 - 1 \leq 0$ теңсіздік орындалады. Бұл теңсіздік орындалғанда: $|x^2 + y^2 - 1| = -(x^2 + y^2 - 1)$ қатынасы дұрыс. Соңғы қатынастан, $x^2 + y^2 - 1 \leq 0$ екендігі шығады.

Сөйтіп, $x^2 + y^2 - 1 \leq 0$ теңсіздігі $|x^2 + y^2 - 1| + x^2 + y^2 - 1 = 0$ теңдеуіне пара-пар, бұл ізделінді теңдеу болып табылады.

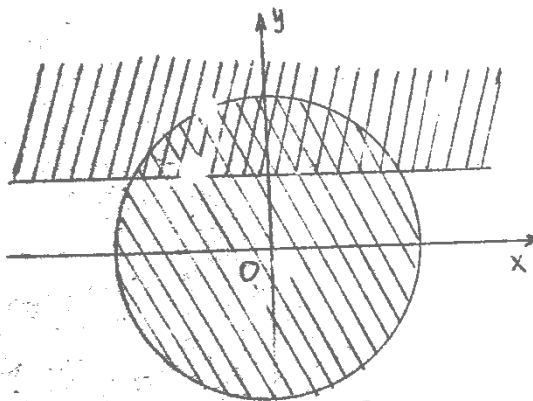
№4-мысал. Мына теңсіздіктер жүйесінен: $\begin{cases} x^2 + y^2 \leq 1 \\ y \geq 0,5 \end{cases}$ анықталатын

фигураны (тік бұрышты декарттық координаталар жүйесінде) салайық.

Шешуі: 3-ші мысалда көрсетілгендей, бұл теңсіздіктердің біріншісі, центрі координаталар басында жататын, радиусы 1-ге тең дөңгелекті анықтайды.

Екінші теңсіздік төменгі жағынан $y = 0,5$ түзуімен шектелген жартылай жазықтықты анықтайды.

Берілген теңсіздіктердің жүйесі осы фигуралардың қиылысуын, яғни 1-суретте кескінделген дөңгелек сегментті (өзінің шекарасымен бірге) анықтайды.

1-сурет. Берілген фигуралардың қиылысуы

№5-мысал. Шекарасы $x = 0$ мен $x = 1$ түзулерді қамтитын жолақтың теңдеуін құрайық (координаталар жүйесі – тік бұрышты декарттық).

Шешуі: Жолақ мына теңсіздіктер жүйесімен анықталады: $\begin{cases} x \geq 0 \\ x - 1 \geq 0 \end{cases}$

$x \geq 0$ теңсіздік $x - |x|$ теңдеуіне немесе $|x| - x = 0$ теңдеуіне пара-пар, ал $x - 1 \leq 0$ теңсіздігі $x - 1 = |x - 1|$ теңдеуіне немесе $|x - 1| + x - 1 = 0$ теңдеуіне пара-пар. Олай болса, жолақты анықтайтын теңсіздіктер жүйесін мына түрде жазуға болады: $\begin{cases} |x| - x = 0 \\ |x - 1| + x - 1 = 0 \end{cases}$

Осы жүйенің теңдеулерін мүшелеп қосып, берілген жолақтың ізделінді $|x| + |x - 1| - 1 = 0$ теңдеуін табамыз.

№6-мысал. Жалпыланған поляр координаталар жүйесінде $\rho = a \cos 2\varphi$ функциясының графигін салайық.

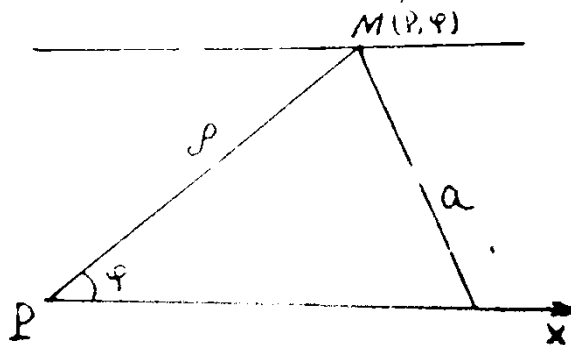
Шешуі: $\varphi = 0$ болғанда: $\rho = a$ табамыз. φ бұрышы 0 – ден $\frac{\pi}{4}$ – ке дейін өсіргенде, ρ поляр радиусы a – дан 0 – ге дейін кемиді. Оның ішінде, $\varphi = \frac{\pi}{6}$ болғанда $\rho = \frac{a}{2}$. Табылған мәліметтер $\varphi = \frac{\pi}{4}$ түзуімен поляр осінің арасындағы бұрыштың ішінде жататын графиктің бөлігін салуға мүмкіндік береді.

$\frac{\pi}{4} < \varphi \leq \frac{\pi}{2}$, яғни $\frac{\pi}{2} < 2\varphi \leq \pi$ болғанда поляр радиусы теріс, сондықтан ол сәйкес сәулелердің созындыларында салынады. Мұнда, ол $\varphi = \frac{\pi}{3}$ болғанда $-\frac{a}{2}$ мәнін қабылдап, абсолют шамасы жағынан 0 – ден a – ға дейін өседі. Бұл мәліметтер бойынша графиктің одан әрі бағытын белгілейміз.

График $\left[\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{4}\right]$ т.с.с. интервалдарда да осылай салынады.

№7-мысал. 2-суретте көрсетілгендей, поляр осіне параллель және одан қашықтықта жататын түзудің теңдеуін поляр координаталарына жазайық.

Шешуі: $M(\rho; \varphi)$ түзудің ақпа нүктесі болсын. Бұдан поляр оське (немесе оның созындысына) перпендикуляр түсірейік. Сонда табылатын тік бұрышты үшбұрыштың ұзындығы a – ға тең катетінің қарсысында шамасы φ – ге (немесе $180^\circ - \varphi$) тең бұрыш жатады. Олай болса, $a = \rho \sin \varphi$ (немесе $a = \rho \sin(180^\circ - \varphi)$), яғни $a = \rho \sin \varphi$, бұдан $\rho = \frac{a}{\sin \varphi}$.

2-сурет. Поляр осіне параллель және одан қашықтықта жататын түзу

Кері ұйғарымның да дұрыстығына, яғни координаталары $(\rho; \varphi)$ нүктелердің жиыны $\rho = \frac{a}{\sin \varphi}$ теңдеуін қанағаттандыратынына, поляр оське параллель түзуде жататынына көз жеткізу қиын емес. Сонымен, $\rho = \frac{a}{\sin \varphi}$ – ізделінді теңдеу.

№8-мысал. $P(a; b)$ нүктесінен өтетін және OX осін $Q(c; 0)$ нүктесінде қиятын түзудің теңдеуін құрайық.

Шешуі: 1) Егер $a \neq c$ және $b \neq 0$ болса, онда P мен әртүрлі нүктелер, және де PQ түзуі координаталар өсіне параллель емес. Бұл жағдайда $\frac{x-x_1}{x_2-x_1} = \frac{y-y_1}{y_2-y_1}$ теңдеуді пайдалануға болады.

Мұнда, $x_1 = a$, $y_1 = b$, $x_2 = c$, $y_2 = 0$ деп ұйғарып: $\frac{x-a}{c-a} = \frac{y-b}{0-b}$ табамыз.

Белгілі ықшамдаудан кейін теңдеу мына түрге келеді: $bx + (c-a)y - bc = 0$.

2) Егер $a = c$ және $b \neq 0$ болса, онда P мен Q әртүрлі нүктелер, және де PQ түзуі OY осіне параллель болса, онда түзудің барлық нүктелерінің бірдей a абсциссалары бар және оның теңдеуінің түрі мынадай болады: $x = a$.

3) Егер $a \neq c$ және $b = 0$ болса, онда P мен Q нүктелері әртүрлі және екеуіде OX осінде жатады. Ізделінді түзу OX осімен беттеседі және мына теңдеумен жазылады: $y = 0$.

4) Егер $a = c$ және $b = 0$ болса, онда P нүктесі $Q(c, 0)$ нүктесімен беттеседі. Бұл нүкте арқылы түзулердің шексіз жиынын жүргізуге болады. Олардың, $x = a$ түзуінен басқасы, $y = k(x - a)$ түріндегі теңдеумен анықталады, мұнда k бұрыштың коэффициенті кез келген мәнді қабылдай алады.

№9-мысал. Түзудің $ax + by + c = 0$ теңдеуін параметрлік түрде жазайық, мұнда $a \neq 0$.

Шешуі: 1) $b \neq 0$ болсын. $x = mt + x_0$ деп белгілейік, мұнда m мен x_0 — ді қалауымызша алуға болады, t — параметр y — ті x арқылы өрнектейік:

$$y = -\frac{a}{b}x - \frac{c}{b}.$$

Енді x — тің орнына өзінің параметрлік өрнегін қойып, $y = -\frac{am}{b}t - \frac{ax_0 + c}{b}$

табамыз. Сөйтіп, $\begin{cases} x = mt + x_0 \\ y = -\frac{am}{b}t - \frac{ax_0 + c}{b} \end{cases}$ берілген түзудің параметрлік теңдеуі.

2) $b = 0$ болсын. Бұл жағдайда түзу теңдеуінің түрі мынадай болады: $ax + c = 0$ немесе $x = -\frac{c}{a}$. Сондай-ақ $b = 0$ болғанда, таңдап алынған y мәніне қарамастан $by = 0$ болатынын ескеріп, $y = t$ дейміз. Сөйтіп, теңдеулердің мына

жүйесін табамыз: $\begin{cases} x = -\frac{c}{a} \\ y = t. \end{cases}$

№10-мысал. Тік бұрышты декарттық координаталар жүйесінде түзудің $x \cos \frac{\pi}{6} - y \sin \frac{\pi}{6} + 2 = 0$ теңдеуі берілген. Бұл теңдеуді нормаль түрде жазайық және берілген түзуді салайық.

Шешуі: $-x \cos \frac{\pi}{6} + y \sin \frac{\pi}{6} - 2 = 0$ табайық. Бұл теңдеуді $x \cos \alpha + y \sin \alpha - P = 0$ теңдеуімен салыстырып, теңдеулердің мына жүйесін табамыз:

$$\begin{cases} \cos \alpha = -\cos \frac{\pi}{6}, \\ \sin \alpha = \sin \frac{\pi}{6}, \\ P = 2. \end{cases}$$

Бұл жүйені шешіп, $\alpha = \frac{5\pi}{6}$ табамыз. Демек, берілген теңдеуді былай жазуға болады: $x \cos \frac{5\pi}{6} - y \sin \frac{5\pi}{6} - 2 = 0$.

Түзуді салу үшін координаталар басы арқылы OX осіне $\alpha = \frac{5\pi}{6}$ бұрышпен сәуле (нормаль) жүргізіп, одан ұзындығы 2 тең кесінді кесіп салып және осы кесіндінің ұшы арқылы нормальға перпендикуляр түзу жүргізу жеткілікті.

№11-мысал. $ABCD$ параллелограммның AB және AD қабырғаларынан (немесе олардың созындыларынан) A, B, D нүктелерінен өзгеше, сәйкес S және P нүктелері алынған. Осы нүктелер арқылы $RP \parallel AB$ және $SQ \parallel AD$ мұнда $R \in BC$, $Q \in CD$ түзулері жүргізілген. $BPSD$ және CN түзулері бір нүктеде қиылысатынын, яғни параллель екенін дәлелдейік, мұнда $N = (PR) \cap (SQ)$.

Шешуі: AB және AD қабырғаларын аффиндік координаталар жүйесінің OX және OY осьтері ретінде, ал $\overrightarrow{AB}$ және $\overrightarrow{AD}$ векторларын базистің векторлары ретінде.

S нүктесінің абсциссасы a -ға тең, ал P нүктесінің ординатасы b -ға тең болсын, сонда A, B, C, D, S, N, P нүктелерінің координаталары мынадай болады: $A(0;0)$, $B(1;0)$, $C(1;1)$, $D(0;1)$, $S(a;0)$, $N(a;b)$, $P(0;b)$

Енді $K = (BP) \cap (SD)$ нүктесінің координаталарын табайық. BP түзуінің: $\frac{x}{1} + \frac{y}{b} = 1$ немесе $bx + y = b$ теңдеуін табамыз. Бұдан әрі CD түзуінің: $x + ay = a$

теңдеуін табамыз. Егер $ab - 1$ болса, теңдеулердің $\begin{cases} bx + y = b \\ x + ay = a \end{cases}$ жүйесін шешіп K

нүктесінің: $y = \frac{ab-b}{ab-1}$, $x = \frac{ab-a}{ab-1}$ координаталарын табамыз. Ауыстырулар

арқылы бұл координаталар CN түзуінің теңдеуін, яғни $\frac{x-a}{1-x} = \frac{y-b}{1-b}$ теңдеуін

қанағаттандыратынына көз жеткіземіз. Бұл BP, SD және CN түзулерінің ортақ K нүктесі бар деген сөз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аргунов Б.И., Демидова И.Н., Литвененко В.Н. Задачник-практикум по геометрии. Часть 1. М: Наука, 2013
2. Нечаев В.И. Числовые системы. Пособие для студентов. Алматы, 2011
3. Столл Р.С. Аксиоматические теории. М.: Наука, 2010

ҚАЛАЛАРДЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕСІН МЕКТЕП ГЕОГРАФИЯСЫНДА ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Сәлімжанов Нұрсұлтан Өмірханұлы

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, PhD Д.Т. Алиаскаров
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Аннотация: Урбанизация – это проблема, напрямую связанный с экономикой и модернизацией страны. Скорость и темпы развития урбанизации со временем привлекают внимание всего мира. Урбанизация, основной фактор влияющий на развития городов. Для рассмотрения проблем развития городов была составлена программа элективного курса «География городов». В статье рассмотрена методология обучения проблем развития городов в школе на основе вариативного курса «География городов».

Ключевые слова: инновация, экономическое развитие, устойчивое развитие, городская инфраструктура, «Умный город».

Abstract: Urbanization is a problem directly related to the country's economy and modernization. The speed and pace of development of urbanization over time attracts the attention of the whole world. Urbanization, the main factor influencing the development of cities. To consider the problems of urban development, the program of the elective course "Geography of Cities" was drawn up. The article discusses the methodology of teaching development problems at school on the basis of the variable course "Geography of cities".

Keywords: innovations, economic development, sustainable development, urban infrastructure, smart city.

2020 жылдың ақпанында Абу-Дабиде (БАӘ) БҰҰ-ның 10-шы Дүниежүзілік қалалық форум өтті, ол өзінің рөлін қалалардың тұрақты дамуы мен қала құрылысы мәселелерін талқылауға арналған басты жаһандық алаң ретінде бекітті.

2020 жылы Қазақстанның астанасы Нұр-Сұлтан 9 елдің 87 қаласын біріктіретін ТМД елдерінің астаналары мен ірі қалаларының Халықаралық ассамблеясының (ХАА) төрағасы болып сайланды, ал 2021 жыл ТМД-да сәулет және қала құрылысы жылы болып жарияланды.

XXI ғасыр - қалалар дәуірінің алтын ғасыры. Бұл жаһандану дәуірінде қалалардың негізгі қозғаушы күшке айналатынын көрсетсе керек. Яғни, қалалар постиндустриялық қоғамның тұрақты дамуының негізгі құралына айналады. Жоғары технологиялық өнімдерге, ақпараттық технологиялар мен инновациялық шешімдерге негізгі сұраныс қалаларда қалыптасады.

Бүкіл әлем бойынша қала халқының өсуі жалғасуда. Экономистер мен урбанистер бүгінде жаһандық бәсекелестікке елдер емес, қалалар қатысады деп мәлімдейді: мемлекеттердің бәсекеге қабілеттілігі мегаполистер мен аз елді мекендердің мүмкіндіктерімен анықталады. Швед экономисі Кьелл Нордстром урбанизация модернизм мен индустрияландырудан гөрі қоғамды

өзгертеді дейді. 2050 жылы халықтың шамамен 70% - ы қалаларда тұратын болады. XX ғасырда урбанизация процесінің маңызды белгілерінің бірі ірі қалалардың тез өсуі болды. БҰҰ болжамдары бойынша XXI ғасырда агломерациялар неғұрлым белсенді түрде «миллионер» қалалар (халқы 1-5 млн адам) және «миллионерге» кандидат қалалар (500 мыңнан 1 млн адамға дейін) негізінде қалыптасатын болады. Осыған байланысты, ірі қалалардың функционалды бағдары өзгеріп, олар тауарлар мен қызметтерді тұтынудың шоғырлану орталықтарына айналады, білім беруді, қаржы саласын, мәдениетті, кәсіпкерлікті, туризмді және т.б. дамытуға мамандана бастайды. Урбандалу бүгінде адамзат дамуының негізгі трендтерінің тізбесіне айналды [1, 187-188 б.].

Бұл ретте қалалардың жергілікті және аймақтар дамуындағы рөлі арта түседі. Сол себепті, еліміздегі қалалардың даму трендтерін талдау, урбандалу процесінің жағдайын саралау және негізгі ұстанымдарды білім беру мазмұнына енгізу географиялық білім берудің өзекті мәселелері қатарында саналады.

Мұны біз вариативтік пәндер арқылы жүзеге асыру қажет деп таптық. Вариативтік пәндер оқушылардың іс-әрекеттері ғылыми ізденіс біліктері мен дағдыларын дамытуға бағытталған. Оқушыларды ғылыми-зерттеу іс-әрекеттеріне тарту арқылы олардың қоршаған ортасын танып білудегі шығармашылық танымдылығын жүзеге асады. Ғылыми-зерттеу біліктерін дамыту үшін оқу үдерісін оқушылардың өз бетінше ғылыми ізденіс жасауына, жобалық бағыттағы іс-шараларды ұйымдастыруға негіздеу қажет. Сонда мұғалім мен оқушының байланысы сабақтастықта дамитын болады. Осы ретте, қалалардың инновациялық даму үрдістерін географияда оқытудың бағдарламалық үлгісі (тақырыптық-күнтізбелік жоспары) жасалды.

Бағдарламалық үлгі вариативтік сабақтар түрінде орындалады. Бұл үлгіні тек Алматы қалалары жағдайында ғана емес, еліміздің басқа қалалары мен өңірлерін оқытуда да пайдалануға болады.

Вариативтік сабақтың негізгі мақсаты: оқушылардың ғылыми-теориялық білімін, танымдық ынтасын, шығармашылық-зерттеушілік қабілеттерін дамыту.

«Қалалар географиясы» вариативтік сабағының мазмұны, Қазақстан қалаларын кешенді оқып үйрену мәселелеріне арналған. Атап айтқанда, елді-мекендердің тарихы, табиғаты, әлеуметтік-экономикалық жағдайы (халқы, демографиясы, шаруашылық салалары, мәдени өмірі), инфрақұрылымының инновациялық салалары, қоршаған орта жағдайы секілді кең ауқымды мәселелерді қамтиды. Бұл құрылған мазмұнды еліміздің басқа да қалаларын немесе өңірлерін оқып үйренуге үлгі ретінде қарастыруға болады. Бұл жағдай, орындалған вариативтік сабақтың негізгі мақсаты - оқушыларға сабақтан тыс уақыттарда өзінің туған жері туралы мағлұматтар беріп, тұлға ретінде дамуына жағдай жасауды көздейді. Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласындағы «Прагматизм», «Туған жер» ұғымдарының мәнін терең түсінуге мүмкіндік береді [2, 60-64 б.].

Қалалар географиясын оқыту - дүние жүзінің әлеуметтік және экономикалық географиясы, Қазақстанның экономикалық географиясы секілді пәндермен тығыз байланысты.

Орта білім беру жүйесінде орындалған «Қалалар географиясы» вариативтік сабағы аймақтық компонент ретінде қарастырылып, жаңартылған мазмұндағы «География» пәнінің типтік оқу бағдарламасының негізгі мақсат-міндеттеріне сәйкестендірілген.

2021 жылдың «03» маусымындағы оқу-әдістемелік кеңестің №3 хаттамасының негізінде, жаңартылған білім беру мазмұны аясында қазақ тілінде оқытатын мектептердегі география пәнінен 9-сынып оқушыларына арналған «Қалалар географиясы (Алматы қаласы мысалында)» тақырыбындағы авторлық бағдарлама оқу үрдісіне енгізілді. (сурет-1)

Қазіргі таңда көптеген мектептер элективті курс бағдарламасын өз сабақтарына қолдануда.

Сурет 1 - «Қалалар географиясы»
авторлық бағдарлама куәлігі. Актив
1/10/2021 1

БАҒДАРЛАМА

ҚАЛАЛАР ГЕОГРАФИЯСЫ (Алматы қаласының мысалында)

9-сынып оқушыларына арналған
(аптасына 1 сағат, барлығы 34 сағат)

Түсініктеме хат

Курстың өзектілігі:

Қазақстандық білім беру мен ғылым жүйесін жаңғыртудың қазіргі заманғы кезеңі әрбір адамның сапалы мектепке дейінгі тәрбие мен мектептегі білімге қолжетімділігін, колледж бен университетте жаңа кәсіби дағдыларды алу, зерттеу және шығармашылық құзыреттерін дамыту мүмкіндіктерін көздейді. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында «Орта білім беру жүйесі міндеттерінің бірі ретінде белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттігін, жеке адамның өз құқықты мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру» атап көрсетілген. Осы

тұрғыдан келгенде, үздіксіз білім беру жүйесінің базалық буыны болып саналатын жалпы орта білім беру мектептерінің оқушыларына саналы тәртіп пен сапалы білім беріп, туған жерінің табиғатын қорғайтын мәдениетті тұлға етіп қалыптастырудағы атқарар рөлі үлкен екені даусыз

Қазіргі заманғы әлемде білім беру тұрақты болашаққа негізделген динамикалық әлеуметтік ортада өзін-өзі табысты жүзеге асыру үшін ойын дамытуға ықпал ететін, білім алушылардан терең теориялық білімді ғана емес, сонымен қатар шығармашылықты да талап етеді. Ол әлеуметтік-экономикалық қоғам өмірінің барлық салаларындағы өзгерістерді түбегейлі қамтиды және мектептің алдына білім берудің «білімге бағдарланған» тәсілінен «тұлғаға бағдарланған» тәсілге көшу мәселелерін қояды. Осыған байланысты, қазіргі заманғы мектепте білім берудің негізгі міндеттерінің бірі, жаңаша ойлау ғылыми-зерттеу іс-әрекеті дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Осы міндеттерді жүзеге асыру үшін оқу үдерісінде көбірек шығармашылық элементтерін қолдану қажет. Яғни, шығармашылық таным үрдісінде өз бетінше ғылыми-зерттеу ізденістерінің түрлері қамтылуы тиіс.

Шығармашылықты зерттеу ізденістері кез-келген мамандықтың ажырамас бөлігіне айналып отыр. Осыған байланысты оқушыны ғылыми-зерттеу іс-әрекеттеріне баулу, оларды зерттеушілік білік пен дағдыға үйрету заманауи білім берудің маңызды міндеттерінің бірі болып отыр. Міндетті пәндер шеңберінде және сабақтан тыс уақытта оқушылардың зерттеу іс-әрекеттерін ұйымдастыру үшін педагогикалық алғышарт жасау Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында көрсетілген негізгі талаптардың бірі болып табылады.

Еліміздің кез-келген қаласын оқып үйрену елді - мекеннің тарихы, табиғаты, әлеуметтік-экономикалық жағдайы (халқы, демографиясы, шаруашылық салалары, мәдени өмірі), қоршаған орта жағдайы секілді кең ауқымды мәселелерін қамтиды. Туған өлкені жан-жақты оқып үйрену төменде көрсетілген кестеде жүйеленген кешенді мазмұндық блоктардан тұрады:

ҚАЛАНЫҢ ТАРИХЫ			
қаланың зерттелу тарихы	елді-мекеннің тарихи қалыптасу кезеңдері	шаруашылық салаларының қалыптасуы	Қала құрылысының дамуы
ТАБИҒАТ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ РЕСУРСТАРЫ			
қаланың географиялық орны мен жер бедері	климаты	гидрографиясы	ландшафттары
ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ӨМІРІ			
Әкімшілік аумақтық бөлінуі	Адам капиталының дамуы	Мәдени және рухани дамуы	
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ			
әкімшілік аумақтық бөлінуі	өнеркәсіп салалары және негізгі экономикалық көрсеткіштер	туризм саласының жағдайы және туристік әлеуеті	
ҚОРШАҒАН ОРТА ЖАҒДАЙЫ			
Қоршаған орта жағдайы	Шаруашылық қызметтің қоршаған ортаға әсері	Қоршаған ортаға зиянды заттардың таралуы	

Курстың мақсаты: оқушыларға өзінің туған жері туралы мағлұматтар беріп, тұлға ретінде дамуына жағдай жасауды көздейді.

Курстың міндеті:

- Қазақстан қалаларын кешенді оқып үйрету;
- елді-мекендердің тарихы, табиғаты, әлеуметтік-экономикалық жағдайы (халқы, демографиясы, шаруашылық салалары, мәдени өмірі), инфрақұрылымының инновациялық салалары, қоршаған орта жағдайы секілді кең ауқымды мәселелерді қамту;
- аумақтық шаруашылық құрылымындағы және кеңістіктік қоныстанудағы қалалар рөлін көрсету;
- қалалар географиясы туралы білімді күнделікті өмірде, өз істәжірибесінде пайдалану дағдыларын қалыптастыру.

КҮНТІЗБЕЛІК-ТАҚЫРЫПТЫҚ ЖОСПАР

Сыныбы: 9 **Пәні: Қалалар географиясы (Алматы қаласы мысалында)**
Аптасына 1 сағат, **барлығы** 34 сағат.

Р/С	Бөлім Бөлімше Тақырып	Оқу мақсаты	Сағат саны			Білім өнімі	Мерзімі		Ескерту
			Барлығы	Лекция	Тәжірибе		9 А	9 Г	
I бөлім. Қаланың тарихы Барлығы 4 сағат: теория 2, тәжірибе 2.									
1.1	Кіріспе. Қаланың зерттелу тарихы. Тарихи қалыптасу кезеңдері.	Тарихи құжаттардағы және ғылыми әдебиеттердегі қаланың зерттелуіне қатысты деректер. Ғалымдар еңбектері. Тарихи қалыптасу және даму кезеңдері.	2	2		Кіріспе сабақ (баяндау және түсіндіру)			
1.2	Шаруашылық салаларының қалыптасуы: тарихи аспектілер. Қала құрылысының дамуы	Шаруашылық салалары-ның тарихи спектілері: дәстүрлі салалар, жаңа салалар, жоғары технологиялар салалары. Шаруашылық салаларының динамикасы. Жұмыс күшінің көші-қоны. Қала құрылысының дамуы.	2		2	Семинар сабақ (оқушының білімін тереңдету)			
II бөлім. Табиғат жағдайы және ресурстары Барлығы 10 сағат: теория 6, тәжірибе 4.									
2.1	Географиялық орны. Жер бедері.	Қаланың географиялық орны: ерекшеліктерімен танысу (артықшылықтары мен кемшіліктері). Қала орналасқан аумақтың жер бедері. Жер бедерінің тұрғындарға әсері. Бедер қалыптастырушы эндогендік және экзогендік факторлар-дың әсері.	2	2		Экскурсиялық саяхат (баяндау, қоршаған ортамен таныстыру, далалық зерттеу)			

2.2	Геологиялық және тектоникалық құрылымы.	Геологиялық және тектоникалық құрылымы. Таужыныстары. Пайдалы қазбалары: шаруашылық дамуындағы рөлі. Тектоникалық құрылымы.	2	1	1	Семинар сабақ (оқушының білімін тереңдету)			
2.3	Климаты. Гидрографиясы.	Климат құрушы факторлар. Атмосфералық ауа температурасы. Жауын – шашын. Қар жамылғысы. Желдің қайталану бағыттары мен жел өрнегі. Күн сәулесінің мөлшері. Гидрографиясы: өзен-көлдері, жер асты сулары. Климаттық жағдайдың және су ресурстарын экономиканы дамытуда тиімді пайдалану мәселелері.	4	2	2	Экскурсиялық саяхат (баяндау, қоршаған ортамен таныстыру, далалық зерттеу)			
2.4	Топырақ-өсімдік жамылғысы және жануарлар дүниесі.	Топырақ түрлері. Географиялық таралуы. Құрамы мен қасиеттері: генезисі және даму тарихы. Өсімдік жамылғысы: мәдени және табиғи түрлері. Ерекшеліктері. Сирек кездесетін өсімдіктер. Жануарлар дүниесі. Топырақ өсімдік жамылғысының экологиялық жағдайлары.	2		2	Аралас сабақ (оқушының білімін тереңдету, далалық зерттеу және танымдық жұмыстар)			
III бөлім. Әлеуметтік мәдени өмірі Барлығы 8 сағат: теория 4, тәжірибе 4.									
3.1	Қала халқы және демографиясы. Көші-қон мәселесі. Діни және ұлттық құрамы.	Халық саны, діни және ұлттық құрамы, қоныстану тығыздығы. Халықтың туу көрсеткіштері: өлім-жітімі және табиғи өсімі. Халықтың жынысы және жасына қарай бөлінуі. Некелер мен ажырасулар және некелесу мен ажырасудың жалпы коэффициенттері. Еңбек нарығы. Халықаралық және өңіраралық көші-қон. Құқық бұзушылық.	4	2	2	Семинар сабақ (оқушының білімін тереңдету, статистикалық деректермен жұмыс: талдау және болжам жасау)			
3.2	Адам капиталының дамуы.	Әлеуметтік капитал. Білім беру жүйесінің жағдайы. Орта білім беру ұйымдары. Жоғары білім беру ұйымдары. Кәсіптік білім беру. Ғылыми зерттеу ұйымдары. Ғылыми кластер. Технопарктер. Денсаулық сақтау ұйымдарының жағдайы.	2		2	Семинар сабақ (оқушының білімін тереңдету, адам капиталының қоғам дамуындағы рөліне талдау жасау)			

3.3	Қаланың мәдени және рухани өмірі.	Қаланың мәдениет саласы. Мәдени-рухани орындар: театрлар, мұражайлар, кітапханалар, діни ғибадатханалар. Мәдениет географиясы. Қоғам жаңғыруындағы рөлі.	2	2		Экскурсиялық саяхат (қаладағы мәдени және рухани нысандарға саяхат)			
IV бөлім. Экономикалық жағдайы Барлығы 8 сағат: теория 4, тәжірибе 4.									
4.1	Қала экономикасы. Өнеркәсіп салалары. Қала дамуының болашақ көрінісі	Жалпы өңірлік өнім. Көпбейінді және монобейінді қалалар. Қала экономикасының мамандануы. Өнеркәсіп салалары. Инженерлік инфрақұрылымы. Функционалдық зоналар. Инвестициялық тартымдылығы. Қаржы жүйесі. Көлік қызметі. Кәсіпкерліктің дамуы. Экономикалық жаңғырту. Индустриялық-инновациялық дамуы. Экономиканың бәсекеге қабілеттілігі. Постиндустриялық қалалар.	4	2	2	Аралас сабақ (оқушының білімін тереңдету, қаладағы ірі өнеркәсіп орындарына саяхат)			
4.2	Туристік әлеуеті.	Мұражайлар (тарихи, өлкетану, ашық аспан асты, мемориалдық мұражай-үйі және т.б.). Архитектуралық нысандар. Мәдени-ағарту және спорттық нысандар. Рекреациялық сауықтыру мақсатындағы нысандар (саябақтар, арасандар, шипажайлар). Тарихи-рухани орындар. Ерекше қорғалатын табиғи-географиялық нысандар. Табиғат ескерткіштері.	4	2	2	Экскурсиялық саяхат (қаладағы және маңындағы тарихи географиялық маңызы бар туристік нысандарға саяхат)			
V бөлім. Қоршаған орта жағдайы Барлығы 4 сағат: теория 2, тәжірибе 2.									
5.1	Қала экологиясы. Қоршаған ортаны сауықтыру.	Қала халқының өсуіне байланысты мәселелер. Ірі өнеркәсіптер, зауыттар мен комбинаттар. Автокөліктердің көбеюі. Қоршаған ортаға зиянды заттардың шығарылуы: а) тұрмыстық қалдықтардың жинақталуы; б) өндірістік орындардың қалдықтарымен ластануы. Қоршаған ортаны ластайтын ірі өнеркәсіп орындарының жұмысымен танысу. Оқушылардың табиғатқа көзқарасы. Қоршаған ортаны сауықтырудың алғышарттары.	4	2	2	Экскурсиялық саяхат, ғылыми жобалау жұмыстары			

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Папенков К.В., Никоноров С.М., Ситкина К.С. Устойчивое развитие городов. Москва, 2019.
2. Алиаскаров Д.Т. Қазақстан моноқалаларының инновациялық даму үрдістерін географияда оқытудың әдістемелік негіздері. Алматы, 2018.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕ ПРОГРАММАЛАУ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Сундетбаева Айнур Жаукеевна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация. В современном мире высоких технологий программирование является неотъемлемой частью. Компьютеры давно стали неотъемлемой частью нашей жизни, и любое общество в сфере образования, науки или студента должно хоть какое-то время посидеть за компьютером.

Ключевые слова: синтаксис, семантика, программирование, ИКТ.

Annotation. In the modern world of high technologies, programming is an integral part. Computers have long been an integral part of our life, and any society in the field of education, science or a student should sit at the computer for at least some time.

Key words: syntax, semantics, programming, ICT.

Программалау тілі - бұл компьютерлік бағдарламаларды жазуға арналған формальді белгілер жүйесі.

Қазіргі уақытта екі жарым мыңнан астам бағдарламалау тілі бар. Бұл жылма жылға артып келеді. Бағдарлама әзірлеушілері өздерінің қажеттіліктері үшін әзірлеген бағдарламалау тілдері бар, ал солардың кейбіреулері миллиондаған адамдарға белгілі болады. Қарапайым сөйлеу тілі негізгі төрт элементтен тұрады: символдар, сөздер, сөз тіркестері және сөйлемдер. Бағдарламалау тілінде ұқсас элементтер бар, тек сөздерді қарапайым құрастырулар, сөз тіркестері - өрнектер, сөйлемдерді - операторлар деп атайды.

Кез-келген бағдарламалау тілі белгілі бір ережелер жиынтығынан тұрады. Олар - синтаксистік, лексикалық және семантикалық болып бөлінеді.

✓ Алфавит - бағдарламаны жазу кезінде қолдануға болатын осы тілге арналған символдар жиынтығы (әріптер, сандар, арнайы таңбалар және т.б.).

✓ Синтаксис - алгоритм құрайтын алфавит таңбаларынан арнайы құрылымдарды құру жүйесі.

✓ Семантика - тілдің құрылымдарын түсіндіру ережелерінің жүйесі.

Компьютерге арналған кез-келген бағдарлама алфавит белгілері арқылы синтаксистік және семантикалық ережелерді қолдана отырып құрастырылады.

Алғашқы бағдарламалау тілдері өте қарапайым болды, ал бағдарлама коды нөлдер мен бірліктердің тізбегіне қатты ұқсады. Бағдарламалаушыларға бағдарламаларды жазу оңай болған жоқ, өйткені олар машинаның барлық нұсқауларының сандық кодтарын білуі керек. Бағдарламадағы және мәліметтердегі нұсқаулар үшін жадыны өз бетінше бөлуі қажет. Кейінірек адам мен компьютер арасындағы байланысты жеңілдету үшін *Assembler* бағдарламалау тілі құрылды. Деректерден тұратын жад ұяшықтарына сілтемелердің ауызша белгілері пайда болды, мнемикалық белгілер еске сақтауға оңай болатын амалдардың сандық кодтарын ауыстырды.

Информатика бойынша мемлекеттік стандартта информатика мен АКТ-ны базалық деңгейді зерттеу нәтижесінде бағдарламалау саласындағы студент мына төменде көсетілген нәтижелер арқылы білім алып шығады:

1) Алгоритм қасиеттерін, алгоритмдік конструкция түрлерін біледі: сызықтық, тармақтақтық, циклдік;

2) Алгоритмде құрылған конструкцияларды практика жүзінде қолдана отырып, қарапайым алгоритмдерді орындап, құрып, таңбалар тізбегі, сандар, тізімдер, графтармен жүргізілетін негізгі операцияларды орындай біледі;

3) Алған білімдері мен дағдыларын оқу орнын тәмамдаған жағдайда ары қарай тәжірибелік қызметте және күнделікті өмір жағдайында сонымен қатар, әртүрлі жобалармен жұмыс жасап оларды жүзеге асыру барысында, оқу іс – әрекетінде, өзінің мамандығы бойынша саласын ары қарай дамытуға пайдалана алады.

Оқытуды бастамас бұрын мұғалім білім алушылардың қызығушылықтарын, олардың назарын және мектептегі оқу процесінің құрылымын ескере отырып, бағдарламалау тілін таңдауы керек. Әрине, жаттығудың басында алгоритмдік ойлауды қалыптастыруға, алгоритмдік конструкцияларды түсінуге және дұрыс құруға негіз болатын алгоритмдік тілді оқып үйрену қажет. Бірақ жақында оқытудың алгоритмдік тілдерден объектіге бағытталған бағдарламалау тілдеріне ауысу тенденциясы байқалады, бұл мектепте бағдарламалауды оқытудың жалпы тәсілінің өзгергендігін көрсетеді. «Информатика және ақпараттық технологиялар» (10-11 сыныптар үшін) және «Информатика және АКТ. Базалық курс» (9-сынып үшін) *Visual Basic* бағдарламалау объектісіне бағытталған» Алгоритмдеу және бағдарламалау» тақырыбын оқиды.

Біздің ойымызша, үйренуге ең ыңғайлы, әрі қарапайым алгоритмдік тіл - *Turbo Pascal*, содан кейін *Delphi* объектілік-бағдарланған бағдарламалау тілінің ортасын үйрену оңайырақ болады. Тереңірек зерттеу үшін *PascalABC* жүйесін қолдануға болады, ол Паскаль диалектісін жүзеге асырады, бұл модульдер мен объектілер сияқты әртүрлі құралдарды қолдану арқылы күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, жүйе есептер шығарудағы практикалық сабақтарда қолданылатын арнайы әзірленген электронды есеп кітапшасымен келеді. Информатика пәні бойынша әр мектептің оқулығында АКТ және информатиканы оқытуға әр түрлі бөлімдер берілген. Яғни, «Алгоритмдеу және бағдарламалау» бөлімінде тақырыпты ашатындай толық әрі нақты мәліметтер жеткіліксіз, сол себепті бұл бөлімнің

тақырыпшаларын әр бөлімге бөлінген тақырыпшалардан оқып үйренбесе, студенттерге ғылыми жоба құру барысында мәлімет жинақтау қиынға түсетіні анық. Сондықтан мектептегі мұғалімнің міндеті қазіргі заман талабына сай техникалық кеңістіктегі көптеген адамдар үшін өте маңызды бағдарламалау тілдерін дамытуды барынша жеңілдететін әдістемелік құрал жасаған жөн. Ол үшін мұғалім білім алушы тандап алған бағдарламалау тілін үйренгісе келсе бұрын соңды жинақталған материалдар мен тәжірибені және оқулықтарды да қолданса болады.

Сабақ барысында «Алгоритмдеу және бағдарламалау» бөлімі бойынша берілген тақырыптарды оқуды ұсынамыз, сонда дайындықтың бастапқы кезеңінде студенттер әртүрлі бағдарламалау тілдерімен таныс болады, алгоритмдік бағдарламалау тілін үйрену қажеттілігін түсінеді. Зерттеу жұмысын жүргізу барысында студенттер негізгі алгоритмдік құрылымдармен, тілдік командалармен, бағдарламалау тілінің объектілерін сипаттау ережелерімен, бағдарлама құрылымымен және жазу ережелерімен танысуы керек. Студенттер алдымен алгоритмдік құрылымдар мен бағдарламалау тілінің негізгі объектілерін қолдана отырып, қарапайым бағдарламаларды жазу дағдыларын дамытып, содан кейін қарапайым және одан әрі күрделі бағдарламалау әдістерін үйренуге көшуі керек. Бүгінгі таңда осы саладағы тағы бір проблема - «Алгоритмдеу және бағдарламалау» тақырыбының информатика бойынша бірыңғай мемлекеттік емтиханның емтихан жұмысы мен мемлекеттік жалпы білім беру стандартының компоненті арасындағы сәйкессіздігі. 2009 жылғы бірыңғай мемлекеттік сараптама жоспары тексерілетін білім беру мазмұнының келесі элементтерін қамтиды:

- 1) бағдарлама фрагментін бағдарламалау тілінде оқып, қателерін түзету мүмкіндігі;
- 2) массивті бағдарламалау тілінде өңдеуге арналған қысқа (10-15 жол) қарапайым бағдарлама жазу немесе табиғи тілде алгоритм құру мүмкіндігі;
- 3) ойын ағашын берілген алгоритм бойынша құру және жеңіске жету стратегиясын негіздеу мүмкіндігі;
- 4) орташа күрделілік мәселелерін шешуге арналған өзіңіздің бағдарламаларыңызды жасау мүмкіндігі (30-50 жол). Бұл элементтердің барлығы емтиханға арналған бақылау-сараптау материалының ең қиын бөлігі болып саналатын C блогына енгізілген. Бұл дағдылар мектепті бітіретін 11-сынып оқушыларынан, «Алгоритмдеу және бағдарламалау» тақырыбын терең білуді, бағдарламалау тілдерінің ең болмағанда біреуін: BASIC, Pascal, C және басқаларын жақсы меңгеруді талап етеді.

«Алгоритмдеу және бағдарламалау» тақырыбын оқудың әр түрлі тәсілдерін жүзеге асырудың ауқымды мүмкіндіктері оған осы тақырыпты оқып-үйренуге арналған көптеген сағаттар, бұл информатика сабағында әр түрлі бағдарламалау тілдерін арнайы деңгейде оқуға мүмкіндік береді. Информатика мұғалімдері оқу материалын құрылымдаудың өзіндік тәсілдерін ұсына алады, оларға оқу процесін бір немесе екі құрылымдық алгоритмдік тілдерді оқығаннан кейін студенттер кез-келген объектіге бағытталған бағдарламалау тілін үйренуге мүмкіндік береді. Информатика

мен ақпараттық-коммуникациялық технологияларды бейіндік деңгейде оқу нәтижесінде білім алушы:

- 1) бағдарламалау тілінің конструкцияларын, алгоритм қасиеті мен құрылымын біледі;
- 2) компьютер көмегімен деректерді статистикалық өңдеп жүзеге асыра алады;
- 3) нақты процестерді модельдеу барысында алынған нәтижелерге талдау жасап түсінік беру;
- 4) алған білім мен дағдыларын тәжірибеде және күнделікті өмірде,

сонымен қатар жеке танымдық қызығушылығымен, кәсіптік бағдарға сәйкес ақпаратты іздеу және оны талдап, таңдау үшін пайдалана алады. Мектеп қабырғасында информатика және АКТ пәнін оқып үйренген әрбір білім алушы пәнді аяқтаған соң жоғары оқу орынына түсу барысында кем дегенде бір бағдарламалау тілін жеткілікті толық меңгеріп шығуы тиіс, себебі ол ЖОО-нына түскен жағдайда жеткілікті деңгейде бағдарламалар жаза алуына мүмкіндік береді. Қазіргі таңда мектеп қабырғасы болсын, ЖОО-ны болсын әртүрлі білім саласының деңгейінде пән бойынша олимпиада қозғалысы өзекті мәселелердің бірі болып есептелініп келеді. Олимпиаданың рөлі қазіргі таңда үлкен рөлге өсті десекте болады. Информатика мұғалімдері білім алушыларды информатика пәнінен олимпиадаға қатысуға бағыттау үшін бағдарламаларды үйретуі қажет. Сонымен қатар студенттер «Алгоритмдеу және бағдарламалау» тақырыбын оқып үйрену студенттерге осы саланы ары қарай дамытуға, мамандықты толық игеруге мүмкіндік береді. Осы мәселе төнірегінде зерттеудің нәтижесінде мынадай қорытындыға келе отырып, жалпы білім беру саласында бір бағдарламалау тілін оқып үйрену керек, оның көмегімен студенттер бағдарламалау негіздерімен танысады, ал бейіндік деңгейде студенттер одан да жоғары объектіге бағытталған бағдарламалу тілдерін үйренеді.

Бірінші деңгейлі бағдарламалау тілі Fortran (Formula Translation) 50-ші жылдардың ортасында құрылды. Қарапайымдылығына және осы тілде бағдарламалардың үлкен кітапханалары жинақталғандығына байланысты Fortran инженерлік және ғылыми есептеулер үшін, дамыған математикалық аппараты бар физика және басқа ғылымдар мәселелерін шешу үшін қолданылады. Экономикалық мәселелерді шешу үшін программалау тілі - Cobol құрылды. Компьютерлік қолдану салаларының кеңеюі Snobol, Lisp сияқты қолданудың белгілі бір салаларына бағытталған жаңа тілдерді құруға алып келеді. Жасанды интеллект құру туралы зерттеулерде Lisp-ді қолдану ыңғайлы. 1968 жылы студенттерді оқытуға арналған ең жақсы бағдарламалау тіліне конкурс жарияланды. Жеңімпаз - Algol-68 тілі, бірақ ол кеңінен қолданыста болмады. Осы байқауға Никлаус Вирт қуатты деректерді құрылымдау құралдарымен Паскаль тіліне өте ыңғайлы және қарапайым тіл жасады. Төменгі буын оқушыларына сабақ беру үшін Сэмюэл Пиперт Logo деп аталатын қарапайым тіл ойлап тапты. Негізгі тіл мектептерде кең тарала бастады. Ойлап тапқаннан кейін көптеген жылдар өткен соң, Basic әлі күнге дейін ондаған бағдарламалау тілдерін үйренуде ең қарапайым болып табылады.

70-жылдардың басында ірі, күрделі және жүйелік бағдарламаларды жасау қажеттілігі арнайы бағдарламалау тілін құруды қажет етті. Си тілі дамыған, әмбебап бағдарламалау тілдерінің бірі. Паскаль тілінен айырмашылығы, ол жады мен машинаның нұсқауларын көбірек басқарады. С-да бүкіл операциялық жүйелер, аудармашылар, мәліметтер базасы, жүйелік және қолданбалы бағдарламалар жасалады. С тілінде жазылған бағдарламалар жылдамдығы бойынша Assemblerде жазылған бағдарламалармен салыстырылады, ал бағдарлама кодын түсіну оңайырақ. Функционалды бағдарламалаудың пайда болуы табиғи тілдерді талдау және түсіну міндеттеріне арналған Prolog тілін құруға әкелді.

80-жылдары Ada тілі құрылды. Сол кездегі тілдердің классикалық ерекшеліктерінен басқа, Ада нақты уақыттағы шешім болды және параллелизмді жүзеге асыратын құралдарға ие болды.

Бағдарламалау тілдерін төменгі, жоғары және жоғары деңгейге бөлу - ең көп таралған жіктеу.

✓ Төмен деңгей - Автокод және Ассемблер тілдері. Олар машинаға бағытталған тілдер, өйткені нұсқаулар процессорда тікелей орындалатын кодтарға сәйкескеледі.

✓ Жоғары деңгей - Fortran, Algol, Snobol, Pascal, Basic, C, Prolog және т.б. Бұл тілдер машинадан тәуелсіз, өйткені компилятор мен аудармашы кодты машиналық нұсқаулыққа аударуға жауапты. Бұл төменгі деңгейдегі тілдермен салыстырғанда жылдамдықтың аздап баяулауын нұсқайды.

✓ Супер жоғары деңгей - Algol-68 және APL. Бұл тілдердің операторлары жоғары деңгейдегі тілдерге қарағанда әлдеқайда көп әрекеттерді сипаттайды.

Бағдарламалау тілдері сонымен қатар есептеуіш (Fortran, Pascal, Algol, Basic, C және символдық өңдеу тілдері (Lisp, Prolog, Snobol) болып бөлінеді. Программалау тілдері дамуының екі негізгі бағыты бар: процедуралық және процедуралық емес. (декларативті). Процедуралық бағдарламалау есептеудің басында пайда болды және кең таралды. Процедуралық тілдерде бағдарлама орындалуы қажет әрекеттерді нақты сипаттайды, ал нәтиже тек белгілі бір іс-әрекеттер тізбегі болып табылатын кейбір процедураларды қолдану арқылы алынуымен қойылады.

Процедуралық тілдердің ішінде құрылымдық және операциялық тілдер ажыратылады. Құрылымдық тілдерде бір оператор бүкіл алгоритмдік құрылымдарды жазады: тармақтар, циклдар және т.б.

Функционалды тілдерде бағдарлама кейбір функцияларды есептеуді сипаттайды. Әдетте бұл функция басқа қарапайымдардың құрамы ретінде анықталады, олар өз кезегінде тіпті қарапайымдарға ыдырайды және т.б. Функционалды тілдердегі негізгі элементтердің бірі - рекурсия, яғни функция мәнін басқа элементтерден сол функция мәні арқылы есептеу. Классикалық функционалды тілдерде тапсырмалар мен циклдар жоқ. Логикалық тілдерде бағдарлама іс-әрекеттерді мүлдем сипаттамайды. Бұл мәліметтер мен олардың арасындағы қатынастарды анықтайды. Осыдан кейін жүйеге сұрақтар қоюға болады. Машина бағдарламада белгілі және берілген

мәліметтер арқылы өтіп, сұрақтың жауабын табады. Іздеу реті бағдарламада сипатталмаған, бірақ оны тілдің өзі анықтайды. Пролог классикалық логикалық бағдарламалау тілі болып саналады. Логикалық бағдарламаны құру алгоритмдік ойлауды мүлде қажет етпейді, бағдарлама объектілердің статикалық қатынастарын сипаттайды, ал динамика санау механизмінде болады және бағдарламалаушыдан жасырылады.

Бағдарламалау тілдерінің тағы бір класын бөлуге болады - объектіге бағытталған жоғары деңгейлі тілдер. Мұндай тілдерде процедуралық бағдарламалау элементтері болғанымен, мәселені шешуге арналған әрекеттердің егжей-тегжейлі реттілігі сипатталмайды. Объектіге бағытталған тілдер өзінің бай қолданушы интерфейсінің арқасында адамға проблеманы өзіне ыңғайлы түрде шешуді ұсынады. Мұндай тілдің мысалы ретінде Pascal, C ++, Java визуалды коммуникация бағдарламалау тілі болып табылады. Perl, Python, Rexx, Tcl және UNIX қабықшалы тілдері сияқты сценарий тілдері жүйелік деңгейдегі тілдерден мүлдем өзгеше бағдарламалау стилін қабылдайды. Олар қосымшаны нөлден жазуға емес, оның жиынтығы басқа тілдерді қолдана отырып жасалынатын компоненттерді біріктіруге арналған. Интернеттің дамуы мен өркендеуі сценарий тілдерінің көбеюіне де ықпал етті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Босова Л. Л. Информатика. 11 класс. Базовый уровень [Текст]: учебник для 11 класса / Л. Л. Босова, А. Ю. Босова. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2017. – 256 с.: ил.
- 2 Лутц М. Изучаем Python, 4-е издание. – Пер. с англ. – СПб.: СимволПлюс, 2011. – 1280 с., ил.
- 3 Поляков К.Ю. Язык Python глазами учителя // Информатика. 2014. № 9. С. 4-16.
- 4 Семакин И. Г. Информатика. 10-11 классы. Базовый уровень [Текст]: методическое пособие / И. Г. Семакин. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2016. – 64 с.
- 5 Языки и методы программирования .: учебник / И.Г. Головин, И.А. Волкова.- М.: Академия, 2016.

ОҚУШЫЛАР АРАСЫНДА ЖИІ КЕЗДЕСЕТІН АУРУЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҚТАРЫНА ҚАЙТА ҚАТЫСУ МЕРЗІМДЕРІ

Толегенов Талант

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Белгілі ауыруды арқалаған немесе ұзақ уақыт бойы ауырып жүрген оқушыларға, әлсіз ағзаға әсер ететін қозғалыс белсенділігі қажет. Дәрігерлік көрсеткіш бойынша арнайы дәрігерлік топқа (АДТ) жататын балалар олардың денсаулық жағыдайына қарай арнайы әдістермен бағдарлама бойынша жаттығулары қажет. Мамандардың дәл осы мәселеге қызығушылықтары күннен күнге өсіп келеді.

Дене тәрбиесі жұмыстарының тәжірибелері көрсеткендей осы деңгейдегі ғылыми әдістемелік жұмыс теориялық және практикалық қайта құруға мүдделі болып отыр. Осы патологиялық үрдіс мәнін игермеген, арнайы деңгейде білімі жоқ мұғалімдер жұмысы өте баяулық танытып, арнайы дәрігерлік топтағы балаларға қажет деңгейде назар салмай отыр. Мұндай кемшіліктер денсаулығы әлсіз оқушы денсаулығына жағымсыз әсер етеді [25].

Дене жаттығуларымен айналысуды толық тоқтату тек уақытша сипатқа ие. Жұқпалы аурулар мен жарақаттардан кейін спортпен шұғылдану және дене шынықтыру сабақтарына қатысуды жалғастыру мерзімдерін дәрігер әрбір оқушыға жеке түрде, барлық клиникалық деректерді (аурудың немесе жарақаттың ауырлығы мен сипаты, ауру немесе жарақат салдарынан пайда болған функционалдық бұзылудың деңгейі) ескере отырып анықтайды. Сонымен қатар оқушының жынысы, жасы, ағзаның бейімделу қабілеттіліктері және басқа да жеке ерекшеліктері назарға алынады. Әдетте көп кездесетін жұқпалы аурулардан кейін дене жаттығулары сабақтарына қатысу мерзімдері қысқаша төмендегідей болады [26].

Ангина (Баспа). Сауығу белгілері: ауыз қуысы қабынуының (қызару, ісу, т.б.) және жұтыну кезінде ауыру сезімінің; 2 күннен аса қалыпты температура; жалпы жағдайының жақсаруы. Мектепте дене шынықтыру сабақтарына 6-7 күннен кейін, жаттығуға 12-14 күннен кейін, жарыстарға 20-22 күннен кейін қатысуға болады. Дененің бірден тоңу қаупіне байланысты қысқы спорт түрлерімен (шаңғы, коньки) және суға шомылумен шұғылдану кезінде аса абай болу керек.

Флегмоноздық ангина. Сауығу белгілері:өзін жақсы сезіну, ауыз қуысында және мойынның лимфатикалық буындарында ауырсыну белгілерінің болмауы; 7 күннен аса қалыпты температура; қалыпты дене салмағының толықтай қалпына келуі. Дене шынықтыру сабағына 14-15 күннен кейін, жаттығуға 20-21 күннен кейін, жарыстарға 30-35 күннен кейін қатысу. Жарысқа қатысуға рұқсат беру кезінде жүрек-қан тамыр жүйесінің жағдайына баса назар аудару керек. Функционалды сынақ жүргізу міндетті.

Аппендицит (соқыр ішек):

а) өткір. **Сауығу белгілері:**өзін жақсы сезіну; 10 күннен аса қалыпты температура т.б. Дене шынықтыру сабағына 7-10 күннен кейін, жаттығуға 14-18 күннен кейін, жарыстарға 25-30 күннен кейін қатысу. Ұстаманың қайталанбауына кепілдік болмағандықтан, операция жасау ұсынылады;

ә) операциядан кейін. **Сауығу белгілері:**операциядан кейін жақсы (ауырмайтын, қозғалысқа бейімді) тыртық; Дене шынықтыру сабағына 10-15 күннен кейін, жаттығуға 20-25 күннен кейін, жарыстарға 30-40 күннен кейін қатысу. Секіруді, ауырлықты көтеруді және гимнастикалық құралдармен жаттығулар жасауды шектеу керек

Өткір бронхит, жұқпалы. Сауығу белгілері:жалпы денсаулық жағдайының жақсаруы; қалыпты температура; жөтелдің болмауы; өкпеде сырылдың болмауы. Дене шынықтыру сабағына 6-8 күннен кейін, жаттығуға 10-12 күннен кейін, жарыстарға 14-16 күннен кейін қатысуға болады. Дене жаттығуларын орындау кезінде тыныс алу жолдарын бірден, әсіресе кенет суық тиюден қорғау.

Желшешек. Сауығу белгілері:өзін жақсы сезіну; 7 күннен аса қалыпты температура; буындар мен теріде, тыныс алу жолдары аймақтарында ауырсыну белгілерінің болмауы. Дене шынықтыру сабағына 7-8 күннен кейін, жаттығуға 10-12 күннен кейін, жарыстарға 16-18 күннен кейін қатысу.

Мұрынның өткір қабынулары мен жарақаттанулары (фронтит, гайморит). Сауығу белгілері:14 күннен аса қалыпты температура; бүлінген аймақтарда ауырсыну белгілері мен жағымсыз сезімдердің толық жойылуы. Дене шынықтыру сабағына 8-9 күннен кейін, жаттығуға 16-18 күннен кейін, жарыстарға 20-25 күннен кейін қатысу. Қысқы спорт түрлерімен шұғылдану кезінде аса абай болу және шынығу жүктемесін біртіндеп көтеру керек.

Өкпенің қабынуы (катаральды және крупозды). Сауығу белгілері:өзін жақсы сезіну; 14 күннен аса қалыпты температура; жөтелдің болмауы. Дене шынықтыру сабағына 12-14 күннен кейін, жаттығуға 18-20 күннен кейін, жарыстарға 25-30 күннен кейін қатысу. Ауыр түрдегі крупозды қабынуларда тек 2-3 аптадан кейін, қабыну әбден қайтқаннан кейін барып сабаққа қатысқан жөн.

Гастроэнтериты және басқада өткір асқазан-ішек жолдарының қабынулары. Сауығу белгілері:барлық ауру белгілерінің жоғалуы (ауырсыну, жүрек айну, іш өту және т.б.). Дене шынықтыру сабағына 2-3 күннен кейін, жаттығуға 5-6 күннен кейін, жарыстарға 10-12 күннен кейін қатысу. Тамақтану режимін қатаң сақтауға ерекше көңіл бөлу керек.

Тұмау: а) жеңіл және орташа ауыр формалары, 4 күндей жоғары температура, бірден көрінетін тұмау белгілерінің болмауы.

Сауығу белгілері:өзін жақсы сезіну; 5 күннен аса қалыпты температура; тыныс алу, жүрек, асқазан-ішек тұстарында және басқа органдарда ауру белгілерінің толық болмауы; жүрек-қан тамырлары жүйесінің қызметін сынақ нәтижелері оң болу.

Дене шынықтыру сабағына 4-5 күннен кейін, жаттығуға 6-8 күннен кейін, жарыстарға 10-12 күннен кейін қатысу; б) біршама ауыр формалары, 5 күннен аса жоғары температура, жекелеген мүшелер қызметінің бұзылуы, сонымен қатар жалпы интоксикация белгілерінің күрт білінуі.

Сауығу белгілері: өзін жақсы сезіну; 7 күннен аса қалыпты температура; басқа белгілер – тұмаудың жеңіл түрлері кезіндегі сияқты; жүрек-қан тамырлары жүйесінің қызметін сынау нәтижелері оң болу. Дене шынықтыру сабағына 10-12 күннен кейін, жаттығуға 18-20 күннен кейін, жарыстарға 30-40 күннен кейін қатысу. Жарыстарға қатысуға рұқсат беру кезінде жүрек-қан тамырлары жүйесін тексеріп, қызметтік сынау жүргізу керек.

Бүйректің қабынуы (өткір түрдегі нефрит). Сауығу белгілері:өзін жақсы сезіну; ісінудің болмауы; 5 күн сайын қайталап 3 рет зерттеу жасағанда зәрде ақуыздың және формалы элементтердің болмауы. Дене шынықтыру сабағына 30-35 күннен кейін, жаттығуға 40-50 күннен кейін, жарыстарға 60-90 күннен кейін қатысу. Дәрігердің бақылауында жүйелі түрде болу керек. Екі-үш ай ішінде 2-3 жаттығу жұмыстарынан кейін несеп анализін қайталап тапсыру керек.

Өткір түрдегі және жай түрдегі тері мен шырышты қабықтың аурулары (жұқпалы және жұқпалы емес) **кенет ауру сезімдері немесе қозғалысқа шектеу болмайтын түрлері** (қышыма, теміреткі және т.б.). Толықтай сауығу уақытын емдеуші дәрігер маман бекітеді және 8-15 күн ішінде ауру белгілері мен рецидивінің мүлдем болмауымен сипатталады. Дене шынықтыру сабағына 5-6 күннен кейін, жаттығуға 7-10 күннен кейін, жарыстарға 15-20 күннен кейін қатысу.

Асқынған жүрек аурулары (спорттың немесе басқа қозғалыс салдарынан). **Сауығу белгілері: өзін жақсы сезіну**, қозғалыс кезінде демігудің болмауы; жүректің қалыпты көлемге келуі, таза және анық соғуы; жүрек-қан тамырлары жүйесінің қызметін сынақ нәтижелері оң болу.

Дене шынықтыру сабағына 30-45 күннен кейін, жаттығуға 60-75 күннен кейін, жарыстарға 90-120 күннен кейін қатысу. Дәрігер және мұғалім тарапынан тұрақты түрде бақылау жасалынуы керек (дәрігер кабинетінде және дене шынықтыру сабақтарында).

Отит (өткір). Сауығу белгілері: 5 күннен аса қалыпты температура; ауырсыну белгілерінің болмауы. Дене шынықтыру сабағына 14-16 күннен кейін, жаттығуға 20-25 күннен кейін, жарыстарға 30-40 күннен кейін қатысу. Суда жүзу сабақтарында аса абай болу қажет.

Плеврит:

а) құрғақ. **Сауығу белгілері: 20 күннен аса қалыпты температура;** өзін жақсы сезіну; өкпе және кеуде тұсында ауру сезімдерінің болмауы, дене салмағының қалыпқа келуі.

Дене шынықтыру сабағына 14-16 күннен кейін, жаттығуға 20-24 күннен кейін, жарыстарға 30-35 күннен кейін қатысу. Шынығу жаттығуларын жасау ұсынылады. Суық тидірмеу.

б) экссудативті. Дене шынықтыру сабағына 40-50 күннен кейін, жаттығуға 60-80 күннен кейін, жарыстарға 90-105 күннен кейін қатысу. Шынығу жаттығуларын жасау ұсынылады. Суық тидірмеу.

Өткір түрдегі ревматизм. Сауығу белгілері: өзін жақсы сезіну; 30 күннен аса қалыпты температура; қозғалыс кезінде деформацияның және буын ауырсынуының болмауы; жүрек тұсында ауырсыну белгілерінің болмауы. Дене шынықтыру сабағына 6-8 айдан кейін, жаттығуға 1-1,5 жылдан кейін, жарыстарға 2-2,5 жылдан кейін қатысу. 3-4 айдан кейін арнайы топта емдік гимнастикамен айналысуға болады. Жаттығуды біртіндеп және аса абай болып жасау. Егер ауруға қыс мезгілінде шалдықса, жаттығуды жазға дейін бастамау لازم.

Мидың шайқалуы. Сауығу белгілері: өзін жақсы сезіну; бас ауруының және бас айналуының қозғалыссыз және қозғалыс кезінде (15 күннен аса) болмауы; қалыпты рефлексдер. Дене шынықтыру сабағына 20-25 күннен кейін, жаттығуға 30-40 күннен кейін, жарыстарға 60-90 күннен кейін қатысу. Жарты жыл бойы дененің бірден шайқалуымен байланысты (шаңғымен секіру, футбол және т.б.) жаттығулармен, сонымен қатар бокспен айналысуға болмайды.

Скарлатина. Сауығу белгілері:өзін жақсы сезіну; 20 күннен аса қалыпты температура; тері қабыршақтануының мүлдем болмауы; несепте патологиялық өзгерістердің болмауы. Дене шынықтыру сабағына 30-40 күннен кейін, жаттығуға 50-60 күннен кейін, жарыстарға 75-80 күннен кейін қатысу. Дене шынықтыру сабағында аса жаттығуларды біртіндеп, аса абай болып жасау керек. Жаттығу басталудың алдында және алғашқы жаттығудан кейін міндетті несеп анализін тапсыру.

Дизентерия. Сауығу белгілері:өзін жақсы сезіну; 15 тәуліктен аса қалыпты нәжіс; тәбеті жақсы болу; негізгі салмаққа жақын; жүрек-қан тамырлары жүйесінің қызметін сынау нәтижелері оң болу. Дене шынықтыру сабағына 14-16 күннен кейін, жаттығуға 20-25 күннен кейін, жарыстарға 30-35 күннен кейін қатысу. Жүрек-қантамыр жүйесі мен асқазан-ішек жолдары қызыметтерін жүйелі түрде бақылап отыру керек.

Дифтерия. Сауығу белгілері:15 күннен аса қалыпты температура; өзін жақсы сезіну; несепте патологиялық өзгерістердің болмауы. Дене шынықтыру сабағына 30-35 күннен кейін, жаттығуға 40-50 күннен кейін, жарыстарға 60-75 күннен кейін қатысу. 2-3 ай бойы дәрігер бақылауында болады.

Жүрек қызметі жүйелі түрде бақылауда болады. Дене шынықтыру сабақтарында біртіндеп күш түсіріп және аса абай болу керек. Бақылау несеп анализін тапсыру міндетті.

Қызылша. Сауығу белгілері:7 күннен аса қалыпты температура; ішектің қалыпты қызметі; теріде бөрткеннің болмауы. Дене шынықтыру сабағына 14-16 күннен кейін, жаттығуға 20-21 күннен кейін, жарыстарға 25-30 күннен кейін қатысу.

Малярия. Сауығу белгілері:өзін жақсы сезіну; 10 күннен аса қалыпты температура; көкбауыр үлкеюінің болмауы. Дене шынықтыру сабағына 6-7 күннен кейін, жаттығуға 9-10 күннен кейін, жарыстарға 14-16 күннен кейін қатысу. Су спорты түрлерімен шұғылданғанда және күн ваннасын қабылдау кезінде ерекше абай болу. Алғашқы 2-3 жаттығулардан кейін міндетті қайталама несеп анализін тапсыру.

Жүйке аурулары. Жүйке жүйесі ауруы кезінде көптеген органдар мен жүйелер қызметі толық жұмыс істей алмайды. Бірінші кезекте жүрек-қан тамырлары жүйесі.

Жүйке жүйесінің көптеген бұзылуларының пайда болу негізін ескеру қажет. Олар абсолютті дене жүктемелері кезінде жеткілікті оттегі мөлшерімен қамтамасыз етуін талап ететін мидың түрлі бөлімдеріне қатысты оттегі жетіспеушілігін тудырады. Сондықтан аурудың көпшілігінде көп мөлшерде дене жүктемесін түсіруге болмайды.

Омыртқаның иілуіне әкелетін қатты шайқалумен байланысты жаттығулар жасау қауіпті (қысым, акробатикалық жаттығулар кезіндегі иілу, баспен тұру, ауыр көтеру және т.б.). Тепе-теңдікті сақтау қажеттілігі және құлау қаупі бар жаттығуларды орындау кезінде абай болу керек.

Дене қасиеттері негізінен өте жай дамиды немесе мүлдем дамымайды. Қозғалыс дағдыларын меңгеруде қиындық туады. Мұндай жағдайларда компенсаторлы орнын басушы жаттығуларды қалыптастыруға өте болады. Дайындық тобына ауысу жүйке жүйесінің жалпы бұзылу белгілерінің толықтай болмауы, қозғалыс қызметінің елеусіз жергілікті бұзылуының сақталуы кезінде мүмкін. Негізгі топқа ауысу көрсетілмеген.

Эндокринді аурулар. Дене дайындығын ұйымдастыру кезінде ағза жағдайының келесі ерекшеліктерін ескеру қажет:

1) Алмасулардың барлық түрлерінің бұзылуы (оның ішінде, сулы, минералды және дәруменді), олардың бірінің басымырақ бұзылуы;

2) Бұлшық еттердің күші мен тонусының әлсіреуі;

3) барлық органдар мен жүйелер қызметінің әлсіздігі. Бірінші кезекте жүрек зардап шегеді. Онда ауысудың кез келген бұзылуында дистрофикалық өзгерістер байқалады. Семіздік кезінде тыныс алу қызметі диафрагманың жоғарғы жағдайынан зардап шегеді;

4) Ас қорыту органдарының қызметі қиындайды, тірек-қимыл аппаратының өзгерісі байқалады (омыртқаның қалыпты майысуларының артуынан тік жүрудің бұзылуы, майтабандылық, тізе буындарындағы ауырсыну);

5) Ағзаның қорғаныш күштерінің, төзімділігінің төмендеуі, бұл жеке суық тию ауруларынан, созылмалы қабыну процесстерінен көрінеді;

6) Қанның толық қорытылмаған тағаммен қанығуы, бүйрек арқылы және өкпе арқылы газ түрінде бөлініп, өкпені зақымдайды және терең вентиляция талап етіледі. Қанда мұндай тағамдардың жиналуы қуаттылығы жоғары жұмысты орындау қабілетіне белгілі бір шектеу келтіреді; көмірсутек ауысуының жеткіліксіздігі қалыпты қарқынды жұмысты орындауға кедергі келтіреді;

7) Диабет және семіздік кезінде ауысу процесінің жағдайы тағам құрамына тәуелді.

Ауыспалы ауру кезінде денсаулық жағдайының ауытқушылығын дене дайындығы әдістемесі анықтайды. Алайда ауысудың бұзылуы кезінде дене шынықтыру-сауықтырудың басты шарттарының бірі – ұтымды тамақтану, жеке бас тазалығына жоғары талаптар қою (дене, киім тазалығын сақтау) және сабақтық гигиеналық шарттары.

Суға шомылу, ауа және күн шынықтыру процедураларын қабылдау кезінде аса абай болу керек. Дене жаттығулары ішінде жүрек қан тамырлары әлсіздігі, негізінен жүрек ауруының себебінен жоғары қарқында жаттығулар жасау қауіпті. Сонымен қатар дене жаттығуларының барлық түрі жүктемені біртіндеп көбейткен сайын оң әсерін тигізеді.

Өзгермелі бұзылушылық кезінде дайындық тобына ауыстыру мүмкін, егер өзгерістер елеусіз болса, дене шынықтыру жаттығулары әсерінен жалпы денсаулық жағдайы және жұмысқа білеттілігі біршама жақсарады. Негізгі топқа ауысу мүмкін емес.

Әр ауру кезінде ағза жағдайының ерекшелігін ескере отырып (8-кесте), сабақтардың жеке формаларын тиімді пайдалануға және арнайы әдістемелерді қолдануға болады.

Негізгі топ пен арнайы дәрігерлік топ оқушыларының сабағы жалпы сипатқа ие. Сондықтан дене шынықтыру пәнінің мұғалімі әлсіз және ауруға шалдыққан ағзаның жалпы қасиеттерін басшылыққа алу керек.

Пайдаланылған әдебиттер:

1. Дуаметұлы Б. Жалпы физика курсының негіздері. – А.: Мектеп, 2012.
2. Көшеров Ә. Дифракция мен интерференцияны бақылау жолдары//Математика және физика журналы.-2003.-№5. –Б. 29-30

ДИФРАКЦИЯ МЕН ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ ҚҰБЫЛЫСТАРДЫ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДА БАҚЫЛАУ

Тулегенова Анар Кабдығалиевна

БІ.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: Определение явлений дифракции и интерференции, которые мы рассмотрим в этой статье. Знать явления, характеризующие волновые свойства яркости в лабораторных работах. Одним из наиболее впечатляющих и интересных из них является наблюдение за проявлениями дифракции и интерференции.

Ключевые слова: Дифракция, интерференция, радужные кольца, демонстрационная работа, излучение.

Annotation: Definition of the phenomena of diffraction and interference, which we will consider in this article. To know the phenomena characterizing the wave properties of brightness in laboratory work. One of the most impressive and interesting of them is the observation of the manifestations of diffraction and interference.

Keywords: Diffraction, interference, rainbow rings, demonstration work, radiation.

Бұрынғы уақытта жарықтың мінез-құлқын бақылап, екі жарық сәулесі қиылысып, өз жолымен жүре береді деп ойлады. Мұндай бақылаулар жарықтың бөлінбейтіндігіне, материалдық еместігіне деген сенімді нығайтты. Бірақ бәрі шынымен солай бола ма?

Ньютон бірінші болып өзара әрекеттесуді немесе оптика жарық сәулелерінің өзара әрекеттесуін бақылау тәжірибесін ұсынды. Ол жұқа линзаны (дөңес беті төмен) жалпақ шыны табаққа салу арқылы сына тәрізді ауа саңылауын жасады. Содан кейін ғалым алшақтықты алдымен ақ жарықпен, содан кейін кезекпен және басқа да негізгі түсті сәулелермен жарықтандырды. Ньютон ауа сынағының әйнек шекараларынан көрінетін сәулелер бір-бірімен айқын әрекеттесетінін атап өтті. Ақ жарықпен жарықтандырылған кезде саңылауда ауыспалы түсті және кемпірқосақ сақиналары пайда болды.

Бір қызығы, Ньютон кедергі мәселесімен айналысқан және ол жарық ең кішкентай бөлшектерден (корпускулалардан) тұрады деген пікірде болғандықтан, жұқа пластиналардың бояуын түсіндіру үшін бұл бөлшектерге жеңіл және ауыр шағылыстың таңқаларлық «шабуылдарын» жатқызуға тура келді.

Бірақ Юнг кедергі негізінде бұл құбылысты оңай түсіндірді, тіпті жарықтың толқын ұзындығын алғаш рет өлшеді және өте жақсы дәлдікпен. Интерференциялық суреттің ерекше түрі түзу және шағылысқан толқындар қосылған кезде пайда болады [1].

Бұл жағдайда тұрақты толқындар пайда болады.

Қарапайым жағдайда жазық қабырғадан жазық толқын шағылысқан кезде сурет пайда болады деген.

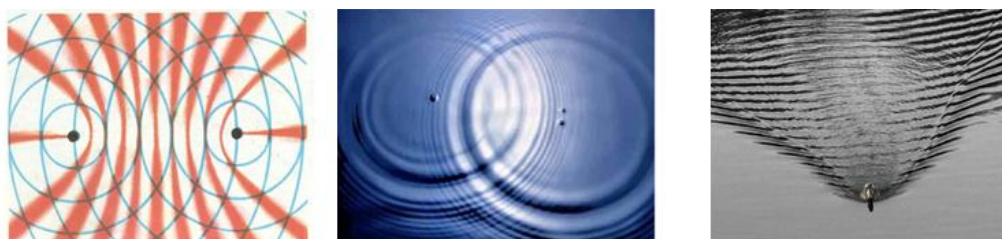

1-сурет. Жарық интерференциясын бақылау

Толқындардың тағы бір **механикалық кедергісі**. Жалпы, ортаның әр нүктесінде екі толқыннан туындаған тербелістер қосылады. Алынған кез-келген орта бөлшегінің ығысуы-бұл бір толқын екіншісінде болмаған кезде таралған кезде пайда болатын ығысулардың алгебралық қосындысы.

Кез келген толқындық қозғалысқа тән құбылыс интерференция және дифракция. Қосу толқындар. Көбінесе ортада бір уақытта бірнеше түрлі толқындар таралады. Бұл жағдайда не болады? Әр толқын екіншісінен өтіп, басқа толқын болмағандай әрекет етеді. Егер екі толқын бір жерде жоталарымен кездессе, онда бұл жерде толқын күшейеді.

Егер бір толқынның жотасы екінші толқынды шұңқырмен түйісетін болса, онда беті бұзылмайды.

2-сурет. Интерференция және дифракцияны бақылау

Интерференция-уақыт өте келе орта бөлшектерінің пайда болатын тербелістерінің амплитудасының тұрақты таралуы пайда болатын толқындардың кеңістіктегі қосылуы. Бір уақытта біз екі дөңгелек толқындарды көреміз. Кез-келген нүктесінде екі толқыннан туындаған тербелістер қосылады. Тербелістердің амплитудасы әр түрлі болады, өйткені толқындар әртүрлі жолдармен өтеді. Бірақ егер көздер арасындағы қашықтық жолдардан аз болса, онда амплитудаларды бірдей деп санауға болады. Қосу нәтижесі фазалық айырмашылыққа байланысты. Егер қозғалыс айырмашылығы толқын ұзындығына тең болса, онда екінші толқын бір кезеңге кешіктіріледі, яғни бұл жағдайда жоталар сәйкес келеді.

Жарықтық толқындық қасиетін сипаттайтын құбылыстардың ішіндегі ең бір әсерлі де қызықтысы дифракция мен интерференция көріністерін бақылау. Бірақ та бұл құбылыстарды сабақ барысында тәжірбиелік жолмен көрсетуге арналған құрылғылар мектептің физика кабинетінде табыла бермейді.

Сондай-ақ осы аттас тақырыптарға арналған зертханалық жұмыстар мектептің физика бағдарламасында болғандықтан оқушыларға көрсету керек.

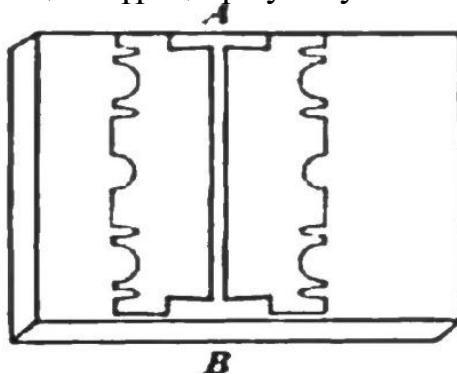
Осы қиыншылықтан шығуға мүмкіндік беретін және де аталған құбылыстарды бағдарламаға сай оқып үйренуге бағыттайтын бірнеше тәжірбиелік тәсілдерді тоқталайық.

Қарастырып отырған тәсілдерді орындату үшін қажетті құралдар мен материалдар табу немесе қолдан жасау онша қиындық туғызбайды.

1. Демонстрациялық жұмыс: саңылау арқылы алмас жүздері арасындағы дифракцияны бақылау [2].

Ортасынан қақ бөлінген кәдімгі алмасты жүздерін қатарластыра қойып кәдімгі шыны бетіне 3-суреттегідей орналастырып бекіту керек. Сонда алмасты шыныға техникалық вазелин немесе қою маймен жабыстыруға болады. Енді, алмас жүздері арасындағы АВ саңылауды реттеу арқылы жарық көзіне қарай отырып дифракциялық кескінді бақылаймыз.

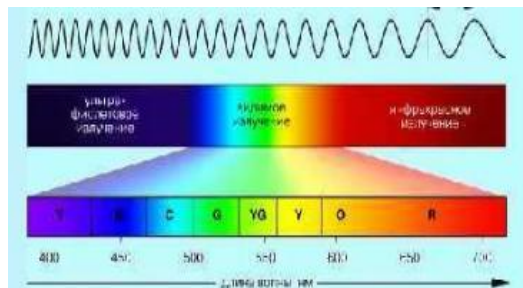
Жасалған тәжірибеде құрылғы арқылы әрбір оқушы жұмысты жеке дара орындау мүмкіндігі бар. Жұмыс барысында мынадай қосымша тапсырмалар орындатуға болады спектр енінің саңылау еніне қандай тәуелділігі бар? Саңылау өлшемі қандай болғанда дифракциялық кескін қандай болады? Тағы сол сияқты сұрақтар туғызуға болады.

3-сурет. Саңылау арқылы алмас жүздері арасындағы дифракцияны бақылау

2. Демонстрациялық жұмыс: әйнек пластиналардың көмегімен кедергі суретін бақылау.

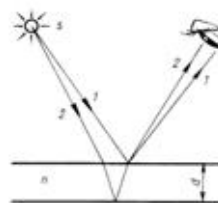
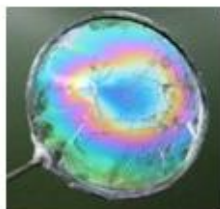
Біз екі әйнек пластинаны аламыз, бұған дейін оларды мұқият сүртеміз, содан кейін мықтап қысамыз. Пластиналарда көретін кедергі суретін салу керек. 4-суретке сәйкес көрсетілген әйнектің сығылу дәрежесінен өзгеруін көру үшін қысқыш құрылғыны алып, бұрандаларды пайдаланып пластиналарды қысу керек. Нәтижесінде кедергі көрінісі өзгереді.

4-сурет. Әйнек пластиналардың көмегімен кедергі суретін бақылау

3. Демонстрациялық жұмыс: интерференция бақылау жұқа пленка арқылы.

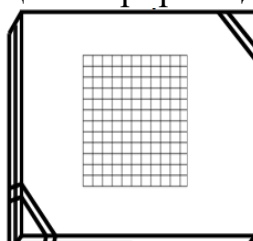
Тәжірибені 5-суретте көрсетілген байқау үшін сабынды су мен сым жақтауын алыңыз, содан кейін жұқа пленка қалай пайда болатынын көріңіз. Егер рамка сабынды суға батырылса, онда көтерілгеннен кейін пайда болған сабын пленкасы көрінеді. Осы пленка артындағы шағылысқан жарықта сіз кедергі жолақтарын көре аласыз.

5-сурет. Интерференция бақылау жұқа пленка арқылы.

4. Демонстрациялық жұмыс: Дифракцияны бақылау капрон жолағы арқылы.

4×6 см өлшемі шамасындағы капрон жолағын екі шыны арасына 6-суреттегідей орналастыру керек. Екі шыныны бір-бірімен ПВА желіммен немесе жабысқақ ұстатқыш пен бекітуге болады. Дифракциялық спектрдің түрлерін, капрон жолағын белгілі бір сағатта созу арқылы өзгеріп отыруға болады. Ал, физикалық практикум сабақтарында оқушыларға капрон «торының» тұрақты дифракциялық спектрі ретінде тапсырма беруге болады.

6-сурет. Дифракцияны бақылау капрон жолағы арқылы

5. Тығыз мөлдір матаның бір бөлігіндегі жарықтың дифракциясы (капрон).

7-сурет. Жанып тұрған шамның жіптерін нейлон матасы арқылы бақылау

6. Демонстрациялық жұмыс: таспасын алыңыз және оны көзден қысқа қашықтықта орналастырып, таспаны жарқын жарық көзіне қараңыз. Біз дифракцияны және интерференцияны байқаймыз. Дифракция спектрінің сызықтарынан тұратын түрлі-түсті жолақтар мен жарқын крестті көреміз 8-суретке сәйкес.

8-сурет. Дифракциялық және интерференцияны бақылау

7. Демонстрациялық жұмыс: штангенциркуль немесе микрометр саңылаулары арқылы дифракцияны бақылау.

Кәдімгі штангенциркульдің қозғалмалы белгі арасындағы саңылауды кішірейте отырып жарық көзіне қарау керек, сонда саңылаудың белгілі бір аралығындағы дифракциялық спектр көріне бастайды. Сол сияқты 9-суретте көрсетілген микрометрдің саңылауы арқылы да осындай дифракциялық кескіндерді бақылауға болады.

Еңбек сабақтарында пайдаланатын миллиметрлік бөліктері бар металл сызғышар арқылы дифракциялық кескіндер алынады. Сызғыш бөліктеріне жарық сәулелер көлбеу түрде түсуі керек. Миллиметрлік сызықтар шағылтқыш дифракциялық тор көздерін аламыз.

9-суре. Штангенциркуль немесе микрометр саңылаулары арқылы дифракцияны бақылау

8. Демонстрациялық жұмыс: жұқа қабықшада интерференцияны бақылау.

Интерференция тақырыбына байланысты жаппай зертханалық жұмыста құбылысты зерделеудің бір жолы ол сұйық бетіндегі түрлі қабықшаларды пайдалану. Солардың бірі кезкелген дүкендерде сатылатын тырнаққа жағылатын косметикалық лак. Ыдысқа құйылған суға лактың бірнеше тамшысын тамызамыз. Су бетінде белгілі бір қалыңдықта жайылған лак жасалған сақина арқылы сүзіп алу керек. Енді қара айна үстіне қойылған осы қабықшаға шағылған жарықарқылы қарайтын болсақ, интерференция жолақтарын байқауға болады. Түсу бұрышының өзгеруіне қарайтүсті жолақтардың көрінісі құлпырып көрінеді.

9. Демонстрациялық жұмыс: Кәдімгі шыныда интерференцияны бақылау

Егер тазалап сүртілген кәдімгі шынының бетіне бармағымыздың ізін түсіріп (сол бармақты майлау керек) сол арқылы Күн сәулесіне немесе шам жарығына қарасақ, онда жарық толқындарының интерференциясын бақылауға болады.

Қорытындылай келе, жарық толқындарының дифракция (және кедергі) теориясы кез-келген физикалық сипаттағы толқындарға қолданылады.

Жарықтың толқындық табиғаты интерференция құбылысы арқылы түсіндіріледі.

Пайдаланылған әдібиеттер тізімі:

1. Дуаметұлы Б. Жалпы физика курсының негіздері. – А.: Мектеп, 2012.
2. Көшеров Ә. Дифракция мен интерференцияны бақылау жолдары//Математика және физика журналы.-2003.-№5. –Б. 29-30

ЖАЛПЫ АФФИНДІК ЖӘНЕ КООРДИНАТАЛАР АРҚЫЛЫ БЕРІЛГЕН АФФИНДІК ТҮРЛЕНДІРУЛЕР

Узакова Боранкуль Зиядиновна

БІ.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: В этой статье рассматриваются аффинные преобразования, выраженные в целом аффинными и координатами.

Ключевые слова: общее аффинное преобразование, координаты, плоскость, перспективно-аффинное преобразование, уравнения, изображение точки

Annotation: This article discusses affine transformations expressed in general by affine and coordinates.

Keywords: general affine transformation, coordinates, plane, perspective-affine transformation, equations, point image

№1-есеп. Жалпы аффиндік түрлендіру үш пар сәйкес нүктелер: A және A' , B және B' , C және C' арқылы берілген. M нүктесінің бейнесі M' нүктесін салайық.

Шешуі: Аффиндік түрлендірудің коллинеарлық және үш нүктенің жай қатынасын өзгертпейтіндігі белгілі. Оның осы қасиеттерін пайдаланып, M' нүктесін төмендегідей жолмен салуға болады.

AM және BC түзулері D нүктесінде қиылыссын (1-суретте көрсетілгендей). $B'C'$ түзуіндегі D нүктесінің бейнесі D' нүктесін $(B'C'D') = (BCD)$ қатынасын пайдаланып саламыз. Одан соң $A'D'$ түзуінен $(A'D'M') = (ADM)$ болатындай M' нүктесін табамыз.

$(AM) \parallel (BC)$ ал $(BM) \nparallel (BC)$ болуы мүмкін. D' нүктесі BM және AC түзулерінің қиылысу нүктесі, ал D_1' нүктесі $A'C'$ түзуіндегі $(A'C'D') = (ACD)$ болатындай нүкте болсын. Онда $B'D_1'$ түзуінде жататын $(B'D_1'M_1') = (BD_1M_1)$ болатындай M_1' нүктесі ізделген нүкте болады.

Егер $(AM) \parallel (BC)$ ал $(BM) \parallel (AC)$ (1 (б) – сурет бойынша) болса, онда $(CM) \nparallel (AB)$ болады (өйткені (CM) мен (AB) параллелограммның диагональдары).

Бұл жағдайда CM және AB түзулерінің қиылысу нүктесі D_2 нүктесін тауып, одан соң

A' және B' нүктелерін (AD_2B) қатынасын пайдаланып D_2' нүктесін саламыз. Ең соңында C' және D_2' нүктелерін және (CD_2M) жай қатынасын пайдаланып M' нүктесін саламыз [1].

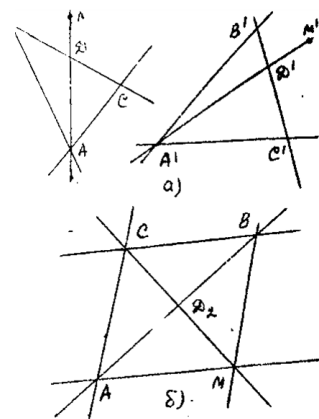
№2-есеп. Бір түзудің бойында жатпайтын үш екі еселі нүктесі бар жазықтықтағы аффиндік түрлендіру теңбе-тең түрлендіру болатынын дәлелдеміз.

Шешуі: Аффиндік түрлендірудің бір түзудің бойында жатпайтын үш екі еселі нүктелері $x = x'$, $y = y'$, $z = z'$ болсын. (xyz) жазықтығынан кез келген M нүктесін аламыз. Онда XM түзуі бір XM' түзуіне ал $D = (XM) \cap (YZ)$ нүктесі бір D' нүктесіне сәйкестеніп (YZD) және (YZD') жай қатынастары тең болады. Сондықтан D нүктесі D' нүктесімен беттеседі. Онда XD және XD' түзулеріде беттеседі. Оған қоса (XDM) және (XDM') жай қатынастары тең болғандықтан M нүктесі M' нүктесімен беттеседі.

Егер $(XM) \parallel (YZ)$ болса, онда дәлелдеуді YM және XZ немесе ZM және XY түзулерін пайдаланып дәлелдейміз. Сонымен егер аффиндік түрлендірудің бір түзудің бойында жатпайтын үш екі еселі нүктелері болса, онда бұл түрлендірулер кезінде барлық нүктелер екі еселі нүктелер болады, яғни аффиндік түрлендіру теңбе-тең түрлендіру болады.

№3-есеп. Жалпы аффиндік түрлендіру ABC үшбұрышы және бейнесі $A'B'C'$ үшбұрыштары арқылы берілген. Бұл түрлендіруді перспективті-аффиндік түрлендірудің композициясын арқылы өрнектейміз.

Шешуі: Π_1 перспективті-аффиндік түрлендіруді S_1 осі және A оның бейнесі A' нүктелері арқылы анықталық. Π_1 түрлендіруі кезінде ABC үшбұрышы $A'B'C'$ үшбұрышына түрленсін (2-суретте көрсетілгендей), мұндағы B_1 нүктесі B' пен C_1 нүктесі C' нүктесімен беттеспейтін нүктелер.

Сурет 1. Аффиндік түрлендіру бойынша берілген үш пар сәйкес нүктелер

Π_2 перспективті-аффиндік түрлендірудің A' нүктесі екі еселі нүкте болатындай етіп, таңдап аламыз. Ол үшін Π_2 түрлендірудің S_2 осін A' нүктесінен өтетіндей, ал B' пен C' нүктелері S_2 де жатпайтындай. B_1 нүктесінің бейнесі B' болатындай етіп жүргіземіз.

Π_2 түрлендіруінде $A'B_1C_1$ үшбұрышы $A'B'C_2$ үшбұрышына түрленсін делік. Егер C_2 нүктесі C' нүктесімен беттесбесе, онда A' және B' нүктелері екі еселі нүкте болатындай. Яғни $A'B'$ түзуін S_3 осі ретінде қабылдап C' нүктесі C_2 нүктесінің бейнесі болатындай Π_3 перспективті-аффиндік түрлендіруін аламыз. Π_3 түрлендіруі $A'B'C_2$ үшбұрышын $A'B'C'$ үшбұрышын түрлендіреді.

Сонымен $\Pi_1(\triangle ABC) = \triangle A'B_1C_1$,
 $\Pi_2(\triangle A'B_1C_1) = \triangle A'B'C_2$, $\Pi_3(\triangle A'B'C_2) = \triangle A'B'C'$ яғни
 $\Pi_3 \cdot \Pi_2 \cdot \Pi_1(\triangle ABC) = \triangle A'B'C'$ болатындай үш перспективті-аффиндік түрлендірулер таңдап алдық.

Π_1, Π_2, Π_3 перспективті-аффиндік түрлендірудің композициясы $\Pi_3 \cdot \Pi_2 \cdot \Pi_1$ берілген аффиндік түрлендіруді анықтайды [2].

№4-есеп. Жазықтықтағы аффиндік түрлендірулер төмендегі формулалар арқылы берілген:

$$\begin{cases} x' = -x - y + 2 \\ y' = 2x + y - 2 \end{cases} \quad (1)$$

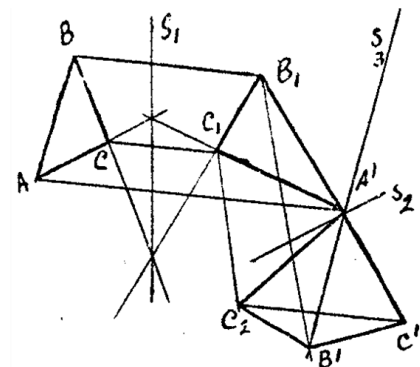
- а) $A(1,0)$ нүктесінің бейнесі A' нүктесінің координаталарын;
- б) $B'(-1,2)$ нүктесінің түп нұсқасы B нүктесінің координаталарын;
- в) берілген түрлендіруге кері түрлендірудің формулаларын;
- г) $2x - y + 3 = 0$ түзуі бейнелейтін түзудің теңдеуін табалық.

Шешуі: а) $A(x, y)$ нүктесі $A'(x', y')$ нүктесінің түп нұсқасы болғандықтан және $x=1, y=0$ мәндері берілгендіктен, сол мәндерді (1) формулаларға қойсақ: $x'=1, y'=0$ (бұл жағдайда $x'=x, y'=y$ теңдігі орындалғандықтан, A нүктесі берілген аффиндік түрлендірудің екі еселі нүктесі болады).

б) Берілген (1) формулаға $B'(-1,2)$ нүктесінің координаталарын ($x'=-1, y'=2$) қойсақ, онда $\begin{cases} -x - y + 2 = -1 \\ 2x + y - 2 = 2 \end{cases}$ теңдеулер жүйесін аламыз.

Бұл теңдеулер жүйесін шешу арқылы B нүктесінің координаталарын $x=1, y=2$ табамыз.

в) (1) формулалар нүктенің координаталарын сол нүктенің түп нұсқасының координаталары арқылы өрнектеген (1) теңдеулер жүйесін x және y бойынша шешсек, онда

Сурет 2. Перспективті-аффиндік түрлендірудің композициясы

$$\begin{cases} x = x' + y' \\ y = -2x' - y' + 2 \end{cases} \quad (2)$$

Теңдеулер жүйесін аламыз. Бұл түрлендіру $M'(x', y')$ нүктесін $M(x, y)$ нүктесіне түрлендіреді, яғни x оу координаталар жүйесінде (x, y) нүктесінің түп нұсқасы (x', y') болады, ал $M(x, y)$ нүктесі $M'(x', y')$ нүктесінің бейнесі болады.

Сондықтан (2) формулалар x – ті x' – қа, y – ті y' – қа түрлендіреді. Сонымен, (1) түрлендіруге кері түрлендірудің аналитикалық формулалары (2) түрде болады.

г) Берілген түзудің теңдеуіндегі x пен y – тің орнына (2) формулаларды x' пен y' арқылы өрнектелген мәндерін қоямыз, сонда $4x' + 3y' + 1 = 0$ теңдеуін аламыз. Бұл теңдеу $M(x, y)$ нүктесімен оның бейнесі $M'(x', y')$ нүктесінің координаталарының арасындағы байланысты анықтайды, яғни берілген түзудің бейнесінің теңдеуі болады.

Соңғы теңдеуді штрихсыз жазамыз (өйткені барлық координатлар x оу жүйесінде берілген) сонда есептің жауабы $4x + 3y + 1 = 0$ болады.

№5-есеп. Жазықтықтағы аффиндік түрлендіру $A(1,2)$, $B(0,3)$, $C(1,0)$ және $A'(2,3)$, $B'(0,5)$, $C'(2,-1)$ нүктелері арқылы берілген. Осы аффиндік түрлендірудің аналитикалық формулаларын табалық.

Шешуі: Жалпы аффиндік түрлендірудің
$$\begin{cases} x' = a_1x + b_1y + C_1 \\ y' = a_2x + b_2y + C_2 \end{cases}$$

формулаларына A нүктесінің координаталары $x=1$, $y=2$ және A' нүктесінің координаталары $x'=2$, $y'=3$ мәндерін қойсақ, төмендегі теңдеулер шығады:

$$\begin{cases} 2 = a_1 \cdot 1 + b_1 \cdot 2 + C_1, \\ 3 = a_2 \cdot 1 + b_2 \cdot 2 + C_2, \end{cases}$$

осы сияқты, B және B' нүктелерінің, одан соң C және C' нүктелерінің координаталарын жалпы формулаларға қойсақ, тағы төрт теңдеу аламыз.

$$0 = a_1 \cdot 0 + b_1 \cdot 3 + C_1,$$

$$2 = a_1 \cdot 1 + b_1 \cdot 0 + C_1,$$

$$5 = a_2 \cdot 0 + b_2 \cdot 3 + C_2,$$

$$-1 = a_2 \cdot 1 + b_2 \cdot 0 + C_2.$$

Сонымен, $a_1, b_1, C_1, a_2, b_2, C_2$ алты белгісіз коэффициенттерді табуға болатын алты теңдеу жүйесін алдық:

$$\begin{cases} a_1 + 2b_1 + C_1 = 2, \\ a_2 + 2b_2 + C_2 = 3, \\ 3b_1 + C_1 = 0, \\ 3b_2 + C_2 = 5, \\ a_1 + C_1 = 2, \\ a_2 + C_2 = -1. \end{cases}$$

Бұл жүйені шешу арқылы: $a_1 = 2$, $a_2 = 0$, $b_1 = 0$, $b_2 = 2$, $C_1 = 0$, $C_2 = -1$ мәндерін табамыз [3].

Сонымен, түрлендіру формулалары төмендегі түрде болады:

$$\begin{aligned}x' &= 2x \\ y' &= 2y - 1\end{aligned}$$

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Базылов В.Т., Дуничев К.И. Геометрия. М.: Просвещение, 2014г
2. Саранцев Г.И. Сборник задач на геометрические преобразования. Пособие для учителей. М.: Просвещение, 2012
3. Аргунов Б.И. Преобразования плоскости. М.: Просвещение, 2010

КСИОМАТИКАЛЫҚ ТЕОРИЯЛАРДЫҢ ӘР ТҮРЛІ ЭКВИВАЛЕНТТІЛІГІ ЖӘНЕ САҚИНА

Узакова Боранкуль Зиядиновна

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: В этой статье речь идет об эквивалентности различных определений аксиоматических теорий.

Ключевые слова: аксиоматика, группы, кольца, поля, эквивалент, множество, бинарные отношения, аксиомы.

Annotation: This article deals with the equivalence of different definitions of axiomatic theories.

Keywords: axiomatics, groups, rings, fields, equivalent, set, binary relations, axioms.

Алға қойған мақсатқа қолайлы болу жағдайы көзделіп аксиоматикалық теориялар әр түрлі әдебиеттерде ол теориялардың әр түрлі эквивалент анықтамалары арқылы беріліп жатады. Мысалы, группалар, сақиналар, өрістер т.с.с. жүйелердің әр түрлі анықтамаларын әдебиеттерде кездестіріңіздер. Оқушыларға түсінікті болу мақсаты көзделіп, мектеп курсына Евклид геометриясын әдетте артық аксиомалар қабылдау арқылы береді.

Бізге қажетті сандар жүйелерінің аксиоматикалық анықтамалары да әр түрлі әдебиеттерде әр түрлі форма да кездеседі. Сондықтан бұл тақырыпта бір теорияның әр түрлі эквивалент анықтамаларын ажыратуға қажетті ұғымдарды бере кетейік.

Теорияның әр түрлі аксиоматикалық анықтамаларында қабылданатын алғашқы ұғымдардың саны да, мазмұны да, аксиомалары да әр түрлі болып кездесуі мүмкін. Мысалы, теорияның бір анықтамасындағы аксиома оның екінші бір анықтамасында дәлелдеуі қажет ететін теорема теорияның екінші бір анықтамасында аксиома ретінде қабылдануы мүмкін. Осы сияқты жағдайларды теорияның алғашқы ұғымдары тұрғыда айтуға болады. Теорияның әр түрлі анықтамаларының эквиваленттілігі ұғымын жалпы жағдайда бере кетейік.

Анықтама 1. Төмендегідей төрт түрлі жиындардан:

1. Бос емес A жиынынан

2. A да анықталған операциялар жиыны Ω_F тен $\Omega_F = \{F^{n_i} \mid F^{n_i} : A^{n_i} \rightarrow A, n_i \in N \setminus \{0\}, i \in N\}$

3. A жиынының белгіленген элементтер жиыны деп аталатын ішкі жиыны Ω_0 ден $\Omega_0 = \{a_k \mid k \in K\}, \Omega_0 \subseteq A$.

4. A да берілген қатынастар жиыны Ω_p ден $\Omega_p = \{P^{m_j} \mid P^{m_j} : A^{m_j} \rightarrow \{a, ж\}, m_j \in N, j \in J\}$ тұратын $\langle A, \Omega_F, \Omega_0, \Omega_p \rangle$ объектісін алгебралық жүйе деп атайды. A жиыны осы жүйенің негізгі жиыны дейді [1].

Түсініктірек болуы үшін жоғарыдағы 1-анықтамадағы кездескен символдар туралы айта кетейік. $A^n(A^{m_j})$ - арқылы A жиынының $n_i(m_j)$ - декарттық дәрежесі белгіленіп тұр. « a » - арқылы предикаттың «ақиқат» мәні, ал «ж» арқылы «жалған» мәні белгіленген, ал I, J, K жиынының элементтері сәйкес түрде, A жиынында анықталған операциялардың, A жиынының белгіленген элементтерінің, A жиынында берілген қатынастардың индекстерін белгілеуге пайдаланылып тұр. Кей жағдайда $\Omega_F \cup \Omega_0$ жиынын біріктірілген күйі A жиынындағы операциялар жиыны ретінде қарастырады, өйткені A жиынының тұрақталынған элементін 0-аралық операция деп есептеуге болады. Бұл операцияларды A жиынындағы негізгі операциялар деп, ал Ω_p - дегі предикаттарды A жиынындағы негізгі предикаттар деп атайды.

Егер Ω_p бос жиын болса, онда $\langle A, \Omega_F, \Omega_0 \rangle$ алгебралық жүйесін әдетте алгебра деп атайды. Көбінесе $\Omega_F, \Omega_0, \Omega_p$ - шекті жиындар болып келген алгебралық жүйелер жиі қарастырылады. Мұндай жағдайда $\Omega_F, \Omega_0, \Omega_p$ жиындарының элементтерінің индекстерін белгілеуге натурал сандарды пайдалану жеткілікті.

Егер $\Omega_F = \{F_1^{n_1}, F_2^{n_2}, \dots, F_s^{n_s}\}$, $\Omega_0 = \{a_1, a_2, \dots, a_k\}$, $\Omega_p = \{P_1^{m_1}, P_2^{m_2}, \dots, P_t^{m_t}\}$ болса, онда $\langle A, \Omega_F, \Omega_0, \Omega_p \rangle$ жүйесін $\langle n_1, n_2, \dots, n_s, a_1, a_2, \dots, a_k, m_1, m_2, \dots, m_t \rangle$ шекті типті (сигнатуралы) алгебралық жүйе деп атайды. Тақырыптың басында аталған алгебралық жүйелердің барлығы да шекті типті алгебралық жүйелер болып табылады. Кейде шексіз типті (сигнатуралы) алгебралық жүйелерде қарастырылады.

Анықтама 2. Егер теорияның әр түрлі аксиоматикалық анықтамалары мынадай шарттарды қанағаттандырса:

1. Теорияның бір аксиоматикалық анықтамасындағы кез-келген негізгі ұғымды екінші аксиоматикалық анықтамадағы негізгі ұғымдар арқылы анықтау мүмкін болса және керісінше;

2. Теорияның бір аксиоматикалық анықтамасындағы кез-келген аксиоманы екінші аксиоматикалық анықтамасындағы аксиомалар арқылы дәлелдеу мүмкін болса және керісінше.

Онда мұндай аксиоматикалық анықтамалар бір теорияның эквивалент анықтамалары деп аталады.

Математикадағы жиі кездесетін және жиі қолданылатын аксиоматикалық теорияның бірі группалар теориясы болып табылады. Біз бұл тақырыпта группалар теориясының әр түрлі эквивалент аксиоматикалық анықтамаларын келтіру арқылы түсіндіре кетейік.

Анықтама 3. Егер G жиынында анықталған $\langle \cdot \rangle$ («көбейту») бинарлық операциясы мына төмендегі шарттарды (аксиомаларды) қанағаттандырса:

$\Gamma 1^0$. $\forall a, b, c \in G (a \cdot (b \cdot c) = (a \cdot b) \cdot c)$ яғни $\langle \cdot \rangle$ («көбейту») операциясының ассоциативтік қасиеті бар болса;

$\Gamma 2^0$. $\forall a, b, c \in G \exists! x, y \in G (b \cdot x = a \wedge y \cdot b = a)$ яғни («көбейту») операциясына кері операция бөлу орындалса, онда $\langle 2 \rangle$ типті $\langle G, \cdot \rangle$ алгебрасын группа деп атайды [2].

Анықтама 4. Егер G жиынында анықталған $\langle \cdot \rangle$ («көбейту») бинарлық операциясы, «-1» унарлық операциясы, G – нің тұрақталынған e элементі мына төмендегі шарттарды (аксиомаларды) қанағаттандырса:

$\Gamma 1^0$. $\forall a, b, c \in G (a \cdot (b \cdot c) = (a \cdot b) \cdot c)$

$\Gamma 2^0$. $\forall a, b, c \in G (a \cdot e = a)$

$\Gamma 3^0$. $\forall a, b, c \in G (a \cdot a^{-1} = e)$, онда $\langle 2, 1, 0 \rangle$ типті $\langle G, \cdot, ^{-1}, e \rangle$ алгебрасын группа деп атайды.

Анықтама 5. Егер G жиынында анықталған $\langle \cdot \rangle$ («көбейту») бинарлық операциясы, G – нің тұрақталынған e элементі мына төмендегі шарттарды (аксиомаларды) қанағаттандырса:

$\Gamma 1^0$. $\forall a, b, c \in G (a \cdot (b \cdot c) = (a \cdot b) \cdot c)$

$\Gamma 2^0$. $\forall a, b, c \in G (a \cdot e = a)$

$\Gamma 3^0$. $\forall a \in G \exists a^{-1} \in G (a \cdot a^{-1} = e)$, онда $\langle 2, 0 \rangle$ типті $\langle G, \cdot, e \rangle$ алгебрасын группа деп атайды.

Шын мәнінде группаның әр түрлі анықтамаларының тізімін әрі қарай соза беруге болады. Бірақ біз осы келтірілген анықтамалармен шектеле тұрайық. Біз енді реттелген жиындар теориясының екі түрлі анықтамасын келтіре кетейік.

Анықтама 6. Егер A жиынындағы анықталған $\langle \leq \rangle$ бинарлық қатынасы мына төмендегі шарттарды (аксиомаларды) қанағаттандырса:

A1. $(\leq)$ – қатынасының рефлексивтік қасиеті бар болса, яғни $\forall a \in G (a \leq a)$.

A2. $(\leq)$ – қатынасының антисимметриялық қасиеті бар болса, яғни $\forall a, b \in G (a \leq b \wedge b \leq a \rightarrow a = b)$.

A3. $(\leq)$ – қатынасының транзитивтік қасиеті бар болса, яғни $\forall a, b, c \in G (a \leq b \wedge b \leq c \rightarrow a \leq c)$ онда $\langle 2 \rangle$ типті $\langle A, \leq \rangle$ алгебралық жүйесін реттелген жиын деп атайды.

Ал A1, A2, A3 шарттарын қанағаттандыратын $\langle \leq \rangle$ бинарлық қатынасының өзін A жиынындағы қатаң емес рет қатынасы деп атайды. A жиынындағы қатаң емес рет қатынасы әдеттегі сандар жиынындағы $\langle \leq \rangle$ (кіші немесе тең) бинарлық қатынасының жалпыламасы екендігін байқау оңай.

Сондықтан, егер $a, b \in A$ үшін $a \leq b$ болса, онда оны әдеттегідей « a, b ден кіші немесе тең» оқуға келісеміз.

Анықтама 7. Егер A жиынындағы анықталған $(\prec)$ бинарлық қатынасы мына төмендегі шарттарды қанағаттандырса:

A1. $(\prec)$ – қатынасының антирефлексивтік қасиеті бар болса, яғни $\forall a \in G(a \prec a)$.

A2. $(\prec)$ – қатынасының транзитивтік қасиеті бар болса, яғни $\forall a, b, c \in G(a \prec b \wedge b \prec c \rightarrow a \prec c)$ онда $\langle 2 \rangle$ типті $\langle A, \prec \rangle$ алгебралық жүйесін реттелген жиын деп атайды.

Ал A1, A2 шарттарын қанағаттандыратын $\langle \prec \rangle$ бинарлық қатынасының өзін A жиынындағы қатаң рет қатынасы деп атайды. Егер $a, b \in A$ үшін $a \prec b$ болса, онда оны әдеттегідей « a, b ден кіші» деп оқуға келісеміз.

Жаттығулар:

№1. Жоғарыда келтірілген группалар теориясының анықтамаларының кез келген екеуінің эквивалент анықтамалар екендігін дәлелдеңіздер.

№2. Группалар теориясының басқа қандай анықтамаларын білесіздер. Ол анықтаманың жоғарыда келтірілген анықтамаларға эквивалент анықтама екендігін дәлелдеңіздер.

№3. Реттелген жиындар теориясының 6 және 7 анықтамаларының эквивалент анықтамалар екендігін дәлелдеңіздер.

№4. 6-7 анықтамаларына сәйкес сызықтық реттелген жиынның анықтамаларын беріңіздер және ол анықтамалардың эквиваленттілігін дәлелдеңіздер.

№5. (a) $Z[i]$, (б) $Z[i\sqrt{3}]$ жиындарының комплекс сандар сақинасының ішкі сақинасы болатынын дәлелдеу керек.

Шешуі. $K = \langle K, +, -, \cdot, 1 \rangle$ алгебрасы сақина болуы үшін:

1) $K = \langle K, +, -, \cdot, 1 \rangle$ алгебрасы абельдік группа;

2) $\langle K, \cdot, 1 \rangle$ алгебрасы моноид және

3) $\forall a, b, c \in K : a(b + c) = ab + ac, (b + c)a = ba + ca$ шарттары орындалуы тиіс.

Бұл анықтама бірі (1_k) бар сақинаны көрсетеді. Ал жалпы алғанда 2-ші шартты былай « $K = \langle K, \cdot \rangle$ алгебрасы жарты группа болады» деп те алады. Егер көбейту операциясы коммутативті болса, сақинаны да коммутативті деп атайды [23].

Ал K – ның ішкі жиыны сақина болу үшін, яғни группа K сақинасының ішкі сақинасы болу үшін оның K – дағы операцияның қасиеттері оның ішкі жиынында да орындалады. Сондықтан сақина аксиомаларының орындалуын тексеру міндетті емес.

а) $Z[i] = \{a + bi \mid a, b \in Z\}$; мұндағы Z – бүтін сандар жиыны. $i^2 = -1$.
 $\forall a, b, c, d \in Z : (a + bi) + (c + di) = (a + c) + (b + d)i \in Z[i], \quad -(a + bi) = (-a) + (-b)i \in Z[i],$
 $(a + bi) \cdot (c + di) = (ac - bd) + (ad + bc)i \in Z[i]$. Бұдан $Z[i]$ жиыны $+, -,$ операцияларына байланысты тұйық болғанын көреміз.

Ендеше $Z[i]$ жиыны сақина болады, ол комплекс сандар сақинасының ішкі сақинасы болады. $Z[i] \subset C$. $Z[i]$ сақинасын Гаусстың бүтін сандар сақинасы деп атайды (C -комплекс сандар сақинасы). Бұл сақина да бірі (1_k) бар сақина болады, себебі $1=1+0 \cdot i$, яғни $1_k = 1 \in Z[i]$, мұндағы $K = Z[i]$.

$$б) Z[i\sqrt{3}] = \{a + bi\sqrt{3} \mid a, b \in Z\}$$

Сақинаның негізгі операцияларына байланысты $Z[i\sqrt{3}]$ жиынының тұйық болатынын тексерміз:

$$\forall a, b, c, d \in Z : (a + bi\sqrt{3}) + (c + di\sqrt{3}) = (a + c) + (b + d)i\sqrt{3} \in Z[i\sqrt{3}]$$

$$-(a + bi\sqrt{3}) = (-a) + (-b)i\sqrt{3} \in Z[i\sqrt{3}]$$

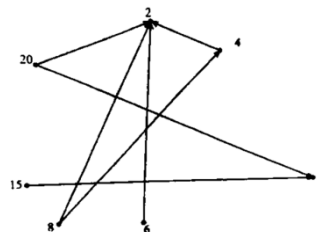
$$(a + bi\sqrt{3}) \cdot (c + di\sqrt{3}) = (ac - 3bd) + (ad + bc)i\sqrt{3} \in Z[i\sqrt{3}], 1 = 1 + 0 \cdot i\sqrt{3} \in Z[i\sqrt{3}]$$

№6. а) Z сақинасының идеалдары болатын $2Z, 4Z, 5Z, 6Z, 8Z, 15Z, 20Z$ жиындарының арасындағы қамту (« $\subset$ ») қатынасы бойынша байланыстарын көрсету керек және қатынастың графын құру керек.

Шешуі. Сақина идеалы деп алу амалына байланысты тұйық (сондықтан қсуға байланысты да тұйық), және сақинаның кез келген элементіне көбейтуге байланысты тұйық болатын сақина ішкі жиынын айтатын. Егер сақина элементіне оң жақ және сол жақ идеалдары ұғымдары анықталатын. Ал сақинаның бір элементі бойынша жасалған (бір элементтің еселіктерінен тұратын) идеалды басидеал деп атайды. Егер бас идеал сақинаның a элементі бойынша жасалса, оны (a) таңбасымен белгілейді.

Z бүтін сандар сақинасының кез келген идеалы бас идеал болатыны белгілі. Жоғарыда берілген идеалдарды былай: $(2), (4), (5), (6), (8), (15), (20)$ жазуға да болады және коммутативті сақинада бөлінгіштік туралы мынадай теорема бар: $(a) \subset (b)$ қатынасы орындалу үшін $b \mid a$ қатынасының орындалуы қажетті және жеткілікті болады. Осы теоремаға сүйеніп, есептің жауабын жазамыз: $2 \mid 4, 2 \mid 6, 2 \mid 8, 2 \mid 20$, сондықтан $(4) \subset (2), (6) \subset (2), (8) \subset (2), (20) \subset (2)$ қатынастары орындалады [3].

Сол сияқты мына $4 \mid 8, 4 \mid 20, 5 \mid 15, 5 \mid 20$, қатынастардан сәйкес төмендегі қатынастар (1-суретте көрсетілгендей) шығады:

1-сурет. Берілген қатынастардың графы

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрымбетов Ә.Ү. Алгебра сандар теориясы мен есептер жинағы. Оқулық. Алматы, 2014
2. Нечаев В.И. Числовые системы. Пособие для студентов. Алматы, 2011
3. Столл Р.С. Аксиоматические теории. М.: Наука, 2010

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН- АҒАРТУШЫ, ЭТНОГРАФ

Хамитова Қ. К. Арыстанова С.А.

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация В статье рассматривается значение исследовательских очерков и этнографических работ по казахской этнографии педагога, этнографа Ибрая Алтынсарина.

Ключевые слова: Этнограф, просветитель, очерк, патриарх.

Annotation The article discusses the importance of research essays and ethnographic works on Kazakh ethnography of the teacher, ethnographer Ibrai Altynsarin

Key words: Ethnographer, educator, feature article, patriarch.

Халқымызда «Жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өлмейді» деген дана сөз бар. Тарихта аты мен хаты өлмей келе жатқандардың бірі, ХХІ ғ. ағартушы, этнограф-Ыбырай Алтынсарин. Ұлы ағартушыға ұстаздық - ағартушылық қызметке қоса басқа да жұмыстарды атқару жүктеледі. Орынбор генерал-губернаторының тікелей тапсыруы бойынша Торғайда төрт рет уездік судья (1868-1879) қызметін, торғай уездік бастығының аға жәрдемшісі (1876-1879) қызметін атқарады.

Ыбырай инспекторлық қызметке кіріскен соң оқу ағарту жұмыстарын одан әрі жандандырып, Елек, Қостанай, Торғай, Ырғыз уездерінде бір-бірден екі кластық орыс-қазақ мектептерін ашады, оларды қажетті кітаптармен жасақтайды. Әсіресе, елдің көшпелі салтын ескеріп, Ресейдің халық ағарту жүйесіне жаңа білім беру тәсілін ұсыныс етеді.

Нәтижесінде, 1888 жылы 10-сәуірде Орскіде бастауыш мектептер үшін қазақ жастарынан оқытушылар даярлайтын мұғалімдік мектебі ашылады, Ыбырай мұнан әрі қазақ жастары арасынан экономика, ауыл шаруашылығы, қол өнер кәсіпшілігі салаларына қажетті мамандар даярлайтын училищелер ашуға көп күш жұмсайды. Тіптен, Қостанайдан ашылатын ауыл шаруашылық училищесіне өзінің иелігіндегі жерін беретіні туралы өсиет қалдырады. Ыбырайдың қазақ қыздары үшін Торғайда, Қостанайда, Қарабұтақта, Ақтөбеде мектеп интернат аштыруының мән маңызы зор болады. Ыбырай Алтынсарин өзі ашқан мектептерінде ана тілінің таза оқытылуына көңіл бөліп, тілашар ретінде халықтың ауыз әдебиетін пайдаланып, өзі де ұрпақ тәрбиесіне арналған әдеби шығармалар жазды. [1]

Ыбырай атамыз, ағарту ісімен бірге сол уақыттағы қоғамдық саяси өмірге сергек араласып, ғылым білімге, еңбек пен өнерге, дінге, этнографияға қатысты еңбектер жазады. Ыбырай шығармаларын оқыту-оқушыларға жақсылық, әділдік, азаматтық, сезім, ар-ұят, қамқорлық, қарапайымдылық сияқты адамгершілікті қасиеттерді қалыптастыруға көмектеседі. Отан от басынан басталады, ата - ана мен баланың арасындағы өзара сыйластық, ыстық ықылас «Балқожаның оқудағы баласына жазған хаты» және «Ананың сүюі» өлеңдерінде ананың баласына деген шексіз сүю, патриоттық сезімге тәрбиелейді және бала тәрбиесіндегі ата - ананың рөлін де естен шығармайды. Ыбырай әңгімелері өсіп келе жатқан жастарды еңбек қор болуға, талапты, жігерлі, маңдай термен тапқан нанның дәмі тәтті екендігін үйретеді. «Атымтай Жомарт»

әңгімесінде халық арасындағы Атымтай Жомарт еш нәрсеге мұқтаждығы жоқ ол ылғи еңбектеніп, жұмыс істейді. Күн сайын өз бетімен тапқан пұлға нан тауып жесем, сол нәр болып бойыма тарайды. Еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі өзгеше-дейді. «Әке мен бала» әңгімесінде еңбекке жастарды тәрбиелеу мәселесін ерекше атап көрсетеді. Ыбырай Алтынсариннің бұдан басқа да шығармалары кейінгі жастарға үлгі.

Туған елін жанындай жақсы көріп, оған қызмет етуді өмірінің ең қасиетті парызы санаған Ыбырай атамyz халқының сөз өнерін, ауыз әдебиетін таза бағалап, оны халық өмірінің шежіресі ретінде де өзгеше құрметтеп, одан халық өмірінің ақиқатын іздеп, тарих тереңінен өзімен бірге келе жатқан мұңы мен зарын, алдағы күндерге деген арман тілектерін көруге тырысады. Ағартушының асыл мұраты халық өмірі мен тілегін жеткілікті түсініп, қазақ фольклорын, этнографиясын жинау, зерттеу, жариялау саласындағы еңбектері сол өмірлік ізденісінің жарқын куәсі іспетті. [2]

Халықтың салт-дәстүрін насихаттауда Ыбырай Алтынсариннің алатын орны ерекше. Алғаш рет халықтың салт-дәстүрлерін өзінің шығармашылығына енгізу арқылы балаларды еңбекке, имандылыққа тәрбиелеумен қатар, атадан балаға жалғасып келе жатқан халық салт-дәстүрге аса мән берді.

Ыбырайдың қазақ этнографиясы жөніндегі зерттеу очерктері 1862 жылғы хатында халықтың әдет-ғұрпын зерттеп жүрмін деуі тегін емес еді. Осы ізденістердің нәтижесінде екі еңбек жазады. Олар: «Орынбор ведомствасы қазақтарының өлген адамды жерлеу және оған ас беру дәстүрінің очеркі», «Орынбор ведомствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрінің очеркі». [3]

Ы.Алтынсарин қыз ұзату, құдалық төңірегінде 1870 жылы этнографиялық очеркінде жазады. Адам өміріндегі ең бір қызық та қуаныш ұмтылыс белең-оның үйленіп жеке отау тігуі. Ұрпақтарының үлгілі отбасын құруы, сол жастардың ата-аналары мен ауыл адамдарының тілегі ғана емес, қоғамдық қажеттілік екенін көрсетеді. Ежелгі қалыптасқан дәстүр бойынша, қазақ жұртында отау тігудің бірден бір жолы құда түсіп, қалың мал төлеп үйлену арқылы жүргізіледі. Құда түсіп, қалың мал төлеу ұғымының мағынасы кең. Бұл жерде атастыру, қыз айттыру, көріп яғни жар тандап алу деген дәстүрлері бар.

Сұлулыққа жаны құмар халқымыз ғасырлар бойы ерге адал жар, сенімді серік болар қыз баланың сымбаты мен келбеті, мінезі мен ақылы, тәрбиесі мен өнегесі қандай болу керектігі жөніндегі дәстүрлі талғамы мен өлшемін қалыптастырған.

«Орынбор ведомствосы қазақтарының өлген адамды жерлеу, ас беру дәстүрлерінің очеркі» мен «Орынбор ведомствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату, той жасау дәстүрлерінің очеркі» атты еңбектерін жазған. Онда қазақтың құда түсу, жеті атаға дейін қыз алыспау рәсімдерінің елді біріктірудегі прогрессивтік мәнін ашып көрсетеді. Сондай –ақ, өлген адамдарды жерлеу рәсімдеріне талдау жасап, жоқтаудың тәлімдік мәнін ашып, өлген адамның жетісін, қырқын, асын беру, бейт тұрғызу салттарын жан-жақты талдап баяндайды. [4]

Ыбырай атамyzдың этнографиялық еңбектерінің бағалылығы аталған мәселелер бойынша халықтың көне заманнан келе жатқан әдет-ғұрыптарын бүге-шігесіне дейін қамтып, кейбір құбылыстардың шығу төркіні мен

әлеуметтік негіздерін де ашып көрсетуінде еді. Мұны, әсіресе оның екінші очеркі туралы айтуға болады. Құда болудың, құданы таңдаудың себебін былайша түсіндіреді. «Қазақтардың, - дейді ол, - өзара қоғамдық қатынастары тек қана ескілікті әдет-ғұрыптар бойынша реттеліп отырған кезде өздерінің достығын жекжат боп нығайтқысы келген адамдар бірінің әйелі ұл, екіншісінің әйелі қыз тапса, оларды некелеп, бір-біріне қосатын болып уәделесе береді». Демек құда болу арғы замандардан бастап-ақ жастардың бір-бірін біліп, жарасуының негізінде емес, ата-ананың, әсіресе, әкенің өзіне өзі теңдес дос іздеуінің немесе ескі досымен достығын «сүйек» жаңғырту арқылы нығайта түсу тілегінен, кеңірек алсақ, патриархалдық семьялардың туыстық одағы мен бірлігін қамтамасыз ету мақсатынан туып отырған. Ұлы ағартушы құдалықтың көп ретте жеке семьялар бірлігінен биіктеп, рулар, тайпалар одағын нығайту мақсатынан туғанын да, сол арқылы жалпы халықтың бейбіт, тыныш өміріне септігін тигізу мүддесін көздегеніне деорынды назар аударады және оның түбі қайдан, қалай, қашан шыққанына жауап беруге тырысады. Мұндай ынтымақ пен қарым-қатынасты бейбітшілікті аңсаған халық өмірінің мұң-мұқтажы, арман-тілегі туғызған. Сондықтан да Ыбырай атамыз бұл достықтың тарихына ерекше мән береді. Осындай пікірлердің салмақтылығы-құндылықтың төркініндегі саяси-әлеуметтік тілек-мақсаттарды көрсетумен қатар, ғылыми білім берушілік ерекшелігінде, пікірлерінің дәйектілігінде тарих тереңіне ой жіберіп, әрбір құбылыстың туу себебін байыпты іздеуінде жатыр.

Алтынсариннің көзқарасына тән нәрсе оның халықты шын сүйетіндігі. «Қазақ деген – жасанды мінезі жоқ, қарапайым халық, бірақ сол қарапайымдылығының өзінде оның, көп жақсылығы жатыр», «өз елімізге қолдан келгенше қызмет ету-біздің әрқайсымыздың борышымыз»-деп, айтты. Ыбырай- халықтың сүйген ұлы-«Барлық қазақ жастары менің соңымда, олар мені жақсы көреді мен қайтып жалғыз болайын?» деген болатын.

Қорыта келгенде, айтпағымыз, Ыбырай атамыздың этнографиялық зерттеулерін оқи отырып, автордың ғалым, қайраткер ретінде мейлінше қарапайымдылығы мен кішіпейілдігіне назар аудармау мүмкін емес. Ы.Алтынсарин қазақ елінің патша үкіметінің орталық саясаты кезінде ұлттық санасымен мәдениетін, ұлттық салты мен келбетін сақтап, одан әрі дамуын біліммен байланыстырады. Қазақ халқының өзге ұлттан кем болмауын көздеді, соны дәріптеді, өз халқының прогрестік жолы оқу білімде, деп білді. Ы.Алтынсариннің ағартушылық қызметінің тағлымы мен шығармашылық мұралары ұрпақ үшін баға жетпес рухани қазына. Өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі тарихы ұрпаққа елжандылықпен отаншылдықтың үлгісі. Ұлт ұстазы-Ы.Алтынсарин еңбектерін кейінгі ұрпаққа насихаттау біздің парызымыз болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақтың педагог-ағартушысы Ы.Алтынсариннің өмірі мен қызметі туралы материалдардың библиографиялық көрсеткіші. ҚазССР хабаршысы. Алматы. 1950 №5
2. Ы.Тағлымы (оқу құралы) Арқалық 2008ж
3. Ы.Алтынсарин Екі томдық шығармалар жинағы(I-том) «Қазығұрт» баспасы Алматы 2003ж 120-123 бет
4. Ы.Алтынсарин. Ш.Құдайбердіұлы «Қазақ энциклопедиясының» кітапханасы: «Тұлғалар»

ДЕРЕКТЕР ҚОРЫН ЖОБАЛАУДЫҢ 1С: ПЛАТФОРМАСЫ НЕГІЗІНДЕ КОНФИГУРАЦИЯЛАНУЫ

Шонгалова Камар Серикбаевна

БІ.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: Основной особенностью системы «1С:Предприятия» является ее конфигурируемость, что подразумевает возможность редактирования и внесения дополнений в типовые конфигурации, а также создание новых конфигураций в соответствии с требованиями и запросами отдельных предприятий и организаций.

Ключевые слова: мультивалютность, иерархия, многомерная, кросс-отчеты, детали, формы, регистры.

Abstract: The main feature of the 1С: Enterprise system is its configurability, which implies the ability to edit and add additions to standard configurations, as well as enterprises and organizations.

Key words: multicurrency, hierarchy, multidimensional, cross-reports, details, forms, registers.

Кәсіпкерлік істердің әртүрлі түрлерінің дамуында есептердің қаншалықты коректілі және оперативті жүргізілуі үлкен роль атқарады. Кәсіпорын есебі туралы уақытылы ақпаратты, осы мәліметтердің сапалы және анық түрде алынуын бағдарламалық қамсыздану арқылы алуға болады. Есептеуді автоматтандыру кәсіпорында есептеудің жүргізілуінің сапасын жақсартуға және нәтижелілікті жоғарылатуға мүмкіндік береді. Бірақ есептеуді автоматтандырудан бұрын, кәсіпорын өз есебін қандай бағдарламалық өнімнің көмегімен жүргізуді анықтайды. Бағдарламалық қамсыздануды таңдауда көптеген факторлар әсер етеді, бірақ ең негізгі фактор болып бағдарламалық өнімнің қаншалықты кәсіпорын есебінің талаптарына жауап бере алатыны болып табылады.

1С:8.1 Кәсіпорын жүйесінің мінездемелік ерекшеліктерінің бірі оның әртүрлі аймақтарда қолдану мүмкіндіктерін беретін платформа иілгіштігі болып табылады. Қаржылық лектердің қозғалу есептерінің таратылған механизмдері, негізгі құралдар мен материалды емес активтер, коммерциялық және басқа түрлі шығындар, кәсіпорынның басқа да активтер мен пассивтер есептеуді басқаруды жүргізуге арналған зор мүмкіндіктерді ашады және дәстүрлі бухгалтерлік стандарттар қоршауынан шығады [1].

Берілген жүйе көмегімен шешілетін міндеттерді келесі түрдегідей қалыптастыруға болады:

- кәсіпорынның шаруашылық, ұйымдастырушылық және қаржылық істерін кешенді автоматтандыру;
- кәсіпорынды оперативті түрде басқару;
- бір уақытта бірнеше есептер жоспарларын пайдалану арқылы бухгалтерлік есепті жүргізу:
 - типтік амалдарды қолдану механизмі;
 - Корректілі желілеу регитрін пайдалану арқылы желілеу журналын жүргізу;

- бухгалтерлік жинақтардан ең қажетті ақпараттарды оперативті түрде алу мүмкіндігі;
- нормативті актілермен бекітілген формалар бойынша бухгалтерлік есептерді баптау, қалыптастыру және баспаға шығару;
- кәсіптік және қоймалық логистикамен басқару;
- есептеуді өз бетінше өлшеу мен есептердің уақытылы берілуін қолдану мүмкіндігі;
- көп валюталы есептерді жүргізу;
- аналитикалық есептерді құрастыру;
- иерархиялық, көпөлшемді және кросс-есептерді қалыптастыру;
- есептердегі мәліметтердің нақтылануы мен агрегатталынуы;
- есептердегі мәліметтердің топтануы;
- көпөлшемді мәліметтердің талдау;
- есептер қырылымдарының динамикалық өзгерістері;
- кез келген аналитикалық ақпаратты алуға арналған есептік формаларды өз бетінше баптау;
- графикалық есептерді диаграмма түрінде қалыптастыру;
- басқарушы есептерді жүргізу;
- жоспарлау, бюджеттеу және қаржылық талдаулар үрдістерін тарату;
- жүйенің әкімшіліктелінуі;
- қолданушылардың ақпараттарға ене алу құқын баптауға арналған рольдер механизмін қолдану;
- қолданушы әрекеттері мен жүйелік оқиғаларды тіркеу журналын жүргізу;
- Ақпараттық қордың экспорт пен импорт үрдістерін тарату;
- аймақтың ерекшеліктер есебімен жүйені баптау;
- жаңа қолданбалы шешімдер құру мен бар мүмкіндіктерді дамытуға жағдай жасайтын конфигуратордың зор мүмкіндіктері;
- өзге жүйелермен интеграция;
- HTTP, HTTPS және FTP интернет-хаттамаларының сүйеуі;
- электрондық поштада қабылдау мен жіберу;
- мәтіндік файлдар көмегімен мәліметтер алмасу;
- саудалық құрал-жабдықтармен жұмысты сүйеу;
- COM-байланысуы арқылы өзара әрекеттесу;
- DBF және XML форматтарының сүйеуі [2].

Жалпы тағайындалудың келтірілген міндеттерінен басқа, 1С:8.1 Кәсіпорын көмегімен мекемелер есебінің ерекшеліктері мен нақты кәсіпорынды басқаруына қатысты локальды есептерді шешуге болады.

Бағдарламалар мінездемелерінің ерекшеліктерінің бірі олардың масштабталынуы болып табылады: бір және сол конфигурация локальды компьютерде, желіде және MS SQL Server 7.0 басқаруындағы серверде жұмыс істей алады.

1С:8.1 Кәсіпорын жүйесінің негізгі ерекшелігі оның конфигурациялануы болып табылады. Негізінен 1С:8.1 Кәсіпорын заттық аймақтағы объектілердің әртүрлі типтерін манипуляциялауға арналған

механизмдер жиынтығын құрайды. Нақты объектілер жиынтығын, ақпараттық массивтер құрылымын, ақпараттарды өңдеу алгоритмдерін нақты конфигурация анықтайды. 1С:8.1 Кәсіпорын жүйесі конфигурациямен бірге белгілі бір кәсіпорын типтері мен шешілетін міндеттер кластарына бағдарланған қолдануға дайын бағдарламалық өнімді құрайды.

Конфигурация жүйенің штатты құралдарынан құрылады. Конфигурация әдетте «1С» фирмасының нақты аймақтарға қолданылуға арналған типтік түрінде жасалады, бірақ оларға жүйе қолданушысы өзгерістер енгізуі, толықтыруы сондай-ақ қайтадан өңдеп шығаруы мүмкін.

Жүйені функциялау екі үрдіске бөлінеді – конфигурациялау (жүйе құралдары арқылы заттық аймақтағы модельдердің жазбасы) және орындау (заттық аймақтағы мәліметтердің өңделуі).

Конфигурациялау нәтижесі болып оның заттық аймақтағы модель болып көріну конфигурация табылады [3].

Конфигурациялау кезеңінде жүйе мынадай әмбебап түсініктермен (объектілермен) амалдар жасайды, мысалы «Құжат», «Құжаттар журналы», «Анықтамалық», «Реквизит», «Форма», «Регистр» және т.б. Бұл түсініктердің жиынтығы жүйенің концепциясын да анықтайды. Өз кезегінде конфигурациялау үрдісі жазылымдардың жүйелілігі мен жазбалардың топтарға тағайындалуын анықтайтын бірнеше құрастырушыларға төмендейді. Бұл «визуалды» конфигурациялау (конфигурация құрылымдарын құру, шығыс құжаттары мен диалогтар формалары, қолданушылардың мәліметтермен жұмыс істеу механизмі (интерфейс) және әртүрлі ақпараттарға әртүрлі қолданушылар топтарының ену құқығы) мен 1С:8.1 Кәсіпорын жүйесіндегі орнатылған тілде жазылған бағдарламалар мәліметтерді енгізу мен шығаруларды өңдеуге арналған.

Жүйе деңгейінде объектілер түсініктерінің өздері мен оларды өңдеу бойынша жасалатын стандартты амалдар анықталған. Конфигурациялау құралдары есептердің әртүрлі ерекшеліктерін көрсету үшін, осы объектілерге енетін ақпарат құрылымдарын, және олардың өңдеулерінің спецификасын бейнелейтін алгоритмдерді бейелеуге мүмкіндік береді.

Ақпараттық құрылым жүйеде заттық аймақтағы өңделетін объектілер типтерінің алдын ала қарастырылған деңгейінде жобаланады (тұрақтылар, анықтамалықтар, құжаттар, регистрлер, аударылымдар және т.б.) [4].

Орындау үрдісінде жүйе конфигурациялау кезеңінде бейнеленген нақты түсініктермен амалдайды (мекемелер мен тауарлар анықтамалықтарымен, шоттармен, қаптамалармен және т.с.с.).

Қолданушының конфигурацияны орындау режимінде жұмыс жасау барысында ақпараттарды өңдеу жүйенің штатты құралдарымен сияқты конфигурациялау кезеңінде құрылған алгоритмдерді қолдану арқылы орындалады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Гладкий А.А. 1С:Кәсіпорын 8.0; Тритон, 2015. -256 бет
2. А.Прокудин / «Финансовая газета», №7 февраль, 2018, Москва
3. <http://www.1c.ru>
4. Максименко А. 1С:Предприятие 7.7.Версия Конфигурирование и администрирование. 2016.

ДЕРЕКТЕР ҚОРЫН ЖОБАЛАУДА 1С:КӘСІПОРЫН 8.1 ПЛАТФОРМАСЫН ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

Шонгалова Камар Серикбаевна

БІ.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: Понятие платформы и платформенно-ориентированного построения приложений сейчас является общепринятым и трактуется гораздо шире, чем просто способность работать в определенной операционной системе.

Ключевые слова: платформа, рыночная экономика, бухгалтерия, ломбард, экспорт, импорт.

Abstract: The concept of a platform and platform-oriented application design is now generally accepted and is interpreted much broader than just the ability to work in a particular operating system.

Key words: platform, market economy, accounting, pawnshop, export, import.

Бүгінгі таңда экономика және бухгалтерия мамандарына арналған бағдарламалар арасында «1С: Кәсіпорын 8.1.» жүйесі алдыңғы орындардың бірін алып отыр. «1С:Кәсіпорын 8.1.» бағдарламасы заң талаптарына сай бейімделуі және белгілі бір кәсіпорын ерекшеліктерін есепке ала отырып, жүйені қалыпқа келтіру мүмкіндігі сияқты сапаларының арқасында көптеген қолданушыларды өзіне қаратып отыр. Экономисттердің, қаржы қызметкерлерінің бухгалтерлер мен менеджерлер ортасында ең көп қажеттілік туғызатын «1С» өндірістік жүйелерінде жұмыс жасаудың қыр-сырын еркін меңгеретін мамандар екені рас, сондықтан олармен танысу, табысты маман болудағы ең қомақты шарт болып табылады.

Платформаның икемділігі 1С:Кәсіпорын 8.1 бағдарламасын әртүрлі аймақтағы әрекеттерде өндірістік және сауда кәсіпорындарында, бюджетті және қаржы мекемелерінде, қызмет көрсету аясы кәсіпорындарында және т.б. қолдануға мүмкіндік береді. Жедел есептеуді ұйымдастыру - әр кәсіпорынның өзіндік ерекшеліктері болғандықтан, өндірістік және сауда кәсіпорындарын автоматтандыруда ең күрделілердің бірі.

Бұл жобаның мақсаты ломбард жұмысын жедел есептеуге 1С:Кәсіпорын 8.1 платформасының базасында конфигурацияны өңдеу болып табылады.

Қазіргі кезде, нарықтық экономиканың дамуына байланысты, әрбір жетекші кәсіпорындардың жұмыстарын автоматтандыруды жүзеге асыру үшін жаңаша ақпараттық жүйелерді қолдануға ұмтылады. Мұндай жүйелерді өңдеушілердің ортасында алдына жан салмайтын фирма 1С. 1С: Кәсіпорын кәсіпорын жұмыстарын автоматтандыруда әмбебап жүйе болып табылады. Өзінің әмбебаптылығының арқасында 1С: Кәсіпорын жүйесі кәсіпорынның экономикалық жұмыстарының әртүрлі учаскелерін автоматтандыруда пайдаланыла алады. 1С: Кәсіпорын 8.1 бағдарламалар жүйесі мекемелер мен жеке адамдардың істерін автоматтандыруға арналған, жүйе негізінде өңделген платформа мен қолданбалы шешімдері бар. Платформаның өзі соңғы қолданушыларға пайдалануға арналған бағдарламалық өнім болып табылмайды. Бұндай келісім біркелкі технологиялық платформаны қолдана отырып, істердің әртүрлі түрлерін автоматтандыруға мүмкіндік береді.

Платформаның икемділігі 1С:Кәсіпорын 8.1 бағдарламасын әртүрлі аймақтағы әрекеттерде қолдануға мүмкіндік береді:

- өндірістік және сауда кәсіпорындарында, бюджетті және қаржы мекемелерінде, қызмет көрсету аясы кәсіпорындарында және т.б. автоматтандыру;

- кәсіпорынның жедел басқаруына демешілік ету;

- ұйымдастырушылық және шаруашылық істерін автоматтандыру;

- бухгалтерлік есепті жүргізу: бірнеше есептер жоспарларымен және есептің өз бетімен өлшенуі, уақытылы қорытынды есептер;

- басқарушылық есептер және аналитикалық қорытынды есептерге арналған үлкен мүмкіндіктер, көпвалюталық есептерге демеушілік;

- жоспарлау, бюджеттеу және қаржылық талдау міндеттерін шешу;

- еңбекақыны төлеу және қызметкерлерді басқару;

- басқа да аймақтарда қолданылу.

Кәсіпорын басшыларының көпшілігі өнімнің осы немесе басқа түрін таңдай отырып, оның көмегімен тек қана бухгалтерлік есеп пен кадрлар жұмысты емес, сонымен қатар кәсіпорынды басқаруды, яғни басқарушылық пен жедел есептеуді жүргізу, қаржылық талдау, бюджеттеу және т.б. автоматтандыратындығына сенеді. Атап өтілген факторлар отандық бағдарламалық өнім нарқындағы пайда болған жағдайға күрделі әсер тигізеді. Бірақ бұл өнімдерді шығарушы фирмалар бүгінгі күнге дейін, жалпы айтқанда алдарына қойылған міндеттерін өте жақсы орындап келгендіктерін айта кету керек.

Мекемелердің қаржылық-шаруашылық істерін автоматтандырудағы сұрақтарды сәтті шешуге мүмкіндік беріп келе жатқан танымал жүйелердің бірі 1С:Кәсіпорын болып табылады. 8.1 версиясы 1С фирмасының жаңа өңдеушісі болып табылады. Алдыңғы версияларға икемделініп қойылғанына қарамастан, 1С:Кәсіпорын 8.1 сапалы жаңа өнім болып табылады. Ол басқарушылық есепті, аналитикалық қорытынды есепті, әртүрлі жоспарлы есептеулерімен бухгалтерлік есепті, жоспарлау міндеттерін шешуді, бюджеттеу және қаржылық анализ жасауды, көпвалюталы есепті демеу және көптеген басқа да жаңа функцияларды, кәсіпорынның қаржылық қызметкерлерінің еңбектерін маңызды жеңілдету мен қазіргі талаптарға жауап беруді жүргізуге мүмкіндік береді.

Басқаларға қарағанда жаңа версияның қасиеттерінің артықшылығын атап өтуге болады. Мысалы, жоғары иілгіштік және бейімделгіштік, функциональдық иілгіштік және барлық кәсіпорындарда қолданылуы (сауда, бюджет, қаржы, өндіріс және т.б.) [1].

Компьютерлік технологиялардың көмегімен есептеуді ұйымдастырудың кәдімгі қарапайым есептеуден бір қатар ерекшеліктері мен артықшылықтары бар. ЭЕМ құралдары тек қана есептеуді жеңілдетіп қана қоймай, оны басқаруға қажетті құжаттарды рәсімдеуде және сауда істерін жүргізудегі талдауларға арналған жинақталған деректерді жалпылайда уақытты үнемдейді. Компьютерді қолдану барысында дәл сондай нәтижеге жетуге болады, бірақ аз шығын шығара отырып, деректерді өңдеудегі

жылдамдыққа қызығып қана қоймай, сонымен қатар есептеуді жүргізудің барлық механизмінде сапалы өзгеріс енгізудің арқасында іздеу салдарлы сияқты мәселелерді шешуге болады. Бір типті жұмыс орнын алатын қызметкерлерді азайтуға мүмкіндік туады, яғни алмастыру, мысалы, берілген цехтың әртүрлі аймақтағы жұмыстары, жақсы мамандандырылған бірнеше адамдарға бөлінетін бір бөлімнің жұмысы, өңделген бағдарламалық өнімді қолданумен алмастырылады.

Өңделген қосымша қызметкерлерді күнделікті шығыс құжаттарын жазу және әртүрлі реквизиттары мен ұқсас құрылымдардан тұратын басқада құжаттарды ескіше қолмен орындаудан құтқаруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ұзақ уақыт алатын, шаруашылық операциялары орындалатын үлкен көлемдегі номенклатураларды жиі-жиі жазуға тура келеді. Ал үнемделген уақытпен, қызметкерлердің тек қана өз жұмыстарына қосымша басқа да бірқатар міндеттер орындай алатындай, еңбек көлемін кеңейтуге болады. Енді практика жүзінде барлық жерлердегі есептеуді жүргізуде компьютерлік технологиялар қолданылады. Компьютерлік деректер қорларда кәсіпорындағы барлық заттардың орындалу жағдайы туралы толық ақпараттар қамтылады, ал кәсіпорынның шаруашылық істерін талдау үшін, өңделген қосымшаның көмегімен, тез іздеп табу және сұрыптау, яғни қажетті деректерді әртүрлі жүздеген құжаттардың арасынан іздеудің қажеттілігі тумады. Бұл дегеніміз іздеудің бірнеше параметрлерін қарапайым енгізуді алмастыруға болады деген сөз, ал одан кейін бағдарлама автоматты түрде қажетті ақпаратты толық көлемде береді.

Кез келген бағдарламалық өнімдерді өңдеулердің ең негізгі кезеңдерінің бірі оның мүмкіндіктерін жоспарлау болып табылады, яғни өңдеудің аяқталуына шынайы қол жеткізерліктей немесе іске асыра алмау жағдайлары. Соңғылар үшін әрдайым олардың әрі қарай бағдарламалық өнімнің жаңа түрінде орындалу мүмкіндіктері болу қажет. Мұндай мүмкіндіктер потенциалды деген атқа ие бола алады [2].

Бұл жобаның мақсаты ломбард жұмысын жедел есептеуге 1С:Кәсіпорын 8.1 платформасының базасында конфигурацияны өңдеу болып табылады.

Қойылған мақсат негізінде жобалау үрдісінде шешілуге тиісті келесі міндеттер анықталды:

- ломбардтардың жұмыстарын жедел есептеуге 1С:Кәсіпорын 8.1 платформасының базасында енгізілгендердің шешімдерін талдау;

- тұрақтылардың, анықтамалықтардың, аударылымдардың, құжаттардың, мәліметтер регистрлерінің, жинақ регистрлерінің, мінездемелер түрлерінің жоспарларының, қойылған есептің алгоритмін шешуді орындау мен тұрғызу есептерінің тізімдерін даярлау;

- тұрақтыларды, анықтамалықтарды, аударылымдарды, құжаттарды, мәліметтер регистрлерін, жинақ регистрлерін орындауға сәйкес деректерді іріктеп алу;

- калыптарды, макеттерді, әрбір құжат пен есептің бірігуін өңдеу;

-әр құжат бойынша және бір құжаттың екіншісі арқылы негізделіп енуінің анықталу қозғалыстарының түрлерін табу;

-алынған деректерді құрастыру;

-көрсетілген деректер бойынша иілгіш интерфейс құру, навигация.

Ломбард жұмысын жедел есептеуге 1С:Кәсіпорын 8.1 платформасының базасында конфигурацияны өңдеудің маңыздылығы бүгінге күнге дейін берілген кәсіп бойынша автоматтандыруға арналған, енгізілген шешімдердің болмауымен қорытындыланады. Аталған бағдарламалық өнімнің артықшылығы, ломбард қызметкерлеріне кәсіпорынның жедел есептеуін жүргізуде стандартты конфигурацияға бағынбай, өзінің конфигурациясының болуы болып табылады.

Кәсіпкерлік істердің әртүрлі түрлерінің дамуында есептердің қаншалықты корректілі және оперативті жүргізілуі үлкен роль атқарады. Кәсіпорын есебі туралы уақытылы ақпаратты, осы мәліметтердің сапалы және анық түрде алынуын бағдарламалық қамсыздану арқылы алуға болады. Есептеуді автоматтандыру кәсіпорында есептеудің жүргізілуінің сапасын жақсартуға және нәтижелілікті жоғарылатуға мүмкіндік береді. Бірақ есептеуді автоматтандырудан бұрын, кәсіпорын өз есебін қандай бағдарламалық өнімнің көмегімен жүргізуді анықтайды. Бағдарламалық қамсыздануды таңдауда көптеген факторлар әсер етеді, бірақ ең негізгі фактор болып бағдарламалық өнімнің қаншалықты кәсіпорын есебінің талаптарына жауап бере алатыны болып табылады [3].

1С:8.1 Кәсіпорын жүйесінің мінездемелік ерекшеліктерінің бірі оның әртүрлі аймақтарда қолдану мүмкіндіктерін беретін платформа иілгіштігі болып табылады. Қаржылық лектердің қозғалу есептерінің таратылған механизмдері, негізгі құралдар мен материалды емес активтер, коммерциялық және басқа түрлі шығындар, кәсіпорынның басқа да активтер мен пассивтер есептеуді басқаруды жүргізуге арналған зор мүмкіндіктерді ашады және дәстүрлі бухгалтерлік стандарттар қоршауынан шығады.

1С:8.1 Кәсіпорын жүйесінің негізгі ерекшелігі оның конфигурациялануы болып табылады. Негізінен 1С:8.1 Кәсіпорын заттық аймақтағы объектілердің әртүрлі типтерін манипуляциялауға арналған механизмдер жиынтығын құрайды. Нақты объектілер жиынтығын, ақпараттық массивтер құрылымын, ақпараттарды өңдеу алгоритмдерін нақты конфигурация анықтайды. 1С:8.1 Кәсіпорын жүйесі конфигурациямен бірге белгілі бір кәсіпорын типтері мен шешілетін міндеттер кластарына бағдарланған қолдануға дайын бағдарламалық өнімді құрайды.

Конфигурация жүйенің штатты құралдарынан құрылады. Конфигурация әдетте «1С» фирмасының нақты аймақтарға қолданылуға арналған типтік түрінде жасалады, бірақ оларға жүйе қолданушысы өзгерістер енгізуі, толықтыруы сондай-ақ қайтадан өңдеп шығаруы мүмкін.

Жүйені функциялау екі үрдіске бөлінеді – конфигурациялау (жүйе құралдары арқылы заттық аймақтағы модельдердің жазбасы) және орындау (заттық аймақтағы мәліметтердің өңделуі). [3]

Конфигурациялау нәтижесі болып оның заттық аймақтағы модель болып көріну конфигурация табылады.

Жүйе деңгейінде объектілер түсініктерінің өздері мен оларды өңдеу бойынша жасалатын стандартты амалдар анықталған. Конфигурациялау құралдары есептердің әртүрлі ерекшеліктерін көрсету үшін, осы объектілерге енетін ақпарат құрылымдарын, және олардың өңдеулерінің спецификасын бейнелейтін алгоритмдерді бейелеуге мүмкіндік береді.

Ақпараттық құрылым жүйеде заттық аймақтағы өңделетін объектілер типтерінің алдын ала қарастырылған деңгейінде жобаланады (тұрақтылар, анықтамалықтар, құжаттар, регистрлер, аударылымдар және т.б.).

Орындау үрдісінде жүйе конфигурациялау кезеңінде бейнеленген нақты түсініктермен амалдайды (мекемелер мен тауарлар анықтамалықтарымен, шоттармен, қаптамалармен және т.с.с.).

Қолданушының конфигурацияны орындау режимінде жұмыс жасау барысында ақпараттарды өңдеу жүйенің штатты құралдарымен сияқты конфигурациялау кезеңінде құрылған алгоритмдерді қолдану арқылы орындалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гладкий А.А. 1С:Кәсіпорын 8.0; Тритон, 2015. -256 бет
2. А.Прокудин / «Финансовая газета», №7 февраль, 2018, Москва
3. <http://www.1c.ru>

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ИДЕЙ И. АЛТЫНСАРИНА В ФОРМИРОВАНИИ ТЕХНИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА ШКОЛЬНИКОВ

Шумейко Татьяна Степановна

Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова

Жиенбаева Аида Аманжолқызы

Аркалыкский педагогический институт им. И. Алтынсарина

Аннотация. Мақалада әдебиетті талдауға негізделген И.Алтынсариннің педагогикалық идеяларының сабақтастығы мен балаларға техникалық шығармашылық саласындағы қосымша білім берудің қазіргі жағдайы ашылады. Авторлар ҚР Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыру шеңберінде жүзеге асырып жатқан жобаның мақсаты ашылды.

Негізгі сөздер: техникалық шығармашылық, И.Алтынсариннің педагогикалық идеялары, балаларға қосымша білім беру, ғылыми жоба.

Annotation. The article reveals the continuity of I. Altynsarin's pedagogical ideas based on the analysis of literature and the current state of additional education for children in the field of technical creativity. The purpose of the project, carried out by the authors within the framework of grant funding from the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, is disclosed.

Key words: technical creativity, pedagogical ideas of I. Altynsarin, additional education of children, scientific project.

В год 180-летнего юбилея Великого казахского педагога и просветителя И. Алтынсарина его педагогические идеи не только не потеряли своей актуальности, но и получают новое развитие в условиях динамичного и часто непредсказуемого современного мира.

Идеи освоения основ техники и производства, которым Великий Учитель уделял значительное внимание в период становления школьного и профессионального образования в Казахстане, и которые он настойчиво реализовывал в своей деятельности, воплощая их в практику образования, находят свое продолжение в деятельности современных педагогов.

Открытие И. Алтынсариным ремесленных мастерских в школах, открытие ремесленных училищ – это, безусловно, чрезвычайно важные шаги в становлении технического и профессионального образования в Казахстане. Так, в Иргизском женском училище – первой школе для девочек-казашек, открытой в 1887 году и рассчитанной на 20 мест, – обучение грамоте велось параллельно с занятиями по рукоделию [1, с.56]. О высокой результативности обучения рукоделию в этой школе свидетельствует тот факт, что уже в 1890 году на Казанской научно-промышленной выставке Иргизская казахская школа была награждена похвальным листом за хорошее исполнение рукодельных работ.

Уделяя большое внимание открытию ремесленных школ, И.Алтынсарин отмечал: «В учрежденных начальных ремесленных школах..., сообразно с нуждами местного населения, находящегося в переходном уже состоянии от кочевого быта к оседлости, дети будут обучаться плотнично-столярному делу и рукоделию, если только удастся привлечь в школу киргизских девушек» [1, с. 57]. К концу XIX века, благодаря усилиям И.Алтынсарина, были открыты женское училище с интернатом в Тургае (1891 г.), ремесленные школы в Костанае (1893 г.), Карабутате (1895 г.), Актюбинске (1896 г.) К 1896 году общее число учащихся в пяти русско-казахских женских школах достигло 211 человек [1, с. 56-57].

Становление и развитие профессионального образования в Казахстане неразрывно связано с именем И.Алтынсарина. Первое ремесленное училище имени Я.П. Яковлева было открыто Алтынсариным в Тургае в 1882 году, затем была организована первая женская ремесленная школа, ремесленные классы при двухклассных училищах. И. Алтынсарин добивался организации сельскохозяйственного училища в Костанае; организовал поступление казахских детей в Красноуфимское промышленно-техническое училище.

Таким образом, анализ литературы, посвященной жизни и педагогической деятельности И.Алтынсарина, свидетельствует о его значительном вкладе в становление и развитие профессионального и технического образования.

Сегодня, в связи с быстрыми темпами развития науки, техники и производства, в обществе наблюдается высокая потребность в специалистах инженерно-технического профиля. Задача развития инженерно-технического образования была поставлена Н.А. Назарбаевым в 2012 году в связи с принятием нового политического курса государства – Стратегии «Казахстан-2050»: «С учетом нового курса «Казахстан-2050» поручаю Правительству,

начиная с 2013 года, обеспечить развитие системы инженерного образования и современных технических специальностей с присвоением сертификатов международного образца» [2, с. 21].

На значимость развития технического творчества детей и молодежи указывается в программных документах образования Республики Казахстан. Так, в соответствии с Государственной программой развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы к 2020 году предусмотрено обновление содержания дополнительного образования детей по ряду основных направлений, в том числе по художественно-эстетическому и научно-техническому, а также совершенствование программы подготовки педагогов дополнительного образования и педагогов-организаторов [3, с. 25].

В современном образовании, на всех его уровнях, большое внимание уделяется развитию таких новых направлений как STEM-образование, робототехника, 3D-моделирование и других. Быстрыми темпами развивается цифровизация во всех сферах жизнедеятельности людей, в том числе в образовании. В качестве основной цели, выдвинутой в Программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы, обозначена цель повышения «глобальной конкурентоспособности казахстанского образования и науки, воспитание и обучение личности на основе общечеловеческих ценностей». Достижению этой программной цели, наряду с другими, будет способствовать решение задач создания «безопасной и комфортной среды обучения и оснащения организаций образования цифровой инфраструктурой» [4].

Учитывая актуальность развития технического творчества школьников; необходимость внедрения дистанционных образовательных технологий, темпы использования которых резко ускорились в связи с пандемией короновируса в мире; недостаточную подготовленность педагогов, особенно в дополнительном образовании детей, к реализации дистанционного обучения мы пришли к выводу о необходимости проведения научного исследования в данном направлении.

Определив тему проекта «Формирование готовности будущих педагогов к развитию технического творчества школьников с использованием дистанционных образовательных технологий», в качестве его основной идеи мы определили идею формирования готовности будущих педагогов к эффективному использованию дистанционных образовательных технологий в образовательном процессе организаций, деятельность которых направлена на развитие технического творчества школьников. Проект нацелен на решение проблемы: как подготовить студентов педагогических вузов к организации образовательной деятельности по развитию технического творчества школьников с использованием ДОТ?

Цель нашего научного проекта, выигравшего грантовое финансирование Министерства образования и науки Республики Казахстан на 2021-2023 годы: на основе теоретического анализа обосновать, разработать и экспериментально проверить систему формирования готовности будущих педагогов к развитию технического творчества школьников с использованием дистанционных образовательных технологий.

Научная новизна нашего проекта состоит в теоретико-методологическом обосновании, разработке и реализации системы формирования готовности будущих педагогов к развитию технического творчества школьников с использованием ДОТ. Его принципиальное отличие от имеющихся в науке аналогов состоит в разработке системы, направленной на подготовку педагогов в высшей школе, в то время как в имеющихся немногочисленных научных трудах исследованы возможности развития технического творчества детей в дополнительном образовании с использованием ДОТ.

Значимость проекта в современных условиях подтверждается потребностями экономики в квалифицированных инженерно-технических кадрах, обуславливающих необходимость развития технического творчества школьников с целью их дальнейшего вовлечения в развитие экономики, техники и наукоемких технологий. Использование ДОТ в развитии технического творчества школьников обусловлено новыми вызовами современности, возникающими в мировом масштабе в связи с пандемией коронавируса, определившей необходимость перехода на дистанционное и смешанное обучение в организациях образования всех видов и уровней, и с учетом специфики образовательного процесса по развитию технического творчества детей требует разработки специальной системы формирования готовности будущих педагогов.

В решении задач проекта мы продолжаем тесное многолетнее сотрудничество с КГУ «Школа технического творчества детей и юношества отдела образования города Костанай» Управления образования акимата Костанайской области (ГШТТ).

В ГШТТ в 2020-2021 учебном году функционирует девять направлений кружков – авиамоделирование, судомоделирование, автотрассовый моделизм, автокордовый моделизм, робототехника, фотография, начальное техническое моделирование, выпиливание лобзиком, декоративно-прикладное творчество; работают следующие кружки: «Начальное техническое моделирование» (дети от 6 до 10 лет познают азы техники); автотрассовый кружок (занимаются прирождённые гонщики, умеющие своими руками создать точную копию автомобиля); автокордовый кружок (кружковцы строят модели, работающие на двигателях внутреннего сгорания); авиамодельный кружок (создаются работающие модели самолетом и т.п.); судомодельный кружок (создаются точные модели гражданских и военных судов, подводных лодок); фотостудия; робототехника; «Умелые руки» (кружок по квиллингу и вязанию); кружок выпиливания лобзиком. Приоритетными педагогическими принципами деятельности городской школы технического творчества детей и юношества являются принципы: творческого развития и самосовершенствования педагогов и обучающихся; интеграции и сотрудничества образовательных учреждений разных типов; открытости; творческого самоопределения и самореализации; системно-деятельностного подхода; компетентностного подхода; конкурентоспособности [5].

Таким образом, техническое творчество в современном дополнительном образовании детей в казахстане получило достаточно широкое развитие. Его направления сегодня соответствующим современным направлениям техники и технологий.

Возвращаясь к педагогической деятельности И. Алтынсарина, отметим, что, выдвигая идеи развития казахстанской школы, он всегда уделял большое внимание качеству образования. В подтверждение этому, анализируя литературу, мы находим много фактов из жизни и деятельности И. Алтынсарина. Так, исследователи педагогического творчества И. Алтынсарина, отмечают, что, указывая на печальный опыт прошлого с устройством для казахов примитивных школ, Алтынсарин высказывает свое убеждение, что «лучше иметь школу хотя бы на 10 человек, в которых можно быть уверенным, что будут более или менее грамотными, нежели тратиться на 100, но без уверенности, что выйдет из них какой-либо прок», и что в условиях первоначального развития народного образования среди казахов подобная мера могла бы облегчить эффективность малочисленных училищ и поднять в них качество учебно-воспитательной работы [1, с. 37].

Требования, выдвинутые к школе Великим педагогом, сегодня находят продолжение в школах. Представим в нашем анализе лишь некоторые из них, не выходящие за рамки предмета исследования нашей статьи (т.е. актуальные в техническом образовании школьников).

«Наглядно и практически школа должна дать понятие о вещах, об окружающей жизни и природе. Не по книжному только, а путем демонстрации, показа на приборах, коллекциях и других наглядных пособиях» [1] – это правило И. Алтынсарин считал важным в деятельности школ. Оно находит практическое продолжение в современных учебных заведениях основного среднего и дополнительного образования детей: сегодня они оснащаются современным оборудованием, кабинетами робототехники, компьютерными классами, специфическим оборудованием (автотрассы – часто с компьютерным управлением, как у нашего партнера по проекту – ГШТТ, бассейны для испытаний судомоделей и т.п.).

«Учитель-воспитатель в школе решает успех дела, – все зависит от него, от его подготовки к педагогической работе, от его любви к своему делу» [1] – именно поэтому, выбрав для своего исследования тему «Формирование готовности будущих педагогов к развитию технического творчества школьников с использованием дистанционных образовательных технологий», мы продолжаем проектирование и исследование системы формирования готовности будущих педагогов к развитию технического творчества школьников совместно с участником нашего проекта – КГУ «Школа технического творчества детей и юношества отдела образования города Костанай». Отметим, что использование дистанционных технологий, исследуемое в проекте, также перекликается с идеями И. Алтынсарина, несмотря гораздо более позднее развитие сетевого дистанционного обучения, преимущественно развитого в современном мире. А именно: «Называя свое время переходным от кочевого образа жизни к оседлому, к цивилизации,

Алтынсарин вопросы народного образования и просвещения стремился разрешить с точки зрения жизненных интересов и потребностей народной массы [1]. Здесь мы находим связь с необходимостью развития дистанционного обучения, которая возникла как острая потребность не только в образовании, но и в обществе в целом, когда во многих сферах сотрудники были вынуждены аврально перейти на дистанционный режим работы. Сфера образования в целом справилась с этой динамичной нагрузкой, однако над многими проблемами еще предстоит работать сегодня.

Таким образом, представленный в нашей статье анализ показал преемственность идей Великого Учителя И. Алтынсарина в процессе формирования технического творчества школьников в современном образовании.

Статья подготовлена в рамках исследования по проекту AP09261048 «Формирование готовности будущих педагогов к развитию технического творчества школьников с использованием дистанционных образовательных технологий» по договору № 186/36-21-23 на реализацию научных, научно-технических проектов по грантовому финансированию Министерства образования и науки Республики Казахстан от 15.04.2021 года. Оплата публикации статьи произведена за счет средств на реализацию проекта по грантовому финансированию Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Ситдыков А.С. Педагогические идеи и просветительная деятельность И.Алтынсарина. – Алма-Ата : Учпедгиз, 1949. – 194 с.
2. Послание президента Республики Казахстан – лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050». – Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан // <https://primeminister.kz/assets/media/strategiya-kazakhstan-2050.pdf>. – 31 с.
3. Государственная Программа развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы // <http://mcdc.kz/images/pdf/2gosprogramma.pdf> – 35 с.
4. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы. – Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988 [Электронный ресурс]: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> // Дата обращения 12.01.2021.
5. Шумейко Т.С., Зубко Н.Н., Жиенбаева А.А. Развитие технического творчества школьников в дополнительном образовании (на примере школы технического творчества детей и юношества г.Костанай). – Сборник материалов международной научно-практической конференции.

Мазмұны / Содержание

	Қуанышбаев С.Б.	Құттықтау сөз. Приветственное слово.....	3
1.	Қара Ә.Б.	Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық мұрасының	
	Ғалымжанова З.Т.	тәрбиелік мәні.....	5

І СЕКЦИЯ

Ы.АЛТЫНСАРИННІҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ (ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР)/ ОСНОВЫ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И.АЛТЫНСАРИНА(ОБЩЕСТВЕННО-ГУМАНИТАРНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ)

	Абдуллина А.А.	Ыбырай шығармаларының көркемдік сипаты.....	10
	Ауезова Ш.С.		
3.	Абдуллина А.Ә.	Ахмет Байтұрсыновтың әдеби мұрасы.....	16
	Абильдина А.Н.		
4.	Акылбекова Э.А.	Агрессия және оның қазіргі кездегі психологиялық	
		көзқарастары.....	21
5.	Ақыш Н.	Балалар әдебиетінің бастауындағы тұлғаға объективті	
		көзқарас керек.....	25
6.	Аскарова Л.С.	Мұғалім – мәртебелі мамандық.....	29
7.	Ауезова Ш.С.	Ыбырай шығармаларының лексикалық ерекшелігі.....	31
	Әбікен Ж.		
8.	Булшекбаева А.И.	Қиын өмірлік жағдайларға тап болған балалардың мінез-	
	Сураншиева М.К.	кұлық ерекшеліктері мен оларға әсер етуші факторлар.....	42
	Каримова Р.Е.		
9.	Гайсина А.Е.	Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында Ыбырай	
		Алтынсариннің ілімдерінің сабақтастығы.....	47
10.	Даулбаева С.Б.	Қазақтардың ағартушылық кеңістігіне енудегі	
	Жексембаева А.К	А.Алтынсариннің рөлі.....	51
11.	Даулетбаева Г.Б.	Анализ проблемы готовности будущих педагогов	
		к профессионально-педагогической деятельности.....	56
12.	Дүйсебекова А.Е.	Абай мұралары – жас ұрпақ бойында ұлттық	
		құндылықтарды қалыптастыру негізі.....	59
13.	Есиргепова В.Ж.	Потенциал народной педагогики в системе	
	Малыхина Н.Ф.	поликультурного образования.....	65
	Жумабаева А.С.		
14.	Жандилдина Р.Е.	Балада сенсорлық дамудың педагогикалық жүйесі.....	69
	Несіпбай Д.Н.		
	Макшиева Г.Қ.		
15.	Жандилдина Р.Е.	Баланың сенсорлық дамуындағы басты факторлар.....	73
	Қонысбаев Қ.Б.		
	Солтанбек А.		
16.	Жандилдина Р.Е.	Балаларды дамытудағы креативті тәсілдер.....	78
	Дүйсебекова А.Е.		
	Өмірлан Ү.Ө		
17.	Жандилдина Р.Е.	Сәбилік кезеңде сенсорлық дамудың қағидалары.....	82
	Сағынғали А.		
	Кенжан А.М.		
18.	Каненова Г.Т.	Ы.Алтынсарин шығармаларында қазақи салт-дәстүрдің	
		насихатталуы.....	86
19.	Каратаева Т.О.	К вопросу о подготовке будущего учителя в высшей школе	90
20.	Конкина Г.С.	Болашақ ел ынтымағының өзекті тірегі – рухани бірлік.	94
	Оразбекова Р.С.		

21.	Конкина Г.С. Анасова А.Б.	Тарих пәні бойынша оқушылардың ақпараттық құзыреттілігін дамыту.....	100
22.	Қабдыбек Е.Ж.	Жобалық іс-әрекет арқылы оқушылардың ағылшын тілін үйренуге деген ынталарын арттыру.....	105
23.	Қуанышбек Д.Б. Шонгалова А.С.	Мектептегі шетел тілі сабақтарында оқушылардың сөздік қорын кеңейту.....	108
24.	Қылышбекова А. Багитжанова Ш.С.	Ағылшын тілін оқытуда қысқа әңгімелерді қолдану.....	112
25.	Қыяқбаева Ұ.Қ. Бұлшекбаева А.И. Каримова Р.Е.	Мектепке дейінгі білім беруде STEAM оқыту тәсілін пайдалану мазмұны.....	116
26.	Максүтова Н.Ә. Штатбаева Г.С.	Ы.Алтынсариннің ағартушылық-педагогикалық қызметінің рухани құндылықтарының негіздері.....	123
27.	Мамбетова А.Т. Таукелова А.Е.	Кіші сынып оқушыларының оқу- нәтижесіне жетудегі мотивация қалыптастыру.....	126
28.	Мелдеханова Ж. Ахметова Г.Х.	Педагогикалық диалогта студенттердің қарым-қатынас мәдениетін дамыту.....	131
29.	Мусирова Г.Б.	Зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдердің психофизиологиялық ерекшеліктерін зерттеу әдістері...	137
30.	Муханбетжанова А.А. Бакетова М. Жакупова А.Ж.	Ерте жастағы балаларда моторлық белсенділіктің дамуы.....	141
31.	Омарова Д.Қ. Жандилдина Р.Е. Қапан А.М.	Мектепке дейінгі ұйымда пәндік-кеңістік дамыту ортасын құру шарттары.....	146
32.	Сарипбекова А.Т.	Әл-Фараби философиясындағы гуманистік көзқарастар	151
33.	Темирханова Қ.Ш.	Балалардың әлеуметтік белсенділігін дамытушы орта арқылы қалыптастыру.....	154

II СЕКЦИЯ

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ Ы.АЛТЫНСАРИННІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ (ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР)/ ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ И. АЛТЫНСАРИНА В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ (ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ)

34.	Абаева А.А. Айдарова Г.К.	Ыбырай Алтынсариннің орыс достары.....	158
35.	Абдрахманова М.Т.	Мектеп геометрия курсындағы тірек есептері.....	161
36.	Абдрахманова Р.С. Кауметова Д.Р.	Жалпы және музыкалық педагогикадағы оқыту принциптері	165
37.	Абилхаиров О.Е. Есиркепов Ж.М.	Білім беру саласындағы реформалар.....	170
38.	Абылқасым М.Б.	Биологияны оқыту үрдісінде оқушылардың генетикалық білімдерін қалыптастырудың маңыздылығы.....	173
39.	Алигулова А.М.	Ыбырай Алтынсариннің шығармалығындағы рухани құндылықтар.....	177
40.	Алиева Г.С.	Бүгінгі оқу жүйесінде Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық идеяларының іске асуы.....	181
41.	Арыстанова С.А. Хамитова К.К.	Воспоминания об Ибрае Алтынсарине.....	185
42.	Атигаев Ж.М. Толегенов Т.	Балалардың ерте жастан дамыту.....	190

43. Байзакова С.С.	Обучение информатике в условиях инклюзивного образования.....	192
44. Байсеңгіров М.Қ. Жарасқанов Қ.С.	Мектеп шеберханасында ағашты өңдеудің қазіргі тәсілдері....	198
45. Байсеңгіров М.Қ., Жарасқанов Қ.С.	Ақпараттық-коммуникациялық технологияның сабақ барысында оқушылардың таным-түсінігін тереңдетудегі көмегі.....	202
46. Бежина В.В.	Педагогические идеи Ы.Алтынсарина – ценности профессиональной подготовки будущих учителей к организации технического творчества в VUCA мире.....	206
47. Бейсенбаев С.К. Байзаков А.Б. Култанов Д.Т.	Студент іс-әрекеттерінің кәсіби тұрғыдан қалыптасуын талдамалау.....	210
48. Булшекбаева А.И. Қыяқбаева Ұ.Қ. Каримова Р.Е.	Балаларға қатысты отбасылық зорлық-зомбылықты жаңғыртуға ықпал ететін әлеуметтік детерминанттар.....	215
49. Елеусов Б.А.	Ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсариннің шығармаларындағы дін мәселесі.....	221
50. Ершатов Қ.Б. Абилхаиров О.Е.	Жаңартылған білім беру мазмұны аясында инновациялық оқытудың түйінді мәселелері.....	226
51. Жамитова А.А.	Бейнелеу өнерінің және пейзаж жанрының мектеп бағдарламасында қолданылуы.....	229
52. Жунусов С.С.	Музыка сабағында оқушыларды күй өнеріне баулу.....	234
53. Илубаев М.А.	ARDUINO платформасын білім беруде қолдану.....	238
54. Кауметова Д.Р. Абдрахманова Р.С.	Отансүйгіштік тәрбиесінің танымдық тағылымы.....	241
55. Қожахмет М.С.	Физика сабағында Ыбырай Алтынсариннің еңбектерін пайдалану.....	246
56. Мұхтар А.Қ. Таңатова А.Б.	Теңдеулер мен теңсіздіктердің геометриялық мағынасы	250
57. Сәлімжанов Н.Ө. Алиаскаров Д.Т.	Қалалардың даму мәселесін мектеп географиясында оқыту әдістемесі.....	255
58. Сундетбаева А.Ж.	Жалпы білім беретін орта мектепте программалау тілдерін оқытуды ұйымдастыру.....	262
59. Толегенов Т. Ершатов Қ.Б.	Оқушылар арасында жиі кездесетін аурулар және олардың дене тәрбиесі сабақтарына қайта қатысу мерзімдері.....	267
60. Тулегенова А.К.	Дифракция мен интерференция құбылыстарды зертханалық жұмыстарда бақылау.....	273
61. Узакова Б.З.	Жалпы аффиндік және координаталар арқылы берілген аффиндік түрлендірулер.....	278
62. Узакова Б.З.	Аксиоматикалық теориялардың әр түрлі эквиваленттілігі және сақина.....	282
63. Хамитова Қ.К. Арыстанова С.А.	Ыбырай Алтынсарин – ағартушы, этнограф.....	287
64. Шонгалова К.С.	Деректер қорын жобалаудың 1С: платформасы негізінде конфигурациялануы.....	290
65. Шонгалова К.С.	Деректер қорын жобалауда 1С: кәсіпорын 8.1 платформасын қолдану жолдары.....	293
66. Шумейко Т.С. Жиенбаева А.А.	Преимственность идей И.Алтынсарина в формировании технического творчества школьников.....	297

**«ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ИДЕЯЛАРЫ МЕН АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ»
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
20 қазан 2021 жыл**

**МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции
«ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИБРАЯ АЛТЫНСАРИНА»
20 октября 2021 года**

**«THE PEDAGOGICAL IDEAS AND EDUCATIONAL
ACTIVITY OF IBRAY ALTYN SARIN»
MATERIALS
of the international scientific-practical conference
October 20, 2021**

Компьютерлік беттеу: Г.Қ. Төлебаева
Басуға 20.10.2021 қол қойылды. Гарнитура Times New Roman
Пішіні 29,7x21½. Көлемі 19,38 ш.б.т
Таралымы 100 дана. Тапсырыс №01231

Б.І.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институтының
Редакция және дизайн бөлімі

110300, Арқалық қаласы
Әуелбеков көшесі, 17
e-mail: arkgpi@mail.ru